

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Raimonda Ragauskienė (I dalis)

Sigutė Radzevičienė (II dalis)

LIETUVA ŠVEDIJOJE, ŠVEDIJA LIETUVOJE

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2019 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/9786094675645>

<https://doi.org/10.7220/9786094675645.13>

© Raimonda Ragauskienė, 2023

© Sigutė Radzevičienė, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

ĮVADAS	5
I DALIS. LIETUVA – ŠVEDIJOJE, ŠVEDIJA – LIETUVOJE (IKI XIX A.)	8
BALTŲ IR SKANDINAVŲ (ŠVEDŲ) RYŠIAI PROISTORĖJE (IKI XIII A.)	8
ŠVEDŲ ĮVAIZDIS LIETUVOS KULTŪRINĖJE IR ISTORINĖJE SĄMONĖJE	15
LIETUVOS IR ŠVEDIJOS RYŠIAI XIII–XV A.	22
<i>Įdomybė. XVI a. siužetas apie karalienės Mortos kilmę iš Švedijos</i>	22
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) RYŠIAI SU ŠVEDIJA XVI A.: NUO PERSONALINĖS UNIJOS IKI KARO	27
Ryšiai tarp valstybių XVI a. pirmoje pusėje	27
1562 m. Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos dinastinės vedybos	32
<i>Įdomybė. Iš Lietuvos į Švediją iškeliavo šakutė</i>	33
Vazų dinastija Abiejų Tautų Respublikoje: nuo personalinės unijos iki karų su Švedija	36
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) KARAI SU ŠVEDIJA XVII A.	42
<i>Įdomybė. Kad laimėtų mūšį, LDK karvedys pardavinėjo sidabrinčius šaukštus</i>	42
<i>Įdomybė. Lietuvos vaizdas 1626 m. švedų žemėlapyje</i>	43
KĖDAINIŲ UNIJA IR ŠVEDŲ TVANAS	48
<i>Įdomybė. Kėdainių unijos ir to laikmečio įamžinimas grožinėje literatūroje ir kine</i>	50
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) IR ŠVEDIJOS SANTYKIAI XVIII A.	55
<i>Įdomybė. Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos „kerštas“ švedams</i>	57
<i>Įdomybė. Šiaurės karo įvykiai Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (1790–1878) romane</i>	60
<i>Įdomybė. Mokslinės švedų ekspedicijos į Lietuvą pažinti etninę ir kalbinę karaimų savitumą</i>	62
II DALIS. LIETUVOS IR ŠVEDIJOS ISTORINIAI, POLITINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XX a.	63
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	115
CHRESTOMATIJA	119

IVADAS

Kiek daugiau nei 10 mln. gyventojų (10 103 843, 2017 m. duomenys) turinti Švedijos Karalystė (parlamentinė konstitucinė monarchija) su sostine Stokholmu yra didžiausia iš Skandinavijos šalių. Tai trečia pagal plotą valstybė Europos Sąjungoje – gyventojų tankumas čia dėl gamtinių sąlygų yra labai mažas. Šioje konstitucinėje monarchijoje kalbama švediškai (valstybinė kalba). Dauguma šalies gyventojų (per 60 proc.) yra evangelikai liuteronai (priklauso *Svenska kyrkan*). Švedija yra viena labiausiai ekonomiškai išsivysčiusių pasaulio šalių. Švedija su Lietuva turi apie 15 km ilgio jūrų sieną, taigi yra artimos kaimynės¹.

Beveik 3,5 karto gyventojų skaičiumi Švedijai nusileidžianti Lietuva (2017 m. duomenimis, Lietuvoje gyveno 2,8 mln. gyventojų) yra parlamentinė Respublika. Čia valstybinė kalba yra lietuvių, didesnė dauguma gyventojų (80 proc.) deklaravo esantys Romos katalikai.

Lietuva ir Švedija geografinė prasme yra kaimynės, skiriamos Baltijos jūros. Dėl tokios kaimynystės Švedijos ir tuomet Lietuvos dabartinėje teritorijoje gyvenusių genčių kontaktai užsimezgė labai anksti, bet vystėsi netolygiai. Užsimezgę dar priešistoriniais laikais, geležies amžiuje, tarpusavio ryšiai truko visos valstybių istorijos metu. Ne tik prekiauta ar dalytasi kultūriniais pasiekimais, bet ir aršiai kovota. XVI a. antroje pusėje po kiek mažiau intensyvaus bendravimo ryšiai tarp LDK ir Švedijos itin sustiprėjo. Greičiausiai apogėjus tarpusavio santykiuose pasiektas 1655 m., kai Kėdainiuose buvo pasirašyta tuometės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Švedijos unija. Vėliau, Švedijai patyrus pralaimėjimą Šiaurės kare ir praradus didvalstybės pozicijas, tuo pačiu iškilus Rusijos įtakai regione, nuo XVIII a. 3-io deš. LDK kontaktai su Švedija labai sumenko.

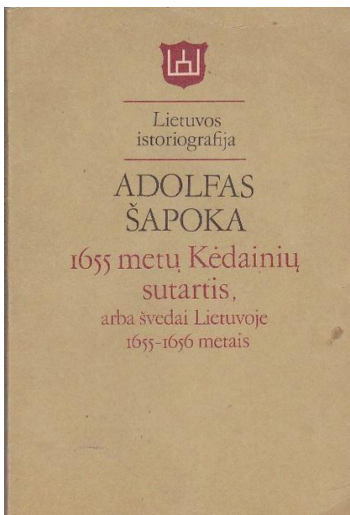
XIX a. Rusijos imperijoje šalių tarpusavio ryšiams atsigauti įtakos turėjo amžiaus pirmoje pusėje sparčiai besivystanti skandinaviskoji archeologijos mokykla, Lietuvoje prasidėjo skandinavistikos studijos. XIX a. pab. Lietuvoje matyti besidarbuojančių švedų specialistų, pvz., Karolis Eduardas Strandmanas (1867–1946). XX a. pr. Švedija viena pirmųjų pripažino Lietuvos valstybę. Todėl tarpukario laikotarpiu suklestėjo ekonominiai ir kultūriniai ryšiai tarp šalių (Lietuvoje plėtota Baltoskandijos idėja, VDU dėstoma švedų kalba), Lietuvoje dirbo (tyrinėjo Apuolę) žymus Švedijos archeologas Birgeris Nermanas (1888–1971).

¹ Švedija, *Europos Sąjunga* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/sweden_lt; <http://www.scb.se/en/>.

Švedijos karališkos poros vizitas Lietuvoje 2015 m.

Tyrimai, atskleidžiantys ryšius tarp Lietuvos (LDK) ir Švedijos XVI–XVII a.

Po tarpusavio ryšius nutraukiusio sovietmečio, bendradarbiavimas su švedais suaktyvėjo devyniasdešimtaisiais. Buvo jaučiama nemaža Švedijos parama Lietuvai atkuriant nepriklausomybę. 1991 m. rugpjūčio 27 d. Švedija pripažino Lietuvos Respubliką kaip suverenią ir nepriklausomą valstybę, o 1995 m. tapusi Europos Sąjungos nare, ji parėmė Lietuvos narystę šioje Sąjungoje. Lietuvai tapus visateise ES nare, Švedija iš rėmėjos tapo viena svarbiausių Lietuvos verslo partnerių Baltijos jūros regione, daugiausia į Lietuvą investuojančia valstybe. 1992, 2009 ir 2015 m. įvyko Švedijos karališkosios poros vizitai Lietuvoje. Pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentės Dalios Grybauskaitės oficialus darbo vizitas 2009 m. irgi buvo į Stokholmą.

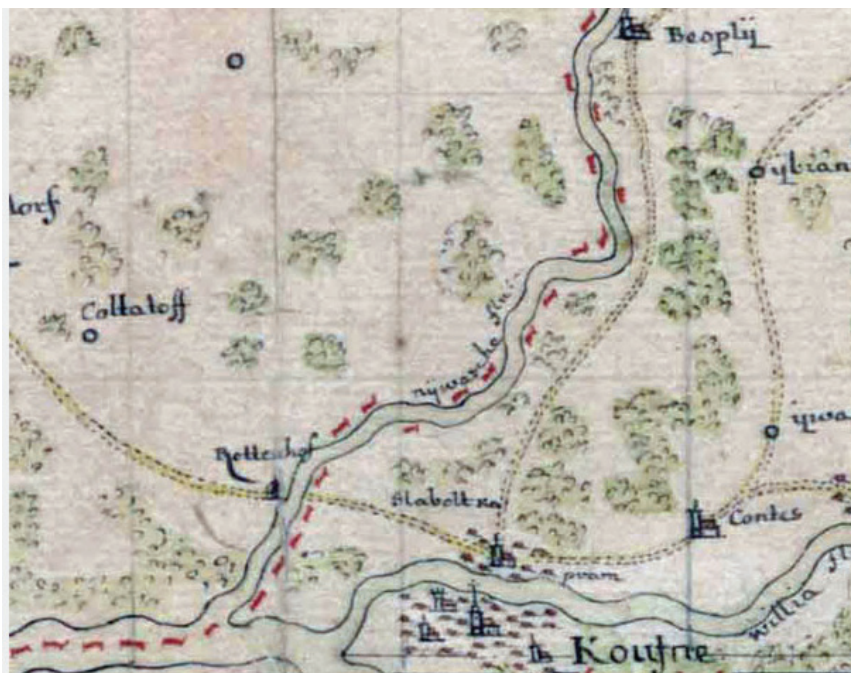
Nepaisant labai anksti užsimezgusių ryšių tarp Lietuvos ir Švedijos bei jų intensyvumo šiandien, šalių bendravimo istorijai skirta sintezė iki šiol nepasirodė. Nors atskirų tyrimų, mininčių lietuvių ir švedų ryšius, nėra maža. Esminiai istoriografijoje liečiami momentai yra *dominium maris Baltici* problema, tarpusavio karai, Tvano laikmetis, Kėdainių unija ir Šiaurės karo įvykiai ar prekybiniai ryšiai tarp šalių. Daugiau domėtasi skandinavų veikla LDK ir labai menkai atspindėtas kitos pusės – išeivių iš Lietuvos – gyvenimas ar nuveikti darbai Švedijoje².

Šiame Lietuvos ir Švedijos istorinius bei kultūrinius ryšius atskleidžiančiame darbe pabandyta pristatyti apibendrintą dviejų šalių bendradarbiavimo vaizdą ilgo laiko periodu – nuo anksčiausiai žinomų faktų iki šių laikų. Tai sintetinis žvilgsnis į dviejų šalių tarpusavio politinius, ekonominius ir kultūrinius ryšius per istoriją. Stengtasi pastebėti ryškiausius ir reikšmingiausius bendradarbiavimo momentus. Nesiekta suregistruoti visų bendravimo momentų ar įvykių – to ir neįmanoma padaryti. Žymėti ne tik sausi istoriniai faktai, bet ir viena kita įdomybė, siekta nepraleisti svarbesnių asmenybių apibūdinimo ar bent jau jų paminėjimo. Neatsiejama ir jį papildanti teksto dalis yra iliustracinė

² Plačiau žr.: R. Ragauskienė, Lietuvos–Švedijos istoriniai ir kultūriniai ryšiai iki XIX a., spaudoje.

medžiaga. O tam, kad būtų galima pajausti aptariamą laikmečio dvasią ar susipažinti su lietuvių ir švedų ryšių tyrinėtojų išvalgomis, chrestomatinėje dalyje pateikiamos svarbiausių istorinių šaltinių ar veikalų ištraukos.

Raseinių ir Kauno vietovių žemėlapis
(Gerhard Ernst Ehrenschantz, 1702 m.
45 x 37 cm) fragmentas, Kauno
apylinkės³

³ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai, UNESCO Pasaulio paveldo komiteto 30-osios sesijos tarptautinės parodos katalogas, Vilnius, 2006 m. liepos 7–15 d., sudarė R. Černius, Vilnius, 2006.

I DALIS

LIETUVA – ŠVEDIJOJE, ŠVEDIJA – LIETUVOJE (IKI XIX A.)

Raimonda Ragauskienė

BALTŲ IR SKANDINAVŲ (ŠVEDŲ) RYŠIAI PROISTORĖJE (IKI XIII A.)

Naujausias (2019 m.) tyrimas, skirtas vikingų ir kuršių ryšiams atskleisti

Nuo seniausių laikų Baltijos pajūris siejo jo pakraščiuose gyvenusias senąsias gentis. Lietuvos pajūrio gyventojams jau nuo III a. vidurio ir antrosios pusės buvo pažįstami šiaurės germanų prabangos daiktai. Nuo VI a. pabaigos, kai apmirė prekyba su buvusia pagrindine prekybos partnere, tuomet žlugusia Romos imperija, pastebimi intensyvesni baltų ryšiai su Gotlando sala, pietų ir vidurio Švedija. Skandinavai aktyviai ieškojo žemių ir rinkų už savo gyvenamų teritorijų ribų. Šį laikotarpį charakterizuoja panaši visuomeninė-politinė organizacija, būdinga tiek baltų, tiek ir skandinavų gentims. Ryšiai galėjo būti prekybiniai, vedybų ir tarp įvairių socialinių grupių⁴.

Pajūrio gyventojų ir Skandinavijos germanų tarpusavio ryšius rodo tarp kitų radinių dabartinės Lietuvos teritorijoje rasta vadinamųjų monstriškų segių tipams priskiriama bronzinė rozetės formos sidabro plokštelėmis puošta segė. Tokių segių radimvietės koncentruojasi Jutlandijoje ir Danijos bei Švedijos salose⁵. Kėdainių rajono Plinkaigalio piliakalnio kapinyne rastas V–VI a. 25–30 m. vyro kapas ir geriamasis tauro ragas, kurio ornamentas yra skandinaviškos kilmės, kaip ir Rubokų (Šilutės r.) ir Pašušvio (Kėdainių r.) kapinynuose rasti ankstyviausi sidabriniai ir bronziniai geriamųjų ragų apkalai, priskiriami skandinavų meistrams. Net jei jie ir būtų sukurti vietos meistrų, galima kalbėti apie iš Skandinavijos kraštų perimtą meninį stilių.

Ryškus baltų ir skandinavų bendravimas pastebimas vadinamuoju vikingiškuoju laikotarpiu. Vikingų epochos pradžia Vakarų Europoje prasidėjo 793 m., kai buvo nusiaubtas šiaurės rytinėje Britanijos dalyje Lindisfarno saloje stūksojęs Šv. Kutberto vienuolynas iš jūros laivais atplaukusių gerai ginkluotų vyrų. Beveik 300 metų trukusius panašius puldinėjimus vykdė vikingai (normanai), lietuvių tautosakoje vadinti žuvėdais. Feodalėjančioje skandinavų visuomenėje susiformavęs gausus karinės diduomenės sluoksnis dėl dirbamos žemės stygiaus

4 V. Žulkus, *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius, 2004, p. 141; V. Žulkus, R. Jarockis, *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis* (Lietuvos archeologija, t. 4), Klaipėda, 2013; A. Mickevičius, *Vikingai Lietuvos istorijoje*, Vilnius, 2019 (Čia ir platesnė klausimo literatūra).

5 *Lietuvos istorija*, t. 2, *Geležies amžius*, red. G. Zabiela, Vilnius, 2007, p. 127–129; R. Banytė-Rowell, Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio žiedas iš Baitų kapinyne. Pavidalo kilmė Baltijos regiono kultūrinių ryšių plotmėje, *Lietuvos archeologija*, 2007, t. 30, p. 27–28.

buvo priverstas ieškoti pajamų šaltinių už Skandinavijos ribų. Sutelkę paprastus bendruomenininkus, suformavę mobilius ir gerai ginkluotus karinius būrius, skandinavai vykdė karinę-prekybinę veiklą.

Viena kryptis, kur kryo jų žvilgsnis, buvo rytai – baltų žemės. Labai svarbiu veiksmu tapo Baltijos jūra, lengvinusi aplink ją gyvenusių baltų ir skandinavų bendravimą. Anot Vlado Žulkaus, vikingų laikais iš Kuršo, Klaipėdos ar Palangos apylinkių laivu, jei palankus vėjas, Gotlando salą buvo galima pasiekti per parą, o į Vilnių nukeliauti tuomet būtų reikėję gal savaitės⁶.

Vikingų laikotarpio skandinavai rytinėse Baltijos pakrantėse daugiausia susidurdavo su vakarų baltais, tarp kitų kuršiais ir žiemgaliais. Kaip tik kuršiai pirmieji pajuto danų ir švedų žygių į rytines Baltijos jūros pakrantes grėsmę ir su jais ne sykį susitiko kovos lauke. Kuršiai buvo baltų gentis, nuo VI a. gyvenusi nuo 6–8 iki 50 km pločio Lietuvos (nuo Klaipėdos apylinkių iki Ventos upės žiočių) ir Latvijos pajūrio ruože. Dabartinėje Latvijoje gyveno šiauriniai kuršiai, o palei Baltijos jūrą – dabartiniame Ventos upės baseino regione – pietiniai kuršiai, miškų masyvais ir pelkėmis atskirti nuo žiemgalių, žemaičių ar skalvių. XIII a. vokiečiai didelę dalį kuršių išžudė, dalis pasitraukė į Lietuvą. Sužemaitėjusią ir sulatvėjusią gentį atspindi latvių ir lietuvių kalbose likę vietovardžiai: *Kuršiai*, *Kuršeliai*, *Kuršėnai* ar *Kuržemės* regionas. Kuršiai buvo turtingiausia Lietuvos teritorijoje gyvenusi baltų gentis⁷. Tai savo ruožtu masino karingus vikingus.

Vikingų tipo kaftano rekonstrukcija
X a. kuršių kaftano nešiosenos rekonstrukcija (Laiviai, Kretinga)

Pagal rastą IX a. vikingų Osebergo drakarą 2017 m. kretingiškis „Pilsots“ klubo narys Darius Petkevičius pastatė kuršių segėse naudojamais zoomorfiniais drakoniukų motyvais papuoštą kuršių laivą

Vyras dėvintis kaftaną (VI a. Sorte muld, Švedija)

⁶ Lietuvos istorija, t. 2.

⁷ A. Bliujienė, *Vikingų epohos kuršių papuošalų ornamentika*, Vilnius, 1999, p. 13; *Baltų menas*, sud. A. Butrimas, Vilnius, 2009, p. 26.

Družų kaime (Širvintų r.) įsikūręs patyriminis vikingų muziejus „Vikingų kaimas“ vykdo edukacines programas

Tradicinio Apulės senųjų amatų, archainės muzikos ir karybos festivalio fragmentai Apulės k. (Skuodo r.)

Gyvosios istorijos klubas „Pilsots“, užsiimantis kuršių genties X–XI a. buities ir karybos rekonstrukcija

Pirmuoju Kuršo užkariautoju laikomas švedų karalius Ivarras Vidfamne'as. Jo asmenybės autentiškumas nėra aiškus, nors tradiciškai jo valdymui priskiriama VII a. antroji pusė. XIII a. užrašytoje Hervararo sagoje rašoma, kad kuršių užkariavimas įvyko apie 675 m. Manoma, kad tuo metu išties vyko švedų žygis į Kuršą, pasibaigęs teritorijų apipilėsimu, bet ne nukariavimu. Dar kitame šaltinyje – žymiausio ankstyvųjų šiaurės Europos viduramžių autoriaus Sakso Gramatiko apie 1200 m. parašytoje kronikoje – yra žinia, kaip viename Skandinavijos politinei raidai itin svarbiame VIII a. vid. vykusiam Brovalos mūšyje dalis kuršių ir estų privalėjo kautis švedų pusėje. Čia pat teigiama, kad dar viena dalis kuršių plėšikavo švedų pakrantėse, ir ne visi švedai (pavyzdžiui, švedų konungas Sigurdas Hringas) galėjo dalyvauti Brovalos mūšyje, nes saugojo pakrantes nuo plėšikaujančių kuršių⁸.

Naujai skandinavų ir konkrečiai švedų įtaka Baltijos jūros regione atsiskleidė nuo IX a. vidurio iki X a. vidurio. Ir šiuo laikotarpiu vakarų baltų užmegzti ryšiai su vikingais buvo artimesni nei rytų baltų. Vakarų baltai lenkė rytų baltus materialinės kultūros lygiu, nors pastarieji ir pranoko vakarų kaimynus politine raida. Toliau intensyvumu išsiskyrė kuršių ryšiai su skandinavais bei tam tikri „vikingiški“ bruožai pačioje kuršių bendruomenėje. Apie kuršių ir rečiau žiemgalių pilių puolimus byloja piliakalnių kultūriniuose sluoksniuose randamos skandinavų strėlės su lancetiniais antgaliais⁹. Karinius ir prekybinius ryšius atskleidžia Vakarų Lietuvoje esančiuose kuršių laidojimo paminkluose dažniau nei kitur aptinkami skandinaviškos kilmės ginklai – kalavijai, kovos kirviai, ietigaliai. Neabejotinai vikingų kalavijais laikomi puošti pintiniu raštu ir gyvūniniais motyvais kalavijai. Skandinaviškam importui priskiriami bronziniai kalavijų makštų apkalai, rasti Bikavėnuose (Šilutės r.), Vėžaičiuose (Klaipėdos r.) ir kitur. Analogiškai randami Rytų Švedijoje, ypač daug – Birkoje, iš kur jie greičiausiai pateko į Lietuvos teritoriją. Taip pat grynai skandinaviški ginklai buvo Lietuvoje aptinkami kovos

⁸ A. Mickevičius, *Normanai ir baltai*, p. 106–109.

⁹ *Lietuvos istorija*, t. 2, p. 301, 323, 325.

kirviai vėduokliniais ašmenimis. Vikingų ginkluotėje kirvis buvo tarp svarbiausių ginklų¹⁰. Dauguma skandinavų žygių į Kuršą buvo dėl turto; ko negaudavo prekiaudami, paimdavo jėga. Kaip rašoma Egilio saagoje, „atplaukė jie ir Kuršių žemėn, sustojo prie kranto ir pusę mėnesio taikiai prekiaavo. Paskui jie pradėjo žygius į įvairias vietas, kur žudė ir plėšikavo“. Plėšikaujantys vikingai nemažais būriais siaubė Baltijos jūros pakrantes, įsiverždavo ir giliau į kraštą, kaip kad į Apuolę.

Apie 830–930 m. įvairūs šaltiniai mini apie 10 švedų ir danų žygių į Kuršą. Apie ginkluotus susidūrimus su švedais liudija vienas anksčiau rašytinių šaltinių – „Šventojo Ansgaro gyvenimas“ (*Vita Sancti Anscharii*). Apie 873 m. šio kūrinio autorius Brėmeno ir Hamburgo arkivyskupas Rimbertas († 888), aprašęs savo pirmtako šventojo Ansgaro gyvenimą, minėjo 854 m. karaliaus Olafo vadovaujamos švedų kariuomenės žygį į gerai įtvirtintą kuršių pilį – Apuolę (*Apulią*) ir kadaise kuršiams buvusią primestą švedų valdžią. Tai ankstyviausias Lietuvos teritorijoje esančios vietovės paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose. Šis šaltinis svarbus ir tuo, kad Rimbertas buvo aprašomų įvykių amžininkas, tad galėjo pasiremti autentiška informacija¹¹. Apuolė buvo vienas svarbiausių to meto politinių ir administracinių kuršių centrų. Čia dar VII a. vid. galėjo būti įkurta skandinavų gyvenvietė, kuri išsiplėtojo ir IX–XII a. įgijo ankstyvojo miesto bruožų. Archeologinių kasinėjimų metu Apuolėje buvo rasta skandinaviškų papuošalų, ginklų, kitų kuršiams nebūdingų dirbinių, tokių, kaip spaudais ornamentuotų audimo staklių pasvaros. Savo reikšmę Apuolė išlaikė iki XIII a.¹²

Rimberto teigimu, apie 15 000 kuršių Apuolėje gynėsi nuo švedų puolimo: „[...] danai [...] minėtuojau laiku [...] surinko didelę daugybę laivų ir nuvyko į jų tėvynę, norėdami jų turtus išplėsti ir juos sau pavergti [...]. Ten gyvenantys žmonės, išgirdę juos atvykusius, kaipmat susivienijo ir ėmė smarkiai priešindamiesi savo tautą ginti. Ir jiems atiteko pergalė: pusę danų žmonių išžudė, pusę jų laivų apiplėšė, pagrobė auksą ir daug kitokio turto. Išgirdę apie tai, minėtasis karalius Olafas ir švedų žmonės įsigeidė pelnyti šlovę, padarydami tai, ko nepadarė danai [...]. Taigi, sutraukė didžiulę kariuomenę ir nuvyko. [...] Pirmiausia netikėtai užpuolė vieną jų pilį, vadinamą Seeburgu (Gruobinia), [...] ją visą nuniokojo ir padegė. Po sėkmingo žygio įsidrąsinę nuleido laivus ir išvyko į penkių dienų kelionę prie kitos jų pilies, vadinamos Apulia. O toje pilyje buvo 15 000 kovotojų. Taigi, ten jiems atvykus, užsidarė pilyje; vieni iš lauko pradėjo pilį pulti, antrieji iš vidaus drąsiai priešintis; vieni viduje gynėsi, antrieji iš lauko laužėsi. Taip praėjo 8 dienos, ir kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro jie narsiai grūmėsi kovoje; ir iš vienos pusės, ir iš antros pusės daugelis krito, bet nei vieni, nei kiti pergalės nepasiekė. Štai devintą dieną švedų žmonės [...] norėjo pradėti mūšį, bet tie, kurie buvo viduje, paprašė, kad jiems leistų pasikalbėti [...] „Dabar jau mes labiau norime taikos negu karo, [...] Pirmiausia, kiek aukso ir ginklų praėjusiais metais iš danų pagrobėme, tiek atiduodame jums dovanai už taiką. Be to, už kiekvieną žmogų,

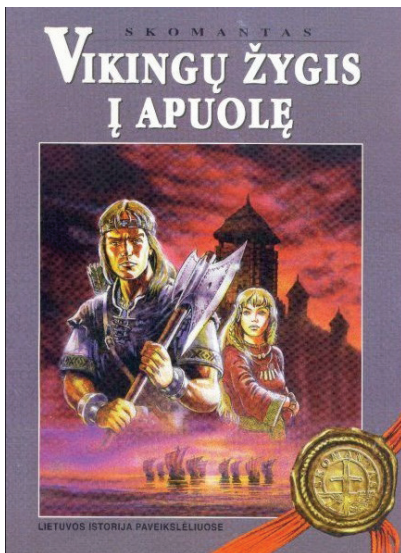
¹⁰ *Ten pat.*

¹¹ A. Mickevičius, *Min. veik.*, p. 17.

¹² V. Žulkus, R. Jarockis, *Lietuvos archeologija*, t. 4: *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis*, Klaipėda, 2013, p. 54.

Apuolės kasinėjimų apžiūra
1931 m.

Skomantas, *Vikingų žygis į Apuolę*, Kaunas, 1998 (scenarijus Mariaus Ivaškevičiaus, dailininkas Gintaras Jocius)

esantį šioje pilyje, siūlome jums pusę svaro sidabro. Negana to, sumokame jums duoklę, kurią ir anksčiau mokėjome, duodame įkaitus ir kaip anksčiau norime jums pasiduoti ir jūsų valdžiai paklusti [...]“¹³. Olafo vadovaujamiems vikingams pavyko sudaryti jiems naudingą taikos sutartį su kuršiais. Pastarieji sumokėjo nemažą duoklę – po pusę svaro sidabro (apie 180 g) nuo kiekvieno pilyje buvusio žmogaus ir dar davė 30 įkaitų. Tuomet vikingai pasitraukė nuo pilies. Vis dėlto kuršiai taip ir nebuvo pajungti švedams. Vikingams tik kartais pavykdavo išsireikalausti duoklę.

Apuolės piliakalnis ne kartą buvo tyrinėtas ne tik Lietuvos, bet ir užsienio, tarp kitų ir švedų, archeologų. Dėl ankstyvo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose, čia vykdytų archeologinių tyrimų, jų medžiagos skelbimo Apuolės piliakalnis gerai žinomas ir šiandienėje Lietuvoje. Apuolės kaime (Skuodo r.) kasmet vyksta jau tradiciniu tapęs „Senųjų amatų, archajinės muzikos ir karybos festivalis Apuolė“, sutraukiantis gausius lankytojų būrius.

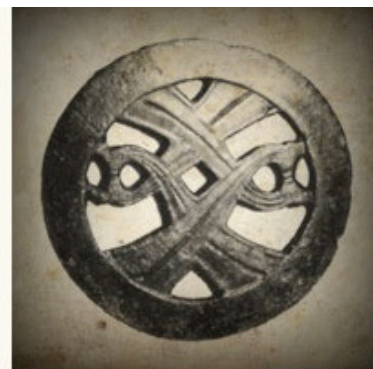
Vikingų laikotarpiu baltai (kuršiai) ne tik kariavo su švedais ar plėšikavo vieni kitų teritorijoje, bet ir prekiavo, keitėsi materialiniais ir kultūriniais pasiekimais. Idėjos, kaip ir žmonės, keliavo aplink Baltijos jūrą. Tai matyti iš skandinaviškų stilių paplitimo Lietuvoje rastoje archeologinėje medžiagoje, pirmiausia papuošalų puošyboje. Kuršiai perėmė Skandinavijoje ir už jos ribų labiausiai paplitusius vikingų stilius, kuriems būdingos įvairios pinutės. Jie pavadinti pagal radimvietes Norvegijoje ir Danijoje – *Borre* (plito IX a. vid.–X a. paskutinis ketvirtis) ir *Jellinge* (IX a. antra pusė–X a.) stiliais. Skolintu raštu puošti dirbiniai rasti Lazdininkų ir Kašucių kapinyuose (Kretingos r.) – kabučiai ir segė¹⁴. VIII a. pab.–IX a. kai kurie pintiniai raštai buvo adaptuoti ir pritaikyti kuršių papuošalų gamybai. Panašios yra tiek baltų, tiek ir skandinavų mėgtos pasaginės, ypač

¹³ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I tomas, *Feodalinis laikotarpis*, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1955, p. 21–22.

¹⁴ A. Bliujienė, *Vikingų epohos kuršių papuošalų ornamentika*, p. 44, 50, 83.

keturkampėmis išlenktomis galvutėmis, segės¹⁵. Panašias į kuršių seges nešiojo pietinės Skandinavijos, Elando ir Gotlando salų gyventojai. Gotlande, Ostergarns rajone rasta plokštinė segė, datuojama 750–800 m. Jos dekore aiški baltiškojo geometrinio ornamento įtaka. O *Jellinge* stiliaus įtaka aiški segėje iš Genčų (Kretingos r.) kapinyno. Palangos, Laivių (Kretingos r.) kapinynuose rastos „S“ formos ovalios plokštinės segės VI–VII a. buvo nešiojamos Gotlando, Elando ir Bornholmo salose bei Suomijoje. Panašiai, kaip ir IX–XIII a. kuršių kapinynuose rastos žiedinės segės¹⁶.

Buvo prekiaujama sidabro žaliava, kuri į baltų arealą pateko monetomis, lydiniais ar gatavais dirbiniais iš arabų kraštų, Skandinavijos, dažniausiai per vikingų ir prūsų pirklius. Skandinavijos kraštai atliko svarbų vaidmenį baltų genčių prekyboje su Vakarais. Per juos į baltų kraštus buvo plukdomos prekės jūromis ir upėmis, gabenamos sausuma. Apie skandinavų įtaką prekybai rodo Lietuvoje tuomet vyravusi skandinaviškoji svorio matų sistema, kurios pagrindas buvo markė, dalijama į eres ir artūgus. Markės svoris buvo 204 g, erės – 25 g, o artūgo – 8,5 g¹⁷. Seniausia Baltijos jūros regiono prekybos forma buvo turgūs, trukę nuo kelių dienų iki kelių savaičių. Ilgainiui svarbesnės prekyvietės tapo nuolat jose apsigyvenusių vietinių ir svetimšalių pirklių susibūrimo vietomis. Tarp žymiausių prekybinių Baltijos jūros rytinės pakrantės centrų buvo ir Palanga. Jos teritorijoje rastos buvusios 4 priešistorinės gyvenvietės. Prekybos centras čia suklestėjo apie X a., nors vikingai Palangoje lankėsi jau nuo IX a. Jų pėdsakų aptinkama trijose iš keturių gyvenviečių. Užjūrio pirkliai tikėtinai gyveno prie Birutės kalno, kur vikingų laikais buvo įtvirtinta pilaitė ir kuršių šventykla. Nuo X a. Palangos kapinyne padaugėja kapų su svarstyklėmis ir svereliais sidabruui sverti. Palanga vikingų laikais buvo arealo, kur kirtosi švedų ir danų interesai, pakraštyje, todėl ši vieta buvo santykinai rami¹⁸. Vikingų epochos pabaigoje (X a. vid.–XIII a.) aktyvesniais puldinėjimais reiškėsi baltai. Nuo XI a. silpnėjo švedų rengti antpuoliai į rytines Baltijos jūros pakrantes, rečiau mėginta įsitvirtinti Kurše karinėmis priemonėmis. Įtakos turėjo Švedijos apsikrikštijimas ir prasidėję valstybės kūrimo procesai. Pasukta vidinės raidos keliu, varžantis su Danija dėl regiono lyderės pozicijų. Kitoje Baltijos jūros pusėje buvusios teritorijos buvo laikinai pamirštos. Vienas iš veiksmų, skatinusių švedus „atsitraukti“ iš Kuršo, buvo pačių kuršių piratų nuo XI iki XIII a. pradžios rengti antpuoliai į vakarines Baltijos jūros pakrantes. Ne tik kuršių, bet ir prūsų bei žiemgalių pakrantėse jauni vyrai kariai susitelkdavo į laivų įgulas piratauti. Jų veikla, atsispindinti rašytiniuose šaltiniuose, buvo lyg skandinaviškos ekspansijos aidas. Todėl 1042 m. konungas Svenas Ulfsonas laikė laivus prie Švedijos pakrančių, kad apgintų jas nuo piratų. Nuo XII a. Danijos ir Švedijos pakrantes kuršių piratai puldavo 8–10 laivų, varomų burėmis ir irklais, flotilėmis¹⁹. Kuršių aktyvumą Švedijos pakrantėse rodo 1170 m. įvykiai. Tuomet kuršiai bandė ne

Apskrita segė iš Genčų kapinyno (Kretingos r.) *Jellinge* stiliaus motyvu

15 *Ten pat*, p. 55.

16 *Ten pat*, p. 55, 113, 119.

17 *Lietuvos istorija*, t. 2, p. 326, 365.

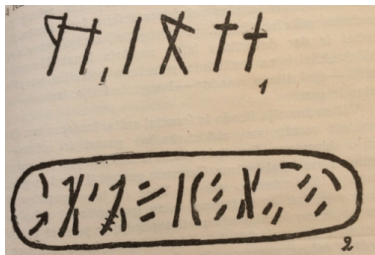
18 V. Žulkus, *Palangos viduramžių gyvenvietės*, Klaipėda, 1997, p. 296–299.

19 *Lietuvos istorija*, t. 2, P. 315; V. Žulkus, R. Jarockis, *Min. veik.*, p. 260–261.

tik plėšikauti, bet ir įsitvirtinti skandinavų žemėse. Jie tuomet buvo sutriuškinti prie Elando salos, tačiau ir toliau plėšikavo Pietinėje Švedijoje, kaip ir istorinėje Blekingės provincijoje. Apie tai pasakojama „Kniutlingų sagoje“²⁰. Manoma, kad šiame žygyje galėjo dalyvauti apie 300 kuršių karių. Tokius žygius organizuodavo kuršių žemių vadai, o laivų įgulas sudarydavo jų kariai. 1210 m. aštuoni kuršių laivai užpuolė šalia Gotlando salos valtimis plaukiančius piligrimus. Ne veltui XIII a. pr. popiežiaus Grigalius IX draudė Gotlando pirkliams parduoti ginklus pagonims. V. Žulkaus teigimu, Gotlando ir Bornholmo salose ryškius kuršių kultūros pėdsakus rodo ne tik archeologinė medžiaga, bet ir DNR tyrimai – tarp šių salų gyventojų randama baltiško substrato²¹. Vikingų laikotarpio pabaigoje toliau plėtoti baltų ir švedų prekybiniai ryšiai. Jau minėta apie padidėjusią Palangos, įgijusios ankstyvojo miesto bruožų, reikšmę. XI a. įsikūrė ir kiti prekybiniai centrai, tokie kaip Žardė (Klaipėdos r.) ar Nemuno žemupyje veikęs Linkūnų centras. Galbūt panaši faktorija turėjo būti įkurta Viešvilės apylinkėse, kur gausu skandinaviškų radinių²². Švedai, kaip ir danai, neblogai pelnėsi iš prekybos druska. Jų pirkliai XII a. buvo įgiję net „druskos karalių“ vardą²³. Jei kuršiai vikingų laikotarpio pabaigoje pasižymėjo piratavimu švedų pakrantėse, tai prekybinius kontaktus su švedais palaikė žiemgaliai.

Tokias žinias teikia Švedijos runų įrašai. Runos – tai ankstyviausi ir vienalaikiai su fiksuojamais įvykiais šaltiniai. Jos yra neatsiejamas normaniškosios kultūros simbolis. Iš 2 700 žinomų runų įrašų (Švedijos vikingų epochos) devyniuose tiesiogiai minimos baltų gentys ir keturiuose iš jų kalbama apie prekybinius ryšius su žiemgaliais: Gioksteno, Grionstos, Mervalos įrašai ir Sigtunoje rasta varinė dėžutė su svarstyklių liekanomis. Antai Mervalos akmens įrašė, skirtame Svenui, rašoma, kad jis „dažnai plaukdavo į Žiemgalą kneru su brangiomis prekėmis aplink Domesnį“²⁴. Su skandinavais siejami ir keli Lietuvoje rasti akmenys su runomis. Pirmiausia, jau nebeišlikęs Staniavoje prie Aukštadvario buvęs akmuo su runomis, kurio įrašas datuojamas apie V–VI a. Šio įrašo piešinį paskelbė Petras Tarasienka²⁵.

XII a. Baltijos jūros regione iškilo ir sparčiai didelę įtaką įgijo Šiaurės Vokietijos prekybos centrai su Liubeku priešakyje. Visbyje įsikūrė vokiečių pirkliai, iš prekybinių rinkų išstumdami gotlandiečius pirklius. Buvę intensyvūs Švedijos, ypač Gotlando, ir vakarų baltų ryšiai neatlaikė vokiečių konkurencijos ir nutrūko. Dėl vokiečių pirklių konkurencijos XII a. kuršių ir žiemgalių ryšiai su švedais silpo. Švedai, pasitraukdami iš Kuršo, savo pozicijas ėmė stiprinti Suomijoje²⁶. Sustiprėjusios Danijos ir Švedijos

1. Skandinaviškų runų įrašas akmenyje Staniavos kaime (Jiezno r.). 2. Įrašas akmenyje Žiogų kaime (Anykščių r.)

20 *Kniutlingų saga*, vertė U. Mikučionis, Vilnius, 2002, p. 157–158, *Lietuvos istorija*, t. 2, p. 420.

21 M. Kniežaitė, Iš gelmių apie senovės baltus, *Lietuvos žinios*, 2008, gruodžio 22 d.

22 *Lietuvos istorija*, t. 2, p. 322.

23 V. Žulkus, R. Jarockis, *Min. veik.*, p. 34.

24 A. Mickevičius, *Min. veik.*, p. 126–130.

25 P. Tarasienka, *Pėdos smėlyje*, Vilnius, 1958, p. 59; E. Gudavičius, Runos Staniavos akmenyje, *LMAD, A serija*, 1978, Nr. 3, p. 78–80.

26 *Lietuvos istorija*, t. 2, p. 316–317.

karinės pajėgos ėmėsi kontroliuoti prekybinius Baltijos jūros kelius. Pavieniai vikingiškai kuršių laivai nebepajėgė konkuruoti su valstybiškai organizuotomis švedų pajėgomis. Nepakankamai politiškai brandi vakarų baltų ekonominė sistema jautriai reagavo į išorės faktus ir buvo pasmerkta pralaimėti. Tad vikingų laikotarpiu baltai ir pirmiausiai kuršiai bei žiemgaliai švedų ir danų dėka pamažu buvo įtraukiami į Rytų ir Šiaurės Europos įvykius, ypač dėl atsivėrusių galimybių susipažinti su tarptautine prekyba ir amatais. Jų įtaka rytinėje Baltijos jūros pakrantėje netapo tokia didelė, kokia galėjo būti žvelgiant į geografinę kraštų padėtį. Vikingų periodu užsimezgę rytų baltų ir švedų ryšiai paliko atspaudą. Tai rodo mūsų dienomis rengiami vikingų festivaliai, besiburiantys gyvosios istorijos klubai, vykdoma edukacinė veikla, kuriama grožinė literatūra. Tarp tokių – Valdžio Rumnieksio ir Andrejso Miglos istorinis romanas „Kuršių vikingai“ (Vaga, 2007), į kurio siužetą įpinti ir sujungti Latvijoje, Lietuvoje ir Švedijoje vikingų laikais gyvenusių žmonių likimai.

ŠVEDŲ ĮVAIZDIS LIETUVOS KULTŪRINĖJE IR ISTORINĖJE SĄMONĖJE

Nors baltų kalbos (lietuvių, latvių) nėra artimai giminingos germaniškoms skandinavų (švedų, norvegų, danų) ar finougrų (estų, suomių) kalboms, yra tam tikrų bendrų bruožų, susiformavusių mažiausiai prieš kelis tūkstančius metų, kurie sieja šias kalbas. Jie būdingi visoms kalboms, vartojamoms Baltijos jūros regione – baltų, finougrų bei skandinavų, tačiau perimtų konkrečių skandinaviškų žodžių lietuvių kalboje yra nedaug. Ne tiek daug ir skandinavų kalbose baltiškų skolinių. Be to, ir tas skolinimasis vyko nevienodu laiku²⁷.

Apie anksti užsimezgusius tarpusavio kontaktus su švedais byloja iš jų kalbos perimti senieji žodžiai ir terminai, šiandien jau ir nebevartojami. Didžioji jų dauguma susiję su prekyba ar ūkiu. Antai senas lietuvių kalbos žodis „**vaizbūnas**“ (pirklys), vestinas iš Visbio miesto. Randamos šio žodžio *vaizba*, *vizba*, *vaizbauti*, reiškiančios *prekybą*, *prekiauti*: „Važinėdamos su pirkliu su *vaizbos* dalykais, atvyko jisai į Jeruzolimą. Vieną sykį atvažiavo per marias vaizbūnai iš kitos žemės.“ O štai etnonimas „**vokiečiai**“ kildintinas... iš Vako srities Švedijoje, t. y. švedai tapo pirmaisiais rimtais germanų tautų reprezentantais²⁸. Turime ir archajinių svorio vienetų, neabejotinai siejamų su Švedija ir konkrečiai su vienu didžiausių vikingų centrų – apie 790 m. įkurta Birka. Vienas toks svorio matas yra „**birkavas**“. *Lietuvoje naudotas Rygos birkavas, lygus 400 svarų, arba 167,5 kg. XIX a. paplito rusiškas birkavas, lygus 10 pūdų, arba 164 kg. Buvo ir lokalių saikų, kaip Salako birkavas. Jį sudarė 12 pūdų. Šis matas vartotas šienui ir kitiems pašarams matuoti. Lietuvoje kaimuose birkavas naudotas net ir įvedus metrinę matų sistemą.*

Vyras, dėvintis Birkos vikingų laikotarpio kostiumu, kalvelės tolumoje – vikingų palaidojimai Birkoje

27 Nors suomių kalboje nurodoma apie 400 baltiškos kilmės žodžių, S. Skrodenis, *Suomija ir Lietuva. Istorinių ir kultūrinių ryšių vagos*, Vilnius–Helsinkis, 2009, p. 27.

28 E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 27.

Vikingų prieplauka Birkoje (maketas)

Su vikingų centru Birka taip pat susijęs Lietuvoje naudotas prekybos instrumentas „birka“ – medinė lentelė su įvairiais ženklais, kuri buvo tarsi pirklių sandorį liudijantis kvitas. Panašią į kvitą birką – medinę lentelę su įpjovomis, naudojo valstiečiai, atiduodami išdirbti kalius ar veždami grūdus į malūnus, birką pritvirtindavo prie maišų²⁹. Dabar nebevartojamas žodis, svetimybė – „bezmėnas“, seniau reiškęs rankines svarstyklės, tai yra specialios svarstyklės su kabliu sveriamam daiktui užkabinti, tikėtina yra skandinaviškos kilmės. Yra teiginių, kad žodis „kunigas“ gali būti skandinaviškas skolinys, nors ir sudėtinga patikimai pasakyti, iš kur į atskiras kalbas pateko šis žodis. Lietuvių kalba perėmė kitus iš senovės skandinavų kalbos žodžių kilusius terminus, tokius, kaip „vikingas“ ar „saga“, kuris reiškia „tai, kas pasakyta, pareiškimas“ arba „apsakymas, pasaka, istorija“. Tikėtina skandinaviškos kilmės gali būti dabar nebevartojamas žodis „vandravoti“, „vandrauti“, reiškęs keliauti, plaukioti, braidžioti, linksmai leisti laiką, pramogauti. Keli šio žodžio vartojimo pavyzdžiai: „Eičiau, tetušiu pasikloniočiau, kad duotų žirgą man vandravot. Reiks man joti vandravoti, merguželės paieškoti. Visą nedėlią vandravojo, dėl to ir šienas paliko nevežtas. Aš išjodams į karą, išvandravodams į karą, palikau savo mergelę visai mažų metelių.“³⁰ Lietuvoje nebevartojamas kurį laiką XIX a. funkcionavęs švedus apibūdinantis etnonimas „žuvėdai“. Anksčiau už jį, dar XVI a., žinotas etnonimas „švedai“, 1599 m. Mikalojus Daukša savo „Postilėje“ vartojo terminą „szwedai“. Tas pats etnonimas užfiksuotas XVII–XVIII a. Mažosios Lietuvos žodynuose – „Schwede, Szwedas“ ir kt. Tačiau XIX a., pradedant Simonu Daukantu, tvirtinosi savaip motyvuota, jau minėta forma „žuvėdas“, nuo žodžių *žuvis esti*: „Gyventojus jau skandijonimis, jau žuvėdais, jau žvejonimis vadina nuo to, jog tenai pačiomis žuvimis minta.“³¹ Štai 1884 m. „Aušros“ viename numerių rašyta: „Bjauriausiai

29 V. Martinkėnas, Matai senovės Lietuvoje, *Kraštotyra*, 1966, p. 123–127; *Utenos krašto enciklopedija*, par. A. Kulys, A. Jurkauskas, *Matų istorija ir metrologijos pagrindai*, Kaunas, 1992.

30 Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://etimologija.balticnexus.lt/>.

31 V. Drotvinas, Iš etnonimų istorijos, *Terminologija*, 2006, t. 16, p. 165.

buvo, kad pakilo nuog marės žuvėdai arba platburniai.“ Ši forma plito liaudies kūryboje – lietuvių karinėse ir vestuvinėse dainose bei padavimuose. Ne vienoje dainoje minimas „Žuvėdų vaiskas, žuvėdų pulks narsiųjų“. Vestuvinėje dainoje „Ant kalno malūnėlis“ mergelė laukia bernelio, parjojančio iš Rygelės „išvajavojus žuvėdų vaiską“. Arba štai karys išjoja kariauti su švedais: „Aš išjojau kariuomenę/ Karužį kariauti./ Nusišoviau žuvėdėlį./ Gavau juodbėrėlį“; paminimos ir švedų pergalės: „Gendroliukas/ Žuvėdų karalius,/ Apvajavojo/ Visą lenkų žemę“, ir jų pralaimėjimas: „Ir atein žuvėdų pulks,/ Žuvėdų pulks narsiųjų./ Kai ant plečiaus sustojom,/ Visus žuvėdus iškapojom.“³² „Žuvėdas“ Dabartinės lietuvių kalbos žodyne aiškinamas, kaip „normanų žmogus, švedų tautos žmogus“. Vis dėlto šis terminas lietuvių kalboje neįsitvirtino, jis nebevertojamas, nebent grožinėje literatūroje, kaip Kazio Sajos knygoje „Žuvėdai“ (2016 m.). Švedų ir lietuvių liaudies kultūroje yra panašumų. Antai švedų sakmėse maždaug pusė mitinių būtybių turi atitikmenis lietuvių sakmėse. Tyrėjų pastebėjimu, atitikmenis turi švedų miško dvasia, jūros dvasia, jūros mergelė, naminis, aitvaras, pieno zuikis, ragana, velnias, milžinas, numirėlis, vilkolakis, maro vaikai, slogutė, žiburinis. Tačiau kai kurios švedų sakmių mitinės būtybės atitikmenų lietuvių sakmėse neturi, pvz.: nekrikštyto nužudyto nesantuokinio vaiko dvasia, rūdyno dvasia, laivo dvasia (sargas), bysenas (kelmas, malka, miręs sukčius), naktinė skraidūnė, elfė, trolis, ponaminis, požeminis, medžiotojas Odenas ir pan. Švedų mitinės būtybės labiau specializuotos, net kelių jų bruožus turi atskiros lietuvių mitinės būtybės, pvz., lietuviško velnio bruožais pasižymi švedų vandenis, pūkis, trolis, milžinas. Tačiau lietuvių ir švedų žvėrių pasakų pagrindiniai veikėjai labai panašūs tiek savo išvaizda, tiek ir funkcijomis³³.

Stašaičių piliakalnis, Švedkapis
(Kėdainių r.)

32 L. Anglickienė, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius, 2006, p. 227.

33 R. Grumadaitė, *Min. veik.*

Švedai – dažni personažai lietuvių liaudies pasakojamojoje tradicijoje. Stipriai išrežęs negatyvus švedų vaizdinys, nes su švedais lietuviai daugiausia susidūrė kaip su priešais karuose. Nors jie pristatomi kaip narsūs kariai, čia pat pabrėžiamas didelis jų žiaurumas: „buvę labai dideli pagonys“; „jie labai skriaudė žmones“ ar „ypač žiauriai kankindavo moteris ir vaikus“. Taip buvo išreiškiamas ir bendras lietuvių tautosakai būdingas požiūris į svetimą ir nepaprastą žmogų ar reiškinių, svetimšalį³⁴. Kita vertus, būta ir istorinių įvykių atspindžio, ypač vaizdiniuose, menančiuose XVII–XVIII a. vykusias dramatiškas kovas su švedais, gyventojų patirtus išgyvenimus ir netektis. Tai matyti iš vėlyvesnių lietuvių pasakojamosios tautosakos pavyzdžių:

Naujaupio (Pilionių, Piliuko) piliakalnis Švedkapis (Kėdainių r.) tarpukariu. Nuotrauka B. Buračošiandien, Didžioji g. 2, Vilnius

„Švedai išžudė/ užmūrijo bažnyčios rūsiuose vienuolius/ bažnyčiose laikė arklius/ griovė bažnyčias.

Švedai/ prancūzai/ totoriai pjaustė moterims krūtis/ vaikus užkišdavo už suolų ir sutraiškėdavo.

Švedai/ prancūzai šaukė, kad žmonės grįžtų namo, nes švedų/ prancūzų nebėra. Žmonės pažindavę, kad patys švedai šaukia ir negrįždavę/ švedai nužudydavę sugrįžusius.

Žmonės slėpėsi nuo švedų/ švedai šaukė merginas vardais, kad eitų namo.

Švedai rado pasislėpusias panas ir jas visas išžudė./ Švedai išžudė nespėjusius pasislėpti žmones./ Švedai surasdavo žmones pagal pempų riksmą.

Žmogus matė, kaip švedė pasidėjo ginklus, nusirengė ir šildėsi prieš ugnį. Žmogus ją nužudė.

Moterys nušutino švedus/ prancūzus verdančiu vandeniu.“³⁵

Dažniau vėlesnius XVII–XVIII a. įvykius, susijusius su švedais, jų kariuomenės žygiavimu ir (ar) kautynėmis su jais ir labai retai ankstyvesnius ryšius su skandinavais, atspindi kai kurie Lietuvos vietovardžiai ir vandenvardžiai. Turime nemažai įvardijimų su šaknimi *šved-*: Švedkalnis, Švedkapis, Švedežeris ir kt. Vandenvardžiai vieni ilgiausiai išlieka nepakitę žmonių atmintyje. Su senąja švedų kalba susijęs upėvardis Apšė. Upė teka Žemaitijoje, Skuodo r. Tikėtinai jos pavadinimas kilo nuo tarm. švedų kalbos *afse* (upelis). Neaiški, nors galimai su senąja skandinavų kalba susijusi ežero Glėbas etimologija³⁶. Ežero – Švedežerio pavadinimą kildina iš padavimo apie jame nuskandintus švedus: kovodami su švedais, vyrai neva persirengdavo merginomis ir atėjusius į merginas pažiūrėti švedus nuskandindavo³⁷. Taip pasakojama apie Žemaitijoje, Žarėnų apylinkėse tyvuliuojančio ežero pavadinimo kilmę: „Į pietryčius nuo Žarėnų buvo Šilų kaimas su kalneliu ir mažu ežerėliu. Kalnelį Panų suolu vadindavo. Kadais, kariaujant su nuožmiais švedais, žemaičių kariai apsirengdavo merginų rūbais ir, sėdėdami ant kalnelio, moteriškais balsais viliodavo užpuolikus. Kai tik kuris prisiartindavo, tuoj galą gaudavo, o kūną paskandindavo ežerėlyje.

³⁴ Ten pat.

³⁵ B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 4: *Pasakojimai. Anekdota. Oracijos*, Kaunas, 2009.

³⁶ A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981, p. 118.

³⁷ *Lietuvių liaudies padavimai*, sud. N. Vėlius, Vilnius, 2010, p. 114.

Pilionų piliakalnis su koplyčia
(Kėdainių r.)

Todėl žmonės tą ežerėlį Švedežeriu praminė, o jo gelmėse tebeguli atėjūnų ginklai.³⁸ Vilniaus r. netoli Avižienių yra nedidelis Švedų kaimas. Manoma, kad skandinaviškos asmenvardinės (Ingvaras, Ingas) kilmės gali būti Lietuvos gyvenviečių pavadinimai – Ingeliškis, Ingavangis³⁹.

Kai kurių Lietuvoje esančių Švedkapių lokalizacija

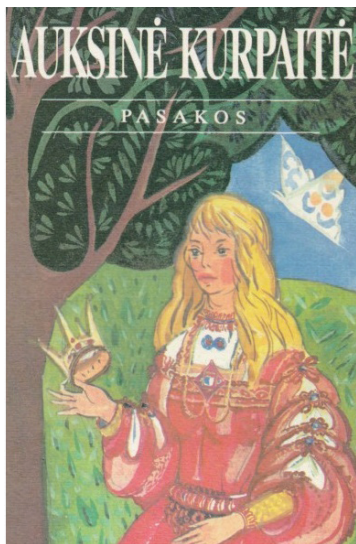
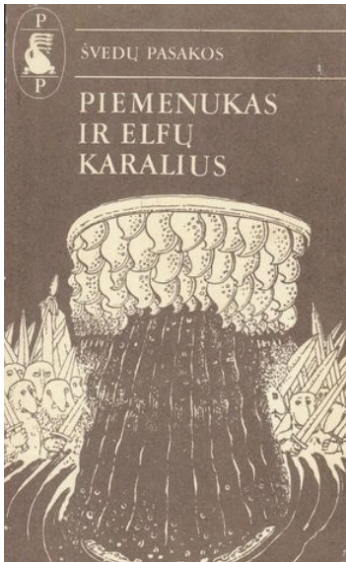
Švedkapiai	Kurklių pilkapynas	Kurkliai, Anykščių r.
Švedkapiai	Berčiūnų pilkapynas	Berčiūnai, Panevėžio r.
Švedkapiai	Vaineikių pilkapynas	Vaineikiai, Rokiškio r.
Švedkapiai	Kazlaučiznos pilkapynas	Kazlaučizna, Ukmergės r.
Švedkapiai	Ažuolaušio pilkapynas	Utenos r.
Švedkapiai	Gatelių pilkapynas	Gateliai, Utenos r.
Švedų kapai	Ardišio pilkapynas	Ardiškis, Širvintų r.
Švedų kapai	Liukonių kapai	Liukonys, Širvintų r.

Daugelyje Lietuvos rajonų – Alytaus, Anykščių, Panevėžio, Rokiškio, Kėdainių, Ukmergės, Utenos ir kt. – kapinynai ir pilkapynai vadinami Švedkapiais. Toks įvardijimas, kaip laidojimo paminklų epitetas, dabartinėje Lietuvoje pasitaiko dažnai. Tačiau priešistorės laikotarpio laidojimo paminklai Švedkapiais pavadinami kur kas rečiau nei, pavyzdžiui, Milžinkapiais. Švedkapiais dažniausiai apibūdinami senkapiai, kurių chronologija siekia naujųjų laikų pradžią. Švedkapių ar Maro kapelių pavadinimas yra būdingas ne tik dabartinei Lietuvos teritorijai. Tokia žodinė tradicija ryškesnė, pvz., ilgą laiką Švedijai priklausiusioje Estijoje. Tyrinėtojai nustatė, kad Pietų Estijos kaimų senkapių (XIII–XVII a.) pavadinimuose žodis „švedų“ yra 14,8 proc. visų kapinynų. Nemaža dalis senkapių siejama su maro aukomis (8,0 proc.), taip pat pasitaikė keli atvejai, kai kalbėta apie bado aukų kapus. Tad švedkapių pavadinimai siejami su XVII ir XVIII a. sandūros įvykiais – Šiaurės karu ir maro epidemija⁴⁰. Su švedais Lietuvoje taip pat siejamos ir kūlgrindos.

38 A. Ivoncius, Kelionė po protėvių mitologines erdves, *Kalvotoji Žemaitija*, 2017 m. liepos 31.

39 Z. Zinkevičius, *Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą*, Vilnius, 2010, p. 92–94.

40 R. Banytė-Rowell, D. Barasa, Šyšos švedkapių radiniai – įvadas į lokalinės istorijos tyrimus, *Archaeologia Litwana*, Vilnius, 2012, t. 14, p. 143–144.

Padavimuose įvardijimų, siejamų su šaknimi *šved-*, liaudies etimologija gąnėtina: paprasta ir tipiška. Įprastai aiškinama, kad tokie kalneliai atsirasdavę piktadariams švedams paliepus juos supilti ar jie patys supildavę tokius kalnelius žuvusiems saviškiams palaidoti. Pavyzdžiui, švedai supylė Kupiškio, Šėtos, Sedos ir kitus piliakalnius. Antai apie Švedkalnį Aukštagirės kaime (Šilalės r., Bilionių sen.) pasakojama, kad jį supylė švedai. Jie buvo suvarę apylinkėse gyvenusius žmones, kad tą kalną supiltų. Varę ir vyrus, ir moteris, ir vaikus. Moterys žemes nešė prijuostėmis. Kai kalnas buvo supiltas, jame apsigyveno švedai. Iš kalno jie išeidavę pro šiaurinėje pusėje esančias duris, ir žmonės jų negalėjo išvartyti. Tarp Švedkalnio ir Aukštagirės yra lanka, kur ganydavosi švedų erzilai. Kadangi žmonės švedų negalėjo išvartyti, tai prie jų erzilų ėmė leisti kumeles. Kai erzilai pamatydavo kumeles, tuoj su triukšmu puldavo prie jų. Išbėgusius prie arklių švedus žmonės ir užmušdavę. Švedų vadas turėjo 12 auksinių kėdžių, auksinį stalą, 12 auksinių lėkščių ir auksinį dubenį. Matydamas, kad kalne su savo kariais neišsilaikys, visą auksą sudėjo į skrynią ir įleido į Burkalės ežerą, o grandines užvyniojo ant kelmo⁴¹. Rubaičių piliakalnį švedų įsakymu neva pylė nėščios moterys ir vaikai, o Ekytų piliakalnį švedams turėjo lietuvininkai gynybai prieš maskolius bei prūsus supilti⁴². Vietos gyventojų pasakojimu, panašiai atsirado Gyvolių piliakalnis Ventos regioniniame parke, Gyvolių kaime, Virvytės dešiniojo kranto kyšulyje: užėję švedai liepė nėščioms moterims prijuostėmis sunešti kalną. Apie Šilalės r. esantį Pilės (Indijos) piliakalnį pasakota, kad jį supylė švedai pagonys (taip vadinti protestantai). Jie ten pastatę bažnyčią ir meldęsi. Išsikraustydami iš šių vietų savo auksinių ir sidabrinių dievaičių statulas jie suslėpė giliai žemėje. Jiems išėjus Pilė atsivėrusi, ir bažnyčia su dideliu trenksmu nugrimzdusi į gelmes⁴³. Apie Baltadvario pilkapynus netoli Videniškių pasakojama tokia legenda: Šilo miške yra trys Baltadvario pilkapynai, vadinami Švedkapiais. Pasak vietinių gyventojų, švedai, užkariavę visą pasaulį, nebeturėjo ką veikti ir pradėję šaudyti į dangų, bet pasipylusi iš dangaus kruša juos išmušusi. Ant žuvusiųjų kepurėmis ir buvo supilti Švedkapiai⁴⁴. Atskirą grupę lietuvių liaudies kūryboje sudaro padavimai apie karo meto lobius, kuriuos užkasę ir užkeikę švedai. Bėgdami iš Lietuvos, jie slėpė auksą ir brangenybes piliakalniuose, skandinavų pelkėse ar kituose vandens telkiniuose. Apie jau minėtą Gandingos piliakalnį teigiama, kad jame yra dideli požemiai, kuriuose tą kraštą užkariavę švedai paslėpė didelius turtus, o juos saugoti pavedė velniams. Turtų sargas, pasirodantis prašmatnaus ponaičio pavidalu, naktį ateina pas arkliagančius ar piemenis ugnies savo pypkei. Žmonės kartais randa šiuos lobius tiesiog atsitiktinai. Populiarūs pasakojimai ir apie ant kalno ar laukuose rastas ginklų liekanas ar kaulus, po to aiškinama, kad ten buvo mūšis su švedais⁴⁵.

Lietuviai nesivadino vikingų (variagų) į Rusiją nuneštais vardais – Riurikas, Igoris, Olegas, Olga ir kitais dar ir šiandien slavų kraštuose (Rusija, Baltarusija,

41 D. Tytuva, Aukštagirė, *Žemaičių žemė*, 2010, Nr. 3, p. 67.

42 L. Anglickienė, *Min. veik.*, p. 222.

43 V. Almonaitis, J. Almonaitienė, Paakmeniai, *Šiaurės Atėnai*, 2006, Nr. 783.

44 B. Dakanis, Baltadvario pilkapyno tyrinėjimai, *Videniškiei – kunigaikščių Giedraičių tėvonija*, Utena, 2002, p. 59.

45 *Ten pat*, p. 224.

Ukraina) labai populiariais⁴⁶. Tačiau tarp lietuviškų asmenvardžių yra, nors ir nedaug, skandinaviskos kilmės vardų ar pavardžių. Zigmo Zinkevičiaus teigimu, tarp senesnių tokių būtų vardas Gustavas, kilęs iš senojo skandinavų dvikamienio asmenvardžio *Gustav*: *gu* (kova) ir *stav* (lazda). Iš šio asmenvardžio, kaip manoma, gali būti kilusios ir Lietuvoje paplitusios Gusto, Gustaičio ir kitos panašios pavardės⁴⁷, nors labiau tikėtina, kad jos galėjo kilti ir iš asmenvardžio Augustas trumpinio. Dar vienas skandinavų kilmės asmenvardis Lietuvoje – Ingvaras, arba trumpinys Ingas, kilęs iš senovės skandinavų dvikamienio asmenvardžio *Ingvarr*, reiškiančio „Dievo Ingo saugomas“. Šio vardo kilmės pavardėmis galima būtų laikyti tokias, kaip Ingelevičius, Ingelis, Ingeleika. Greičiausiai iš senosios skandinavų kalbos asmenvardžio *Gutleifr* kilęs Glebo vardas, pas mus patekęs per rytinius slavus. Praeityje tai buvo populiarus vardas, Lietuvoje išliko šios kilmės pavardės – Glebas, Glebavičius, Glebauskas, Lebus, Lebikis, Lebeika ir pan.⁴⁸ Iš etnonimo švedas, (švedų tautos žmogus) ar pravardės (kas šveplas; kas blogas, negeras) kildinama Lietuvoje sutinkama pavardė Švedas arba Švėdas⁴⁹. Beje, neaišku, kodėl, bet šilinis baravykas Lietuvoje taip pat neretai vadinamas šveduku⁵⁰. Su vėlesnės kilmės skandinavų vardais siejami lietuvių vardai kaip Gunaras (iš skandinavų *Gunter*: *gunt* (kova) ir *heri* (ponas), Haraldas: *har* (kariuomenė) ir *waltan* (valdyti), Kanutas / Knutas iš skandinavų *kanut* (kilmingas), Olavas (protėvių atžala) ar Sigurdas: *sigr* (pergalė) ir *wardon* (saugoti). Moteriški vardai – Astrida iš *Astrid* (dievas ir jojimas); Dagnara (diena ir garsi), Helga (laiminga), Iduna (skandinavų jaunystės deivė Iduna), Ingeborga, Inga (dievo Ingo apsauga), Ingrida, Inga; Sigrida (pergalė jojimas), Solveiga (menė, namai ir svaigus gėrimas)⁵¹.

LIETUVOS IR ŠVEDIJOS RYŠIAI XIII–XV A.

XIII–XV a. kontaktai tarp LDK ir Švedijos tęsėsi. Į Lietuvą, kaip kryžiuočių misijų dalyviai atvykdavo riteriai iš Gotlando jau nuo XIII a. Dėl katalikybės ir vokiečių pirklių įsitvirtinimo Gotlande netgi atsirado mitas apie Lietuvos karalienės Mortos švedišką kilmę. Šioje saloje gyvenę amatininkai buvo gerai žinomi LDK valdovui Gediminui, o XV a. ne vienas švedų pasiuntinys lankėsi Lietuvos didikų kunigaikščių, pradedant Vytautu ir baigiant Aleksandru Jogailaičiu, rūmuose Vilniuje.

XIII a. Lietuva susidūrė su švedais kaip kryžiaus žygių Baltijos jūros regiono kraštuose dalyviais. Pirmasis toks susidūrimas įvyko 1236 m. Saulės mūšyje.

46 Plačiau žr.: E. A. Melnikova, *The Cultural Assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the Point of View of Language and Literacy, Runica-Germanica-Mediaevalia*, Berlin, 2003, p. 454–465.

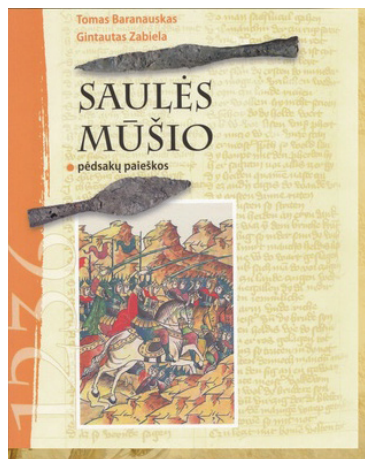
47 Z. Zinkevičius, *Min. veik.*, p. 92–94.

48 *Ten pat.*

49 *Lietuvių pavardžių žodynas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.pavardes.lki.lt/?pg=c>.

50 L. Anglickienė, *Min. veik.*, p. 228.

51 Z. Zinkevičius, *Min. veik.*, p. 92–94.

Tų metų vasario 19 d. bule popiežius Grigalius IX paskelbė kryžiaus žygį, kuriuo kvietė „ginti“ Livonijos naujakrikštus nuo pagonių puldinėjimų ir sustiprinti naujai užgimusias krikščioniškas visuomenes. Buvo gautas leidimas telkti į žygį kryživius didelėje Šiaurės Vokietijos dalyje nuo Oderio iki Reino, taip pat Gotlande (Švedijos karalystėje), be to, suburtos Ordinui pavaldžių žemių pašauktinių – estų, lyvių, latgalių, greičiausiai ir pavergtų žiemgalių bei kuršių – pajėgos ar rusėnų iš Pskovo bei Naugardo karių būriai. Žygyje dalyvavo apie 3 000 karių. 1236 m. rugsėjo 16 d. kryžininkai ties Šiauliais įkūrė stovyklą ir pradėjo plėsti bei deginti kraštą. Rugsėjo 22 d. Saulės mūšyje Mindaugui pavaldaus žemaičių kunigaikščio Vykinto kariai sumušė kryžininkus. Žuvo Kalavijuočių ordino magistras Folkevinas, nemažai ordino riterių, taip pat ir iš Gotlando atvykusių karių.

Tolesnius kryžininkų puolimus pristabdė Lietuvos valdovu tapusio kunigaikščio Mindaugo veiksmai. Jis paklausė krikščionybei palankių lietuvių didikų patarimo taikytis su Rygoje įsikūrusiu ordinu ir krikštytis. Į Lietuvą atsikvietęs Ordino magistrą Andriejų Štirietį, sutiko krikštytis ir magistrui tarpininkaujant iš popiežiaus priimti karaliaus vainiką, kaip garbingą aukščiausios valdžios Lietuvoje ženklą ir aukščiausią Europoje monarcho titulą⁵². Kaip žinia, 1253 m. liepą jam tai pavyko įgyvendinti. Šioje istorijoje savo vaidmenį atliko ir Mindaugo žmona – Lietuvos karalienė vainikuota Morta, besiangажavusi krikščionybės reikale. XVI a. Prūsijoje gyvenę vokiečių kronikininkai, negalėdami racionaliai paaiškinti Mortos prokrikščioniško nusiteikimo, sugalvojo jos kilmės iš Švedijos „teoriją“.

Įdomybė
XVI a. siužetas apie
karalienės Mortos kilmę
iš Švedijos

Medalis, skirtas karalienės Mortos karūnavimo 750-iiui. Aut. Juozas Kalinauskas

Mindaugo žmona karalienė Morta gimė neabejotinai kilmingo kunigaikščio šeimoje. Jos pirmasis vyras Vismantas žuvo, o antruoju tapo Lietuvos valdovas Mindaugas. Pora susilaukė sūnų Ruklio ir Rupeikio. Sutuoktinius, kaip galima spręsti iš šaltinių užuominų, siejo emocinis ryšys, Mindaugas dalijosi su žmona politinėmis problemomis⁵³. Apie Mortos gyvenimą daugiau sužinome iš Vokiečių ordino teritorijoje sukurto „Eiluiotosios Livonijos kronikos“, parašytos praėjus maždaug 40 metų po įvykių, todėl šaltinis laikomas ganėtinai patikimu. Morta šiame pasakojime pristatoma kaip aktyvi politinio gyvenimo veikėja, pabrėžiami jos nuopelnai krikščionybės sklaidai. Spėjama, kad ji galėjo krikštytis dar prieš tapdama Mindaugo žmona. Dėl to mėgino įtikinti vyrą likti sąjungininku su Vokiečių ordinu

52 D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3: XIII a. –1385 m. Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų, red. A. Dubonis, Vilnius, 2011, p. 411.

53 R. Petrauskas, *Morta – karaliaus Mindaugo žmona iš Švedijos?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.ldkistorija.lt.

ir krikščionimis, kai šis pradėjo keisti savo poziciją. Morta kritikavo krikščionims priešiškos grupuotės lyderio Treniotos veiksmus ir įspėjo apie būsimą išdavystę. Morta mirė septintojo dešimtmečio pradžioje, nesulaukusi tragiškos konflikto atomazgos. Karalienės atminimas buvęs gyvesnis Ordino žemėse, kur ji laikyta krikščionių gynėja. Jos įvaizdį Ordino ideologai naudojo savo politiniams tikslams, todėl XVI a. vokiečių kronikininkai sugalvojo karalienės kilmės iš Švedijos „teoriją“, norėdami paaiškinti jos angažavimąsi krikščionybės reikalui. Simonas Grunau, savo kronikoje remdamasis Senesniąja didžiųjų magistrų kronika ir nevengdamas savo šaltinį papildyti išgalvotais faktais, rašydamas apie Mindaugą (Apie vieną piktavališką Žemaitijos karalių), teigė, kad Livonijos krašto magistras Andriejus Štirietis lietuviui pripiršo krikščionę moterį iš Švedijos vardu Morta. Pastarosios dėka pavyko Mindaugui įdiegti, kad, tapęs krikščionimi, galės būti paskelbtas karaliumi⁵⁴.

Dar vienas lietuvių susidūrimas su gausiais iš Švedijos į kryžiaus žygį atvykusiais atstovais įvyko 1260 m. liepos 13 d. Durbės mūšyje – kuršių žemėje prie Durbės ežero (dab. Latvija, Liepojos apylinkės). Mūšyje dalyvavo Kryžiuočių ir Livonijos ordinų atstovai, jiems talkino Švedijos karalaitis Karolis vadovaujami danų daliniai ir švedų būrys bei popiežiaus paskatinti įvairių kraštų kryžininkai. Ordinų pusėje turėjo kautis pavergti Prūsijos ir Livonijos vietiniai gyventojai. Žemaičių pajėgas sudarė apie 4 000 karių. Kai kurių istorikų nuomone, žemaičiams vadovavo Treniota, o kariuomenę rėmė Mindaugas. Žemaičiams pavyko sutriuškinti jungtinę kryžininkų kariuomenę. Pasak „Eiliuotosios Livonijos kronikos“ ir Petro Dusburgiečio kronikos, žuvo 150 abiejų Ordinų riterių ir daug karių. Žuvo Livonijos ordino magistras Burghardas Hornhauzenas, maršalas Henrikas Botelis ir Švedijos karalaitis Karolis su būriu. Durbės mūšis buvo didžiausias XIII a. lietuvių laimėjimas karuose su kryžiuočiais. Dėl svarių praradimų Durbės mūšį paminėjo ne vienas viduramžių Švedijos šaltinis.

Durbės kautynėse žuvęs Švedijos karalaitis Karolis ir jo būrys paminėti vienoje iš dabartinės Belgijos teritorijoje buvusių Vokiečių ordino pilių Alden Biesene surašytame nekrologe. Taip pat apie Durbės mūšį pasakojama XV a. lotynų kalba parašytoje Upsalos kanauninko ir istoriko Eriko Olai († 1486) Švedijos kronikoje⁵⁵. Tarp Lietuvai svarbesnių šaltinių – ankstyviausias istorinis šaltinis švedų kalba, kuriame paminėti lietuviai, yra Eriko kronika, parašyta nežinomo autoriaus apie 1320–1332 m. Aprašant Švedijos istoriją 1229–1319 m., žinutėse apie Durbės mūšį pasakojama apie junkerį Karlą, žuvusį kautynėse su lietuviais. Jis tapatinamas su Karlu Ullfsonu, Švedijos jarlo Ulfo Faso († 1248) sūnumi, dėl valdžios kovojusiu su jarlu Birgeriu Magnusonu (Birgeriu Jarlu) (1200–1266). Pasakodamas apie Karlo Ullfsono išvykimą į Livoniją, kronikos autorius daug dėmesio skiria Karlo Ullfsono didvyriškam elgesiui kautynių metu. Matyt, remdamasis sakytine tradicija, kuria idealistinį junkerio Karlo personažą, kuris drąsiai kovoja ir garbingai žūsta už tikėjimą⁵⁶. XIV a. pr. Lietuvos valdovas didysis kunigaikštis Gediminas, kurdamas Lietuvos europėjimo programą ir siekdamas priartinti Lietuvą prie Europos, kvietė čia atvykti

XIII–XIV a. lietuvių karys (A. Každailio ofortas, Petras Dusburgietis, Prūsijos Žemės kronikos, Vilnius, 2006)

54 *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, par. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 183.

55 D. Elertas, E. Miltakis, Svarbiausi Durbės mūšio šaltiniai, 1260 m. Durbės mūšio šaltiniai ir istoriniai tyrimai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2011, t. 22, p. 129–154.

56 *Ten pat.*

kolonistus⁵⁷. Tarp labiausiai kviečiamų jis matė Vokietijos (Liubeko, Rostoko, Šralzundo, Greifsveldo, Ščecino) ir Švedijos (Gotlando) riterius, pirklus, amatininkus ir valstiečius. 1323 m. gegužės 26 d. laišką adresuodamas minėtų kraštų „vaitams, tarėjams ir miestiečiams, pirkliams ir bet kokios padėties meistrams“, valdovas žadėjo jiems išikūrus tokias pat sąlygas, kaip ir jų šalyse. Viename laiškų buvo nurodyta, kad „mūsų žemė yra laisva nuo muto, nuo pastočių ir pagalbinių tarnybų apmokestinimo visiems pirkliams, riteriams, vasalams, kuriuos aprūpinsiu pajamomis kiekvieną pagal jo luomo padėtį, įvairių amatų meistrams, būtent kalviams, kurpiams, račiams, akmenskaldžiams, druskininkams, malūnininkams, sidabrakaliams, arbaletininkams, žvejams, bet kokio rango žmonėms. [...]“⁵⁸. Nežinia, ar valdovui pavyko pradėti įgyvendinti šį projektą ir į Lietuvą atsikviesi skandinavų meistrų. Kita vertus, archeologinė tyrimų medžiaga leidžia kalbėti apie nuo XIII a. pastebimą skandinavišką įtaką LDK kalvystės ir juvelyriniams amatams⁵⁹. Be to, Švedijos atstovas – iš Kalmaro kilęs Rygos miesto bei vyskupijos tarėjas Henrikas – kartu su kolega Jonu Roghenu prisidėjo, kad išliktų Gedimino laiškų nuorašo kopijos. Jie 1323 m. liepos 18 d. Liubeke pateikė Gedimino laišką, siųstą Saksonijos provincijos dominikonams, imperatoriaus įgaliotojam notarui Jonui iš Brėmeno. Tas pats dvasininkas Henrikas iš Kalmaro buvo Gedimino atstovo Lesės 1326 m. pranešimo liudytojas⁶⁰.

XV a. Lietuva su Švedija bendravo jau kaip unijinės valstybės. XIV a. pab., sprendamos karą su Hanza, Skandinavijos valdančios dinastijos kūrė sąjungas – dinastines unijas. 1397 m. atsirado dinastinė Kalmaro unija, sujungusi Danijos, Švedijos ir Norvegijos karalystes, valdomas bendro valdovo. Vidaus gyvenime šios valstybės ir toliau išsaugojo suverenumą. Pagrindinė skandinavų kraštų unijos iniciatorė buvo Danijos karaliaus Valdemaro duktė ir Švedijos bei Norvegijos karaliaus Hokano našlė Margareta (1353–1412), kuri po sūnaus Olafo mirties buvo tapusi šių karalysčių valdytoja. Simboliškai Švenčiausios Trejybės dieną paskelbtas unijos dokumentas numatė, kad šalis valdys vienas valdovas, kuriuo tapo Margaretos sesers vaikaitis

Kalmaro pilis

57 A. Bumblauskas, *Min. veik.*, p. 72.

58 *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans.*

59 A. Котлярчук, *Min. veik.*, p. 56–58.

60 *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans.*

vokiečių Pomeranijos kunigaikštis, kuriam buvo suteiktas Eriko vardas (1396–1439) (rinkimų metu nutarta, kad tikrasis jo vardas Boguslavas netinka)⁶¹. Savo ruožtu LDK taip pat buvo sudariusi dinastinę uniją su Lenkija, kai 1386 m. Krokuvoje Lenkijos karaliumi buvo vainikuotas Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila.

Vytautas Didysis Lucko suvažiavime, 1934 m., dail. Jonas Mackevičius

Abi unijinės valstybės netrukus pasinaudojo viena kitos diplomatine pagalba kovodamos dėl kiekvienai jų rūpimų užsienio politikos tikslų įgyvendinimo. Lenkijos karalius ir Lietuvos aukščiausias kunigaikštis Jogaila ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Kalmaro unijos šalis pasitelkė kovodami dėl Žemaitijos pripažinimo. 1419 m. Jogaila ir Vytautas po ilgų derybų sudarė sutartį su skandinavais ir Kalmarų unijos valdovu Eriku Pomeraniečiu. Pastarasis siekė iš Vokiečių ordino Danijai sugrąžinti Estiją. Livonijos ordiną numatyta perkelti į Kiprą, o jo žemes pasidalyti. Taip pat Erikas Pomeranietis siūlė Jogailai ištekti mažametę dukrą Jadvygą, tuomet buvusią realia kandidatę į Lenkijos sostą, už Eriko pusbrolio, Pomeranijos kunigaikščio Boguslovo IX. Tiesa, nei šios vedybos įvyko, nei 1419 m. sutartis. Ji nebuvo ratifikuota ir konkrečių padarinių neturėjo, tačiau sustiprino šalių tarptautinį autoritetą, atvėrė kelius glaudesniems ryšiams su Švedija⁶². Minėtas Kalmaro unijos šalių valdovas Erikas Pomeranietis 1424 m. kovą dalyvavo Krokuvoje paskutinės Jogailos žmonos Zofijos Alšėniškaitės karūnacijos iškilmėse⁶³. Kai kurie istorikai įrodinėja, kad tas pats Skandinavijos karalius, nors greičiausiai ne jis, bet Kalmaro unijos karalysčių, tarp jų ir Švedijos, delegacija, dalyvavo 1429 m. sausio 6–29 d. vykusiam Vytauto surengtame tarptautiniame aukščiausio lygio Lucko suvažiavime, kur buvo pavišinta Vytauto karūnacijos idėja. Į jį atvyko Bizantijos, Vokiečių ordino, Maskvos didžiojo kunigaikščio, Naugardo, Moldovos, totorių chanų delegacijos ir netgi, nors ir kiek pavėlavęs, Lucke posėdžiavo Romos karalius Zigmantas Liuksemburgietis.

61 L. O. Lagerqvist, *Švedijos istorija*, vertė R. Juknevičienė, Švedijos institutas, 2001, p. 32–35.

62 *Lietuvos istorija*, t. 4, p. 416.

63 J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań-Wrocław, 1999, p. 130, 133–135.

Švedijos karalius Karolis Knutsonas, XV a. pab. skulptūra, Gripsholmas

Glaudesniam politiniam LDK ir Lenkijos bendradarbiavimui su Skandinavijos šalimis kliudė jose prasidėję vidiniai ginčai. Jogailaičiai kartkartėm paremdavo Švedijos valdovus. Tarp tokių buvo Švedijos karalius Karolis Knutsonas (1408/1409–1470). 1457 m. Švedijoje kilus maištui prieš valdovą, šis pabėgo į Lenkiją. Už paskolintus 15 tūkstančių markių Kazimieras Jogailaitis jam davė laikyti Pucko žemę netoli Gdansko. Nuo 1460 m. iki grįžimo į Švedijos sostą Karolis Knutsonas gyveno Gdanske. Tačiau ir vėliau Švedijoje sosto turėtojai negalėjo būti ramūs dėl savo padėties, o pačioje valstybėje ieškota kelių, kaip pasitraukti iš unijos, kurioje aiškiai dominavo Danija. Švedai vienu metu karūną siūlė net Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui Jogailaičiui. Palankumą tarpusavio santykiuose atspindėjo ir 1514 m. Lietuvos ketinimai įtraukti į su Livonija sudarytą sąjungą prieš Maskvą taip pat ir Švediją. Bet ją tuomet buvo apėmę vidiniai ginčai, kurie neleido formuoti bendros politikos⁶⁴.

⁶⁴ *Lietuvos istorija*, t. 4, p. 420.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) RYŠIAI SU ŠVEDIJA XVI A.: NUO PERSONALINĖS UNIJOS IKI KARO

Ryšiai tarp valstybių XVI a. pirmoje pusėje

XVI a. pradžia atnešė didžiulius pokyčius Švedijai. Prasidėjo laikotarpis, įvardijamas šiuolaikinės Švedijos gimimu. Istorikų teigimu, vieni didžiausių nuopelnų, vedant karalystę tarp galingiausių Europos valstybių, teko 1523 m. birželio 6 d. (ši diena yra nacionalinė Švedijos šventė) karaliumi išrinktam (1528 m. karūnuotas) Gustavui Eriksonui (1496–1560), iš valdovo tarybai priklaususios Vazų giminės. Tuo pačiu buvo nutraukta Kalmaro unija. Vazai pavyko pašalinti iš sosto paskutinį unijinį valdovą Kristijoną II. Pastarasis 1520 m. per karūnavimo iškilmų puotą išžudė daugiau kaip 80 opoziciškai nusiteikusių švedų diduomenės narių. Šis įvykis gavo „kruvinosios pirties“ vardą, o Kristijonas II dėl vykdomos politikos buvo pramintas Tironu. Gustavas Vaza Švedijoje įtvirtino paveldimą monarchiją, įvedė centralizuotą valdymą, nuslopino opoziciją ir, perėmęs katalikų bažnyčios turtus, įvedė reformaciją. Jis iškėlė ambicingą planą – kontroliuoti tarptautinę prekybą Baltijos jūroje, pastaroji turėjo tapti „švedų ežeru“⁶⁵. Dar XVI a. pirmoje pusėje buvęs nuošalus Europos kraštas, Švedijos Karalystė XVI a. antroje pusėje–XVII a. išgyveno reformų, galios ir didybės laikotarpį. Siekis dominuoti Baltijoje tuo suinteresuotas valstybes – Daniją, Rusiją, Švediją ir LDK bei Lenkiją – padarė priešininkėmis. 1569 m., ieškodamos būdų išorės priešams atremti, Lietuva ir Lenkija sudarė uniją. Tačiau kaip tik santykiuose su švedais ėmė ryškėti naujos unijinės valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – silpnumas. XVI a. Šiaurės rytų Europos regione dominavusi Respublika turėjo užleisti savo pozicijas Švedijai. Be to, Abiejų Tautų Respublika nesugebėjo užkirsti kelio stiprėjančiai Rusijai. Galiausiai sėkmingai vykdžiusi karines ir administracines reformas, per Šiaurės karą (1700–1721) Rusija nugalėjo Švediją ir perėmė regiono hegemono vaidmenį. Tokiame politiniame kontekste ir vyko tolesnis XVI–XVIII a. Švedijos ir Lietuvos bendravimas. Kontaktų būta labai daug, pradedant asmeniniais ir baigiant valstybės lygmenyje užsimezgusiais ryšiais. Visų jų atsekti neįmanoma, todėl čia pasitelkti tik pagrindiniai tokių santykių momentai ir svarbiausios laikmečio asmenybės.

Siekis vykdyti aktyvią vidaus ir užsienio politiką lėmė aukštą kartografijos lygį Švedijoje. Todėl jau XVI a. pirmoje pusėje LDK susidomėjo švedų istorikas ir kartografas Olausas Magnusas (1490–1557) (tikroji pavardė *Olof Månsson*; *Magnusas* lotynizuota pavardės forma). Jis 1539 m. Venecijoje publikavo Skandinavijos ir rytinių Baltijos jūros pakrančių žemėlapi *Carta Marina*. Kilęs iš Linčopingo miestiečių šeimos, kaip ir vyresnysis jo brolis Johanas (paskutinytis

Gustavas Eriksonas Vaza, nežinomas dail., apie 1558 m.

65 L. O. Lagerqvist, *Min. veik.*, p. 41–42.

Olausas Magnusas, *Carta Marina* (1539) ir Lietuvos vaizdas žemėlapyje

Švedijos katalikų arkivyskupas (Upsalos)), Olausas užėmė keletą dvasinių pozicijų, pvz., buvo Upsalos kanauninkas. Jis pasižymėjo diplomatinėje veikloje atstovaudamas Švedijos interesams Romoje ar Nyderlanduose. Švedijai tapus protestantiška valstybe, abu broliai liko užsienyje. Kadangi 1530 m. jų turtas tėvynėje buvo nusiautintas, Magnusai iš pradžių gyveno Lenkijoje, vėliau – Romoje. Olausas tapo brolio sekretoriumi, o po jo mirties iš popiežiaus gavo titulinį paskyrimą į Upsalos arkivyskupo vietą.

Kaip minėta, 1539 m. Venecijoje pasirodė O. Magnuso vienas tikslesnių to meto žemėlapių. Žemėlapi puošia keli paveikslėliai, vaizduojantys herbą „Vytį“, LDK ir Lenkijos valdovą Žygimantą Senajį, o pietrytiniame žemėlapi kampe nupieštas į medį kopiantis lokys, kuriam į galvą smogia kuoka. Ten pat paaiškinta, jog „lokiui, medų iš medžio vagiančiam, smogia pagalys“. Šalia besmaguriaujantis lokys, ir paaiškinimas: „Medaus duobėse lokiai dažnai užtrokšta.“ Žemėlapyje vaizduota teritorija apėmė ne tik Skandinaviją, bet ir Baltijos šalis, tarp kitų – ir Lietuvos teritoriją. Žemėlapyje matomos devynios Lietuvos vietovės: Ventės (*Vintborg*) pilis (seniausias ir tikėtina originalus jos vaizdas), Klaipėda (*Memel*), Varniai (*Varna*), Tauragė (*Tanragh*), Kaunas (*Cavn*), Vilnius (*Vilna*). Ežero saloje Žemaitijoje nupiešta bevardė pilis, tapatinama su Platelių salos pilimi; taip pat pažymėta bevardė pilis ir bažnyčia prie upės tarp Vilniaus ir Kauno bei Neries upė. Sprendžiant pagal žemėlapyje pavaizduotą Ventės pilį ir 1507 m. įkurtą Tauragės bažnyčią, manoma, kad žemėlapi sudarytojas rado duomenų lankydamasis Prūsijoje⁶⁶. Ne mažesnės reikšmės buvo 1555 m. O. Magnuso Romoje paskelbtas veikalas „Šiaurės tautų istorija“ (*Historia de Gentibus Septentrionalibus*). Švedų kartografas pristatė Lietuvą kaip miškingą kraštą, eksportuojantį medų, vašką, pelenus ir medieną, kraštą, kuriame medžiojami stumbrai, meškos. Lietuvai skirti trys skyriai. Viename jų pasakojama apie LDK populiarius skomorochus (iš Maskvos atkeliavęs viduramžiais ir ankstyvaisiais moderniaisiais laikais populiarius aktorius, muzikantas, šokėjas). Nemažai vietos skirta Lietuvos santykiams su Maskva atskleisti. Įdomu, kad pagrindiniu tokio skyriaus veikėju yra bajoras Motiejus Butri-

⁶⁶ Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje, sud. E. Vasiliauskas, G. Zabiela, Klaipėda, 2013, p. 11.

mavičius Giedraitis iš Vilniaus. Pasakojama apie M. Giedraičio kelionę į Maskvą. Galbūt autorius asmeniškai pažinojo minėtą bajorą. Skirtas dėmesys lietuvių papročiams ir buičiai, pvz., nurodoma apie Lietuvoje populiarių gėrimą – midų ir pateikiamas jo gaminimo receptas, aprašytas pagonių lietuvių krikštas ir įdėtas medžio raižinys „Pagonys lietuviai“.

XVI a. pirmoje pusėje Lietuvoje Švedija buvo žinoma kaip kraštas, į kurį suplaukdavo prekės iš tuomet LDK priklausiusio Kijevo. Tokį prekybinį kelią apie 1550 m. minėjo lietuvių humanistas, valdovo sekretorius Venclovas Mikolajaitis iš Maišiagalos, žinomas kaip Mykolas Lietuvis (apie 1490–1560). Lotyniškai parašytame darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ jis rašė apie įvairias iš Kijevo tarp kitų ir į Švediją gabenamas prekes:

„Į Kijevą taip pat suplaukia svetimų kraštų prekės, nes visi brangieji akmenys, šilkas, aukso gijomis atauti audiniai, šilkiniai apdarai, smilkalai, timiamas, šafranas, pipirai ir kiti kvapmenys, kurie vežami iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos ir Sirijos šiaurėn, į Maskoviją, Pskovą, Naugardą, Švediją ir Daniją, neturi tikresnio, tiesesnio ir žinomesnio kelio kaip tas, kuris eina iš Ponto Euksino jūros uosto, t. y. iš Kafos miesto per Taurikos vartus ir Tovano brastą, per Boristėną ir stepėmis pasuka į Kijevą. Tai senas ir geriausiai pramintas kelias. Užsienio pirkliai dažnai keliauja šiuo keliu, neretai tūkstantį asmenų susitelkę į būrius, vadinamus karavanais, su daugeliu pilnų vežimų ir prekėmis apkrautų kupranugarių. Palei brastą per Boristėną prie Tovano senovėje jūsų šventosios didybės proseniems buvo mokamas gana didelis muitas. Dar ir dabar stovi visiškai sveikas akmeninis skliautuotas trobesys, kurį ir mūsiški, ir Taurikos gyventojai, ir graikai vadina Vytauto pirtimi. Kalbama, kad ten sėdėjęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio publikanas (muitininkas) ir rinkdavęs muitą“⁶⁷.

Aptariamam laikotarpiui į Vilnių atvykdavo ir ilgesniam laikui apsigyvendavo ir vienas

Pagonys lietuviai, raižinys, O. Magnusas, *Šiaurės tautų istorija* (1555)

Vilniaus valdovų rūmai, kuriuose buvo priimti švedų pasiuntiniai (XVI a., Brauno atlasas)

Apie 1642 m. ant buvusio J. Forverko namo buvo iškabinta Vilniaus Šv. Onos brolijos namo lenta

⁶⁷ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius, 1966.

Žygimanto Augusto šarvai (apie 1560), saugomi Karališkajame arsenale Stokholme

Su Gustavu Vaza susirašinėjęs Vilniaus vaivada M. Radvila Juodasis

kitas švedas. Antai čia įsikūrė Žygimanto Senojo gydytojas Joannas Forverkas. Medikas įsigijo mūrnamį prestižinėje miesto vietoje – Šv. Mykolo ir Pilies gatvių sandūroje greta auksakalio K. Zeligmacherio namo⁶⁸ ir iš kitos pusės miestiečio Blilko namo, vadinamąjį Šv. Onos brolijos namą 1540 m. Žygimantas Senasis atleido šį namą nuo pastovių prievolės. Tokią privilegiją 1548 m. patvirtino ir Žygimantas Augustas⁶⁹. Vilniuje medikas gyveno iki mirties. Mirė jis 1552 m. pab. ar 1553 m. pr., nes 1552 m. gruodį surašė testamentą, kurį patvirtino Žygimantas Augustas. Vilniuje jis ir vedė kažkokią Barbora, kuriai paliko turėtą mūrnamį, teigdamas, kad tą namą su ja kartu pasistatė. Forverkas savo vaikų neturėjo, tačiau jo žmona iš pirmos santuokos augino dukrą Dorotą. Ši vėliau ištekėjo už Vilniaus vaistininko Benjašo Simonovičiaus⁷⁰.

Vis dėlto iki XVI a. vid. Švedijos ir LDK ryšiai nebuvo glaudūs. Padėtis ėmė keistis keičiantis taptautinei politikai, aštrėjant *dominium maris Balticis* konfliktui. Nutraukusi Kalmaro uniją, Švedija toliau konfrontavo su Danija. 1547 m. stiprėjančioje ir teritoriją plėtusioje Maskvoje sostą užėmė Ivanas Žiaurusis, turėjęs norų ginklu skintis kelią į Livoniją. Sekdamas Habsburgų, Tiudorų ir kitų dinastų valdomų centralizuotų valstybių pavyzdžiu, jūrinės valstybės sukūrimo planus ėmė puoselėti ir Žygimantas Augustas (1520–1572). Jam ir Vilniaus vaivada Mikalojui Radvilai Juodajam (1515–1565) priklauso Livonijos prijungimo prie LDK planas, sukurtas 1552 m.; apsispręsta ginti Livoniją kaip LDK skydą prieš Maskvą.

Įtempta geopolitinė padėtis kūrė prielaidas sąjungoms tarp minėtų valstybių atsirasti, intensyvino diplomatinį atstovybių veiklą. Kaip tik tuo pasižymėjo LDK ir Švedijos bendradarbiavimas 6-ajame dešimtmetyje. Švedus tuomet ypač neramino anglų rastas naujas jūrinis kelias į Maskvą. Gustavas Vaza pasiūlė LDK ir Lenkijai sudaryti prieš Maskvą nukreiptą sąjungą, paremtą dinastine sūnaus Eriko santuoka su viena iš Jogailaičių. 1555 m. pab. ar 1556 m. pr. į Vilnių atvyko švedų pasiuntiniai Gustavas Giore ir Ezechielis Gepfartas. Vasario 15 d. Vilniaus valdovų rūmuose įvyko oficialus pasiuntinių priėmimas, tačiau kovo 15 d. jie gavo neigiamą Žygimanto Augusto, tuo metu jau sudariusio sutartį su Maskva, atsakymą. 1556 m. liepą Gustavas Vaza pakartotinai atsiuntė savo pasiuntinius į Vilnių, prašydamas Jogailaičio tarpininkauti švedams sudarant sutartį su Maskva. To paties jis prašė ne tik karaliaus, bet ir atskiru laišku įtakingiausio valdovo patarėjo M. Radvilos Juodojo. Užsimezgė korespondencija tarp Švedijos karaliaus ir Lietuvos didiko.

68 A. R. Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija. Pilies gatvė*, Vilnius, 2005, p. 96–97.

69 LVIA, f. 1135, ap. 1, b. 12; b. 18.

70 R. Ragauskienė, Vaistininkai XVI a. Vilniuje, *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 49.

Pamalonintas Radvila nemažai prisidėjo, kad Žygimantas Augustas rugsėjį išsiųstų pasiuntinybę švedų reikalui į Maskvą. Apie tai 1556 m. rugsėjo 16 d. laiške iš Vilniaus Radvila informavo Gustavą Vazą. Jis taip pat žadėjo, jei Ivanas Žiaurusis vilkins derybas, į maskvėnų žemes nukreipti totorius. Mokantį rašyti totorių, kai tik ras tokį tinkamą, Vilniaus vaivada Švedijos karaliui pažadėjo atsiųsti greitai. 1556 m. pabaigoje į Stokholmą grįžę Vazos pasiuntiniai atvežė karalaičiui Jonui dovanų nuo M. Radvilos Juodojo⁷¹. Savo ruožtu dar 1555 m. didikas į Stokholmą išsiuntė savo pasiuntinį Jeronimą Makovieckį, turėjusį ieškoti galimybes pasiskolinti pinigų Livonijos planui įgyvendinti.

J. Makovieckis buvo vienas pirmųjų žinomų Lietuvos diplomatų Švedijoje. Tai buvo ilgametis Radvilų klientas, pradėjęs tarnauti M. Radvilai Juodajam apie 1551 m. Po metų jis buvo pasiųstas į Vokietijos valdančiųjų dvarus. 1554 ir 1555 m. J. Makovieckis, nors veikdamas Radvilos pavedimu, bet pagal statusą kaip valdovo diplomatas, vyko į Angliją ir Švediją. Išliko 1554 m. lapkričio 20 d. Žygimanto Augusto raštas iš Vilniaus Gustavui Vazai dėl dvariškio J. Makovieckio, siunčiamo į Švediją, priėmimo⁷². Po ilgamečio patrono M. Radvilos Juodojo mirties jis perėjo tarnauti jo vyriausiajam sūnui Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui. Be įvairių diplomatinių užduočių (jis 6-ojo deš. pr. Vokietijoje prižiūrėjo Radvilos Našlaitėlio mokslus), buvo Radvilos Klecko valdos vietininkas, turėjo nemažai valdų Naugarduko pav. 1574 m. Radvilų užtarimu Henrikas Valua jam suteikė karaliaus sekretoriaus pareigas. J. Makovieckio žmona buvo Barboros Radvilaitės proteguojamo dvariškio Jono Sinovskio ir Alionos Skorutiankos duktė, o žmonos sesuo ištėkėjo už Radvilos Juodojo kliento Motiejaus Kavečinskio. J. Makovieckis mirė 1583 m., jo prašymu turėjo būti palaidotas Nesvyžiaus arba Nočios bažnyčioje. Buvo evangelikas reformatas, tačiau gyvenimo pabaigoje, greičiausiai dėl patrono Radvilos Našlaitėlio konversijos, perėjo į katalikybę⁷³.

Nors švedams ir pavyko sudaryti sutartį su Maskva, Gustavas Vaza nepasitikėjo maskvėnais ir toliau bendradarbiavo su Žygimantu Augustu ir jo patarėju. 1557 m. gruodį į Vilnių atvyko švedų pasiuntinys Karolis de Mornay, LDK sostinėje užtrukęs iki 1558 m. vidurio. Pasinaudojęs proga, M. Radvila Juodasis iš naujo pradėjo derybas dėl dinastinės santuokos. Šią idėją į Stokholmą 1558 m. sausį išvežė dar vienas didiko pasiuntinys Starenbergas. Gustavas Vaza tam pritarė, tačiau vyriausias jo sūnus Erikas turėjo ambicingesnių planų – siekė vesti Anglijos karalienę Elžbietą, o Jonas III Vaza delsė duoti atsakymą⁷⁴. Ir tik po kelerių metų dinastinių vedybų projektas jam tapo įdomus ir jį sugebėjo sėkmingai realizuoti. Beje, Gustavo Vazos vyriausias sūnus, tapęs Švedijos karaliumi Eriku XIV (1533–1577), nepratęsė tėvo užmegzto dialogo

Švedijos karalius Erikas XIV
Vaza, dail. Domenikas Verwilt

M. K. Radvilos Našlaitėlio iniciatyva parengtas
1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemėlapis. Pirmos laidos originalas saugomas
Upsalos bibliotekoje

71 J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim, 2014, p. 254–255.

72 LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 30, l. 6v–7.

73 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 312–313.

74 J. Jasnowski, *Min. veik.*, p. 256.

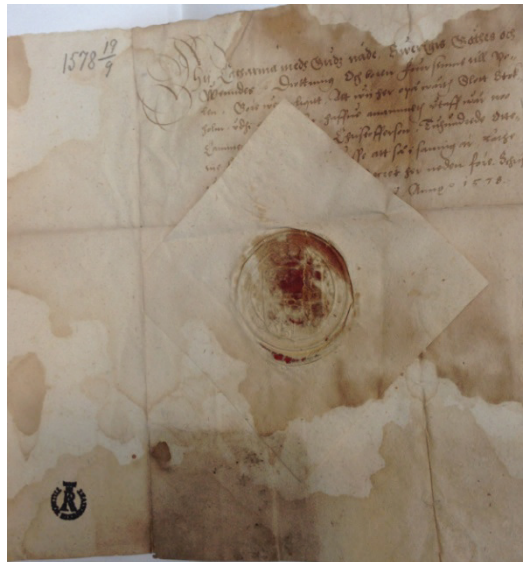
su įtakinguoju LDK didikui M. Radvilai Juodoju. Netgi kėsinosi pagrobti Vilniaus vaivados sūnų M. K. Radvilą Našlaitėlį, kai šis 1564 m. rugsėjį studijavo Strasbūre. Švedijos karalius rengėsi didiko sūnų paimiti įkaitu ir iškeisti jį į Lenkijoje įkalintą Rygos koadjutorių Kristupą Meklemburgietį. Tik tų pačių metų pabaigoje Radvila galėjo atsikvėpti, gavęs žinių, kad grėsmė sūnui iš švedų pusės jau praėjo⁷⁵.

1562 m. Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos dinastinės vedybos

Didžioji vestuvių šventė daugiau nei prieš 450 metų vyko kaip tik Vilniuje. Šis įvykis reikšmingas dar ir todėl, kad sužadėtinis pats atvyko į vestuvių vietą kitoje šalyje. Tuo metu dažnesnė buvusi praktika vietoj savęs nusiųsti pasiuntinių (prokuratorių), kurie per vestuves atlikdavo jaunikio vaidmenį, o nuotakai nuvykus į jaunikio šalį būdavo rengiamos dar vienos vestuvės.

Kotryna Jogailaitė su sūnumi ir Jonas III Vaza nelaisvėje Gripsholmo pilyje (dail. J. Zimlėris); Švedijos karalienės Kotrynos Jogailaitės raštas 1578 m.

Baltijos regione ir toliau tvyrant politinei įtampai, Švedijos karaliaus Eriko XIV netikras brolis, Suomijos kunigaikštis Jonas III Vaza (1537–1592), iš pradžių gavęs brolio pritarimą, paprašė Žygimanto Augusto leisti jam vesti Kotryną Jogailaitę (1526–1583). Ir nors po Eriko XIV karūnavimo jam buvo uždrausta derėtis, norėdamas įsitvirtinti Livonijoje, Suomijos kunigaikštis tęsė žygius dėl dinastinės santuokos sudarymo. 1561 m. spalį prasidėjo derybos, o 1562 m. rugsėjį Suomijos kunigaikštis Kaune susitiko su Žygimantu Augustu. Tačiau tik Vilniuje karalius davė sutikimą santuokai. Galutinio sprendimo teisę jis vis dėlto paliko seseriai. Šiai sutikus, 1562 m. spalio 2 d. Jonas III Vaza iškilmingai įžengė į Vilnių. Kitą dieną buvo pasirašyta vedybų sutartis, kuria Suomijos kunigaikštis įsipareigojo leisti Kotrynai likti katalike. Vestuvių ceremonija vyko spalio 4 d., sekmadienį. Vilniaus katedroje jungtinių apeigų atliko Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius. Spalio 8 d. rūmuose buvo surašytas Suomijos kunigaikštienės Kotrynos Jogailaitės kraitis.

⁷⁵ Ten pat, p. 287–288.

1576 m. Jono III Vazos pastatyti Drottningholmo rūmai, kuriuos jis padovanojo žmonai Kotrynai ir kurių pavadinimas kilęs nuo švedų kalbos žodžio *drottning* (liet. „karalienė“), ir informacinis standas prie jų

Ceremonijoje Suomijos kunigaikščiui atstovavo jo didikai ir pareigūnai Hansas Flaminas, Henrikas Klausas ir Hansas Šotas. Vien iš Vilniaus į Suomiją išvežtų brangenybių vertė buvo 107 136 muštiniai taleriai, ne mažesnė buvo kunigaikštienės gauto sidabro, aprangos, žirgų ir kitų daiktų vertė. Suomijos kunigaikščiui užrašius žmonai 3 tūkst. auksinų kasmečių pajamų iš Abo prefektūros ir kito nekilnojamojo turto, o už paskolintus Žygimantui Augustui pinigų (120 tūkst. talerių) gavus septynias pilis Livonijoje, Estijos kaimynystėje, jaunoji Suomijos kunigaikščių pora paliko Vilnių. Taip 36 metų Kotryna ištekojo už 11 metų jaunesnio, tuomet 25 metų, Suomijos kunigaikščio Jono III Vazos. Šios poros, turėjusios iškęsti kelerių metų nelaisvę, santuokinis gyvenimas, atrodo, buvo laimingas. Nors už nelaisvę patirtas nuoskaudas, ypač mažametės dukros mirtį, Jonas III Vaza broliui Erikui niekada neatleido. Nušalinęs brolių nuo sostų, jis žiauriai pasielgė ne tik su juo, bet ir su visa jo šeima, ypač vieninteliu detronizuoto Eriko XIV sūnumi Gustavu Eriksonu.

Dinastinės Jono III Vazos ir Jogailaitės santuokos sudarymas buvo reikšmingas įvykis tiek būsimos Abiejų Tautų Respublikos, tiek Švedijos ir Suomijos istorijoje. Lyginasi jėgos Livonijos kare. Nepaisant laikino Švedijos karaliaus priešiškojo dėl šios dinastinės santuokos, po 1568 m. susiformavo nauja valstybių koalicija (Švedija, Danija ir Lenkija su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste), nukreipta prieš Maskvą. Dar dešimt metų laikotarpiu prasidėjo intensyvesnis kultūrinis bendravimas tarp LDK, Švedijos, Suomijos ir Lenkijos, užsimezgė diduomenės tarpusavio kontaktai. Galop Gripsholmo nelaisvėje gimęs poros sūnus Zigmantas Vaza (1566–1632) pradėjo Abiejų Tautų Respublikos Vazų dinastiją⁷⁶.

Tarp Žygimanto Augusto seseriai skirtos stalo sidabro ir aukso paminėtos ir šakutės: „[...] paausiuota vonelė lėkštėms; 10 didelių neauksuotų dubenų, 6 neauksuoti pusdubeniai; 6 mažesni neauksuoti pusdubeniai; dar mažesni pusdubeniai; 6 neauksuoti dubenėliai; 5 paausiuotos lėkštės; 24 baltos sidabrinės lėkštės su paausiuotais karališkais herbais; 25 balti sidabriniai šaukštai; du paausiuoti šaukštai ir tokios pačios šakutės; didesnės šakutės; keturkampio pusės gorčiaus talpos flakonas; vietomis paausiuotas dubuo; vietomis paausiuotas ąsotėlis; du vienodi sidabriniai bokalai; vietomis paausiuota druskinė; vienas auksinis šaukštas ir auksinės šakutės.“⁷⁷

Įdomybė
Iš Lietuvos į Švediją
iškeliavo šakutė

76 R. Ragauskienė, Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos vestuvės Vilniuje 1562 m., *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Savišcevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 82–122; L. Ericson Wolke, Politiniai ir religiniai veiksniai Jono III Vazos pasaulėžiūroje, *Min. veik.*, p. 254–302.

77 R. Janonienė, Kotrynos Jogailaitės kraičio aprašas – XVI a. dvaro buities dokumentas, *Lietuvos pilys*, 2005, Nr. 1, p. 31.

Šakutė, naudota Lietuvoje
XV–XVI a.

Karalienė Bona Sforca,
1494–1557

Taigi Kotryna Jogailaitė į Švediją ir Suomiją išsivežė ir įtvirtino ten naują dalyką – šakutę. Šio stalo įrankio gimtinė – XIV a. Italija. Į LDK šakutę, kaip kraičio dalį, 1518 m. atsigabeno karalienė Bona⁷⁸, įtvirtinusi šio stalo įrankio naudojimą pirmiausia diduomenės dvaruose.

Giliai tikinti katalikė Kotryna Jogailaitė nutekėjo į protestantiška tapusią vyro šalį. Švedijos valstybė su karaliumi Gustavu Vaza nuo XVI a. 3-io deš. aktyviai palaikė Reformaciją. Reformacijos idėjoms plisti Švedijoje tuo metu buvo itin palankios sąlygos. Katalikų Bažnyčios organizacija buvo nepraktiška, be to, Bažnyčia išgyveno stagnaciją, Švedijos karalius su naujos religijos įtvirtinimu, atsiskiriant nuo Romos, siejo nepriklausomos valstybės įtvirtinimo galimybę. Ne mažiau svarbūs buvo šaliai iškilę finansiniai sunkumai, o Bažnyčios sukaup-tas turtas galėjo padėti spręsti tokias problemas, pagaliau pritarimo sulaukė ir skleidžiamos naujos patrauklios idėjos.

Didelės įtakos reformacijos įtvirtinimui Švedijoje turėjo žymiausio Reformacijos propaguotojo, humanisto Olausio Petri (*Olof Persson*) (1493–1552) veikla Stokholme nuo 1520 m. Gimęs kalvio šeimoje, sugebėjo studijuoti Upsalos univeristete, 1516–1518 m. – Leipcige ir Vitenberge. Studijų Vokietijoje metu susipažino su Reformacijos veikėjais – Pilypu Melanchtonu ir Martynu Liuteriu. Kartu su broliu Laurencijumi grįžę į tėvynę, ėmė propaguoti liuteronybę. Šioms idėjoms pritarė Švedijos karalius Gustavas Vaza, paskyręs O. Petri sekretoriumi ir leidęs sakyti pamokslus svarbiausioje Stokholmo bažnyčioje. Ne paisant jo, kaip eretiko, atskyrimo nuo bažnyčios, turėdamas karaliaus paramą, O. Petri platino naujas idėjas pamoksluose švedų kalba. Jis daug prisidėjo, kad 1526 m. pasirodytų Naujasis testamentas švedų kalba.

Svarbus žingsnis į protestantišką valstybę žengtas 1527 m. vasarą. Vestero-se buvo sušauktas parlamentas (Riksdagas), suteikęs karaliui teisę konfiskuoti bažnyčių ir vienuolynų turtą. Šiame procese galėjo dalyvauti ir aristokratai, perimdami bažnyčios auksą ir sidabrą. Ilgainiui visi vienuolynai, išskyrus Vadsteną, perėjo karūnos žinion arba tapo teisėtu karaliaus turtu. 1536 m. Orebro sinodas paskelbė evangelikų liuteronų tikėjimą oficialia šalies religija. Buvo nutraukti ryšiai su Šventuoju Sostu, o karalius paskelbtas Bažnyčios vadovu. 1541 m. į švedų kalbą išversta Biblija (1543 m. į suomių). Tai turėjo milžiniškos įtakos vietos kalbų vystymuisi.

Gustavas Vaza perėmė didžiąją dalį Bažnyčios žemių ir brangenybių. Savai-me suprantama, visa valstybė per naktį netapo protestantiška. Reikėjo laiko, be to, vykdyti įvairūs tiek teologiniai, tiek ir liturginiai pakeitimai. Reformacijos konsolidavimo procesą toliau vykdė Erikas XIV, jo metu į karalystę atvyko nemažai kalvinistų. Vis dėlto kai kurie istorikai mano, kad dauguma švedų širdyje liko katalikai beveik visą XVI a. ir net XVII a. pr. Švedijoje buvo išlikę populiarių katalikybės elementų pėdsakų⁷⁹. Tai matyti net ir karališkoje šeimoje. Jei Gusta-vas Vaza neturėjo ryškesnių religinių įsitikinimų, o jo pirmoji žmona buvo pro-testantė, tai antroji žmona Margaret Leijonhufvud (1516–1551) visą gyvenimą

⁷⁸ R. Ragauskienė, LDK didikų (bajorų) virtuvė XVI–XVIII a., *Prie stalo visa Lietuva. Mityba ir maisto kultūra nuo seniausių laikų iki šių dienų*, red. D. Dmuhovska, Kaunas, 2015, p. 56–61.

⁷⁹ L. Ericson Wolke, Politiniai ir religiniai, p. 259.

1527 m. Vesteroso Riksdagas,
Gustavas Vaza leidžia O. Petri
apginti liuterionišką tikėjimą,
dail. C. G. Hellquist, 1833

išliko katalikė. Gustavo Vazos vyriausias sūnus Erikas XIV buvo giliai tikintis liuteronas ir nuolat palaikė reformacijos judėjimą, jauniausias Karolis IX tapo radikaliu kalvinistu, o Jonas III Vaza, nors ir auklėtas vokiečių liuteronų ir kalvinistų mokytojų, buvo labai religingas žmogus, tačiau dėl liuteronų tikėjimo svyravo, ar norėjo jį reformuoti. Jis vienas labiausiai prie katalikybės priartėjusių valdovų. Valdovo požiūriu, turėjo būti rastas balansas tarp katalikybės ir liuteronizmo. Nemažos įtakos Jono III Vazos įsitikinimams turėjo žmona Kotryna. Dar būdami Abo pilyje, sutuoktiniai turėjo du katalikų kunigus, o Kotryna Jogailaitė gavo asmeninį nuodėmklausį ir palaikė ryšius su itin religinga seserimi Ona Jogailaite. Kalėdamas Jonas III Vaza skaitė teologinę literatūrą, matyt, religijos klausimais diskutavo su žmona. Tačiau kai pontifikas pasiūlė Kotrynai įkalbėti sutuoktinį atsiversti į katalikybę, suprasdama padėtį valstybėje Jogailaitė atsakė, kad jei jis to ir norėtų, jo valdiniai jam to neleistų. Jau tapęs karaliumi Jonas III su žmona siekė sūnų Zigmantą auklėti katalikiškai, tačiau parlamentas pareikalavo liuteroniško ugdymo. Nors Zigmanto Vazos sesuo Ana Vazaitė buvo užauginta kaip katalikė, vėliau ji perėjo į liuteronybę.

1574 m. stiprinti karaliaus prokatalikiškas nuostatas į Švediją atvyko Vilniaus akademijos rektorius Stanislovas Varševickis (1527–1591). Misija negalėjo būti sėkminga, tačiau į Vilnių jis parvežė pirmojo gotų vyskupo – Šv. Vulfilos – relikvijorių. Šis tapo vienu svarbiausių Šv. Jonų bažnyčios Dievo kūno koplyčios akcentų. Tai buvo ne vienintelė rektoriaus kelionė į Švediją. Iš viso S. Varševickis į Stokholmą vyko du kartus⁸⁰.

Vėliau Jonas III paskelbė keletą katalikybės įkvėptų taisyklių papildymų – 1575 m. *Nova Ordinantia* ar 1576 m. liturgiją, įtraukusią keletą katalikiškų apeigų ir mišių maldų rinkinį – „Raudonąją knygą“, kuri sukėlė liuteronų pasipiktinimą šalyje. Kunigai buvo verčiami jos laikytis, todėl nepritariantieji bėgo į karaliaus brolio kunigaikščio Karolio valdas. Be to, Stokholme įsteigta karališkajai kolegijai vadovavo mokytojai katalikai. Šie karaliaus potvarkiai nustojo gyvuoti po jo mirties. Jau 1593 m. Upsaloje

⁸⁰ O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit Educational Strategy 1553–1622*, Leiden, 1992, p. 248.

Jonas III Vaza, dail. Piteris Dankersas de Rij, apie 1643 m.

2016 m. buvo išleistos riboto tiražo Abiejų Tautų Respublikos valdovo Zigmanto Vazos valdymo laikotarpiu (1587–1632) kaldintų auksinių monetų – dukatų – replikos, skirtos valdovo 450-osioms gimimo metinėms. Jas barokine eiseną iškilmingai pasitiko vilniečiai

buvo surengtas beveik 300 kunigų susitikimas, kurio tikslas buvo pašalinti bet kokius katalikų tikėjimo pėdsakus Švedijoje ir suvienodinti religinius įsitikinimus. Susirinkimo pirmininkas teigė: „Dabar visa Švedija tampa vieninga, ir mes visi turime vieną valdovą ir Dievą.“⁸¹

Vazų dinastija Abiejų Tautų Respublikoje: nuo personalinės unijos iki karų su Švedija

Nuo 1576 m. Švedijos karaliaučio Zigmanto Vazos kandidatūra į Abiejų Tautų Respublikos valdovo sostą buvo pradėta svarstyti abiejų šalių diplomatinėse derybose. Tarp svarbiausių argumentų buvo giminystės ryšiai su Jogailaičiais (Gediminaičiais). Tam ypač pritarė Zigmanto Vazos teta Ona Jogailaitė, o Jonas III Vaza nurodė sūnų auklėti taip, kad šis galėtų valdyti ateityje abi valstybes – Švedijos karalystę ir Abiejų Tautų Respubliką. Nors iš pradžių Zigmanto Vazos kandidatūrai nepritarė lietuviai, 1587 m. Zigmantas Vaza buvo išrinktas Lenkijos karaliumi ir netrukus pripažintas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Išlikęs 1588 m. liepos 17 d. Norčiopinge rašytas Švedijos karaliaus Jono Vazos raštas LDK senatoriams ir didikams, kuriuo dėkojo už sūnaus Zigmanto Vazos išrinkimą Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir siūlė atsiųsti į Livoniją 1589 m. Sekminėms įgaliotus asmenis aptarti abi šalis dominančius klausimus, santykius su Maskva⁸². Kiek daugiau nei 80 metų Lenkiją ir LDK valdė Vazų dinastijos atstovai: Vladislovas Vaza (valdė 1632–1648) ir Jonas Kazimieras Vaza (1648–1668), nepamiršdavę paminėti, kad jų motina ir senelė Švedijos karalienė Kotryna buvo kilusi iš Jogailaičių dinastijos. Jogailaičių ir Vazų dinastijų sąsajų reikšmę liudija nemažai ženklų, tarp jų ir Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčia, kuri buvo perstatyta karalių Zigmanto bei Vladislovo Vazų lėšomis ir rūpesčiu. Ji pabrėžė abiejų šių dinastijų bendro giminaičio – Šv. Kazimiero – reikšmę. Dėl to ir paskutiniajam Vazų dinastijos Abiejų Tautų Respublikos soste atstovui Jonui Kazimierui Vazai Vilniuje buvo suteiktas antrasis vardas – Kazimieras⁸³.

Zigmantas Vaza buvo vienturtis Jono III Vazos sūnus, todėl po jo mirties 1593 m. vyko į Švediją perimti sosto. Karaliaus flotilėje kartu su valdovu plaukė nemažai LDK atstovų, pvz., vicekancleris Gabrieliūs Vaina ar Naugarduko vaivada Mikalojus

⁸¹ L. Ericson Wolke, *Politiniai ir religiniai*, p. 260–261.

⁸² LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 575, l. 29–29v.

⁸³ Pratarmė, *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Saviščevas, M. Uzorka, p. 10.

Sapiega⁸⁴. Stokholmą po audrų pasiekė ne visi plaukė, tačiau apie lietuvių, bent jau didikų ar žymesnių bajorų, žūtį šioje kelionėje nėra žinių. 1594 m. pr. Upsaloje Zigmantas Vaza buvo karūnuotas Švedijos karaliumi⁸⁵, taip buvo sudaryta personalinė Lenkijos-LDK-Švedijos unija. Karalius katalikas protestantiškoje Švedijoje buvo pasiryžęs grąžinti katalikybę ir atverti kelią Kontrreformacijai. Tai kėlė nemažą opoziciją, kuriai vadovavo valdovo dėdė Karolis Sudermanas. 1597 m. susiklostė pilietinio karo padėtis tarp Zigmanto Vazos ir jo dėdės Karolio šalininkų. Tuo laiku daug Švedijos karaliaus šalininkų, ypač katalikų, pabėgo į Abiejų Tautų Respubliką. Konfliktas galiausiai buvo išspręstas kare 1598 m. Pralaimėjusį Zigmantą Vazą Stokholmo Riksdagas 1599 m. detronizavo, o 1600 m. Linčiopingo Riksdage karaliumi buvo išrinktas Karolis IX. Taip baigėsi neilgai trukusi personalinė unija su Švedija. Toliau laukė šimtmečius užsitęsę Abiejų Tautų Respublikos karai su Švedija. Politiniai su Švedija susiję įvykiai nuo XVI a. vid. – 1562 m. dinastinės santuokos sudarymas, Vazų valdymas Abiejų Tautų Respublikoje – lėmė tai, kad nemažai švedų atvyko į Lenkiją ir Lietuvą. Iš pradžių buvusius trumpalaikius diplomatų vizitus keitė Vazų dinastijos atstovų rezidavimas Lietuvoje, taip pat šios giminės narių, pavyzdžiui, Švedijos karaliaus Gustavo Eriksono Vazos ar karalaitės Anos Vazaitės, lankymasis LDK.

Nemažą dalį iš Švedijos atvykusio Zigmanto Vazos dvariškių sudarė švedai, nors su laiku jų skaičius mažėjo⁸⁶. Tarp jų buvo aukšto rango, išsilavinusių žmonių (raštininkų, sekretorių). Dalis jų tolesnį gyvenimą susiejo su Lietuva. Nemažai švedų dirbo diplomatinėje tarnyboje, pasinaudota jų paslaugomis užsienio dvaruose formuojant opinią dėl švedų karūnos susigrąžinimo teisėtumo. Galima įvardyti valdovo raštininką Peterį Braską, istoriką Joaną Vastovijų (*Vastesson*), žinomą dėl savo kūrinio *Vitis aquilonia*, išleisto Kiolne 1623 m., ar vienuolį keliautoją Eriką Falką, apsilankiusį Lietuvoje. Iš žymesnių karaliaus dvariškių paminėtinas Baneris Gustavas Axelssonas (1547–1600), buvęs karaliaus maršalka ir lydėjęs Zigmantą Vazą į Karūnacinę seimą, po kurio išvyko į Vilnių, o iš ten grįžo į Švediją. Karaliaus favoritu tapo Gustavas Brahe (1558–1615), atlikęs svarbias, neretai slaptas diplomatinės misijas. Vietinių nepasitenkinimą kėlė karaliaus dosnumas favoritui. Jam kartu su valdovo gydytoju Mikalojumi Bukcele už 1 000 auks. buvo išnuomoti LDK muitai, dėl to, amžininkų teigimu, karalius kasmet prarasdavo 10 000 auks.⁸⁷

2002 m. pašto ženklas su Zigmantu Vaza („Iš pašto istorijos“, dail. H. Ratkevičius)

Vilniuje Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje rūmų griuvenose rastas smiltainio sandriko fragmentas su Vazų herbu ir XVII a. būdinga uždara karūna virš jo

84 M. Kałamajska-Saeed, *Genealogia przez obrazy, barokowa ikonografia rodu Sapiechów na tle staropolskich galerii portretowych*, Warszawa, 2006.

85 P. P. Szpaczyński, *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków, 2013, p. 158–160.

86 Apie švedus Vazų dvaruose Abiejų Tautų Respublikoje žr.: J. Michalewicz, *Dwór szwedzki Zygmunta III w latach 1587–1600, Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1966, t. 11, p. 161–180; M. Haykowski, *Svenskar i Polen, Acta Sueco-Polonica*, 1995, Uppsala, 1996, Nr. 4, p. 1–18.

87 J. Michalewicz, *Min. veik.*, p. 169, 172.

Zigmanto Vazos sesuo Ana Vazaitė ir jos antkapis Torunėje

Ištikimai Zigmantui Vazai tarnavo karaliaus sekretoriumi tapęs Petras Rassmusenas, 1598 m. parašęs kelionės į Švediją aprašymą, karaliaus admirolas Johanas Gyllensternas (1569–1617) ar Goranas Knutssonas Posse (1556–1616), pamfletų prieš Karolį IX ir Gustavą Adolfą autorius⁸⁸. Vis dėlto LDK, kaip ir Lenkijoje, švedai neįsitvirtino, sąlygos jiems padaryti aukštą karjerą čia buvo nepalankios. Todėl nors nuo 1598 m. Abiejų Tautų Respublikoje auklėtas G. K. Posse jauniausias sūnus Knutas 1624 m. grįžo į Švediją. Nemažai švedų atvykdavo į Lietuvą kaip Zigmanto Vazos sesers Anos Vazaitės (1568–1625) palyda. Ir pati Švedijos karalaitė ne sykį lankėsi Vilniuje. Tad verta bent keliais sakiniais paminėti šią vieną iškiliausių savo laikmečio Vidurio, Rytų ir Šiaurės Europos moterų. Gimė ji 1568 m. gegužės 17/31 d. Eskilstuna pilyje, Švedijoje. Motinos buvo auklėjama katalikiškai, tačiau vėliau tapo karšta liuteronė. Tikėjimo nekeitė visą gyvenimą, nors protestantei katalikiškoje Lenkijoje gyventi ir veikti nebuvo lengva. Buvo labai išsilavinusi, mokėjo ne tik švedų ir lenkų, bet ir vokiečių bei lotynų kalbas, mėgo muziką, ypač domėjosi botanika. 1587 m. kartu su Zigmantu Vaza atvyko į Abiejų Tautų Respubliką ir čia gyveno 1587–1589, 1592, 1598–1625 m. Nepaisant tikėjimo skirtumų, labai gerai sutarė su broliu, ji buvo iškėlus ir Zigmanto Vazos santuokos su Holšteino kunigaikštyte protestante Kristina projektą, kurio nepavyko realizuoti. Karalius 1604 m. jai skyrė Brodnicos, 1611 m. – Golubskie seniūnijas protestantiškame Pamaryje, 1622 m. dovanojo rūmus Varšuvoje, ji turėjo mūrnamį Krokuvoje. Sėkmingai tvarkėsi savo valdose, garsėjo kaip mokslo ir meno, gamtotyros, konkrečiai, botanikos, globėja ir gydymo žolelėmis žinovė. Rėmė įvairių botanikos leidinių leidybą, taip pat rašytojus, dailininkus, muzikus. Jos dvaras buvo tapęs švedų emigrantų prieglobsčiu ir protestantizmo centru.

Pažymėtina, kad Anai Vazaitėi garsus Vilniaus liuteronų pastorius Samuelis Dambrowskis (1577–1625) dedikavo 1621 m. Torunėje išleistą populiariąją postilę *Postylla chrześcijańska*.

⁸⁸ Z. Anusik, Kariery faworytów królewskich a kariery opozycjonistów w dobie panowania Zygmunta III (1587–1632), *Przegląd nauk historycznych*, 2004, R. 3, nr. 2, p. 6–9; St. Ochmann-Staniszevska, *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa, 2006, p. 263.

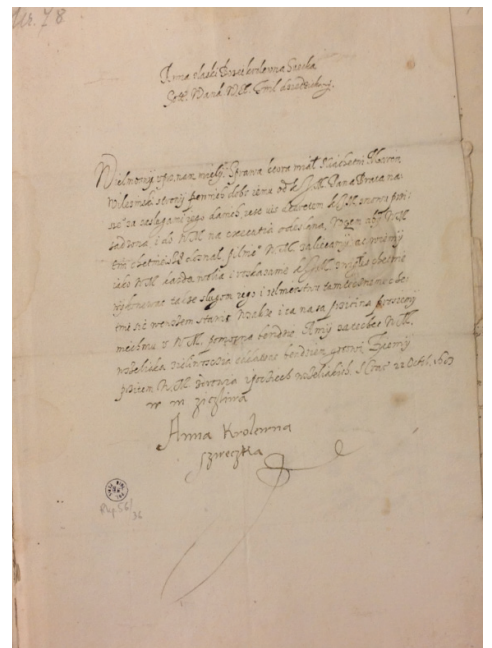
1589 m. keliaudama iš Lenkijos į Švediją, kartu su broliu Zigmantu Vaza karalaitė atvyko į Lietuvą. Pirmiausia apsistojo Gardine, paskui buvo iškilmingai sutikta Vilniuje. Dėl gresiančios maro epidemijos, LDK sostinėje ilgiau neužsibuvo ir iškeliavo į Revelį (Taliją), o iš ten – į Švediją. Vilniuje ir valdovų rūmuose karalaitė būvodavo 1603–1620 m. Pilyje kartu su karaliene Konstancija Ana Vazaitė rezidavo prieš 1609 m. 1610 m. gaisrui nusiaubus Vilniaus Žemutinę pilį, ji apsistojo Jonušo I Radvilos rūmuose. Kaip teigiama 1611 m. Zigmanto Vazos laiške Kristupui Radvilai, „[...] mūsų sesuo, jos malonybė Švedijos karalaitė gspadoje gyvena, ir nors mūsų rūmuose sveikos išliko žemutinės patalpos, tačiau [jos] neuždengtos, dėl lietaus ir blogų orų [karalaitė] jose gyventi negali [...]“. Karalaitė palaikė glaudžius ryšius su LDK didikais. Kaip tik ji 1605 m. Jonui Karoliui Chodkevičiui pasiūlė idėją nutapyti pergalingo Salaspilio mūšio paveikslą.

Žinomi karalaitės 1605–1620 m. rašyti laišakai Chodkevičiams, ypač Zofijai Mieleckai-Chodkevičienei. Bendravo ir su LDK kancleriene Elžbieta Sapiegiene. Viename savo laišku 1605 m. A. Vazaitė apgailestavo, kad dėl savo ligos negali atvykti pas didikę, tuomet viešėjusią Varšuvoje, ir dėkojo Elžbietai už jai atsiųstą neužaugą. Taip pat karalaitė susirašinėjo su Vilniaus vaivadiene Ona Kiškaite Radvilienne. Mirė ji 1625 m. Brodnicoje, kur jos palaikai saugoti daugiau kaip 10 metų. 1636 m. įvyko iškilmingas palaikų perlaidojimas Torunėje protestantiškoje Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje. Perlaidojimą organizavo evangelikas reformatas Vilniaus vaivada Kristupas II Radvila⁸⁹. Švedijos emigrantų skaičių Lietuvoje didino politiniai įvykiai, pirmiausia 1599–1600 m. Zigmanto Vazos detronizacija. Iš Švedijos bėgo politiniai perbėgėliai, minėto karaliaus šalininkai, pagristai baimindamiesi karaliaus Karolio IX represijų. Dar ir dėl to, kad, Švedijai tapus protestantiška valstybe, joje susidarė nepalankios sąlygos katalikams. Tad į Vazos valdomą Abiejų Tautų Respubliką traukė ir religiniai pabėgėliai. Manoma, kad XVI a. pab. į Respubliką atsikraustė apie 400 švedų, daugiausia katalikų. Katalikams apsigyventi Vilniuje buvo paranku dėl čia veikusios jėzuitų akademijos bei popiežiškos seminarijos. Vilniaus popiežiškoje seminarijoje mokėsi apie 40 švedų. XVII a. pr. švedai sudarė apie 17 proc. jos studentų⁹⁰.

Tarp pirmųjų popiežiškoje seminarijoje pradėjusių studijuoti jaunuolių buvo jaunas švedas *Isaak Suecus*, identifikuojamas kaip Izaokas Fechtinas Gotas (1560–1607) iš Upsalos vyskupystės. Jo tėvas buvo Jono III Vazos dvaro sekretorius Petrus Michaelis Fechtas, nelaimingai nuskendęs 1576 m. misijos į Romą ir Neapolį metu. Vilniuje studijavo ir čia nuo infekcinės ligos mirė Petras Kupri-

Samuelio Dambrovskio portretas (graviūra)

1603 m. spalio 22 d. Anos Vazaitės laiškas J. K. Chodkevičiui, Biblioteka Polska w Paryżu, nr. 36

89 A. Saar-Kozłowska, Śmierć i problemy pochowku Anny Wazówny w Brodnicy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo*, 1996, t. 27, s. 45–94; *Vilniaus Žemutinė Pilis XIX a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 137–138; A. Ragauskas, Ona Vazaitė, *Vilniaus Žemutinės pilies biografijos žodynas* (rankraštis, saugomas LDK valdovų rūmuose).

90 A. Grickevičius, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655*, Vilnius, 2008.

Koklis su Vazų herbu, (XVI a. pab.–XVII a. pr.), Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

montanas (1547–1589) iš Švedijos, Arozijos, buvęs Zigmanto Vazos pamokslininkas⁹¹. Pirmasis jėzuitas iš Skandinavijos, kuris dėstė Vilniuje, buvo Henrikas Mandixenas iš Flensburgo. Popiežiškos seminarijos dvasia išugdyti švedų studentai tapo labai aktyviais kontrreformacijos kariais. Tokie buvo čia studijavę pasauliečiai Petrus Ericas Petrosa, dėl tikėjimo 1605 m. žiauriai nukankintas Stokholme, Laurentius Borlangius ar Carolus Nicolai Rosenbaneris, Matthias Montanus, kurį laiką dirbęs Zigmanto Vazos pamokslininku ir valdovo sekretoriumi⁹². Kovotojų už tikėjimą dvasia dar labiau pasireiškė tarp tų, kurie pasiryžo eiti dvasininko keliu, pvz., Vilniuje į kunigus išventinti Magnusas Aganderis, Olausas Alginus, Nicolaus Servius, Erlendas Halldorssonas⁹³.

Vilniaus jėzuitų akademijoje studijavo vienas žymesnių veikėjų – poetas, istorikas, nuo 1617 m. Zigmanto Vazos, o vėliau ir kitų Vazų atstovų sekretorius, žinomas ir kaip Vazų Švedijos reikalų kancleris Gregorius Laurentiis Borastus (Greger Larsson) (1580–1654). Į Lietuvą jis atvyko 1593 m., studijavo Vilniaus akademijoje ir pasižymėjo literatūrine veikla. Jau kitais metais buvo paskelbta jo M. K. Radvilai skirta panegirika didiko tapimo Vilniaus vaivada proga (*Panegyricae Illustrissimo D. D. Nicolao Christophoro Radzivilo*). 1602 m. Braneve išspausdinta dar viena panegirika – epigrama, šlovinanti LDK kanclerio Leono Sapiegos veiklą⁹⁴. Po dvejų metų nuo šv. Kazimiero kanonizacijos, paskelbtos 1602 m., pasirodė Vilniaus akademijos studentų eilėraščių rinkinys „Šv. Kazimiero teatras“ (*Theatrum S. Casimiri*), skirtas šiam įvykiui paminėti. Pirmoji dalis sukurta Vilniaus kanauninko Grigaliaus Sventickio, tuo tarpu antroji knygos dalis (leidybinis konvoliutas), pavadinta „Mažuoju teatru“ (*Theatridium poeticum sanctissimo et castissimo poeta*

D. Casimiro [...]), susidėjo iš įvairių Vilniaus akademijos studentų eilių šv. Kazimiero garbei lotynų ir graikų kalbomis. Tarp autorių buvo ir Borastus. Beje, tarp kitų autorių eiles parašė nemažai studentų iš Skandinavijos. Švedams atstovavo Erikas Axenbergas, Erazmas Brunas ar Gregorius Niuchenus⁹⁵. Taip pat žinoma 1611 m. Vilniuje išleista Borasto panegirika, skirta Zigmantui Vazai. Vėliau poetas išvykęs iš Lietuvos, į ją jau nebegrižo, dirbo Romoje, Paryžiuje. Jis žinomas ir kaip Švedijos istorijos „Historia Sueciae ab anno Christi 800 ad Ericum fere“ autorius, kur, kaip minėta, įterptas ir Vilniuje rastas Eriko XIV dienoraštis.

Valdovų rūmų Sosto salės baldakimo stogelio frizo juosta, kurioje vaizduojamas Švedijos Karalystės herbas (dail. Regina Každailienė)

⁹¹ J. Michalewicz, *Min. veik.*, p. 174.

⁹² *Ten pat*, p. 176.

⁹³ O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit Educational Strategy 1553–1622*, Leiden, 1992, p. 248–249.

⁹⁴ G. J. V., Ericsson, Gregorius Laurentii Borastus, *Svenskt biografiskt lexikon*, 1925, t. 5, p. 452; O. Garstein, *Min. veik.*, p. 250.

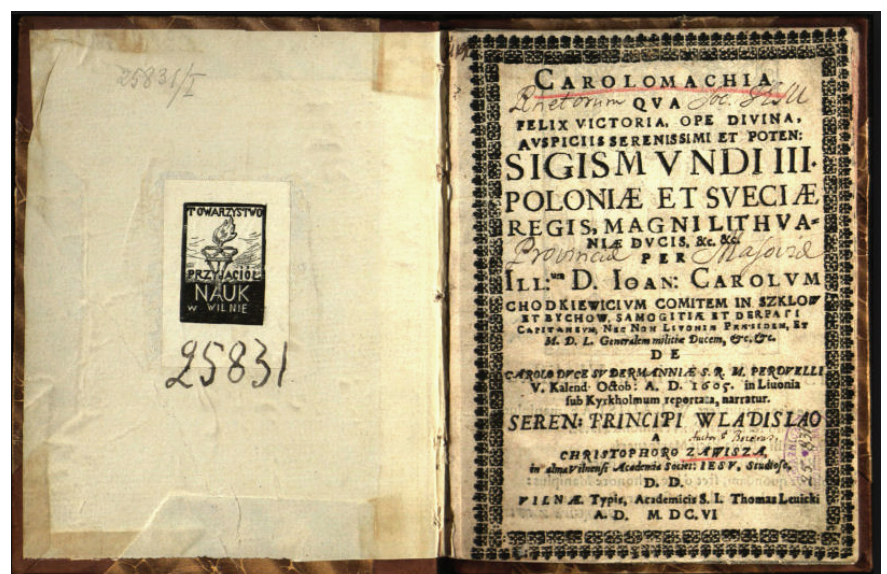
⁹⁵ M. Strockis, Graikų kalbos kirčiavimas ir eilėdara XVII amžiaus Vilniaus universitete. Grigaliaus Sventickio Odarion, *Literatūra*, 2001, t. 43, p. 106–107.

Išlikę propagandiniai XVI a. pab. katalikų studentų kūriniai, išspausdinti Vilniaus akademijos spaustuvėje, atskleidžia dar ne vieno Vilniuje tuomet gyvenusio švedo tapatybę. Ideologiniais motyvais vedini studentai katalikai 1593 m. pažymėjo draugo Pranciškaus Sucholevskio pirmąsias laikytas mišias, akademijos spaustuvėje išleidę nedidelį kūrinėlį: „Gratulationes neomysticae Rev. ac erudito viro D. Francisco Sucholewski Pont. Max. Alumno [...] Sacris primum operanti [...]“. Tarp jo autorių – švedai Olaustas Thiustijus ir Joanesas Florentijus Stokholmietis. Dviem lotyniškais kūrinėliais buvo įamžintas Zigmanto Vazos karūnavimas ir atvykimas į Vilnių. Pirmojo 1587 m. sukurto kūrinėlio „In Causas Electionis Sigismundi III Epigramma“ autorius – Andreasas Olai Gerumensis Ghotus, lydėjęs valdovą 1594 m. į karūnaciją Upsaloje. Antrąjį darbą – „Gaudium et Ocium sub Rege Serenissimo“ – parašė Vilniuje filosofiją studijavęs Arvidus Arvidi Vastenensis⁹⁶.

1600 m., atsakydamas į garsiausio LDK evangeliko Andriaus Volano kalbą, pasakytą per evangeliko reformato Stanislovo Sudrovijaus laidotuves, jėzuitas Vaitiekus Rosciševskis parašė atsakymą, išleidęs jį Jono Bobolos vardu. Vilniaus akademijos spaustuvėje pasirodė darbas „Ad orationem Andreae Volani, qua et errores in Ecclesia Romana, si diis placet repraehendit, et Pontificem ad deserendum Pontificatum adhortatur, Joannes Bobola, in Academia Vilnensi Soc. Jesu studiosi, responsio“. Šiame darbe, kovojant su religiniais priešininkais, išspausdinti ir dviejų švedų studentų, jau minėto Olauso Laurencijaus Thiustijaus Lorotensio ir Samuelio Base Stokholmiečio, kūrinėliai⁹⁷. LDK įsikūrę švedai rašė ne tik religinio-poleminio turinio kūrinius, bet ir politinę poeziją. Šiandienėje Lietuvoje, ko gero, geriausiai žinomas švedų kilmės autorius jėzuitas Laurencijus Bojeris (1561(?)–1619), 1604 m. tapęs Vilniaus universiteto profesoriumi (dėstė poetiką, retoriką, matematiką, teologiją). Be kitų, parašė žymiausią savo veikalą – herojinę poemą „Karolomachija“. Tiesa, antraštiniame lape nurodyta ne L. Bojerio, bet akademijos studento Kristupo Zavišos pavardė, nes manyta, kad profesūrai nederėjo užsiimti grožiniais eilavimais, be to, švedų kilmės autoriui lyg ir nepadoru džiūgauti dėl Švedijos kariuomenės sutriuškinimo. Poema buvo skirta karalaičiui Vladislavui Vazai, kuriam tuo metu buvo 11 metų. Poemos pavadinimas „Karolomachija“, sudarytas iš vardo „Karolis“ ir sen. graikų k. žodžio *machē* („kova“, „kautynės“), reiškia „Karolių mūšis“. Turimi galvoje Švedijos karalius ir vyriausiasis kariuomenės vadas Karolis IX

Karolis IX, Švedijos regentas ir karalius (1599–1611), dail. nežinomas. 1611 m. Danijai užėmus Kalmarą, mūšio metu Karolis IX iškviatė į dvikovą Danijos karalių Kristijoną IV. Gavęs įžūlų priešininko atsakymą, greitai po šio incidento patyrė širdies smūgį ir netrukus mirė

Laurencijaus Bojerio Karolomachija, Vilnius, 1606

96 O. Garstein, *Min. veik.*, p. 250, 261.

97 Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, parengė I. Lukšaitė, M. Ročka, Vilnius, 1996, p. 22.

Vaza ir Lietuvos didysis etmonas, Žemaitijos seniūnas, Livonijos gubernatorius Jonas Karolis Chodkevičius, per Salaspilio (Kirchholmo) mūšį sutriuškinęs trigubai gausesnę, puikiai ginkluotą švedų armiją. Nors vardai vienodi, tačiau, autoriaus nuomone, tikslai buvo visiškai skirtingi: „Vardas yra jų tas pats, bet valia ir siekiai skirtingi. Vienas priešas žiaurus teisingumo, o kitas – gynėjas,/ Zigmantą puola anas, o šitas karaliui tarnauja, Vienas veržias šalin Livonijos, kitas ją gina.“ Kartu „Karolomachija“ buvo ryškus kontrreformacinės kūrybos pavyzdys. Jėzuitas L. Bojeris iškylo kaip karštas katalikiškosios Reformacijos ir Kontrreformacijos šalininkas⁹⁸. Nepalyginamai menkesnę dalį švedų išeivių Lietuvoje sudarė protestantai. Manoma, kad Vilniuje protestantų gimnazijoje mokėsi 25 švedai mokiniai. Čia išsilavinimą gavo ir Jonušo Radvilos patikėtinis švedas Laurentius Hornas⁹⁹.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) KARAI SU ŠVEDIJA XVII A.

Personalinė Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos unija nenutiesė kelio į bendradarbiavimą tarp šalių. Atvirkščiai, Lietuvai Vazų dinastijos valdymo laikotarpis atnešė nemažai neigiamų dalykų. Švedijos karaliumi tapęs Zigmantas Vaza įpainiojo Lietuvą ir Lenkiją į ilgus karus su savo Tėvyne. Jie visu sunkumu atgulė ant Abiejų Tautų Respublikos gyventojų pečių, padarė didžiulės žalos ūkiui. Per karus Lietuva prarado ir daug teritorijų, ir žmonių, taip pat iš krašto švedai išgabeno nemažai istorinių vertybių. Kovos Baltijos kraštuose įsiliepsnojo jau nuo pirmojo XVII a. dešimtmečio.

1600 m. prasidėję karo veiksmai tarp Švedijos ir Respublikos Lietuvos dar tuomet tiesiogiai nepalietė ir vyko Livonijoje, tačiau pavojus iškilo ne tik Livonijai, kurios apsaugai sutelktos jėgos buvo per mažos, bet ir LDK sienoms. Tiesa, karvedžio talentu nepasižyminčio Karolio IX vadovaujamų švedų veiksmai Livonijoje nebuvo itin sėkmingi. 1601 m. švedai buvo sumušti ties Kuoknese. Livonijos gynybai vadovavusio Kristupo Radvilos Perkūno kariams pavyko atstumti priešą nuo Dauguvos, pašalinti tiesioginio įsiveržimo į Lietuvą pavojų ir užimti strategiškai svarbias Livonijos pilis¹⁰⁰. Nuo 1602 m. vadovavimą kariuomenei perėmęs LDK didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius (1560–1621) netruko pasiekti vieną išpūdingiausių pergalių prieš švedus Salaspilio mūšyje. Laimėjimas taip įstrigo lietuvių atmintyje, kad iki mūsų dienų „atkeliavo“ šia proga sukurta liaudies daina, skelbianti: „Kareivuko geras pustas/ Kirto galvą kaip kopūstą/ Tas Katkus, tas Katkevič/ Su žuvėdu labai mušas“, ar liaudies patarlė – „Krito kaip švedas po Rygą“¹⁰¹.

98 S. Narbutas, „Karolomachijos“ akiračiai, Laurencijus Bojeris, Karolomachija, vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 164–170.

99 A. Котлярчук, *Min. veik.*, p. 129.

100 S. Herbst, *Wojna inflancka 1600–1602, Rozprawy Historyczne*, Warszawa, 1938, t. 19, d. 2, p. 30–68.

101 L. Anglickienė, *Min. veik.*, p. 226, 228.

Salaspilio mūšis 1605 m., dail. P. Snayers, 1620

Chodkevičių giminės tyrinėtojos Genutės Kirkienės teigimu, švedai prieš Salaspilio mūšį dėl Livonijos jautėsi drąsiai, nes finansinė Lietuvos kariuomenės padėtis tuo metu buvo katastrofiška – nei Seimas, nei karalius Zigmantas Vaza neskyrė lėšų krašto gynybai. Lietuviai ginklavosi už lėšas, gautas pardavus asmeninius Lietuvos etmono J. K. Chodkevičiaus turtus. Kad aprengtų ir pamaitintų karius, jis su žmona Zofija pardavinėjo sidabrinius indus ir stalo įrankius¹⁰².

Įdomybė
Kad laimėtų mūšį, LDK karvedys pardavinėjo sidabrinius šaukštus

1605 m. Salaspilio mūšio vizualizacija (<https://visual.ly/community/infographic/history/battle-kircholm-1605>)

¹⁰² Istorikė: kad laimėtų mūšį, ATR karvedys pardavė sidabrinius šaukštus, Vilniaus universitetas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.if.vu.lt/naujienos/vaizdo-irasai/713-istori-ke-kad-laimetu-musi-atr-karvedys-pardave-sidabriniu-saukstus>; Plačiau apie Chodkevičių giminę, žr.: G. Kirkienė, LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje, Vilnius, 2008

1605 m. rugpjūtį švedai pradėjo naują puolimą, atsiimdami lenkų ir lietuvių kariuomenės jau užimtas tvirtoves ir žygiuodami Rygos link. Šis miestas buvo svarbiausias Livonijos uostas. Kam priklausė Ryga, tas valdė ir visą Livoniją. Dėl to švedai sukaupė didžiules pajėgas, į pagalbą Livonijoje esantiems jų daliniams į Taliną atvyko dar vienas jų korpusas. J. K. Chodkevičiui iš pradžių nepavyko išprovokuoti priešų stoti į mūšį, tik kai rugsėjo 23 d. švedų daliniai susijungė prie Rygos, LDK kariuomenė skubiai patraukė Rygos link. Karolis IX nusprendė nutraukti Rygos apsuptį ir pulti lietuvių kariuomenę. Tikėtasi lengvai įveikti priešininkus, mat mūšio išvakarėse švedų į nelaisvę paimtas lietuvių kariuomenės sargybinis Paulius Krajevskis švedų karo vadams teigė apie lietuvių menkas pajėgas, jų nuovargį po intensyvaus maršo ir nesugebėjimą priešintis. Gali būti, kad tokį belaisvio pagrobimą suplanavo lietuvių karo vadas¹⁰³. J. K. Chodkevičius 1605 m. rugsėjo 26 d. pasitiko švedų kariuomenę netoli Rygos, prie Salaspilio (Kircholmo). Lietuvio vadovaujamas pajėgas sudarė apie 3 500–4 000 karių, daugiausia LDK atstovų. Karolis IX sugebėjo sutraukti apie 14 000 karių. Vis dėlto mūšio eigą nulėmė ne pajėgų dydis, bet sėkmingas vadovavimas ir kariuomenės manevravimas. J. K. Chodkevičius „padidino“ savo kariuomenę, pamiškėje išdėstęs žmogaus pavidalo iškamšas. Kariuomenės ūpą, be to, pakėlė sėkmingas Kuršo kunigaikščio Frydricho Ketlerio (1569–1642) ir 300 jo raitelių būrio persikėlimas per sraunią ir plačią Dauguvą, švedams nuo kalvų šaudant iš patrankų. Šis įvykis palaikytas Dievo palankumo ženklų. Išprovokavęs priešą ir privertęs pakeisti jiems naudingą dislokaciją, J. K. Chodkevičius pasiuntė LDK raitelius, beveik be nuostolių išsklaidžiusius švedų pėstininkus. Netikėtai iš šono pa-

siųsti pagrindiniai lietuvių karo vado raiteliai sukėlė sąmyšį prieš pusę, švedų traukimasis virto bėgimu Rygos link. Lietuva prarado apie 80 karių. Tuo tarpu švedų netektys buvo dešimteriopai didesnės: mūšyje žuvo apie 8 000 švedų pusėje kovojusių karių, sužeistas Karolis IX grįžo į Švediją. J. K. Chodkevičiui pavyko apginti vieną svarbiausių Livonijoje jūrų uostą bei prekybos centrą – Rygą. Buvo perimtos 66 švedų karinės vėliavos, 11 patrankų¹⁰⁴.

Išpūdinga pergalė prie Salaspilio plačiai nuskambėjo po Europą ir pasiekė net Aziją. Zigmantą Vazą sveikino imperatorius Rudolfas ir Turkijos sultonas. Lietuvoje ši pergalė paminėta bažnyčios pamaldose, Vilniuje buvo surengta triumfo eiseną ir didelė šventė. Dar tais pačiais 1605 m. Vilniuje buvo išleisti du proginiai kūriniai – Ch. Golnevskio „Nauja daina“ ir E. Žentovskio „Šlovė“. Po metų pergalę Salaspilio mūšyje pažymėjo švedų kilmės Vilniaus akademijos profesorius L. Bojeris. Vilniuje jis išleido poemą *Carolomachia* („Karolomachija, arba Karolių

Salaspilio mūšio didvyris Jonas Karolis Chodkevičius

103 Plačiau: H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa, 1987; R. Frost, *The Northern Wars, 1558–1721*, Harlow, 2000, p. 64 etc; D. Antanavičius, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius, 2006, p. 75–80, 174–197.

104 H. Wisner, *Min. veik.*; A. Tyla, Įvadas, Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1992, p. 9.

mūšis“). Šioje poemoje L. Bojeris panaudojo daugybę unikalių autentiškų žinių tiek apie 1600–1605 m. karo su Švedija veiksmus, tiek apie Salaspilio mūšį, todėl „Karolomachija“ laikoma vertingu istoriniu šaltiniu¹⁰⁵. Pasirodė proginių leidinių ir Lenkijoje. Kiek vėliau, 1610 m., mūšio realijos buvo atpasakotos vėl Vilniuje išleistame Lietuvio Bajoro vardu pasirašytame kūrinyje „Dešimtmečiame Livonijos kare“¹⁰⁶. Abiejų Tautų Respublikai tinkamai išnaudoti pergalės

dėl lėšų stygiaus nepavyko. 1606 m. pavasarį sudarytas dvejų metų paliaubas švedai kitais metais, pasinaudoję pasunkėjusia Respublikos vidaus padėtimi, vienašališkai nutraukė ir rengėsi tolesnėms kovoms su Lietuva ir Lenkija. Švedija pirmiausia sugebėjo pabaigti karą su Danija, o 1617 m. sudarė Stolbovo taiką su Rusija, pagal kurią ji tapo Suomijos įlankos (Ingrijos ir suomiškųjų valdų) valdytoja ir gavo nemažą kontribuciją¹⁰⁷.

Pabaigusi karus su Rusija, perginklavusi savo kareivius ir paruošusi naują strategiją, Švedija atnaujino karo veiksmus kitapus Baltijos jūros. Iš pradžių mūšiai vyko Livonijoje. Naujasis Švedijos valdovas Gustavas II Adolfas Vaza užėmė šiaurinę Livonijos dalį, o 1621 m., po daugiau kaip mėnesį trukusios apgulties, švedams atiteko Ryga. Išliko 1621 m. pabaigoje Rygoje vokiečių kalba surašytas karo belaisvių, kuriais pasikeitė LDK ir Švedija, sąrašas¹⁰⁸. Livonija, kuri beveik atitinka šiandienės Latvijos teritoriją, 90-iai metų tapo valdoma švedų. Karo veiksmams persikėlė į Lietuvą¹⁰⁹. 1625 m. švedų kariuomenė įsiveržė į etninę Lietuvą ir apgulė Radvilų Biržų pilį. Tai buvo privati pilis, todėl jos gynyba rūpinosi Biržų ir Dubingių kunigaikščiai Radvilos. 1625 m. rugpjūčio 5 d. švedų daliniai pirmą kartą pasirodė prie Biržų pilies, tačiau įgulos buvo sumušti ir turėjo pasitraukti į jau užimtą Nemunėlio Radviliškį. Iš čia Švedijos karalius Gustavas II Adolfas atsiuntė du įgaliotinius derėtis dėl Kristupo II Radvilos pilies gynėjų paimtų švedų belaisvių ir kaip žodinio pasitikėjimo ženklą gražino septynis anksčiau į nelaisvę paimtus pilies gynėjus. Švedai tvirtino, kad „čia atvyko ne kariauti, bet sudaryti taikos“, duodami suprasti, kad, nesulaukę atsakymo, su didžiulėmis pajėgomis eis gilyn į Lietuvą.

Atstatyta Biržų pilis

105 S. Narbutas, Karolomachijos akiračiai, Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, Vilnius, 1992, p. 164–178.

106 A. Tyla, *Min. veik.*, p. 9; A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986; D. Antanavičius, *Min. veik.*

107 L. O. Lagerqvist, *Min. veik.*, p. 61.

108 LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 2460, l. 1–2v.

109 R. Batūra, D. Karvelis, *Kovų istorijos I knyga. Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius, 2009, p. 160.

Kristupas II Radvila – Biržų pilies savininkas ir gynėjas, dail. nežinomas, XVII a. antra pusė

Herbinis koklis su Kristupo II Radvilos inicialais. XVI a. II p.–XVII a. Biržų krašto muziejus „Sėla“

Švedams atsitraukus, imtasi stiprinti Biržų pilį, tačiau to padaryti deramai nepavyko, trūko lėšų, užgulė karių verbavimo sunkumai. Nemunėlio Radviliškyje švedai fortifikavo savo stovyklą ir ruošėsi kitam Biržų šturmui, tikėdamiesi sulaukti atvykstant paties karaliaus Gustavo Adolfo. Švedų kariuomenė, judėdama pilies link, pakeliui žudė valsctiečius, degino dvarus ir kaimus. Rugpjūčio 30 d. prasidėjo antrasis Biržų pilies šturmas. Švedai buvo sutelkę net 58 vėliavas, turėjo šešias patrankas sienoms griauti. Pilies įgula priešinosi labai narsiai, nepaisant to, jog švedai apšaudė pilį, pasistatę patrankas prie pat vandens griovio, o pilyje įgulos kareiviai ėmė mirti nuo ligų. Maru juos užkrėtė keliasdešimt rotmistro Kuncevičiaus atvestų Šiaulių ir Uplytės rinktinių, kurie, kareiviams ėmus mirti, buvo išvaryti iš pilies. Biržų pilį švedams paimti buvo sunkiausia (du šturmai per penkias savaites)¹¹⁰.

Visgi pilis krito ir tai atsitiko dėl trijų priežasčių: intensyvėjančio švedų artilerijos šaudymo, pilyje esantiems žmonėms ir arkliams problemą kėlė senkančios vandens atsargos griovyje bei maras; švedams pavyko iš dviejų pusių pasikasti po pylimu ir užminuoti pilį. Todėl po derybų Biržų pilies įgula nusprendė pasiduoti, ir rugsėjo 7 d. negausiai pilies įgulai su išskleistomis vėliavomis, rankiniais ginklais ir asmeniniais daiktais buvo leista saugiai pasitraukti¹¹¹. Dėl apylinkėse siautusių maro rugsėjo pabaigoje švedai iš Biržų irgi pasitraukė, tačiau paliko apie 300 savo karių. Nors Biržai buvo laikomi pietine Švedijos karalystės dalimi, iš tikrųjų šio regiono jie beveik nekontroliavo. Be to, likusių karių pajėgas naikino nuolat rengti Kristupo II Radvilos kariuomenės puldinėjimai. Todėl pilyje švedai išsilaikė tik daugiau nei metus. 1627 m. sausio 26 d. Radvila atgavo tėvoninę valdą su pilimi ir likusiomis patrankomis. Tą kartą pasirašyta Baldenmuižės paliaubų sutartimi švedai nutraukė karinius veiksmus Žemaitijoje, Žiemgaloje ir pietinėje Livonijos dalyje¹¹².

XVII a. pirmoje pusėje švedų karinių žygių įkarštyje toliau buvo leidžiami kartografiniai darbai, kuriuose pa-vaizduotos ir Lietuvos žemės. Tokį žemėlapių 1626 m. išleido viena ryškesnių figūrų Skandinavijos kartografijoje – Andreasas Bure (1571–1646). Pagal išsilavinimą matematikas, geometras ir kartografas, dirbo Švedijos karaliaus

110 D. Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.*, Vilnius, 2015, p. 301–327.

111 *Ten pat.*

112 *Ten pat.*

1626 m. A. Bure žemėlapis, kuriame matyti dalis LDK teritorijos

Gustavo II Adolfo Vazos sekretoriumi, kurį laiką buvo Švedijos ambasadoriumi Rusijoje. Jis taip pat tapo vyriausiuoju karalystės architektu ir topografu. Kaip tik eidamas šias pareigas ir subūręs nemažą pagalbininkų komandą A. Bure 1626 m. paskelbė žemėlapi (iš 6 atskirų gabalų) *Orbis Arctoi Nova et Accurata Delineatio*. Tai buvo 23 metų darbo rezultatas. Iki šių dienų žinoma apie 20 išlikusių žemėlapio kopijų¹¹³. A. Bure žemėlapis savo detalumu prilygsta 1613 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio žemėlapiui. 1626 m. kartografiniame darbe detaliai atsispindi ir Lietuvos teritorija, pažymėtos svarbiausios jos vietovės (Vilna, Creva etc.). 1629 m. spalio 26 d. buvo sudarytos Altmarko paliaubos, pagal kurias Livonija iki Dauguvos su Rygos miestu atiteko Švedijai. Tai buvo didelis nuostolis LDK – prarastos nemažos teritorijos ir svarbaus prekybinio Dauguvos kelio kontrolė. Abiejų Tautų Respublikos vasalėmis liko tik Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės. Be teritorinių laimėjimų, Švedija gavo nemažos ekonominės naudos: ji išsikovojo teisę rinkti muitus prie Vyslos ir Nemuno. Šiomis upėmis buvo gabenama nemaža dalis Rytų Europos grūdų eksporto, todėl švedai susižiudavo nemenkas sumas, pajamų dydis siekdavo net per metus Švedijoje surenkamų mokesčių sumą¹¹⁴. Tad XVII a. pr. vykęs karas su Švedija baigėsi Respublikos pralaimėjimu. Naujasis Abiejų Tautų Respublikos valdovas Vladislovas Vaza, nors ir reiškė pretenzijas į Švedijos sostą, 1635 m. turėjo pasirašyti naujas – Štumsdorfo – paliaubas. Švedai išvedė savo įgulą iš Lenkijos Pamario ir Prūsijos kunigaikštystės miestų, Livonijos sienos liko apibrėžtos Altmarko paliaubomis. Ši sutartis galiojo iki 1654 m. pab., kai Švedijos Riksdagas nusprendė įsikišti į Abiejų Tautų Respublikos ir Maskvos karą¹¹⁵.

¹¹³ E. Vennberg, Anders Bure, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm, 1926, p. 704.

¹¹⁴ L. O. Lagerqvist, *Min. veik.*, p. 62.

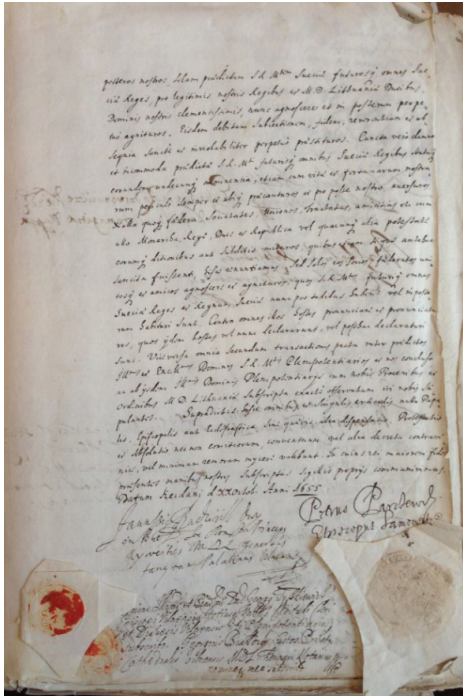
¹¹⁵ R. Batūra, D. Karvelis, *Kovų istorijos I knyga. Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius, 2009, p. 166.

Įdomybė.
Lietuvos vaizdas 1626 m.
švedų žemėlapyje

Jonušas II Radvila, biustas, skulptorius Juozas Zikaras, 1931 m. Biržų krašto muziejus „Sėla“

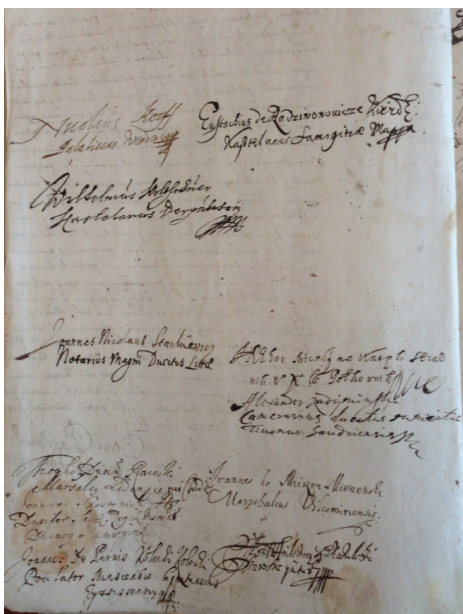
KĖDAINIŲ UNIJA IR ŠVEDŲ TVANAS

1655 m. spalio 20 d. Kėdainių unijos akto fragmentas, Riksarkivet (Stockholm), Polska kriget 1655–1660 Militaria M 1304

1655 m. vasarą ir rudenį Abiejų Tautų Respublika išgyveno nepaprastai sudėtingą tarptautinę ir karinę padėtį: 1654 m. pavasarį šalį užpuolė Rusija su sąjungininku „vidaus priešu“ kazokais, o 1655 m. liepą – ir Švedija. Didžiausią kariuomenę švedai buvo sutelkę Pamaryje. 1655 m. liepą švedų dalis kirto Didžiosios Lenkijos sienas, o grafo Magnuso Gabrielio de la Gardie (1622–1686) pajėgos iš Livonijos pusės atakavo Lietuvą. Pirmais karo mėnesiais Švedijos karalius Karolis X Gustavas (1622–1660) prieš Respubliką metė apie 34 000 gerai ginkluotų karių ir 300 patrankų artileriją. Nors skaičiumi lenkų kariuomenė buvo gausesnė, tačiau stipriai nusileido ginkluote. Todėl po nežymių susidūrimų, nesitikėdami atsilaukyti prieš švedus, liepos 25 d. lenkai Didžiojoje Lenkijoje kapituliavo. Rugpjūčio 8 d. į Sileziją pabėgo Respublikos valdovas Jonas Kazimieras Vaza. Jau spalio 25 d. Švedijos karaliui ištikimybę pareiškė daugelis Lenkijos vaivadijų.

Švedų kariuomenė karą LDK teritorijoje pradėjo 1655 m. liepos 11 d. užimdama Daugpilį. Švedai teigė, kad nėra užkariautojai, o sąjungininkai, norintys apsaugoti nuo žiaurių maskvėnų. Tačiau vengdami susidūrimų su pastaraisiais jie lėtai žygiavo Biržų link, siekdami užimti Kauną. Vilniaus vaivados J. II Radvilos ir jo pusbrolio Boguslovo Radvilos politika švedų atžvilgiu buvo pakankamai nuosekli ir logiška. Kaip ir didelė dalis kitų LDK didikų, jie 1655 m. pirmoje pusėje vykusių derybų tarp Respublikos ir Švedijos metu pasisakė už taiką su ja, matė didįjį Maskvos iššūkį, kurį logiškai planavo

LDK bajorijos parašai po 1655 m. Kėdainių unijos aktu, Riksarkivet (Stockholm) Polska kriget 1655–1660 Militaria M 1304

atremti švedų pagalba, su jais siekė sudaryti koaliciją¹¹⁶. Kaip paaiškėjo iš vėlesnės istorijos, tai, ko gero, būtų buvęs geriausias sprendimas. Situacijai susiklosčius visiškai kitaip, nors nebuvo entuziastingi artimesnių ryšių su švedais klausimu, iš kelių blogybių rinkosi mažiausią.

LDK padėtį dar labiau komplikavo rusų veiksmai, jų žygis į Vilnių. Vilniuje buvę Jonušas II Radvila, Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius ir kiti didikai, nelaukdami galutinio pralaimėjimo, 1655 m. liepos 28 d. per savo pasiuntinį Gabrielių Lubeneckį kreipėsi į Rygoje buvusį Švedijos Livonijos vietininką M. G. de la Gardie, prašydami pagalbos prieš maskvėnus ir kazokus, padėti apginti Vilnių. Rusijos bijota pagrįstai. 1655 m. rugpjūčio 8 d. rusai pirmą kartą Lietuvos istorijoje užėmė Vilnių, prasidėjo miesto siaubimas. Lietuvos kariuomenės didžioji dalis, vadovaujama J. II Radvilos, per Veprius ir Žeimius patraukė į Josvainius prie Kėdainių.

Toliau tęsti pasitarimai dėl pasidavimo Švedijos karaliaus globai sąlygų. Jos buvo keičiamos kelis kartus. Tarpinį variantą – švedų siūlomas sąlygas, kiek pataisytas pagal J. II Radvilos ir kitų didikų pastabas, – kariuomenės ir bajorijos atstovai iš Upytės, Ukmergės pavietų bei Žemaitijos pasirašė 1655 m. rugpjūčio 17 d. stovykloje Josvainiuose prie Kėdainių. Šis dokumentas buvo patvirtintas kaip LDK pasidavimo Švedijai sąlygų aktas – „Instrumentum Lithuanicae deditionis“¹¹⁷. Jame reiškiamas pasidavimas Karoliui X Gustavui, akcentuojamos LDK valstybingumas ir lygiateisiškumas su Švedija, bažnyčios ir bajorijos laisvių ir privilegijų išsaugojimas, LDK kariuomenės nenaudojimas prieš Lenkiją. Tačiau šio teksto švedų pusė neratifikavo. Galutinius santykius tarp Lietuvos ir Švedijos turėjo nustatyti nauji pasitarimai ir glaudesnė sąjunga, konkrečiai – 1655 m. spalio 20 d. aktas, arba Kėdainių unija. Minėtu aktu buvo nutraukiama unija su Lenkija, priimama Švedijos valdinystė. Jos karalius skelbiamas didžiuoju paveldimu kunigaikščiu. Nenumatyta seimo institucija, tačiau suteiktos religinės ir ekonominės laisvės bei privilegijos. Aukščiausia valdžia krašte turėjo priklausyti karaliaus vietininkui, o jam patarti turėjo Tarėjų taryba. Šią sutartį pasirašė per 1 000 asmenų. Jonušo II Radvilos pageidavimai akte mažai atspindėjo, jo padėtis buvo labai sudėtinga – tarp švedų ir lietuvių¹¹⁸.

1 Ištrauka ir lenkų kino filmo
„Tvanas“ (1974, režisierius
J. Hoffman)

¹¹⁶ A. Ragauskas, *Umowa Kiejdańska*.

¹¹⁷ Šapoka A., *Raštai t. 3: 1655 metų Kėdainių sutartis, arba Švedai Lietuvoje 1655–1656 m.*, par. R. Jurgaitis, A. Ragauskas, Vilnius: LEU leidykla, 2017, p. 405–510; A. Ragauskas, *Min. veik.*

¹¹⁸ *Ten pat.*

Dar 1655 m. rugpjūčio 11 d. M. G. de la Gardie kreipėsi į caro vadus, informuodamas apie laimėjimus Lenkijoje ir LDK paėmimą į karaliaus globą, ragindamas sustabdyti savo žygį toliau į LDK teritoriją. Rugpjūčio 13 d. apie LDK pasidavimą buvo pranešta Švedijos valdovui. Rugpjūčio 18 ir 19 d. švedų karo vadai pradėjo išduoti apsauginius raštus pilims, miestams, pavietams, kad juos apsaugotų nuo caro kariuomenės užėmimo. Kad švedų akyse Kėdainių sutartis nebuvo tuščias dalykas, rodo ir tas faktas, kad M. G. De la Gardie nurodymu Rygoje ir visoje Livonijoje spalio 31 d. įvyko iškilmingos pamaldos. Kėdainių sutartis lietuviams ne tik leido būti oriai užimtiems, bet ir apsaugotiems nuo Maskvos. Švedai plėšė kraštą, tačiau negriovė ir nežudė. Kėdainių sutartis Rusijai buvo ištis didelis smūgis. Jos diplomatai teigė, kad švedai Kėdainių sutartyje carą pavadino melagingu priešu, kad švedai užvaldė carui priklausančią Lietuvą ir lietuvius, dėl kurių užėmimo caras aukojęs sveikatą ir apnuoginęs savo šalį. Tuo tarpu švedai maskvėnams aiškino, kad Rusijai kaip Švedijos draugui turįs patikti lietuvių pasidavimas Rusijai draugiškai Švedijai, nes taip lietuviai nebelieka maskvėnų priešais¹¹⁹.

Įdomybė.
Kėdainių unijos ir to
laikmečio įamžinimas
grožinėje literatūroje ir
kine

H. Sienkiewiczziui skirta atminimo lenta (Vadaktų bažnyčia)

Bene didžiausias tiesioginis rugpjūčio 17 d. ir spalio 20 d. Kėdainių aktų rezultatas buvo tai, kad pasidavimas Švedijos protekcijai leido maskvėnų dar neužimtomis teritorijoms, t. y. Žemaitijos kunigaikštystei, daliai Ukmergės, Upytės ir Breslaujos bei Kauno pavietų (patį Kauną rusai užėmė rugpjūčio 16 d.), išvengti kazokų ir rusų užkariavimo su visomis pasekmėmis – miestų ir kulto objektų deginimu ir griovimu, žmonių išvežimu ir t. t. Šie dokumentai ir Švedijos valdovo bei pareigūnų raštai apskritai stabdė tolesnį Rusijos puolimą. Kėdainiai tapo prieglobsčiu daugeliui pabėgėlių iš Lietuvos.

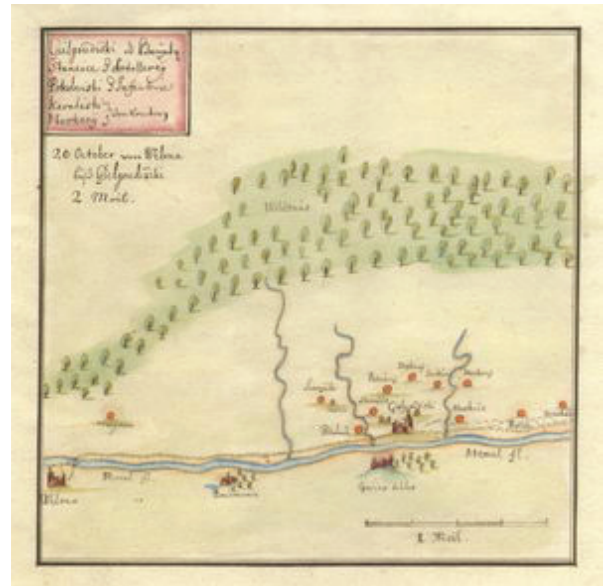
Lenkų visuomenei Jonušo II Radvilos ir Kėdainių sutarties vertinimui didžiulį poveikį padarė grožinė literatūra, pvz., 1886 m. pirmą kartą paskelbtas Nobelio premijos laureato Henryko Sienkiewicziaus (1846–1916) istorinis epas „Tvanas“ (antroji „Trilogijos“ dalis), kuriame vaizduojamas kovų su švedais laikotarpis (1656–1660). Rašydamas XVII a. batalinių scenų, kovų su švedais ir maskvėnais perpintą istorinių romanų trilogiją („Ugnimi ir kalaviju“, „Tvanas“ ir „Ponas Volodijevskis“), H. Sienkiewiczzius medžiagą rinko kurį laiką gyvendamas Lietuvoje, Panevėžio r. esančiame

119 *Ten pat.*

Bistrampolio dvare. Šis dvaras priklausė jo giminaičiams ir jame buvo saugoma dokumentų, susijusių su romane aptariamais įvykiais. Dėl to „Tvane“ aprašyta nemažai Žemaitijos ir Panevėžio r. gyvenviečių – Vadaktai, Liubičiai, Drąseikiai, Mariezai, Mazgiai, Sidabravas, Rodai, Mitriūnai, Pociūnėliai. Pavyzdžiui, apie Pociūnėlius rašytojas rašė: „Goštautai tupėjo Pociūnėliuose: jų merginos buvo nepaprastos gražuolės, jog galiausiai dėl to net visas Krekenavos, Upytės ir Panevėžio apylinkių dailias mergaites imta pociūnėlytėmis vadinti.“ Nors romane vaizduojami įvykiai dažnai prasilenkė su istorine tikrove, o lietuvių pusės atstovai, ypač Radvilos, vaizduoti tendencingai, kaip ciniški Tėvynės išdavikai, šalti ir viską apskaičiuojantys didikai, paisantys tik savų interesų, žmonės be moralės, romanas sulaukė didžiulio populiarumo Lenkijoje, ilgam įtvirtino neigiamą lietuvių pusės vadų – Radvilų – ar Kėdainių unijos vertinimą.

Pagal šį romaną 1974 m. buvo sukurtas lenkų kino filmas „Tvanas“ (režisierius Jerzy Hoffman), kuris 1975 m. nominuotas „Oskaru“ geriausio užsienio filmo kategorijoje. Tiek romane, tiek ir kino filme jų kūrėjams pavyko perteikti bendrą sudėtingą epochos koloritą. Pažymėtina, kad 2016 m. Lenkijoje plačiai minint H. Sienkiewicziaus 100-ąsias mirties metines, ši sukaktis buvo iškilmingai pažymėta ir Lietuvoje. Panevėžio r. atidengtos net dvi rašytojo atminimui skirtos lentos (Bistrampolyje ir Vadaktuose), pasodintas ažuolynas (Vadaktai).

Po akto pasirašymo Švedijos generolas M. G. De la Gardis vadovavo švedų žygiui iš Lietuvos į Lenkiją. Nemaža švedų kariuomenės dalis, 7 000 karių, iš Kėdainių patraukė į Lutociną (Lenkijoje) susijungti su Švedijos karaliaus kariuomenės dalimi. Dar prieš prasidedant žygiui, inžinerinė švedų kariuomenės tarnyba subraižė 21 mažo formato žemėlapi (apie 16 x 17 cm, 15 x 16 cm). Šie žemėlapiai sudaryti neatsitiktinai, nes jų legendose pateikta išsami žygiui reikalinga informacija – kokios gyvenvietės ir kokie daliniai turėjo apsistoti, koks atstumas tarp gyvenviečių ir pan. Suplanuota vidutiniškai per dieną nužygiuoti 1,5 mylios. Itin originalūs 1655 m. sudaryti devyni nedidelio formato žemėlapiai. Juose smulkiai pavaizduoti Lietuvos keliai ir apylinkės nuo Gelgaudiškio (Marijampolės apskritis, Šakių rajonas) iki Račkų (dab. Raczki, Lenkijos Respublika, Suvalkų vaivadija). Švedų kariuomenė naudojosi senuoju prekybos keliu,ėjusiu nuo Kauno į Gardiną, o iš ten į Prūsiją. Žemėlapiuose nurodomi atstumai tarp miestelių, pateikiamas laikas, reikalingas kariuomenei įveikti numatytą atstumą, pažymėtos galimos kariuomenės dalinių nakvynės vietos¹²⁰. Be šių mažo kišeninio formato žemėlapių, 1655–1656 m. Georgas von Schwengelnas (ar Ericas Dahlberghas) nubraižė gana detalų Kauno apylinkių ir pietinės Žemaitijos žemėlapi. Taigi, švedai buvo pakankamai gerai apsirūpinę informacija apie vietas, per kurias žygiavo. Tokia informacija buvo labai svarbi, nes kariuomenė žygiuodavo

Švedų karo inžinierinės tarnybos Veliuonos–Gelgaudiškio kelio žemėlapis

120 R. Černius, XVII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai*, sudarė R. Černius, Vilnius, 2006, p. 56.

labai lėtai, žygi sunkino ir gamtinės sąlygos. Keliai buvo labai blogi, o jei lydavo, jie virsdavo neišbrendama klampyne. Kartu su kariuomene keliavo amunicijos gurguolės, kilmingus karininkus lydėdavo jų tarnai su daiktais¹²¹.

Georgo von Schwengelno (ar Erico Dahlbergho) Kauno apylinkių ir pietinės Žemaitijos žemėlapis (1655–1656)

Švedų valdymas Lietuvoje, daugiausia Žemaitijoje, truko apie metus. 1655 m. vyriausiasis švedų kariuomenės Lietuvoje štabas įsikūrė Šiauliuose, o įgulos kariuomenė buvo išsklaidyta, pavyzdžiui, kai kurie pulkai įsikūrė Skirsnemunėje¹²². Pagal švedišką karo finansavimo modelį, kariuomenę turėjo išlaikyti teritorija, kurioje ji buvo. Švedai nedegino, negriovė ir nežudė, bet plėšė. Tai labai aiškiai atsispindi įvykių liudininco Mikalojaus Kazimiero Šemetos parašytame grožiniame kūrinyje „Reliacijoje apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos“. Jame aprašyta, kad „prievoles sunkias tučtuojau uždėjo,/ Mokesčius naujus tuoj mokėti liepė/ Ir komisarus jų surinkti siuntė/ Bei prižiūrėti“; „Švedai pagaliau plėšikauti ėmė,/ Žemino bajorus, gėrybes grobė,/ Kas gerai gyveno, tam liepė arklius/ Tuoj atiduoti“; „Ruože tarp įtvirtinimų stovėjo,/ Tęsės ligi Jurbarko ir link Prūsų,/ Taip būrius lig Klaipėdos išdalijo,/ Laikė apsupę“¹²³. Vis dėlto politiniai 1655 m. spalio 20 d. Kėdainių unijos punktai nebuvo netgi pradėti įgyvendinti. Karoliui X Gustavui nepavyko nei tapti Lenkijos karaliumi, nei išlaikyti Prūsijos ar Kuršo. Lietuvoje galiausiai galėjusi būti įvesta tokia tvarka kaip švediškoje Vakarų Pomeranijoje¹²⁴. Tačiau Lietuvos kraštovaizdyje ir lietuvių tautosakoje liko tik jau minėti švedų kapai, kalnai ir apkasai...1656 m. balandžio pab.–birželį vykęs bajorų ir dvasiškių vadovaujamas sukilimas (jame dalyvavo ir valstiečiai) prieš švedų okupaciją nutraukė Kėdainių sutartį. Jis apėmė švedų valdžioje buvusią Žemaitiją, Upytės, Ukmergės ir Breslaujos pavietus. Užimtų teritorijų bajorija ruošėsi suderintam sukilimui prieš švedus. Pasipriešinimo kovos vyko Vainute, Žvingiuose, įvyko mūšis prie Nakačios upės, švedai po truputį vyti iš Žemaitijos Livonijos link. Konkretus švedų susidūrimas su sukilėliais aprašytas M. K. Šemetos „Reliacijoje“, pasakojančioje apie Panemunės Eperješo pilyje įsitvirtinusių švedų šturmą (švedų karininkas su 400 kareivių užsidarė Eperješo pilyje).

121 *Ten pat*, p. 56.

122 B. Dundulis, *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius, 1977, p. 60.

123 M. K. Šemeta, *Reliacija*, vertė E. Ulčinaitė, Vilnius, 1994, p. 133–135.

124 G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. VI tomas: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 467.

Anot M. K. Šemetos, „betgi švedų pulkui vienam pavyko/ Pilyje Eperješo įsitvirtint/
Privertė ir mūsų karius tai rengtis/ Stoti į kovą.
Susirinko tūkstančiai čia bajorų./ O su jais valstiečių, kurie be baimės/ Įvairių gudrybių
taip pat parodė/ Tikslui pasiekti. Apsistoję ėmė dalytis būstus/ Ir linksmai bei sąmojingai juokauti/
Greitai jie pradėjo čia šturmui ruoštis/ Padėtį tyrė. Pievomis artyn prie pilies jie ėjo,/ Ir nauji pulkai dar senus papildė/
Pabūklus galinčius prie sienos tempė/ Kopėčias ruošė. Mėsdami rąstus, juos į viršų kėlė/ Ir, šiek tiek patašę,
po ratais klojo,/ Kai kurie valstiečiai laukuos padėjo/ Kelią parodė. Greitesni jau spėjo sustoti prieky/
Dar kiti, apėję ratu, sueina,/ Vėliavos pulkų štai, žiūrėk, išskeltos,/ Sutrata būgnai.
Dar kiti, puošnius pabalnoję žirgus,/ Tarp eilių prajoja, kažką įsako,/ Tarsi tuoj turėtų pradėti šturmą/
Pilį užimti. Bet galiausiai priima nutarimą,/ Pas švedus jie pasiuntinį pasiunčia/
Kad sutiktų šie nepralieti kraujo/ Ir pasiduotų, Įgimta puikybė tuoj davė žinią,/ Švedų trumpas
atsakas taip skambėjo:/ Lai, ilgai nelaukė, ką nori, daro,/ Lai pamėgina. Buvo ši žinia nemiela jų širdžiai/
Mat nelinko žmonės į mūsų stoti,/ Tad reikėjo greit apsispręst, kokį/ Atsaką duoti. Ligi ryto mąsto ir mūsų ruošias/
Ir sykiu visas galimybes svarsto,/ Kad žmonių kiek galint mažiau prarastų/ Mūsų laimėtų. Kol jie šitaip svarstė,
ieškojo būdų,/ Dievas pats padėjo: mat šitą metą /Iš pilies išsiųstas karūža vyko,/ Laiškus gabeno.
Jį sučiupę perskaitė, kas rašyta:/ Kad karalius švedų jau pralaimėjo,/ Kad daugiau vilčių jie į jį nedėtų/
Gelbėtus patys. Ši žinia pakėlė puolėjų dvasią,/ Švedų gi narsumas iškart išblėso./ Betgi jie toliau tarsi šturmui ruošias/
Pulti ketina. Sunerimo švedai, kada pamatė/ Su stipriai ginkluotais būriais Pogirskį,/ O Čajevskis juos vis įtikinėjo/
Pasiuntė laišką. Kai Pogirskio pokštą suprato švedai,/ Į jo vietą pasiuntė Pšistanovskį,/ Vyrą ir stotingą, ir dorovingą/
Tinkamą darbui. Švedai jau derybas pradėt sutinka,/ Palaipsniui jie pilį visi palieka./ Tik patrankas,
kur su savim turėjo,/ Ima į kelią. Iš tiesų didžiulė sėkmė tai buvo,/ Net kardų pakelt nereikėjo niekam./
Čia, matyt, padėjo Apvaizda Dievo/ Savo pagalba.“¹²⁵ Didelė dalis negausios ir nepatyrusios švedų kariuomenės buvo sunaikinta. Nors kartu su papildomais švedų daliniais iš Livonijos švedams pavyko sumušti sukilėlius prie Šiaulių, jiems liko tik apsiausta Biržų pilis. Žemaičiai buvo nusivylę švedų okupaciniu režimu¹²⁶. Be to, ir Rusija prisidėjo prie sukilimo organizavimo. Galiausiai 1656 m. gegužę Rusija paskelbė Švedijai karą. 1657 m. Lietuvos lauko etmono Vincento Gosevskio vadovaujamai kariuomenei pasidavė paskutinioji švedų įgula (190 žmonių),

Švedų karaliaus vietininkas Lietuvoje – grafas Magnusas Gabrielis De la Gardi (1622–1686) ir jo žmona Marija Eufrosija Palatinietė, dail. H. Munnichhoven, 1653

¹²⁵ M. K. Šemeta, *Reliacija*, p. 191–195.

¹²⁶ Plačiau A. Tyla, Sukilimas Lietuvoje prieš švedų okupaciją 1656 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1976, t. 4, p. 62–82.

Paminklas Jonušui II Radvilai
Kėdainiuose, 2006 m., skulpt.
A. Bosas

buvusi Biržų pilyje. 1659–1660 m. sandūroje švedų likučiai buvo galutinai išvyti iš Lietuvos į Kuršą, penkerius metus trukęs švedų Tvanas baigėsi. 1660 m. buvo pasirašyta Olyvos sutartis tarp Respublikos ir Švedijos. Ją baigėsi 1655–1660 m. karas tarp abiejų valstybių. Švedijai liko Uždauguvio teritorija, o Jonas Kazimieras Vaza atsisakė pretenzijų į Švedijos sostą. Respublikai liko Latgala su Daugpiliu¹²⁷. Galiausiai 1668 m. Jonas Kazimieras Vaza atsisakė Abiejų Tautų Respublikos sosto. Taip baigėsi švediškų Vazų dinastijos valdymas Lietuvoje ir Lenkijoje.

¹²⁷ R. Batūra, D. Karvelis, *Min. veik.*, p. 181–182.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS) IR ŠVEDIJOS SANTYKIAI XVIII A.

Po audringo XVII a. pradžios ir vidurio laikotarpio, kurio metu labai aktyviai veikė LDK ir Švedija, švediškos Vazų dinastijos valdymo Abiejų Tautų Respublikoje pabaigos paskutinį šimtmečio ketvirtį kontaktai tarp šalių susilpnėjo. Bet tik laikinai. XVIII a. pati pradžia nešė dramatiškus įvykius, kurių dalyviais ir vėl tapo abi šalys. 1700–1721 m. vyko Šiaurės karas, o jo pagrindine veikėja tapo Švedija. Į karą, nors ir ne nuo pačios pradžios, buvo įtraukta ir Lietuva. Nuo 1701 iki 1709 m. Lietuva tapo Švedijos, Saksonijos ir Rusijos kovų arena.

Per šalį skersai ir išilgai žygiavo švedų, rusų ir saksų kariuomenės. Šiaurės karo metu LDK lankėsi ir čia kariavo Švedijos karalius Karolis XII (1682–1718). Lietuvos gyventojai nuo krašte šeimininkavusių švedų patyrė nemažai prievartos ir žiaurumų. Švedų kariuomenė ne tik kovėsi karo lauke, bet ir plėšė bei žudė vietos gyventojus, apdėdavo juos didžiulėmis kontribucijomis, degino kaimus ir miestelius. Kaip tik Šiaurės karo metu susiformavo žiauraus, beatodairiško švedo tipažas, stipriai įsirežęs į lietuvių istorinę sąmonę. Toks švedo prototipas ryškus liaudies dainose, padavimuose ir patarlėse¹²⁸. Besikeičiant geopolitinei situacijai, Švedijai iškilo pavojus netekti Baltijos regiono didvalstybės padėties ir užimtų, visų pirma, Livonijos žemių. Tarp 1560–1660 m. Švedijos sukurtos Baltijos imperijos šalių be pačios Švedijos priklausė Karelija, Ingrija, Suomija, Estija ir Livonija. Trisdešimtojo karo metu ji gavo valdą ir Šiaurės Vokietijoje. Prieš dominuojančią Švedijos padėtį ėmė formotis regione savų tikslų turėjusių šalių koalicija¹²⁹. Rimtų ketinimų veržtis į Baltijos regioną turėjo Rusijos caras Petras I, tuo pačiu metu Švedijai ėmė grasinti Danija, iš kitos pusės – Saksonija ir Saksonijos kurfiursto Frydricho Augusto I (Respublikoje vadintas Augustu II, valdė 1697–1706, 1709–1733)¹³⁰ Abiejų Tautų Respublikos pajėgos. 1698 m., kai Ravoje Petras I susitiko su Saksonijos kurfiurstu, Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Augustu II, buvo padėti antišvediškos sąjungos pamatai. 1699 m. Augustas II nusiuntė Saksonijos dalinius žiemoti į Palangą, maskuodamas vykusį pasirengimą pulti Rygą. 1699–1700 m. buvo pasirašytos Saksonijos ir Rusijos sutartys su Danija prieš Švediją, taip galutinai įforminant Šiaurės lygą, siekusią atkariauti švedų užimtas žemes. 1715 m. prie lygos prisijungė Prūsija ir Hanoveris.

Švedijos didvalstybė XVII–XVIII a. pr.

Saksonijos kurfiurstas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Augustas II Vėtinas (1670–1733)

¹²⁸ L. Anglickienė, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, p. 221–228.

¹²⁹ D. G. Kirby, *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais*, p. 220.

¹³⁰ R. Batūra, D. Karvelis, *Min. veik.*, p. 189.

Švedijos karalius Karolis XII, dail. Davidas von Kraftas, XVIII a. pr.

Augusto II Sakso laikų pėstininkų vėliava, Švedijos kariuomenės paimta kaip trofėjus 1702 m.

Abiejų Tautų Respublika į Šiaurės karą įsijungė ne nuo jo pradžios, nors kaip tik Lietuvai jau 1701 m. teko patirti švedų kariuomenės buvimą. Iš pradžių Respublika oficialiai skelbė, kad kare nedalyvauja ir net siūlė atlikti tarpininkės vaidmenį, nors iš tiesų Augustas II puoselėjo planus atsiimti Livonijos žemes ir taip sustiprinti savo autoritetą valstybėje. Jo vadovaujama saksų kariuomenė 1700 m. vasarį nesėkmingai puolė Rygą. Tuo pat metu Švedijos karaliaus Karolio XII vadovaujama kariuomenė prie Narvos sutriuškino rusus. Respublikos įsitraukimo į karą klausimas tapo itin aktualus ir buvo svarstytas 1701 m. pavasarį Biržuose įvykusiame Augusto II ir Petro I susitikime. Abu valdovai čia dvi savaites puotaudami ir rengdami įvairias varžybas kūrė karo planus prieš Švediją. Kovo 9 d. sudaryta Biržų sutartimi numatyta imtis bendrų veiksmų prieš Švediją¹³¹.

Lietuvos vidaus padėtis tuomet buvo sudėtinga. LDK bajorija buvo pasidalijusi į dvi stovyklas: įtakingųjų Sapiegų priešininkams – Valkininkų konfederatams – vadovavo didysis etmonas Mykolas Servantietis Višnioveckis ir Žemaitijos seniūnas Grigalius Antanas Oginskis, kurie palaikė Augustą II ir linko į sąjungą su Rusija. Sapiegų šalininkams, 1701 m. paprašiusiems Švedijos paramos, vadovavo iš didžiojo etmono posto nušalintas Kazimieras Jonas Sapiega. Dar 1701 m. rugpjūtį Vilniaus vaivada Kazimieras Sapiega iš Tikocino kreipėsi į Švedijos karalių, prašydamas suteikti pagalbą¹³². Švedijos karalius Karolis XII, Livonijoje prie Rygos sutriuškinęs Augusto II saksų kariuomenę, 1701 m. vasarą įsiveržė į LDK ir užėmė Sapiegoms priklausiusį Skuodą bei Kretingą, taip pat Palangą ir Biržų pilį. 1701 m. spalio 18 d. laiške iš Platelių Švedijos kavalerijos pulko vadas Jonas Stalhammaras rašė žmonai apie švedų žiemos stovyklų įkūrimą prie Lietuvos sienų¹³³. Gruodžio pabaigoje švedų daliniai užėmė jau ir Kauną. 1702 m. sausį švedų armijos aprūpinimo sumetimais Karolis XII įsakė savo pagrindinei kariuomenei iš Kuršo žygiuoti į Lietuvą¹³⁴. Kartu siekta iš prasidėjusio karo eliminuoti Augustą II, kad švedai galėtų visas pajėgas nukreipti prieš Rusiją. Švedai žygiavo per Žemaičių Kalvariją, Telšius, Rietavą, Raseinius, Ariogalą, Jurbarką, Veliuoną ir Seredžių. Nuo 1702 m. pavasario Sapiegos jau atvirai rėmė švedus. 1702 m. kovo 31 d. Jurbarkoje įvyko šios didikų giminės lyderių – etmono, iždininko ir maršalkos – susitikimas su į Lietuvą įžengusiu Švedijos karaliumi Karoliu XII. Sutarta bendrai kovoti su respublikonais LDK ir Augustu II¹³⁵.

Raseiniuose Karolis XII įrėngė savo stovyklą. Amžininkai pastebėjo, kad karalius slėpdavo savo planus, jų nežinojo net jo generolai ar patikėtiniai. Jau nasis valdovas daugiausia jodavęs šuoliais, o jei būdavo šlapdriba, rūkas ar didelis šaltis, sėsdavo ant savo žirgo, tačiau pavargęs imdavo pirmą pasitaikiusį valstiečio arklį. Karolis XII mėgo ir pokštus: grįžęs į stovyklą, ypač blogu oru, su

131 A. Seibutis, Biržai Šiaurės karo pradžioje 1700–1704 metais, *Biržų istorijos apybraižos*, sud. A. Seibutis, Vilnius, 2006, p. 123–127.

132 *Lietuva–Švedija. Archyvinių dokumentų paroda*, Vilnius, 1995.

133 *Ten pat.*

134 G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. VI tomas: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 540–548.

135 *Ten pat.*

palyda eidavo nuo vienos valstiečio trobos prie kitos, kur miegojo generolai ir aukšti pareigūnai, ir daužydavo langus, pratindavęs juos prie karo sunkumų. Ir visur, kur jo kariuomenė apsistodavo, buvo įsakoma atlikti pratimus ar rikiuotes. Jis labai pyko, kad Žemaitijoje ankstyvą pavasarį per purvyną negalėjo vykti toliau¹³⁶. 1702 m. pradžioje Lietuvos kariuomenei vis dėlto pavyko pasiekti pirmą pergalę prieš švedus. Kovo 23–24 d. LDK lauko etmono Mykolo Višniovecio vadovaujama kariuomenė ties Darsūniškiu susirėmė su Kaune įsikūrusia švedų įgula, kuriai vadovavo pulkininkas Aleksandras Hummerhielmas ir kuri surengė žygį, kad pasipildytų maisto atsargas, ir ją sumušė. Apie devyniasdešimt švedų žuvo, daugelis, tarp jų ir A. Hummerhielmas, pateko į nelaisvę. Karolis XII surengė žygį į Darsūniškio miestelį. Atvykęs su apie 12 000 karių, ekshumavęs švedų karių palaikus, jis atliko kautynių aplinkybių tyrimą. Paaiškėjo, kad kariai buvo išrengti ir kai kurie žiauriai nužudyti bei palaidoti be deramos pagarbos. Karalius perlaidojo žuvusiuosius su visa derama pagarba ant Nemuno kranto. Kadangi per kratas miestelio gyventojų namuose buvo rasta daug švedų karių aprangos detalių, jaunas valdovas įsakė Darsūniškį padegti. Kai pagrindinės švedų pajėgos iš Darsūniškio išžygiavo, specialiai tam paskirti šeši švedų kariai padegė miestelį ir prižiūrėjo, kad visi pastatai sudegtų, pasigailėta tik bažnyčios¹³⁷. Panašūs baudžiamieji veiksmai vykdyti ir kitose švedų užimtose Lietuvos vietovėse.

Aušros Vartai XVIII a. pab., dail. P. Smuglevičius

Apie 20 000 švedų kariuomenės karių, vedami savo valdovo, balandžio pradžioje įsitvirtino Lietuvos sostinėje. Generolo K. G. Mörnerio štabas įsikūrė Šnipiškėje, o gurguolės apsistojo prie Neries. LDK didžiojo sargybinio Liudviko Pociejaus kariuomenės bandymas išvaduoti Vilnių patyrė nesėkmę. Antpuolis tik padidino plėšimų mastą ir kontribucijos dydį – iš miesto buvo pareikalauta didžiulė per 20

Įdomybė.

Aušros Vartų Švč. Mergelės
Marijos „kerštas“ švedams

¹³⁶ B. Dundulis, Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a., Vilnius, 1977, p. 117–118.

¹³⁷ G. Sliesoriūnas, LDK istorija: Švedijos karaliaus Karolio XII kerštas Darsūniškio miesteliui 1702 metais, 15min [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-svedijos-karaliaus-karolio-xii-kerstas-darsuniskio-miesteliui-1702-metais-582-355897>.

Vilniaus gynėjas Liudvikas Konstantinas Pociejus (1664–1730), než. dail. XVIII a. pab. Garsėjo ne tik kaip geras vadas, bet ir kaip alkoholio mėgėjas, kuris gėrimo dvikovoje 1722 m. nugalėjo net carą Petrą I ¹³⁹

tūkst. talerių suma, įkaitais paimti universiteto rektorius Jokūbas Hladovickis, burmistras Juozapas Žagevičius ir kt. Užpuolikai amžininkų atmintyje išliko kaip beatodairiški kitatikiai. Nuo jų rankų kentėjo Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai. Pasakota, kad vienas kareivis šovė į Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą¹³⁸.

Kulka išdaužė stiklą, pramušė metalinius paveikslą apkaustus ir ažuolinę lentą, ant kurios buvo nutapytas paveikslas. Ši švedo kulkos išmušta skylė matoma ir šiandien (dešinės rankovės srityje). Švedų sargyba, įsikūrusi Aušros Vartuose, vaikiusi žmones, ateinančius garbinti Švč. Mergelės Marijos, o jie patys susikūrę ugnį gėrė ir dainavo nešvankias dainas. Dėl to švedai sulaukė Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos „keršto“. Balandžio viduryje, Didžiojo šeštadienio rytą, „vartai, kuriems pajudinti reikėjo dešimt vyrų, patys savaime, Švč. Mergelės Marijos galia buvo išplėsti iš vyrių ir su didžiu trenksmu krito“ ant piktžodžiaujančių sargybinių, besišildančių prie vartuose užkurto laužo“. Du buvę užmušti vietoje, dar du mirę nunešti į stovyklą¹³⁹.

Žinoma ir dar viena legenda apie šį paveikslą iš Šiaurės karo laikų¹⁴⁰. Pilies gatvės pabaigoje, kur prasideda Katedros aikštė, stovėjo Pilies vartai, kuriuos XIX a. Rusijos valdžia nugriovė. Ant vartų sienos iš miesto pusės poros sieksnių aukštyje buvo matyti didelė, panaši į nukryžiuotą žmogų, tamsi dėmė, kurios negalėta niekaip panaikinti, nei balinant kalkėmis, nei tinkuojant. Pasakota, kad ši dėmė atsirado, kai švedai Šiaurės karo metu, greičiausiai jau 1708 m., okupavo Vilnių. Tuomet taip pat kaip ir ankstesnės okupacijos metais, miestas buvo apdėtas kontribucijomis, švedai smurtavo ir plėšikavo, brutaliai elgėsi su katalikų kunigais, net sakoma, kad pamaldų metu plėšdavo vyno taures jiems iš rankų. Vienas švedų vadas stebėjo, kaip jo kariai šaudė iš pabūklų. Kai jis įsitikino, kad Šv. Kazimiero bažnyčios stogas – paauskuotas, šaudymą liepė sustabdyti.

Aušros Vartų Švč. Mergelė Marija

¹³⁸ *Vilniaus legendos: Vilniaus legendas užrašę lietuvių bei lenkų menininkai ir mokslininkai*, sud. S. Lipskis, Vilnius, 1998, p. 95–96.

¹³⁹ G. Sliesoriūnas, Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais, *Praeities pėdsakais. Skiriama profesoriaus daktaro Ziganto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius, 2007, p. 267–292.

¹⁴⁰ *Vilniaus legendos*, p. 95–96.

Ižūlus karys, įsiveržęs į Aušros Vartų bažnyčią, siekė pavogti brangenybę iš jos. Užlipęs ant altoriaus jis nuplėšė skraistę, kuria paveikslas buvo pridengtas, bet nors itin stengėsi, negalėjo net nukabinti votų, kurie kabėjo laisvai. Keista nematoma jėga prikaustė karį prie paveikslas, tada jis išsitraukė kardą ir kirto Marijai per veidą. Smūgio vietoje ištryško kraujas ir liko randas. Staiga Švč. Mergelė Marija pakėlė vieną iš kryžmai sudėtų rankų ir pastūmė švedą taip, kad jis tiesiog skrido ir trenkėsi į Pilies vartus bei ištiško¹⁴¹.

XVIII a. pr. Abiejų Tautų Respublikai, nepaisant naujų susitarimų su Rusija, vis nesisekė pasiekti ryškesnių pergalių prieš švedus. Vienas didžiausių jungtinės lietuvių ir rusų kariuomenės pralaimėjimų ištiko 1703 m. kovo 20 d. per mūšį netoli Šakarnių kaimo, 7 km į šiaurę nuo Saločių. Mūšyje dalyvavo nuo 5 000 iki 7 000 lietuvių ir rusų karių, stojusių prieš negausų priešą – apie 1 400 kareivių turėjusius švedus. Sąjungininkų pajėgos buvo gerokai didesnės ir galėjo blokuoti kelią į Rygą grįžtančiai švedų kariuomenei. Tačiau Adomo Levenhauto vadovaujami kariai ryžosi pulti jungtinę Lietuvos ir Rusijos kariuomenę. Lietuvių kavalerija buvo nublokšta atgal ir paliko mūšio lauką. Rusų artileristai buvo netaiklūs. Švedų pėstininkų ataka buvo tokia greita ir veržli, kad rusai neišlaikė ir ėmė bėgti gelbėdami savo gyvybes. Lietuvių pralaimėjimą lėmė ne tik nepakankama kariuomenės finansavimo sistema, bloga taktika, bet ir kovinės dvasios neturėjimas, netinkami vadai¹⁴². 1704 m. nemaža dalis švedų kariuomenės iš Lietuvos patraukė į Lenkiją. Tačiau LDK pozicija švedų atžvilgiu išliko prieštaringa. Dalis bajorijos palaikė švedus ir, pritariant Karoliui XII, nauju karaliumi išrinko Stanislovą Leščinskį, kuris leido švedų kariuomenei būti Lietuvoje ir įsipareigojo kovoti su Rusija. Lietuva tapo saksų, rusų ir švedų kariuomenių dislokacijos vieta. Šiaurės karas buvo lemtingas Biržų tvirtovei ir miestui. Švedų kariuomenė, vadovaujama A. L. Levenhauto, 1704 m. rugpjūtį apsupo tvirtovę ir po nesėkmingo šturmo pasiūlė tvirtovės įgulai derėtis. Po derybų komendantas pasirašė kapituliacijos aktą, įgula paliko tvirtovę, o švedų kariuomenė atsitraukdama pastatus išsprogdino. Po šio įvykio Biržų tvirtovė prarado fortifikacinę ir karinę reikšmę. 1706 m. sausį pagrindinės švedų pajėgos po kelerių metų pertraukos vėl įžengė į Lietuvą ir netrukus užėmė vakarinę LDK dalį, kovo 6 d. jie jau šeimininkavo Vilniuje.

1703 m. Saločių mūšio (Pasvalio rajonas) vaizdas

141 *Ten pat*; D. Burba, Legendos apie Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos stebuklus [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.ldkistorija.lt.

142 V. Rakutis, Saločių mūšis, *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, Kaunas, 2009, p. 109–150.

Biržų tvirtovės šturmas 1704 m.

Šiaurės karo baigtį Lietuvai ir pačių švedų likimą nulėmė 1709 m. liepos 8 d. įvykęs Poltavos mūšis. Švedai patyrė pralaimėjimą, Karolis XII su būriu karių pabėgo į Turkiją, o švedų remiamas Stanislovas Leščinskis pasitraukė į Prancūziją. Pagal 1721 m. pasirašytą Ništato taikos sutartį, visa Livonijos teritorija atiteko Rusijai, Švedija atgavo Suomiją, be to, caras leido be muitų gabenti grūdus iš Livonijos į Švediją¹⁴³. Lietuvoje po šių įvykių atsirado tokios patarlės, kaip „Krito kaip švedas po Rygą“, „Pasisekė kaip švedams prie Poltavos“, „Kaip po švedų užpuolimo“¹⁴⁴.

Idomybė.
Šiaurės karo įvykiai Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (1790–1878) romane

S. Tyzenhauzaitė, Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2006

Viena ankstyvųjų istorinės Lietuvos rašytojų Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė (Choiseul-Gouffier) (1790–1878), išleidusi per dešimtį istorinių romanų iš Lenkijos ir Lietuvos istorijos, tokių kaip „Barbora Radvilaitė“ (1820), „Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos prijungimas prie Lenkijos“ (1824), „Atsiminimai apie Aleksandrą, Rusijos carą“, išleisti Paryžiuje 1829 m., 1831 m. parašė romaną „Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje“. Jame autorė pavaizdavo labai dramatišką ATR istorijos laikotarpį – XVIII a. pradžią, švedų siaubiamą ir niokojamą Lietuvą. Pagrindinė romano siužetinė linija – dramatiškame istorinių įvykių fone užgimusi Žemaitijos seniūno ir Platelių pilies šeimininko Grigaliaus Antano Oginskio dukterėčios Halinos ir Švedijos armijos pulkininko Teodoriko Tyzenhauzo tragiškai pasibaigusi meilė.

Praūžus Šiaurės karui, Švedija prarado lyderės pozicijas Baltijos jūros regione. Lietuvai šis karas atnešė didelių ekonominių ir demografinių nuostolių, valstybė netruko prarasti turėtus (nors ir menkus) valstybingumo požymius. Tarpvalstybinių santykių erdvėje veikė tik Abiejų Tautų Respublika, Lietuva atskirai nebuvo tarpvalstybinio gyvenimo veiksnys. Į Abiejų Tautos Respublikos vidaus reikalus ėmė aktyviai kištis kaimynės – Rusija, Prūsija ir Austrija. Galiausiai 1795 m. minėtos šalys pasidalijo didele, bet politiškai nesutvarkytą Respubliką. Dėl sumenkusio Švedijos vaidmens regione ir nedidelės LDK reikšmės

¹⁴³ 1721 09 10 Ništato taikos sutartimi pasibaigė Šiaurės karas, *Delfi* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/archive/1721-09-10-nistato-taikos-sutartimi-pasibaige-siaures-karas.d?id=23891949>.

¹⁴⁴ L. Anglickienė, *Min. veik.*, p. 228.

tarptautinėje politikoje, kontaktai tarp šalių nuo XVIII a. antro dešimtmečio labai susilpnėjo. Švedijos pasiuntiniai tvarkė reikalus su Respublika jos sostinėje Varšuvoje, į Vilnių nebeužsukdavo. Ryšius su šiaurės kaimyne išlaikė ir netgi intensyvino tik Klaipėda, tačiau tuo metu ji priklausė Prūsijos karalystei. Švedai buvo užėmę visą Prūsijos pajūrį nuo Klaipėdos iki Elbingo. Klaipėdos uostas kaskart darėsi vis judresnis. Tarp į jį atplaukiančių šimtais skaičiuojamų laivų, ne vienas buvo iš Švedijos. Dėl didėjančio dėmesio prekybai per Klaipėdą 1770 m. Švedija Klaipėdoje įkūrė savo konsulatą¹⁴⁵.

Be abejonės, ir toliau buvo plėtojami tarpasmeniniai kontaktai tarp Lietuvos ir Švedijos gyventojų. Kaip ir po XVII a. vidurio švedų Tvano (pavyzdžiui, 1668 m. Vilniaus miestiečiu panoro tapti Jokūbas Andriševičius iš Stokholmo, kurį užtarė vilnietis Andrius Majevskis)¹⁴⁶, taip ir po Šiaurės karo Lietuvoje likdavo ir čia antrąją Tėvynę rasdavo ne vienas švedų kareivis ar iš Švedijos atvykęs ir apsigyvenęs amatininkas. Antai dar XIX a. pr. Kernavės apylinkėse gyveno nemažai švedų. Vladislovas Sirokomlė minėjo čia įsikūrusius iš Švedijos po karų pasilikusius kareivius¹⁴⁷. Nemažai švedų amatininkų XVIII a. įsitvirtino LDK sostinėje Vilniuje, tapo miesto piliečiais. Tarp naujųjų miestiečių paminėti 1742 m. atvykęs liejikas Gustavas Ditlovas Merkas, 1747 m. – Olofas Vetrimas, 1754 m. – liejikas Samuelis Ernas, 1774 m. – auksakalys Janas Andrius Holmgerinas, 1775 m. – auksakalys Kristijanas Widebergas, 1777 m. – virvių meistras Samuelis Veberis, 1787 m. – račius Janas Kristijanas Ginevaitas. Išlikusiuose naujųjų miestiečių sąrašuose nurodyta, kad į Vilnių atsikėlę amatininkai atvyko iš Stokholmo, nors, kaip matyti iš S. Veberio atvejo, pastarasis kilo iš vakarinės Švedijos – Kristinehamno Viornlando provincijos. Išliko ir unikalus dokumentas – švediška rašytas pergamentas, kuris rodo, kad šis amatininkas liko gyventi LDK¹⁴⁸. Kaip matyti iš naujųjų miestiečių sąrašų, Vilniuje gyveno daugiau švedų amatininkų su šeimomis, nes atvykusį švedą užtardavo vilnietis, sprendžiant iš pavardės, greičiausiai irgi švedų kilmės. Taip G. Merką užtarė vilnietis Jokūbas Feltmanas, O. Vetrimą – stalius Fridrichas, S. Erną – balnininkas Janas Inichas, J. Holmgeriną – auksakalys Michaelis Jorasas, Videbergą – račius Janas Velka, Grinevaitą – račius Valentas Berensas¹⁴⁹.

Vilniaus vaizdas XVIII a. pab., dail. P. Smuglevičius

A. Celsijus, dail. Olofas Arenius XVIII a.

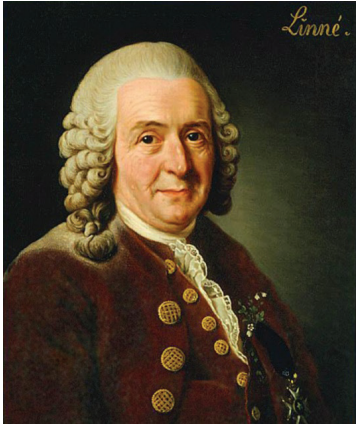
145 J. Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, I tomas, Klaipėda, 2002, p. 137; Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. 7, I dalis: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius, 2012, p. 394.

146 A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius, 2009, p. 48.

147 *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, par. J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 172.

148 A. Котлярчук, Шведы ў гісторыі й культуры беларусаў, p. 131.

149 A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai*, p. 233, 269, 295, 399, 402, 498.

K. Linėjus, dail. Alexand Roslin, XVIII a. pab.

1796 m. Stokholme lankęsis
1794 m. sukilimo vadas Tadas
Kostiuška, dail. M. Jablonskis,
1827 m.

Idomybė.
Mokslinės švedų ekspedicijos
į Lietuvą pažinti etninį ir
kalbinį karaimų savitumą

Švedijoje apsilankę keliautojai ar diplomatai iš Abiejų Tautų Respublikos – XVIII a. pirmoje pusėje po šalį keliavę Jurgis Potockis ir jo sekretorius Janas Albertrandis (keliavo 1789–1790), Julijanas Ursinas Niemcevičius (keliavo 1796–1797) ar netgi garsusis 1794 m. sukilimo vadas generolas Tadas Kosciuszka (1746–1817), 1796 m. per Suomiją ir Švediją (Stokholmą) vykęs į Angliją, ir kiti – šią šalį pristatydavo ganėtinai pozityviai, pabrėždavo jos patriotizmą ir modernumą, minėdavo ją kaip gerai sutvarkytą ir sveiką šalį, išsiskyrusią ir demokratizacijos pasiekimais. Keliautojus stebino, kad provincijos valdytojas sveikinosi su kalvės savininku spausdamas jam ranką, o į parlamentą pasiuntiniais buvo renkami ir miestiečiai, ir laisvieji valstiečiai. Išties to meto Europos kontekste Švedija išsiskyrė puikiai sutvarkytais keliais ir gerai veikiančia pašto sistema, ypatingais pasiekimais galėjo pasigirti švedų prekybinis laivynas ar bankinė sistema (įkurtas valstybinis bankas). Nemažai buvo nuveikta mokslo srityje. Minėtina, kad astronomijos profesorius Andersas Celsijus (1701–1744) pelnė pasaulinę šlovę išradęs 100 laipsnių termometrą, o gamtininkas Karlas Linėjus (1707–1778) sukūrė mokslinę sistematiką.

Daug buvo nuveikta socialinėje srityje, pradedant tuo, kad 1773 m. karalius Gustavas III uždraudė laidoti aplink miestų bažnyčias ir baigiant 1770 m. miestų darbininkų atleidimu nuo mokesčių mokėjimo, jei jie augino 4 vaikus, ta pati tvarka 1773 m. įsigaliojo valstiečių atžvilgiu, jei jie augino 3 vaikus¹⁵⁰. Vis dėlto Švedija XVIII a. Lietuvoje, panašiai kaip ir Lenkijoje, buvo suvokiama ne kaip kaimynė, bet labiau kaip tolima valstybė, nors būtent švedai buvo svarbiausi Respublikos sąjungininkai prieš Rusiją, o Švedija buvo vienintelė valstybė, atvirai protestavusi dėl Trečiojo Respublikos padalijimo. Tiesa, Pirmąjį padalijimą švedai pateisino, nes manė, kad valstybė to nusipelnė dėl pasyvumo ir reformų trūkumo.

1690 m. Upsalos universiteto profesorius Gustavas Peringeris (1651–1710) Švedijos karaliaus Karlo XI pavedimu surengė specialią ekspediciją į Lietuvą, kad susipažintų su karaimų gyvenimu, jų etniniu ir kalbiniu savitumu. Ekspedicijos metu G. Peringeris aplankė Trakus, Pasvalį ir Naujamiestį. Jam pavyko surinkti rankraščių kolekciją, rašė dienoraštį. Mokslininko teigimu, karaimai skyrėsi nuo žydų religija, papročiais ir kalba, net išvaizda. Tačiau jo kelionės užrašų neišliko, žinomas tik vienas profesoriui Hiobui Ludolfui adresuotas laiškas „Epistola de Karaitis Lithuania“, publikuotas 1691 m. Be G. Peringerio, karaimais domėjosi ir į ekspediciją į Lietuvą vyko dar vienas orientalistas profesorius Johanas Uppendorfas (1645–1698), dirbęs vokiškoje Stokholmo mokykloje rektoriumi, o 1696 m. tapęs Rygos vokiškos mokyklos rektoriumi. Vizitas buvo sėkmingas – jo pakviestas Rygos mokykloje pradėjo dėstyti Pasvalio karaimas mokslininkas Salomonas ben Aaronas¹⁵¹.

¹⁵⁰ L. O. Lagerqvist, *Min. veik.*, p. 103; G. Majewska, *Szwecja*.

¹⁵¹ S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV-XVIII wieku*, Kraków, 2008, p. 21–22; B. Roling, *Arabia in the Light of the Midnight Sun: Arabic Studies in Sweden between Gustaf Peringer Lilieblad and Jonas Hallenberg*, *The Teaching and Learning of Arabic in Early Modern Europe*, ed. by J. Loop, A. Hamilton, Ch. Burnett, Brill, 2017, p. 111. (Čia platesnė klausimo literatūra).

II DALIS

LIETUVOS IR ŠVEDIJOS ISTORINIAI, POLITINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XX a.

Raimonda Ragauskienė

Šiame skyriuje bus aptariamas lietuvių istorijos ir kultūros kelias Švedijoje, susitelkiant į žymiausias, labiausiai nusipelnusias asmenybes ir sąmoningą švedų kultūrinio įvaizdžio formavimą Lietuvoje nuo XIX a. pab. iki XXI a.

Iš Lietuvos ir Švedijos diplomatijos archyvo

Iš Lietuvos ir Švedijos kultūros lobyno

Baltoskandijos idėjos punktyras

Lietuvių kultūros patirtis XX amžiuje yra turtinga šviesuolių, kurie dramatiškos istorijos nublokšti į svetimas žemes įleido ten šaknis. Tačiau Skandinavijos kraštai, kad ir būdami geografiškai arčiausiai Lietuvos, liko paradoksaliai tolimi prieglobsčio ieškojusiems lietuviams. Igno Šeinių visuomeninės ir kūrybinės paieškos, rašytojo branda Švedijoje – bene vienintelė svari išimtis dviejų visuomenių, dviejų kultūrų fone. Ši patirtis egzistenciškai svarbi Lietuvos ir Švedijos diplomatinėje, kultūrinėje, visuomeninėje santykių patirtyje.

Igno Jirkūno Šeinių asmenybė – unikalus dvikultūris reiškinyss XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos ir Švedijos literatūros ir politikos pasaulyje. Jo meninio žodžio paieškos Lietuvoje ir branda Švedijoje – bene vienintelė svari išimtis lietuvių ir švedų kultūriniame gyvenime. Išskirtinumo esmė susijusi ne su pačiu žmogaus buvimu gimtinėje ir svetur, o su gebėjimu menine dviejų kalbų, lietuvių ir švedų, ištarne perteikti savitą skirtingos tapatybės esmę. Be to, Šeinių išgyventa dviejų kultūrų patirtis buvo nauja ir savo ankstyva išraiškos forma. Tai, kas nestebintų šiandien pasaulio globalizacijos akivaizdoje, XX amžiaus pirmoje pusėje dar buvo laba netikėtas reiškinyss. Skandinavijos kraštai lietuvių kultūrai, išskyrus Igną Šeinių ir Jurgį Savickį, tebebuvo tolimoji šiaurė.

Igno Šeinių kūrybinės biografijos pradžia, intensyvi raida ir kokybinis apogėjus sutapo su dėsningomis meninio žodžio permainingomis Lietuvoje.

Ignas Jirkūnas-Šeinius (Scheynius) – lietuvių literatūros klasikas impresionistas, vienas moderniosios lietuvių prozos pradininkų, tarpukario Lietuvos Respublikos diplomatas Šiaurės kraštams. Skandinavijoje – visuomenės veikėjas, politikas, literatūroje – „baltų kilmės švedų rašytojas“¹⁵³. Didžioji literatūrinės kūrybos gausa – švedų kalba. Savo gyvenimu, veikla ir kūryba paliko įsimenamą pėdsaką Lietuvos ir Švedijos kultūroje, baltų-skandinavų diplomatijos istorijoje, politinio rezonanso Švedijoje sulaukusioje „Baltų pabėgėlių byloje“ 1946-aisiais. Nuo 1943-ųjų – Švedijos karalystės pilietis.

Gimė 1889 IV 2 Šeiniūnuose (Širvintų r.), mokėsi Gelvonų, Musninkų mokyklose, „Saulės“ kursuose Kaune, 1912–1915 m. studijavo Maskvos A. Šaniovskio liaudies universitete. Nuo 1915-ųjų Šeinių gyvenimas ir veikla siejama ir su Švedija humanitarinės pagalbos, socialinės, politinės, kultūrinės veiklos baruose. 1919–1922 m. – vedėjas Stokholmo, Kopenhagos spaudos biure, pirmasis sekretorius Lietuvos atstovybėje Kopenhagoje, pasiuntinys Helsinkyje. 1923–1927 m. – Lietuvos Respublikos pasiuntinys Skandinavijos kraštams. 1917-aisiais susituokė su Gertruda Sydoff. Vienintelis sūnus Irvis Scheynius (1922–2010) – aktyvus Antrosios Lietuvos nepriklausomybės rėmėjas Švedijoje ir Lietuvoje, Lietuvos filantropas. Vaikaičiai – Skandinavijoje garsus kino prodiuseris Ignas Scheynius (g. 1962), Skandinavijoje ir JAV žinoma meno fotografė Lina Scheynius, kt.

Mirė Ignas Šeinius 1959 I 15. Palaidotas Stokholme.

152 Scheynius Ignas. – Nationalencyklopedin. Stockholm: Nordsteds, 2010, Volym 26.

Lietuvių kultūroje, XIX a. išgyvenusioje romantizmo ir pozityvizmo siūbavimus, nuo amžių sandūros vis aiškiau brėžėsi modernėjančios meninės savimonės ženklai. Šei- niui jie tapo įsisąmoninta kūrybos premisa.

Ekspansyvus Šeinių proveržis ir politikoje, ir lietuvių literatūroje, pastangos išmėginti vis naujus kalbėjimo būdus šiandieną galėtų stebinti, bet sykiu ir paaiškin- tų ne visada lygiavertę rašytojo kūrybą, jos visumą. Savo dienoraštyje prisipažinęs, kad tik vienuolikos pradėjęs mokytis lietuviškai (su tėvais bendravo lenkiškai), kiek vėliau per ketverius metus (1910–1914) sukūrė bene visą savo lietuviškosios kūry- bos „aukso fondą“. Romanas „Kuprelis“ (1913), apysakos „Bangos siaučia“ (1914), „Vasaros vaisės“ (1914), lyrinės prozos rinkinys „Nakties žiburiai“ (1914), apysaka „Mėnesiena“ (1915) į lietuvių literatūrą atvedė naujos sanklodos herojų ir kitoki nei tradicijoje įprasta kalbėjimo būdą. Racionali suvoktis čia menininkui nėra svarbi; kur kas svarbesnė – intuicija, jausmas, mirganti nuotaika. Meninio žodžio patirtyje tai vadinama impresionistine pasaulėjauta ir raiška.

Igno Šeinių keturių dešimtmečių palikimą Švedijoje (1917–1959) sudaro še- šios švedų kalba išleistos įvairių žanrų knygos („Lietuvių kultūra“, „Naktis ir Saulė“, „Stebuklo belaukiant“, „Raudonasis tvanas“, „Raudonasis tvanas užplūsta“, „Kelionė po kooperacinę Švediją“) ir antra tiek nepublikuotų kūrinių („Siegfrieds Immersel- be“, „Kentauras žvengia“, „Aukso šuo“, „Nusileisk ant žemės“, „Trūkumėliai“, kt.)¹⁵³. Archyvai patvirtina, kad buvo sumanyti du politiniai romanai „Stalinas didysis“ ir „146“. Tokio kūrybos aruodo pakako, kad Šeinių vardas būtų įrašytas ir į švedų literatūros istoriją.

Igno Šeinių odisėjų Švedijoje pradžia – 1915-ųjų gruodis, kai rašytojas Lietu- vių draugijos nukentėjusiųjų nuo karo šelpti Centro komiteto buvo pasiūstas į Šve- diją rūpintis pagalba tautiečiams. Šeinių uoli, racionali organizacinė veikla lėmė vėlesnę diplomato karjerą. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1923-aisiais jį skyrė Valstybės pasiuntiniu Skandinavijos kraštams, reziduojant Stokholme. Diplomato Igno Šeinių karjera sėkmingai klostėsi, net klestėjo bemaž dešimtmetį – iki pat 1926-ųjų. Ne per iškilnu sakyti, kad klojo pamatus Lietuvos diplomatijos tradicijai Skandinavijoje, grūmėsi tarptautinėje politikos arenoje už jaunos valstybės teises, numatydamas ir įveikdamas klastingas politinių tos valstybės nedraugų užmačias. Šeinių darbo aplinkoje mirgėjo įvairiausio rango asmenų, buvo įsuktas diplomati- nių priėmimų, dalyvavimų, atstovavimų, prezentavimų *perpetuum mobile*. Atrodė, kad sėkmės karuselei nėra priežasčių sustoti... Tačiau 1927 m., Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje susiklosčius nepalankiai nuostatai dėl Lietuvos reprezentavimo Skandi- navijoje Šeinių kaip diplomato atžvilgiu (mat buvo ne sykį kritiškai viešai išsitaręs apie 1926-ųjų įvykius, pavadinęs juos „diktatūros įsigalėjimu Lietuvoje“), jis buvo pri- verstas pasitraukti iš diplomatinės arenos.

Gal ir paradoksalu, kad oficialus Šeinių, kaip Lietuvos diplomato, karjeros sau- lėlydis ne tik vėl nušvietė padangę kūrybai Švedijoje (nuo 1927-ųjų parašyti geriau- si Šeinių kūriniai švedų kalba), bet ir savotiškai „užprogramavo“ jo principingą, kovingą politinę ir pilietinę laikyseną vėlesniais dešimtmečiais – ypač po 1940-ųjų Baltijos šalių okupacijos. Pasitelkęs tarpukario metais sukaupią diplomato patirtį ir

153 Literatūros tekstai saugomi Švedijoje, Valstybės archyve: Stockholms Riksarkiv, Vol. 1–26.

įtakingas pažintis su Švedijos politikais, Šeinius buvo tapęs ryškia figūra Švedijos 5-ojo dešimtmečio užsienio politikos aktualijose¹⁵⁴. 1945-aisiais paviešinęs slaptą informaciją apie 146 karo pabėgėlius iš Baltijos kraštų, paprašiusius prieglobsčio Švedijoje, tačiau internuotus ir vėliau sugrąžintus sovietų karo tribunolui, Šeinius sukėlė Švedijoje galingą protestų bangą. Ignas Šeinius šioje laisvės dramoje yra tas, be kurio drąsos, įžvalgos, kovingumo švedų politinė nuostata Lietuvos atžvilgiu gal ir šiandien būtų kitokia... Labai tikėtina, kad kartūs nevirties žodžiai, jo ištarti 1946-ųjų Riksdago politinių debatų metu, tapo ne tik priekaištu švedų politiniam racionalumui. Tie žodžiai keitė švedų savimonę. Jie būtų keitę ir mūsų savistabą, jei tik būtų prasibrovę pro geležinę uždangą...

Kad nuosekliau suvoktume bene pirmą ir vienintelį politinių santykių konfliktą Švedijos ir Lietuvos XX amžiaus vidurio kontekste, turėtume pasklaidyti Švedijos valstybės archyvų medžiagą. O ji atskleidžia štai tokią dramatišką įvykių eigą...

Pagal Stokholmo valstybės archyvo medžiagą, esame priversti diplomatinę Šeiniaus misiją Švedijoje vertinti gana kontrastingai. Priešingoje vertybių skalėje atsidurtų Šeinius – kovotojas už Lietuvos ir lietuvių reikalus – ir Šeinius – psichologiškai pažeidžiamas ambicingas asmuo, pedantiškai besirūpinantis savo materialine gerove. Pirmąją, pasiaukojamą altruistinę buvusio diplomato nuostatą bene ryškiausiai liudija Švedijoje iki šiol nepamiršta „baltų pabėgėlių byla“. Ji, nors ir netiesiogiai, yra susijusi su XX a. pirmosios pusės lietuvių emigracijos pėdsakais Švedijoje. Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu (1918–1940) Švedijoje gyveno nedaug lietuvių. Tai – pasiuntinybės tarnautojai, studentai stipendininkai, besimoką Švedijos universitetuose, ir kiti. 1940-aisiais Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, tik pavieniai žmonės pasiekė Švediją. Gausiau buvo keliamasi 1944 m. rudenį, tačiau emigracija nuslopsta kartu su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Paskutinioji lietuvių grupė į Švediją atvyko 1945 m. rugpjūčio 20 dieną. Tai buvo 11 kalinių iš Štuthofio koncentracijos stovyklos, kuriuos į Švediją atgabeno Raudonasis Kryžius. Vienintelis legalus kelias, atviras pabėgėliams, buvo per Vokietiją, ir lietuviai pasinaudojo juo.

Iš Igno Šeiniaus (Scheynius) kalbos Švedijos Riksdago viešuosiuose debatuose 1946 m. sausio 9 d. – 1945 m. gegužės 9 d. iš Liepojos į Gotlando salą persikėlė 146 Baltijos šalių piliečiai; tarp jų –lietuvių savisaugos bataliono 9 kariškiai Vermachto uniformomis: majoras Pranas Ambraziūnas, gydytojas Vincas Zenkevičius, kapitonas Voldemaras Langis, vyr. leitenantas Jonas Jančys, vyr. leitenantas Juozas Plevokas, leitenantas Vincas Lengvelis, leitenantas Soteris Vosylius, puskarininkis Vacys Ingelevičius, eilinis Stasys Dranseika.

Gerbiamiems Riksdago nariams jaučiu pareigą pristatyti glaustą įvykio apibūdinimą, galintį nulemti ne tik žmonių likimus, bet ir aktualių valstybių politinį prestižą.

Gotlando saloje minėtą dieną išsilaipinta civiliais rūbais arba tik dalinai vokiškais darbo rūbais, be jokių paženklinių ir ginklų. Visi jie užpildydami anketas pasisakė esą nepriklausomos Lietuvos, Latvijos ir Estijos karininkai ar atsargos karininkai. Būdami nepaprastai kantrūs ir tikėdamiesi, kad juos pagaliau apklausinės, jie nekėlė aikštėn šios nepaprastai svarbios aplinkybės.

Gera yra žinoma, kad Švedijos vyriausybė, stodama į Jungtinių Tautų Organizaciją, yra pasižadėjusi vykdyti Vakarų sąjungininkų reichui padiktuotas kapituliacijos sąlygas, tarp kurių yra ir tokia: Kapituliacijos dieną reicho karys privalo kapituluoti tam sąjungininkui, kurio fronte jis buvo kapituliacijos metu... Ši sąlyga rizikuoja tapti švedams formalia dingstimi išduoti Sovietų Sąjungai 167 Baltijos šalių pabėgėlius (7 estus, 151 latvį, 9 lietuvius).

Baltijos valstybių komitetuose, kiekviename atskirai, iškelti reikalavimai, kad visi Gotlande internuoti tie tuojau būtų pervesti paprastais pabėgėliais ir paleisti į laisvę.¹⁵⁶

154 Duomenys, citatos, faktai, susiję su Baltų pabėgėlių byla, imami iš *Baltutlämningen*. Baltiska arkivet. Stockholm: Riksarkivet, vol. 3–5 ir iš Irvis Scheynius asmeninio archyvo Stokholme: Upplandsgatan 66.

155 Iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė.

Kaip nurodo Šeinius laiške pulkininkui Girniui, iš 75 000 lietuvių pabėgėlių į Vakarų tik apie 500 žmonių pateko į Švediją, o vėliau čia pasiliko apie 100. Matyt, ši procesą bus sąlygojęs nesėkmingai susiklostęs baltų pabėgėlių likimas penktajame dešimtmetyje. Stokholmo valstybės archyvas, slaptieji Riksdago protokolai leidžia rekonstruoti šios politinės tragedijos eigą.

1945 m. gegužės 9 d. iš Liepojos į Gotlando salą atvyko ten buvusio lietuvių savi-saugos bataliono 9 kariškiai Vermachto uniformomis: majoras Pranas Ambraziūnas, gydytojas Vincas Zenkevičius, kapitonas Voldemaras Langis, vyr. leitenantas Jonas Jančys, vyr. leitenantas Juozas Plevokas, leitenantas Vincas Lengvelis, leitenantas Soteris Vosylius, puskarininkis Vacys Ingelevičius, eilinis Stasys Dranseika. Lietuvių komiteto Švedijoje archyvinė medžiaga mini bendrąsias bėglių charakteristikas:

<...> jie išlipo Gotlando saloje civiliais rūbais arba tik dalinai vokiškais darbo rūbais, be jokių paženklinimų ir ginklų. Visi jie užpildydami anketas pasisakė esą nepriklausomos Lietuvos karininkai ar atsargos karininkai. Būdami nepaprastai kantrūs lietuviai ir tikėdamiesi, kad juos pagaliau apklausinės, jie nekėlė aikštėn šios nepaprastai svarbios aplinkybės.

Tuometė Švedijos vyriausybė, stodama į Jungtinių Tautų Organizaciją, buvo pasižadėjusi vykdyti Vakarų sąjungininkų reichui padiktuotas kapituliacijos sąlygas, tarp kurių buvo ir tokia: *Kapituliacijos dieną reicho karys privalo kapituliuoti tam sąjungininkui, kurio fronte jis buvo kapituliacijos metu...* Ši sąlyga tapo švedams formalia dingstimi išduoti Sovietų sąjungai 167 Baltijos šalių pabėgėlius (7 estus, 151 latvių, 9 lietuvių). Istorija, dažnai prisimenama sausa faktų ir skaičių kalba, iš archyvinių puslapių prabyla dramatiškais žmonių likimais.

Šeinius laiškas advokatui Kostui Jurgėlai (*Lithuanian American Information Center*, 1946/I, 10) puikiai atspindi daugiaklodį šios politinės problemos pobūdį – istorinį bei moralinį, o netikėtas baigties vingis atveria tautinį charakterį: patiklų lietuvių (pabėgėlių) naivumą, (kietą) bekompromisę Švedijos politiką laikyseną, o švedų visuomenės – atkaklų solidarumą. Šeinius laiškas – informatyvus liudijimas, apnuoginantis lietuvių išeivių nesutarimus, ambicijas, išoriškai gal ir neįžvelgiamus kai kurių jų sandėrius su Lietuvai priešiškomis valstybėmis. Šeinius savo laiške Jurgėlai skundžiasi:

Lietuvių komitete buvo iškeltas reikalavimas imtis žygių, kad visi Gotlande internuoti lietuviai tuojau būtų pervesti paprastais pabėgėliais ir paleisti į laisvę. V. Gylis (paskutinysis ministras nepriklausomos Lietuvos pasiuntinybės personale – S. R.) kaip pirmininkas dėl jų, kaip neva vokiečių karo dalyvių, nenorėjo teptis, bet taip pat neleido, kad kas kitas kalbėtų dėl jų su įstaigomis. Smarkiai ir pakartotinai puolamas pagaliau pasižadėjo padaryti žygių. Bet vėliau paaiškėjo, kad nepadarė.

Sąmoningai V. Gylis internuotųjų lietuvių išlaisvinimo vilkinimas keistai sutapo su Švedijos tuometės vyriausybės slaptaisiais pažadais sovietų diplomatijai, o sykiu – ir jų valdžiai. Šeinius laiške pulkininkui Girniui pastebi:

Iniciuotuose sluoksniuose reiškama čia negražios baimės, kad II teisingumo ministras Bergquist įnešė riksdagan įstatymo sumanymą, kuriuo valdžia galėtų rusams išduoti čia atvykusių baltiečių pabėgėlių laivus, viso per 700. Tačiau atbėgėliai, įrodę

nuosavybės teises, galėtų gauti įkainuotą atlyginimą. Kitais žodžiais, valdžia perka atbėgėlių laivus ir dovanoja juos Maskvai kad tik lengviau įsiteikus. Pačius pabėgėlius atiduoti nereikėtų nei naujų įstatymų leisti.

Suokalbčio iš tiesų būta: Švedijos vyriausybė nutarė išduoti sovietams baltijiečius (lietuvius, latvius, estus) drauge su vokiečių kariais. Ši amorali, o vėliau paaiškės – ir teisiškai niekinė nutartis buvo laikoma paslapyje, tačiau švedų ir sovietų susitarimas netikėtai per asmeninius diplomatų kontaktus iškilo viešumon. 1945 m. lapkritį Šeinių namuose aplankęs švedų ministras Londone Prytzas konfidencialiai pranešė apie savo vyriausybės slaptuosius ketinimus. Beje, švedų kairiosios pakraipos laikraščio „Ny Dag“ vedamasis tuomet jau atvirai skatino Švediją *nusikratyti ta žala, kurią jai sudaro baltų pabėgėliai. Kas iš jų fašistas, kas ne, bus pačių sovietų organų reikalas išsiaiškinti*. Švedijos Lietuvių komitete susiklosčius pirmininkų kaitos aplinkybėms, ir Šeiniui pakeitus Gylį, imtasi gelbėti internuotuosius baltijiečius. Be skubiai priimtų viešų pareiškimų, pasinaudojęs savo plačiomis pažintimis, igytomis tarpukariu, diplomato karjeros metu, bei draugyste su įtakingais Riksdago dešiniųjų partijų nariais, Šeinius karštingai griebėsi gelbėjimo akcijos. Pavyksta inspiruoti įtakingus Riksdago narius, kad šie dėl slapto sandorio su sovietais reikalaujant užsienio reikalų ministro Östen Unden interpelacijos. Turint galvoje nepajudinamą nuostatą, tradicijų ir autoritetų Švediją, Šeinius pastangos ir sėkmė įpučiant skersvėjo į valstybės racionalistinius sprendimus atrodo įspūdingai. Užsienio reikalų ministras buvo priverstas viešai teisintis spaudoje bei įrodinėti savo teisumą Riksdage. Šie pasiaiškinimai, užuot pateisinę ministro ir visos vyriausybės teisumą, įsuko visuomenę į tikrą diskusiją bei protestų viesulą. Neatsargus, o gal ir nuoširdus ministro pastebėjimas, kad *Baltijos valstybių nepriklausomybės troškimas – gryniausią iliuziją, o jos pačios nesubrendusios laisvai tvarkytis*, per antruosius interpelacijos debatus Riksdage netikėtai perskirstė posėdžiautojų gretas. Užsienio reikalų ministrą bei jo kairįjį sparną dabar puolė jau ne tik konservatoriai (moderatai), liberalai, bažnytinė, ūkininkų, sindikatų sąjungos, bet ir radikalūs socialdemokratai (buvęs užsienio reikalų ministras R.Sandleris, teisingumo ministras V.Lundstedtas ir kt.), kurių vardai tebebuvo svarūs Švedijos vidaus politikoje. Po interpelacijos debatų Švedijoje kilo didžiausias nepasitenkinimas vyriausybe. Iki pat 1945-ųjų šv. Kalėdų bemaž retą dieną visi pagrindiniai dienraščiai savo vedamuosiuose negvildeno Baltijos šalių pabėgėlių dilemos. Spauda buvo kupina protesto rezoliucijų, internuotųjų stovyklų aprašymų, bado streiko – paskutinės vilties nebūti pargrąžintiems – atgarsių. Iki širdies gelmių sukrečia priešmirtiniai belaisvių interviu švedų žiniasklaidai. Absurdiškos politikos aukos, nekalti ir beteisiai vyrai bado išsekintos valios pastangomis šnabžda ne prakeiksmo, o vilties žodžius. Vilties, kad jų auka išgelbės likusiuosius... Sklaidant to meto periodiką, jaudina Švedijos šviesuolių pilietinė pozicija: argumentuotus, ryžtingus pareiškimus Baltijos pabėgėlių klausimu skelbė žymieji Švedijos rašytojai Alfas Knutas Petterssonas, Johanas Hanssonas, Birgeris Beckmanas, akademikas Nobelio premijos laureatas Gustavas Hellströmas. Pamiršus skandinavišką charakterio nuosaikumą, buvo protinama vyriausybė, humanistiškai pagelbėti akinama visuomenė. Kovon stojo net Švedijos bažnyčia. Arkivyskupas Ehrlingas Eidemas su vyskupais radijo bangomis atnašavo mišias už pabėgėlius, vienu ir tuo pačiu metu buvo aukojamos mišios visose be išimties

Švedijos bažnyčiose. Tai stebinantis vienybės aktas, kuris vargu ar įsivaizduojamas šiandienio politinio pragmatizmo laikais.

1945 m. lapkričio pabaigoje Švediją apima protestų ir mitingų banga. Periodika liudija, kad dvi savaites protestavo įvairios kultūrinės, politinės, mokslinės ir visuomeninės organizacijos, universitetai, gimnazijos, sporto sąjungos, gydytojų bei advokatų susivienijimai ir net kariuomenės daliniai. Kildavo ir visai spontaniškų, iš anksto neskelbtų mitingų gatvėse ir aikštėse. Trys Švedijos juridiniai universitetų fakultetai viešai protestavo prieš neteisėtą užsienio reikalų ministro pažadą sovietams. Teisės ir kitais argumentais buvo diskredituotas ministras Undenas – tarptautinės teisės specialistas. Šiandien kurioziškai skamba pasiūlymai ne tik suteikti bėgliams Kanados ar Dominikos pilietybę, – jei tik švedų vyriausybė sutiktų leisti pergabent internuotuosius, – bet – jei to nebus leista – juos išūnyti Švedijoje, kad tik išvengus jų pargražinimo sovietams. Švedijos karalius, jo rūmų pranešimu, gavęs daugiau kaip 100 000 protesto ir rezoliucijų telegramų.

Šio galingo protesto, apėmusio veik visą švedų žemę, pasekmė tebuvo ta, kad baltų pabėgėlių išsiuntimas iš Švedijos atidėtas, nors vyriausybė nebeslėpė tebesilaikanti senojo pažado sovietų diplomatams.

Archyviniai duomenys tvirtina, kad Šeinius savo ryšiais inspiruoja sunkiai įtikėtina akciją – patraukti Švedijos vyriausybę teisman. Konfidencialiame laiške (1946 01 05) Lietuvos pulkininkui Griniui jis prisipažįsta:

Intis tos priemonės visais atžvilgiais labai nesmagu. Bet karštai jaučiant pareigą išgelbėti nekaltus žmones, bjauraus smurto aukas, tenka ir prieš svetingo krašto vyriausybę griebtis nepartingo teismo, teisėtumo priemonių. Dešimties lietuvių reikalo gynėju sutiko būti Švedijos pats garsiausias advokatas A. Hemming-Sjöberg.

Iš tiesų, buvo konsultuotasi ne su vienu patyrusiu tarptautinių santykių teisėju ir konstatuota, kad *klausimą ištyrę ekspertai tiki, kad vyriausybė bus priversta teismo keliu anuliuoti savo rusiškąjį pažadą* (iš laiško R. Jurgėlai, 1946 01 10). Painių diskusijų tėkmė rodo, kad, vyriausybės pažadas sovietams iš tiesų yra neteisėtas, tačiau, pasak Švedijos UR ministro patarėjo Zetterbergo, jis tvirtai rišas vyriausybę, ir ši pasirinkimo neturinti. Švedijos vyriausybė, įvartyta visuomenės, žiniasklaidos bei tarptautinės opinijos į kampą, pataria Lietuvių komitetui kreiptis į Amerikos lietuvius, kad šie inspiruotų Vašingtone JAV vyriausybės prašymą Maskvai atsisakyti savo reikalavimo Švedijos išduoti Baltijos pabėgėlių (advokato Hemming-Sjöberg paraiška Riksdagui, laiškas Lietuvių komitetui). Tačiau tai – kaip liudija slapto Riksdago posėdžių protokolų medžiaga – tik politinis Undeno vyriausybės žaidimas. Tuo metu, kai Švedijos lietuviai akinami susisiekti su savo tautiečiais JAV (tai ir buvo padaryta išrūpinant bėgliams Dominikos pilietybę), ministras Undenas baigia pasiruošimus išduoti Baltijos pabėgėlius. 1946 m. sausio mėnesio žiniasklaidos vedamieji skelbia liūdną samdytų advokatų žinią:

Nesant prejudikato, teismas atsisako užvesti bylą, motyvuodamas, kad tai – prejudikato neturintis faktas, todėl – vyriausybės politinės kompetencijos sritis.

Žinant politinę XX a. 5-ojo dešimtmečio situaciją bei Europos politinį kontekstą, baltų bylos baigtis Švedijoje, rodos, nė negalėjo būti kitokia. Ar galėjo būti stipresnė visuomenės, kad ir kaip solidarios, įtaka įvykių raidai už tuometės vyriausybės

politinį „uolumą“? (Švedija buvo pirmoji Vakarų šalis, juridškai pripažinusi Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietų okupaciją.) Ministro Undeno potvarkiu nuspręsta, kad kariškių neverta nė klausinėti. Moralinį verdiktą galų gale vainikuoja šios vyriausybės pasiūlymas sovietų organams: švedai patys pristatysią pabėgėlius iš Treleborgo uosto į rusų laivą „Beloostrov“, rusams nė nereikėsia vargintis (iš Šeiniiaus laiško S. Lozoraičiui į Romą, 1956 01 18). Taip ir buvo padaryta. Tolesnė lietuvių karių lemtis nežinoma. Yra tik prieštaringų duomenų: baltijiečiai ištremti į Sibirą; iš Švedijos atplaukę į Klaipėdą; aplenkę Klaipėdą, nuvyko tiesiai į Leningradą ir t. t. Šeinius, domėjęsis kiekvieno jų istorija, nė vienos versijos patvirtinti negalėjęs. Baltijiečių pėdsakai, remiantis Stokholmo Baltų archyvo medžiaga, nutrūksta laive „Beloostrov“...

Tragiška baltų pabėgėlių išdavimo sovietams istorija turi rūstų moralą. Patys švedai ilgai negalėjo pamiršti gėdingos istorijos. Jei pasektume vėlesniojo dešimtmečio švedų periodiką, įsitikintume, kad joje, vos progai pasitaikius, prie gėdos stulpo būdavo kalamas ir vyriausybės verdiktas, ir pati vyriausybė. Undeno vardas tapo švedų politinės valios atrofijos simboliu... Savą, tiesa, irgi skaudų, moralą patyrė ir lietuviai, kaip ir jų baltai broliai, latviai bei estai. Pasak Šeiniiaus, po šios politinės tragedijos atomazgos puolusio į gilią dvasinę depresiją, baltiečių aukos buvo didžiai prasmingos tuo, jog Švedijos vyriausybė, patyrusi tiek gėdingų akistatų su sava visuomene, niekada nebedrįso iš savo šalies beatodairiškai išsiųsti politinio prieglobsčio prašiusiųjų svetimtaučių (iš laiško S. Lozoraičiui, 1955 02 03). Su šia gėdinga istorija, matyt, susijęs ir netrukus Riksdage priimtas Europoje iki šiol bene liberaliausias emigracijos įstatymas. Tačiau lietuvių pokario egzilis Švedijoje jau buvo nutrūkęs.

Visai kitokį Šeinių regimą ne politinėje, o privačioje aplinkoje, tiesa, susijusioje su diplomatine tarnyba ar jos vėlyvaisiais atgarsiais. Sykiu – tai iškalbus liudijimas apie Lietuvos diplomatų gyvenimą svetur... Rašytojas, matyt, buvo įtarus ne tik dėl jo karjerą ištikusių nesėkmių, bet ir dėl kitų asmenų, kaip jam atrodė, keistai besiklostančių įtartinų reikalų. Iš **Jurgio Savickio**, tuomet tarnavusio Kaune, Užsienio reikalų ministerijoje, laiško (1929 04 04) Šeiniui, galima numanyti, kaip įsisukta į gandų karuselę:

Dėl Aukštuolio „žygiavimo aukštyn“ galima būtų visaip išsirtarti, kokios jau ten jam palankios sąlygos! Vargas vienas ir tiek – tik jam sekasi, kito žodžio aš nerandu. Sekasi. Nors ir sunkus kelias ir jam. Dėl Kopenhagos 1921 metų bylos – niekus kalbi. Matyti žmogus Tave blogai informavo. Gali patikėti man, kad ji seniai jau susigulėjusi, užmiršta. Tavo versija be mažiausio pagrindo. Tuo būdu apie tai daugiau neverta rimtai kalbėti.

Dar atviresnę nuoskaudą dėl neįvertinto lietuviybės darbo, dėl, kaip Šeiniui atrodė, sąmoningo kenkimo jam ir jo šeimai randame Šeiniiaus vėlesniame, tikriausiai, apie 1950-uosius rašytame laiške Nepriklausomos Lietuvos pulkininkui Griniui, pasitraukusiam į Ameriką. Laiške ne tik skundžiamasi Lietuvių komiteto Švedijoje „sankcijomis“ jam (o iš tiesų – ankstesnių privilegijų, prie kurių diplomatas buvo įpratęs, panaikinimu), bet ir išgyvenama dėl pažeisto tautinio identiteto (kurio dvi-lypė, švediška ir lietuviška, dermė rašytojui ilgai atrodė kaip didžiausias privalumas):

Anksčiau mano žmona tikėjo, kad ji savo giminystės ryšiais buvo ne tiek man asmeniškai, kiek Lietuvai naudinga. Vyriausybės žmonės patys man sausio 1943 m. pasiūlė Švedijos pilietybę. Taip pat manė kad tuomi apsaugos mane nuo eventualių sovietišku ir

nacistiškų pavojų bet drauge ir padės Lietuvai. Panašiais sumetimais buvo duota švedų pilietybė žymesniems Švedijoje atsidurusiems danų, norvegų ir holandų patriotams. Nei 1918 m. buvau rusų pilietis, 1936–1939 įsakymu iš Kauno Klaipėdos krašto, bet tos pilietybės mano lietuviškumui nekenkė.

Į asmeninę diskusiją lietuviybės tema su Šeiniumi jau anksčiau buvo įsitraukęs ir jo plunksnos brolis bei bičiulis **Jurgis Savickis**. 1929 metų laiške jis, matyt, bus taip užgavęs draugui širdį, kad šis po to ilgokai tylėjo, neatsakė į Savickio laiškus. Tik šiam atkakliai, pakartotinai klausiant, „kokia katė bus kelią perbėgusi“, Šeinius pagaliau atlyžo. Nors ankstesnių šiltų santykių laišakai nebeatspindi. O įžeidė Šeinių, matyt, tokia Savickio frazė, pataikiusi skaudamon vieton ir galbūt pažadinusi savos sąžinės priekaištus:

Kiek metų – sūnus? Ar kalba nors kiek lietuviškai, o jei ne – ar žino ką apie Lietuvą. Turėtum jam parodyti mūsų suplyšusią Lietuvą, su konke Kaune. Na, ir šiaip jau gamtos grožybėmis. Negalėčiau išsivaizduoti Šeiniuką ne lietuvį. Dovanok, kad liečiu tokias intimas temas – Kaune bebudamas visai subarbarėjau.

Kad Šeinius buvo smulkmenišką materialinės gerovės klausimais, liudija įvairaus laikmečio dokumentai: sąskaitos, kvitai, ataskaitos Užsienio reikalų ministerijai, o kartais ir pastarosios priekaištai, kad tų sąskaitų už surengtus priėmimus nėra. Tarnaudamas diplomatinėje aplinkoje, Šeinius, regis, stengėsi lygiuotis į pasiturinčias Vakarų šalis: rengė ištaigingus furšetų, dažnai kvietė svečius ir į namus, kuriuos tiek Kopenhagoje, tiek Helsinkyje ar Stokholme buvo įsirengęs gana prabangiai. Tikriausiai nuoširdžiai tikėdamas, kad *viskas Lietuvos labui, negalime pasirodyt ubagais besę, su kuriais niekas ir kalbėt nekalbės kitaip* (iš 1924 m. laiško J. Savickiui). Tačiau baigus diplomatinę tarnybą, Šeinių dar ilgokai vijosi gražaus ir ne pagal Lietuvos kišenę gyvenimo priekaištai, tad jam prisiėjo atsakinėti ir aiškintis. Oficialiame laiške (1930 04 16) Jurgiui Savickiui, tuometiniam Lietuvos pasiuntiniui Stokholme, Šeinius rašė:

Dėl URM-jos rašto nrs 4813 1/ ir 2/ „šeimos priedo perėmimo“ paaiškinta mano rašte Tamstai 8-IV š. m. Kad aš būčiau ėmęs „trijų asmenų priedą“ ir 1925 m. tikrai nepamenu.

1926 m. vasarą, rodos 27-VII–27-VIII, buvau atleistas ne paprastoms poilsio atostogoms, bet gydytis. Prie mano prašymo tokioms gydymo atostogoms, pasiųsto Užsienio Reikalų Ministeriui M. Sleževičiui, buvo pridėtas gydytojo Stokholme Harald Nauckhoff oficialiai paliudytas liudijimas. Reikalauti už tą laiką pusę šeimos priedo atgal būtų ne tik nepamatuota, bet daugiau neg negailėtinga.

Dėl URM-jos to pat rašto 4/. – Nei Lietuvos konsulo Kopenhagoje V. Gylis, nei kitų Lietuvos konsulų Skandinavijoje adžvilgiu jokių grėsmių asmeniškų pareigų aš neturėjau. Būdamas atstovu turėjau legalės teisės sprensti, kas reikalinga pavaišinti iš reprezentacijos lėšų.

Dar vienas Šeiniaus nusiskundimas (1930 06 20) Užsienio reikalų ministerijai atsiveja iš Helsinkio:

Užsienio Reikalų Ministerija 1924 m. Žiemą, perkeliama mane Stokholmas, perėmė mano asmenišką rakandų Helsinkyje už 10 000 litų. Tų pinigų per Atstovybę Helsinkyje buvo man metų bėgyje prisiųsta tik dalis, būtent apie 5 000 litų, kita likusi dalis,

kiek pamenu iš mano persiūsto ir Pr. Dailidės pasirašyto URM-jos rašto, buvo išskaityta kaune už mano, mano nuomone visai neteisingai URM-jos nustatytą, nes turėjau pamokėti veik visą nuomą, naudojimąsi Atstovybės butu. Savo laiku pasiunčiau Lietuvos Atstovybei Helsinkyje gautiems pinigams pakvitavimą.

Visų skaudžiausiai Šeinius išgyveno savo keblią materialinę padėtį, netekęs Lietuvos pasiuntinio tarnybos 1927 metais. Net buvo susirgęs nervų išsekimu (gydytojų liudijimai, pažymos, receptai saugomi asmeniniame Irvio Scheynius archyve). Kol įgudo į naują veiklą, galinčią išmaitinti kad ir negausią trijų asmenų šeimą, įpratusią prie sotaus ir patogaus gyvenimo, kol susirado mokius komercinio konsultavimo bei tarpininkavimo klientus, užtruko, atrodo, beveik metus. Bet ir susiradęs šio darbo, nuolat stokojo lėšų prabangesniam gyvenimui. Pažvelgę į aplinkybes, matytume, kad materialinis Šeinius šeimos gyvenimas visai nebuvo prastas. Iš nuotraukų žvelgia linksma pasipuošusi šeima, sūnus leidžiamas mokytis į privačią prestižinę berniukų gimnaziją Norra Latin, vėliau – į Stokholmo universiteto teisės studijas, ir toliau kasmet atostogaujama Baltijos paplūdimiuose tiek Švedijoje, tiek ir Lietuvoje ir t. t. Tačiau pajamų uoliai stengtasi visaip prasimanyti: atsiskaityti spaudžiami laiškų, banderolių gavėjai Amerikoje, už gautą informaciją telegramomis, už kūrybos ištraukų publikavimą, siunčiamas knygas. Į tikrą mūšį 1946 m įsivėlta su Jungtiniu Lietuvių komitetu Amerikoje, kai Švedijoje esantis padalinys, o tiksliau – jo valdyba – nesutiko patenkinti Šeinius prašymo – tęsti jam emigranto pašalpą šeimai, matyt, pamatuotai argumentuojant, jog Švedijos piliečiai privalo savimi pasirūpinti patys ar kreiptis paramos į Švediją (siūloma parama). Archyvuose nepavyko rasti Šeinius laiško, adresuoto Lietuvių komiteto valdybai ar Amerikoje įsikūrusiam rėmimo fondui, nuorašų. Tačiau iš BALF'o reikalų vedėjo Juozo Laučkos atsakymo Šeiniui galime pajauti ir net iki Amerikos pakrančių nusidriekusį gandų skersvėjį, Šeiniui nuolat ką nors įtarinėjant piktais kėslais, ir politinės konfrontacijos povandenines sroves:

Tamstos prašymas bus svarstomas artimiausiame BALF Valdybos posėdyje. Galiu Tamstai pasakyti, kad iki šiol BALF nėra niekam skyręs vienkartinės pašalpos. BALF Valdyba iki šiol nėra net svarsčiusi atskirų asmenų prašymų – visada jie būdavo perduodami BALF komitetams atitinkamose valstybėse.

Galiu taip pat užtikrinti Tamstą, kad Tamstos minimo kovo 2 d. posėdžio „sprendimai“ nebuvo jokia „kibirkštis“, sukūrusi kažkokį „pamažų ruošą gaisrą“. Nežinomi mums ir jokie tamstos ir Dr. Starkaus tariami „konfliktai“. Dr. Starkus, tvirtinu, BALF'o vadovybei bėra parašęs Tamstos asmens adresu nė vieno nepalankaus ar kartaus žodžio, todėl man visiškai nesuprantama Tamstos elgsena kergiant įvairiausius epitetus Dr. Starkui (ypač Tamstos laiške Dr. Grigaičiui, adv. Oliui, adv. Rasteniui ir man), kurs Tamstai, kiek aš žinau, linki tikrai gera. <...>

Pasisakysiu tamstai esąs skaitęs daug Tamstos raštų. Ir kaip skaudu buvo skaityti Tamstos laiškus, kurių turinyje niekaip negalima rasti lietuvių jaunuomenės mėgtojo autoriaus. Prašau atleisti už atvirumą, bet negaliu nepasakyti, kad čia labai apgailestaujama dėl plačiai žinomų ir gerbtų asmenų tarpusavio barnių, pilkų, nudėvėtų priekaištų svaidymosi.

Nejau negalima kaip nors sušvelninti tarpusavio santykius? Lietuviai ištrėmimo turėtų būti šviesiausiu pavyzdžiu lietuviams Amerikoje. Deja, iš užjūrio plaukia per dažni

nesantaikos, įtarinėjimų ir kitų smulkių kasdienybių atgarsiai. Manau, netenka aiškinti, kad visa tai sunkina net ir tokį nešališką darbą, kaip pašalpa.

Nemenką Šeinaus švediškojo archyvo lobyną sudaro korespondencija su rašytojais ar jų artimaisiais – tiek gyvenusiais Lietuvoje, tiek pokario metais emigravusiais į Ameriką: **Jurgiu Savickiu (laiškų jam bene gausiausia), Baliu Sruoga, Vanda Sruogiene, Petronėle Orintaite, Bernardu Brazdžioniu, Stepu Zobarsku** ir kt. Su vienais jų (Zobarsku, Brazdžioniu) siejo dalykiški leidybos reikalai, tad ir laiškai – mandagūs ir nuosaikūs. Su kitais – istorijos verpetuose ištikę nesusipratimai. (Orintaite priekaištuoja Šeiniui dėl neteisingai knygoje „Raudonasis tvanas“ paminėto jos vardo greta prisitaikėlišką poziciją pasirinkusių rašytojų; reikalauja viešai paneigti šią klaidą, –Šeinius mandagiai atsišnekinėjo, esą ši knyga paklūsta ne tik fakto, bet ir išmonės dėsniams, o kai rašytoja vis atkakliau spaudė, Šeinius ir visiškai nutilo, nebeatsakė.) Dar su kitais – skausminga, bet tyra sielų giminystė. Nors **Balio Sruogos** laiškų Šeiniui ir nėra gausu – vos vienuolika, – bet jie liudija sielos kančią, kai negalima, nenorima, nesugebama prisitaikyti prie gyvenimo aplinkybių... Sruogos laiškai Šeiniui – labai skirtingi, matyt, atspindintys kraštutinius rašytojo patyrimus bei pajautas. Begalinis emocinis atstumas tarp Sruogos laiškų, išmargintų eilėraščių posmais, ir dalykinių pasiūlymų, o dar vėliau – tragiškų intonacijų išpažįstant giliausias sielos žaizdas. Štai apie 1924 metais rašytą laišką įvairina ciklo „Dievų takais“ ištraukos, ir visa laiško intonacija – poetiška, pakili:

*Ir kaip žvaigždė rudeninė
Mylimoji – mylima - -
Ir pasvaigusi krūtinė
Rudeninė nuoguma.
Ir pašėlę sutartinėj –
Krūtys – mylima – darna - - -*

Visų geriausias mano gyvenimo metas – kai buvau Kaune. Gyvenau aukštumoj, virš debesų, kur saulė ir vėjas ir neapčiuopiamos erdvės. Milžiniški ledynai, milžiniškos uolos, vidudienį juodas dangus ir žvaigždės matyti. Pamylėjau aukštybes ir laisvę ir dabar negaliu niekur nurimti. Noris lėkti, skristi, dangintis. Jei būtų galima insitaisyti pas Tave Švedijoje, tai pranešk ir aš su vėjais atidumsiu. Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kauną, apie kalnus ir mares. Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu.

Tai matai. Būtų gerai, kad parašytum.

Rodos, susipina meninis žodis ir epistoliarinis pasakojimas. Ne vienas Sruogos laiškas Šeiniui kupinas dvasios šauksmo padėt ištrūkti iš menininką slegiančios daiktų aplinkos. Ne kartą susipynęs poetinis ir kasdieniškas žodis ieškojo kokios nors išeities, kreipėsi į bičiulį pagalbos (bet kodėl taip ir liko neišgirsta?):

Senai senai nesu nieko Tau rašęs. Dar seniau esu nuo Tavęs ką girdėjęs.

Pirma buvau Vilniuj, blogai. Norėjo areštuoti mane.

Seniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius klajojau po kalnus ir dausas.

Dabar esu Kaune.

Baisiai blogas upas čionai. Mėtais, mėtais, ieškai ieškai ir jokio velnio žmogus negali rasti.

Baisiai aš noriu kaip nors pakliūti užrubežin.

Ar nereikia Tau kartais pagelbininko kokio – tai parašyk – aš atvažiuosiu.

Nes matai – čia gyvenimas eina, bet kažkoks, perkūnas jį žino negyvas. Jokios kovybos. Jokio dienos skridimo. Pilka ir palša. Nuobodu.

Ir vis dėl to vienas, matyt, pačių vėlyviausių Sruogos laiškų Šeiniui, rašytas jau grįžus iš koncentracijos stovyklos, yra be galo autentiškas savo dvasios nuogumu, netramdomu sielos šauksmu, atvirai išsakyta kančia, persunktas įsisąmoninto beviltiškumo. Vargu ar rasime atviresnės ištarmės Sruogos rašytiniame palikime. Literatūrologiniu požiūriu laiškas – dvasinės laikysenos manifestas, liudijąs autoriaus skaudžiai sąmoningą laikyseną: geriau moraliai žūti, nei plaukt pasroviui su politiškai bei dvasiškai svetima gyvenimo realybe:

Mielas Ignai,

Aš vis dėlto dar kartą labai labai prašyčiau, kad gerasai p. Vykintas nieko apie mane nerašytų! Bent metams norėčiau išnykti iš horizonto. Fiziškai, deja, aš to padaryti negaliu. Bent morališkai norėčiau jaustis, tartum manęs nebūtų. Niekam aš nieko bloga nedarau, gyvenimo niekam nepastuju, kodėl bent metams nebūtų galima palikti manęs ramybėj?!

Tiek daug liūdnumo dūšioje prisirinko, kad aš net neįsivaizduoju, kaip aš visa pergyvensiu. Vykinto rašinys iš naujo užpiudys ant manęs šunų, ypač kalių rują, ir naujo lojimo atakos aš nebepakelsiu. Aš pats gerai suprantu, kad aš nieko dabar negaliu daryti ir negaliu padaryti, ir nenoriu vaizduotis, kad aš būčiau kam nors reikalingas, nes faktiškai esu niekam nereikalingas.

Su didžiausia, nuoširdžiausia pagarba nusilenksiu prieš triumfuojančią Menkystą, tegu tik jinai savo pragariškoj kelionėj palieka neužkliudžiusi mano vienumos siaubų.

Tegu aš būsiu ir liksiu dabartinėj Lietuvoj morališkai miręs, – tokia mirtis man tikrai vienintelė išsigelbėjimo priemonė, – ir nenoriu, kad kas ties mano grabu duobkasio ar aukso ieškotojo lopeta stuksentų.

Tegu gerasai p. Vykintas neliečia mano grabo!

Nenoriu! Ir prašau Tavęs!

Balys.

Ignas Jurkūnas Šeinius asmenyje susipynę egzistenciškai svarbių Lietuvos ir Švedijos santykiams gijų: ir kultūrinėje, ir diplomatinėje plotmėje. Nesusitelkus į asmenines laikmečio šviesuolių peripetijas, neabejotina, kad Ignas Šeinius drąsi politinė bei pilietinė laikysena verta ne tik istorinės atminties, bet ir klausimo: kokie veiksniai suformavo Lietuvos ir Švedijos santykiuose tokią ištisą įtakingą, bene įtakingiausią XX amžiaus kontekste, figūrą?... Čia neišvengiamai turime atsigręžti ir į istorines, ir į tautos mentalitetą formavusias aplinkybes. Tik tada įsitikinsime, kodėl Švedijoje Šeinius laikomas ne mažiau savu nei Lietuvoje...

Iškili asmenybė – kultūros ašis Lietuvos ir Švedijos dermėje

Lietuvos ir Švedijos santykių kontekste Igno Jurkūno Šeinaus vardas, kaip ir jo dramatiškas likimas, žymi unikalų XX amžiaus fenomeną: kūrėjo tapsmą dviejų kultūrų kontekste. Igno Šeinaus kūrybinės paieškos, rašytojo branda Švedijoje – bene vienintelė ištis sviri išimtis dviejų kultūrų fone. Šios išimties išskirtinumą lemia ne pati žmogaus būtis svetur, o meninės saviraiškos dvikalbiškumas; savotiškas dusyk gimusio talento, dusyk subrandinto meninio diskurso cikliškumas. Šeinaus, kūrėjo, keturių dešimtmečių palikimą Švedijoje (1917–1959) sudaro šešios švedų kalba išleistos įvairių žanrų knygos bei antra tiek nepublikuotų kūrinių, autoriaus mašinraščiu parengtų spaudai. Tokio aruodo pakako, kad Šeinaus vardas būtų įrašytas ir švedų literatūros istorijon. Rašytojo likimo ištis pakaktų dviem: Ignui Jurkunui Šeiniui, prozos modernintojui XX a. pradžios lietuvių literatūroje; ir Ignui Jurkunui Scheyniui, nuosaikioje švedų literatūros tradicijoje švediškai prabilusiam baltiškajam balsui. Tiesa, pas mus impresionizmo kūrėjas – klasikas. Svetur jis tituluojamas kukliau, tačiau – ne paraščių figūra; minėtas ir tebeminimas, nes kitados yra drums-tės vėسų švedų pragmatizmą keistomis, psichologiškai niuansuotomis vertybinėmis nuostatomis, netikėtu potekstės aktualumu, vidinio regėjimo įžvalga. Šie savistabos bei saviraiškos būdai buvo (ir beje, tebėra) neįprasti švedų meninio žodžio patirčiai.

Dvikalbis, dvikultūris Šeinaus fenomenas mums, vertinantiems jį iš Lietuvos pakrantės, šiandien kelia daug intriguojančių problemų. Pažindami šiaurietiško mentaliteto specifiką, tokią skirtingą nuo lietuviškosios, susidomime, ar nepasiglemžė impresionisto akylumo šiaurės šalių pragmatizmas, minties racionalumas? Turėdami galvoje Šeinaus švediškiosios kūrybos gausą, klausiamo: kas susipina, susilydo kitakalbėje lietuvių saviraiškoje? Kiek begirdėti baltiškas kūrėjo balsas jo ilgametėje skandinavios gyvensenos ir kūrybos patirtyje? Ir pagaliau, kiek lietuvių Šeinius švediškas, kiek švedų Scheynius lietuviškas?

Nors meninė Šeinaus žodžio stiprybė, raiškos principai formavosi, brendo rašytojo lietuviškuose tekstuose (romane „Kuprelis“, 1913; apysakose „Mėnesiena“, 1912; „Vasaros vaišės“, 1913–1914; „Bangos siaučia“, 1912–1913), tačiau minėti bruožai ypatingo autentiškumo, neįprastos semantinės gelmės įgijo švediškoje aplinkoje, kurią stebino lietuvių psichologinės analizės įžvalga, niuansuota impresija, metaforiški pasaulio vaizdiniai. Antra vertus, Šeinaus švediškoji kūryba pildė jo vėlesniąją lietuviško meninio žodžio erdvę (romane „Siegfried Immerselbe atsijaunina“, 1934; švediškos tematikos apsakymuose rinkiniuose „Aš dar kartą grįžtu“, 1937; „Vyskupas ir velnias“, 1959) žanro poetikos įvairove, moderniais diskursais. Todėl šiandien vertinant Šeinių kaip vientisą meninio žodžio reiškęją, dviejų kultūrų skirties principas nebūtų vaisingas. Požiūryje į Šeinių aktualu surasti vieningą rašytojo intelektualinės, meninės, visuomeninės patirties mastelį.

Šiandien kalbėti apie Igną Šeinių, Lietuvos diplomata Skandinavijos kraštams tarpukario laikotarpiu (1918–1927), o vėliau apie nepriklausomą politiką bei rašytoją (1927–1959), mums leidžia Stokholmo Valstybės archyve (Stockholms Riksarkiv) saugoma turtinga medžiaga: dokumentai, susiję su Lietuvos diplomatine patirtimi, rašytojo korespondencija bei nepublikuoti grožinės literatūros kūrinių tekstai

etc. Tenka padėkoti dabartiniam Šeinių archyvo savininkui, rašytojo sūnui Irvui Scheynius, už dosnų leidimą pasinaudoti minėta archyvine medžiaga, Stokholme ją studijuoti, versti į lietuvių kalbą neapribojant bendradarbiavimo išankstinėmis sąlygomis, nereikalaujant už vertimus bei jų publikavimą Lietuvoje piniginių kompensacijų (tai pagal Švedijos autorių teisių įstatymą būtų savaime suprantamas dalykas). Rašytojo sūnui sutikus, pravertos durys ir į visiškai asmenišką Šeinių palikimą – rašytojo laiškus, dienoraščius, užrašus, – esantį privačioje Scheyniaus šeimos žinioje.

Archyvinė medžiaga (diplomatinė korespondencija, laišakai Švedijos redakcijoms bei verslo partneriams, Riksdago, švedų parlamento, viešieji bei slapti protokolai, sprendžiant politinius Lietuvos klausimus etc.) leidžia teigti rašytoją buvus karšto, ambicingo charakterio, kuo neabejojame, pažindami savą, lietuviškąją Igną Šeinių. Rašytojo visuomeninė ir politinė veikla Švedijoje tik dar sykį šitai patvirtina. Atidesnis žvilgsnis į švedišką laikotarpio rašytojo archyvą liudija ir kur kas daugiau. Jeigu iš akių neišleisime Švedijoje užklupusių aplinkybių, svetimo krašto psichologinės įtakos bei Šeinių pastangų pritaipyti prie naujos socialinės, politinės sanklodos, įsitvirtinti toje visuomenėje neatsižadant kūrybos ambicijų, matysime, kad auka, kurią rašytojas sudėjo ant svetimos gyvensenos aukuro, reiškė kur kas daugiau, negu gimtinėje subrandinta saviraiškos tradicija. Vėlyvųjų gyvenimo dešimtmečių Šeinių lietuviškoji kūryba, ar tiksliau – jos meninės vertės nuolydis, buvo ne tik tos aukos kokybinė išraiška, bet visų pirma – pasirinkimo pasekmė. Išlikti vienodai didžiu, lygiai savų dviejose kultūrose, matyt, neįmanoma. Tad nenuostabu, jog pagrauzti identiteto pamatai, fiziškai, na, ir dvasiškai atitrūkus nuo gimtinės, lėmė kūrybines seklumas ar keistas išlygas rašytojo meninėje raiškoje. Brandos laikotarpio (1932–1959) lietuviškoji Šeinių epika arba modifikavo ankstyvąjį impresionistinės raiškos modelį (1932-ųjų „Kuprelis“ leidimas, kai kurie rinkinio „Aš dar kartą grįžtu“ apsakymai, lyriniai psichoanalitiniai intarpai romane „Siegfried Immerselbe atsijaunina“), arba mėgino jį derinti su naujuoju, skandinavisku, meninės raiškos būdu: racionalių, šmaikščių, logiškai motyvuotų, „žaidžiančių“ įvairios stiliškos mozaika (iš esmės – romanas „Siegfried Immerselbe atsijaunina“, švediškų tematikos apsakymai rinkinyje „Vyskupas ir velnias“). Kūrybos gimtąja kalba sekluma, psichologinis nepasitenkinimas tiek savo likimu (turimas galvoje Šeinių nušalinimas nuo diplomatinės tarnybos 1927 m.), tiek ir tėvyninių požiūriu į save (Šeinius neretai jautėsi nepakankamai įvertintas) – tai tik liūdnas, nors, tikriausiai, dėsningas pažeisto tautinio identiteto rezultatas. Šeinius ilgam, gal net iki gyvenimo pabaigos, atsidūrė kankinančioje psichologinio diskomforto situacijoje, kai saviems nebesi savas, o svetimiems ir lieki ne savas. Antra vertus, Šeinių profesionalus „įsigyvenimas“ į skandinaviską literatūros terpę bei originali baltiškos pasaulėjautos transformacija joje per keturis dešimtmečius susiklostė į stebinančią meninio žodžio tvirtybę.

Šeinių kūrinius, rašytus švedų kalba, chronologiškai galima skirstyti į du laikotarpius: ankstyvąjį, trukusį 1917–1927 metais, ir vėlyvąjį, 1940–1959 m. Tarp jų įsispraudusį laiką pasiglemžė visuomeniniai domesiai, tarnybinės pareigos Lietuvoje (1933–1935 m. Šeinius redagavo laikraštį „Lietuvos aidas“, 1935–1939 m. dirbo Klaipėdos krašto gubernatūros patarėju spaudos reikalams, 1939–1940 m. buvo Raudonojo Kryžiaus Lietuvos skyriaus atstovas) ir Švedijoje, gausi publicistika, pasklidusi lietuvių ir švedų periodikoje.

Šeinius švediškiosios kūrybos pirmasis tarpsnis glaudžiai šliejasi prie jo politinės visuomeninės veiklos ištakų. 1917-aisiais Stokholme publikuojama kultūros apybraiža „Litauisk kultur“ (Lietuvių kultūra), 1918-aisiais eilėraščiai proza bei noveletės „Natt och Sol“ (Naktis ir Saulė), gausi publicistika. Vėlyvesniųjų dešimtmečių publicisto patirtis grėsmingoje istorijos akistatoje, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, jo metu bei pokariu, subrandina kur kas gilesnę įvairiažanrę kūrybą: 1940 m. istorinės publicistikos knygą „Den röda floden“ (Raudonasis tvanas), 1942 m. istorinį romaną „I vantan på undret“ (Stebuklo belaukiant), 1943 m. kelionių apybraižą „Den röda resan“ (Raudonoji kelionė), 1945 m. publicistinę diskusijų knygą „Den röda floden svämmar över“ (Raudonasis tvanas užplūsta), 1949 m. publicistikos knygą ekonomikos klausimais „Resan i samverkans Sverige“ (Kelionė po kooperacinę Švediją). Be abejonės, kaip išbaigtus, visaverčius kūrinius turime paminėti ir leidybai paruoštus Šeinius rankraščius. Jų yra daugiau nei publikuotų knygų. Bene ankstyviausi tokie kūriniai – 1918 m. parašytos šmaikščios novelės „Himmelrikets undergång“ (Rojaus nuopuolis), „Sagan om året 1918“ (1918-ųjų sėkmė), 1920 m. komedija „Diplomaten“ (Diplomatas), 1923 m. istorinė vizijų drama „Den nya härskaeren“ (Naujasis valdovas), 1942 m. komedija „Små ofullkomligheter“ (Trūkumėliai). Šiandien gretinamųjų studijų atrodo vertas Šeinius romanas „Siegfried Immerselbe“. Tai – savotiškas 1934-ųjų lietuviško „Siegfried Immerselbe atsijaunina“ variantas.

1947 m. Šeinius švedų kalba parašo romaną „Kom ner till jorden“ (Nusileisk ant žemės), satyrinę apysaką „Professor Bror Palmlund blev inte gift“ (Profesoriui Bror Palmlundui netenka vesti), 1952-aisiais – romaną „Kentauren gnäggår“ (Kentauras žvengia); švediškios kūrybos kelią užsklendžia gausi publicistika. Rankraštiniu pavidalu Šeinius bloknotuose yra išlikęs ir nebaigtas romanas (nors pagal žanrinės poetikos dėsnius greičiau apysaka) „Guldhunden“ (Aukso šuo). Jį tikriausia turėtume skirti vėlyvajam rašytojo kūrybos laikui. Nors tekstas nepalydimas jokiomis laiko atžymomis, tokią prielaidą siūlo kūrinio meninė raiška, primenanti paskutinįjį Šeinius romaną „Kentauras žvengia“. Be to, rašytojo laiške, pažymėtame 1954-10-11 data, sūnui Irviui¹⁵⁶ užsimenama: „Aukso šuo“ dar tebelaksto lapeliais. Romanui vis dar neatrodo suaugęs... bet, aišku – ne apsakymas. Žpas rašyti neapleidžia, tik laiko – amžina stoka.“ Tačiau kūrinys taip ir liko nepabaigtas: rašomąja mašinėle neperrašytas (kaip Šeiniui buvo įprasta, pabaigus kiekvieno romano rankraštį), o ir prie „lapelių“ varianto, rodos, nebebuvo grįžta – jokių ženklesnių taisyčių ar braukimų juose nematyti.

Igno Šeinius apybraiža „Litauisk kultur“¹⁵⁷ (Lietuvių kultūra, 1917) – pirmasis rašytojo kūrinys švedų kalba – šiandienos literatūrologijai gali būti aktualus dviem požiūriais: kultūriniu-istoriniu ir interpretaciniu. Į pirmojo lauką patektų XX a. pradžioje kaupta intelektualinė bei dvasinė rašytojo patirtis, kiek vėliau iškilusios švedų kultūros aktualijos; į antrojo – jau susiklosčiusių, brandžių kūrėjo nuostatų meninė išraiška. Abu aspektai šiuokart yra tiesiogiai svarbūs: kultūrinis-istorinis žvilgsnis leidžia stebėti Šeinius filosofinės-estetinės suvokties brendimą, suponavusį ne tik „Lietuvių kultūros“, bet apskritai visą vėlesniąją rašytojo kūrybą, jos semantiką (dar tiksliau – tekste regimąją prasminį klodą); o analitinis žvalgos būdas, argumentuojamas

156 Asmeninis Igno Šeinius sūnaus, Irvio Scheynius, archyvas, Upplando gatvė 66, Stokholmas.

157 Ignas Jurkunas Scheynius, Litauisk kultur, Stockholm: Ord och Bild, 1917.

pačiomis rašytojo filosofinėmis nuostatomis bei kultūros apybraižos principinėmis ištarmėmis, padeda paaiškinti, pagrįsti Šeinius kūrybos giliąsias, potekstines prasmes. Kitaip tariant, kultūrinis-istorinis pjūvis atriekia Šeinius švediškai lietuviško fenomeno esmę kelių dešimtmečių horizontalėje, o poetikos interpretacija skverbiasi į vertikaliai susiklosčiusį individualios saviraiškos, literatūrinių įtekmių, filosofinių įtakų, akceptuojamų ar atmetamų konvencijų sluoksnius.

Švedų kalba parašytą Šeinius apybraižą „Lietuvių kultūra“ bus subrandinęs platus šaknynas: literatūrinis Lietuvos kontekstas (pirmaisiais XX a. dešimtmečiais lietuvių kultūroje jau spėjusi įsitvirtinti ankstyvojo modernizmo pasaulėjauta bei pasaulėvoka); sėkmingi paties Šeinius, meninio žodžio novatoriaus, impresionisto, žingsniai lietuvių literatūroje (1910–1911 m. rašomas, o 1913–1914 m. publikuojamas romanas „Kuprelis“, 1912 m. sukuriama apysakos „Mėnesiena“, „Bangos siaučia“, 1914 m. Maskvoje pabaigiama apysaka „Vasaros vaisės“, tais pat metais publikuojamas apsakymų rinkinys „Nakties žiburiai“); nuoseklios meno filosofijos studijos Maskvos Šaniavskio liaudies universitete (studijuota 1912–1915 m.; 1916–1917 m.); objektyviai iškilusi reikmė Švedijos visuomenei pristatyti mažai pažįstamą Lietuvos kultūrą. Pastarąją aplinkybę patvirtina eilutės iš lakoniško 1916-aisiais jau švedų kalba rašomo Šeinius dienoraščio, ar greičiau – trumpučio reziumė apie kiekvienos dienos svarbiausią įvykį: „*Redaktorius O. R.¹⁵⁸ per pokalbį apie Lietuvą sakė, jog būtų neblogai išleisti kokią knygą apie mažai pažįstamų kraštų kultūrą. Skatino mane pagalvoti, ar neapsiimčiau parašyti apie lietuvius*“¹⁵⁹. Be to, Šeinius apybraiža, jos publikavimas sutapo ir su tuomečių politinių-visuomeninių įvykių aktualijomis: 1917 m. kovo 13–26 dienomis Stokholme vyko steigiamieji Lietuvių tautos tarybos posėdžiai; kaip tik minimu metu Švedijoje aktyviai atsiliepiama į 1917 m. įsikūrusią Demokratinės tautos laisvės santaros partiją bei jos nuostatas Lietuvių tautos tarybai (kaip „vyriausiai lietuvių visuomenės įstaigai Rusijoje“¹⁶⁰). Taip klostantis įvykiams, Šeinius pasitarnavo ir kaip aktyvus politikas, netrukus Nepriklausomos Lietuvos įgaliotinis užsienyje (sykiu su J. Aukštuoliu bei J. Savickiu), ir – propaguodamas literatūriniu raiška savo tautos kultūrą – kaip savotiškas dviejų visuomenių, lietuvių ir švedų, „ryšininkas“.

Iš trijų anksčiau paminėtų „Lietuvių kultūros“ premisų – literatūrinės patirties, universitetinio lavinimosi bei politinių realijų – prasmingiausia, matyt, buvo antroji – meno filosofijos studijos. Nors Šeinius galėjo pasirinkti Maskvos Šaniavskio liaudies universitetą kaip „vienintelę aukštąją mokyklą, pasiekiamą dviklasės mokytoju“¹⁶¹, žinių kokybės ar studijų įkarščio tai nesumenkino. Į meno filosofijos disciplinas gilintasi rimtai ir ne vienus metus. Studijų programa 1915 m. baigiama kursiniu (ar diplominiu?) darbu – „Введение в философию искусства“ (Įvadas į meno filosofiją). Vėliau atskiras šio darbo šešių skyrių (Grožinė kūryba, Meno teorijos, Menas ir religija, Meno keliai ir kryžkelės, Grožinės literatūros kritika, Meno istorijos metodai) dalis rašytojas publikuos ir Lietuvoje („Barui“ iš rusų kalbos išvertęs į lietuvių antrąją skyrių Meno teorijos), ir Švedijoje (autoritetingam literatūros žurnalui „Bonniere

158 Olofas Rabenius, švedų literatūros ir teatro kritikas, Švedijos kultūros leidinių apžvalgininkas. – (S. R.)

159 Asmeninis Igno Šeinius archyvas, Upplando gatvė 66, Stokholmas.

160 Kronika, in „Santara“, 1917, nr. 3, kovo 23.

161 Janina Žekaitė, Ignas Šeinius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 50.

litterära magasinet“ išvertęs į švedų kalbą kelių skyrių – Grožinė kūryba, Meno keliai ir kryžkelės, Menas ir religija – ištraukas). Šeiniaus „Įvadas į meno filosofiją“ – teorinis meno raidos dėsnių bei tendencijų apmąstymas, subjektyviai racionalus mintijimas apie kūrybinę sąmonę bei meninę suvoktį. O apybraiža „Lietuvių kultūra“ skaitytojui pateikia jau literatūriškai transformuotus meno teorijos teiginius. Nebe teorinei minčiai, nebe teorinei tiesai čia tenka semantinio svorio centras. Jį išryškina lietuviškos pasaulėjautos bei pasaulėžvalgos atodangos, įtvirtinamos, argumentuojamos konkrečiais lietuvių meno pavyzdžiais bei reiškiniais ar objektyvizacijai sunkiai pasiduodančiomis rašytojo pajautomis. Antra vertus, net pačių subjektyviausių svarstymų gelmėje boluoja metodologiškai racionalus pamatas, liudijantis autoriaus brandų pasirengimą kalbėti meno klausimais. Šeiniaus studijų metų užmojis išsiaiškinti XX a. pradžios Europos modernėjančio meno filosofines bei estetines prielaidas buvo ištis rimtas ir nuoseklus. Kaip tik universitete įgytas meninės savivokos brandumas, matyt, paaiškina vėliau tik labai nežymiai kitusias rašytojo estetines pažiūras. Per penketą vėlesnių kūrybos dešimtmečių įgydamos semantinio grynumo bei skaidresnės poetikos, jos išliko artimos Įvade suformuluotom nuostatom.

Ontologinių „meno tvėrybos“ orientyrų paieškos Šeiniaus „Įvade į meno filosofiją“ susisiečia su kita premisa, brandinusia jo „Lietuvių kultūrą“: pačiu XX a. pradžios lietuvių literatūros kontekstu bei Šeiniaus pozicija šiame kontekste. Skirtingai nei Įvade, kultūros apybraižoje estatinės lietuviškosios patirties reminiscencijos yra kur kas ryškesnės nei filosofinės. Tikriausiai, nenuostabu, turint omenyje, jog intuityvizmo ir individualizmo siekiniai, kaip didžioji prieštara racionalizmui ir mimetiniam ribotumui, konvenciniam ir kūrybiniam statusu jau buvo įsitvirtinę lietuvių estatinėje mintyje per pirmuosius keliolika XX amžiaus metų. Šeinius (sykiu su S. Šilingu, V. Mykoliaičiu-Putinu, B. Sruoga ir kt.), aktyviai formavęs modernėjančios literatūros gaires („Vaivorykštėje“ 1913–1914 m., „Pirmajame bare“ 1915 m.), priklausė antrajai neoromantinės pakraipos kūrėjų kartai, tęsusiai ankstesniosios (S. Kymantaitės-Čiurlionienės, J. A. Herbačiausko) antipozityvistines nuostatas ir sparčiai skynusiai kelių individualizuotos saviraiškos, meninės kūrinio formos prerogatyvai. Nors Šeiniaus kūrėjo sąmonės sampratai buvo svetima grynosios modernistinės saviraiškos siekiamybė, vis dėlto neturėtume absoliutinti romantiškojo kūrybinės valios aspekto. Šeiniaus estetikos nuostatose apibūdinama meno esmė (kūrybinė valia) neturi romantizmui būdingų intencijų derinti, harmonizuoti egzistencijos sankirtas. Todėl ir grožinėje Šeiniaus kūryboje (pvz., eilėraščiuose proza „Naktis ir Saulė“ ar net romane „Stebuklo belaukiant“) į meninio vaizdo areną vis dažniau išnirs įvairios prieštarnos (gamta ir žmogus, kūrėjas ir visuomenė, žmogus ir istorija, jausmas ir valia etc.), o menininko autentiškiausia dvasios būseną bus suvokta kaip jo sielos vaizdinių paieška. Kaip tik čia slypi Šeiniaus suvoktas meno vitališkumas, kūrybos nepakartojamas ir neišsemiamas tapsmas.

XX a. pirmojo–antrojo dešimtmečio lietuvių literatūroje Šeiniaus bendraminčių karta rūpinosi subrandinti ankstyvojo modernizmo modelį. Šiam tebebuvo savitos tautiškojo romantizmo formos, liudijančios pasaulėjautos bei poetikos priklausomybę bemaž šimtmetį trukusiai tradicijai. Šeinius „Lietuvių kultūra“ tartum pratęsė šią estetinių verčių programą, dabar jau švediškai ištarme ne tik įprasmindamas ryškia takoskyrą tarp pozityvistinės ir romantinės estetikos sampratų, t. y. XIX a. pab. bei

amžių sankirtos reiškinių Lietuvoje, bet ir nužymėdamas punktyrinę liniją tarp romantiškojo modernizmo ir grynėjančios moderniosios saviraiškos, t. y. antrojo bei vėlesniųjų dešimtmečių lietuvių literatūros bruožo. Tad „Lietuvių kultūroje“ kūrybą apibendrinančių apmąstymų fone (skyriuose „Lietuva ir menas“, „Menas lietuvių kasdienybėje“, „Lietuvių kūrybinė galia“) atsišvietė, nors ir ne pagrindinio tyrinėjamo objekto teisėmis, Lietuvoje besiformavę kūrybinės saviraidos etapai bei vertybiniai meno kriterijai. Sąmoningai jų neakcentuodamas, Šeinius „Lietuvių kultūroje“ aptarė bei postuluojančia ištarme apibrėžė estetinių verčių principus, tapusius pasaulėjautos pamatu visai vėlesniajai švedų kalba rašytai savo grožinei kūrybai. Gana paradoksalu, kad „Lietuvių kultūra“, būdama kukli ir, deja, ne itin informatyvi kultūrologinių tyrinėjimų knyga, sykiu yra neabejotinai reikšminga Šeiniaus švediškios literatūrinės genezės pagrindėja. Tačiau ano meto švedų literatūros kritikams, atsiliepusiems į knygos pasirodymą, ontologinis „Lietuvių kultūros“ aspektas, gilusis nuostatų matmuo, suprantama, taip ir liko nežvelgtas¹⁶². Nenuostabu: visuomenė, neturėjusi nė pamatinio išmanymo apie lietuvių kultūrą, nėra įgali pažvelgti dar į tos kultūros kontekstines būties plotmes. Tačiau vien jau prabilti apie Lietuvos meno buvimą, kultūros autentiškumą, kaip ir apie lietuvių tautos mentalitetą apskritai anuomet jau būta daug. Ir išties reikėta. Lietuvių tautos fizinis, o juolab dvasinis vaizdinys XX a. pradžios švedų visuomenėje buvo labai miglotas, o gal ir vargiai įžvelgiamas. Tad nors knyga apie lietuvių ir Lietuvą galėjo būti iš esmės pažini tik skaitytojui, turinčiam išankstinės, o gal net „igimtos“, informacijos apie lietuvių pasaulėjautos bei pasaulėžvalgos tradiciją, Šeiniaus ji buvo skirta įveikti svetimumo slenkstį, skyrusį kaimynines tautas.

Šiandieną „Lietuvių kultūros“ intertekstinis aspektas atidengia dviejų kultūrų paradoksa. Jo šerdimi tampa aplinkybė, kad *švedų* kalbos ištarmė kultūros apybraižoje įvardino *lietuvių* estetikos takoskyras (didįjį atotrūkį tarp pozityvistinės bei romantiškos esmės estetikoje ir literatūrinės savimonės slinktį nuo romantiškojo modernizmo link skaidrėjančių modernistinių formų). Paradokso rezultatas – neįvykusi kultūrų komunikacija (ar įvykusi tik paviršiniu, informatyviuoju, lygmeniu). Viena vertus, lietuvių estetikos suvokties kontekste ši Šeiniaus pozicija liko nežinoma (suprantama, juk bylota švediškai!); kita, – informacijos švedų kalba apie lietuvių estetikos poslinkius nežvelgė ir numanomas adresatas, t. y. švedų skaitytojas, kurio nesiejo prigimtinių estetikos pajautos saitai su aptariamuoju objektu – lietuvių kultūra. Tad „Lietuvių kultūros“ gilioji prasmė, turėjusi būti įdomi skandinavios pasaulėjautos kontekstui ir galėjusi tapti svarbi lietuvių literatūrinei savivokai, savo metu nebuvo, – gal ir negalėjo būti, – iki galo semantizuota.

Ir vis dėlto, *vertybiniai* lietuviškos pasaulėjautos orientyrai Šeiniaus kūryboje išlieka gerai regimi skaitytojui, net nesuvokiančiam jų ontologinės esmės. Lietuviškų verčių reminiscencijos yra ryškiausios tuose Šeiniaus švedų kalba rašytuose kūrinuose, kurių pati semantinė erdvė laikosi arčiausiai etinės ar biografinės fabulos. Šiuo požiūriu pirmiausiai ir minėtina Šeiniaus „Lietuvių kultūra“. Knyga, be analitinės lietuvių meno šakų apžvalgos, turi labai įdomius įvadinčius („Lietuva ir menas“,

¹⁶² Hjalmar Söderberg, En bok om den litauiska kulturen, in „Stockholms Dagblad“, 1917 12 16; Einar Rosenborg, Litauisk kultur, in „Dagens Nyheter“, 1919 04 97; W.S.-hn (Waldemar Swahn – S. R.), Nya böcker, in „Stockholm“, 1918 12 22.

„Menas lietuvių kasdienybėje“) ir baigiamuosius („Lietuvių kūrybinė galia“) skyrius, kuriuose siekta filosofškai apibūdinti tautos mentaliteto bruožus, pamąstyti apie meninės saviraiškos prasmę lietuvių gyvenime.

Šeinių kultūros apybraiža atskirais skyriais pristato įvairias lietuvių meno rūšis: liaudies dainas, pasakas, smulkiają tautosaką, namų apyvokos reikmenis, audybą, drožybą ir architektūrą, tapybą, literatūrą, muziką. Tad į vieną akiratį patenka ir liaudies, ir profesionalieji menai. Šią iš pirmo žvilgsnio gal keistą visumą, matyt, bus nesąmoningai lėmęs pagrindinis problemos orientyras: estetinės vertės, kūrybinės sąmonės paieška tautos meninės saviraiškos formose. Informatyvusis „Lietuvių kultūros“ reprezentacijos lygmuo, – pasakojimas apie tai, kokios esančios lietuvių liaudies dainos, juostos ar drožyba, literatūra ar muzika, – pačiam autoriui, rodos, tėra svarbus tiek, kiek jis išspinduliuoja unikalią tautos kūrybinės sąmonės refleksiją. Ar ne todėl apybraižoje aiškiausiai kalbama apie meninės kūrybos ištakas, nepaliaujamai ieškoma kūrybinės valios sąsajų su etniniu bei istoriniu kūrybinės sąmonės podirviu? Šeinių kultūros apybraižoje atstumas tarp kūrėjo ar tautos meninės saviraiškos tendencijų ir laiko aplinkybių determinuotos istorinės sąmonės pasirodo esantis minimalus; o gal net visai ištirpstantis. Istorinė menininko ar tautos sąmonė turi tiesioginių sąsajų su nepriklausoma meno raiška, jos formų įvairove. Tik tokioje jungtyje susiformavęs menas suvokiamas kaip egzistenciškai prasmingas. Ši nuostata, saistanti Šeinių su romantinei pasaulėžvalgai būdingu istorizmu, taps bemaž visos jo švediškosios kūrybos epistema, – pažinimu, nepriklausančiu nuo laiko. Tiesa, rašytojas kultūros apybraižoje dar gana metaforiškai charakterizavo lietuvių kultūros vertybinę savastį, viena iš individualumo premisų laikydamas istoriją:

Daina, spalvų žaismas, ritmiškas minčių bėgimas, tai ir yra lietuvių kultūra. Lietuvių tautai nemėgta, kas materialu. Materialumas tėra gyvenimo technika; tai, kas būtinausia; tačiau – ne tikslas. Gal gi istorinės aplinkybės tai nulėmė? Nuolatinėse kovose už laisvę lietuviai neturėjo kada svarstyti kasdieninių problemų. O gal grumtynės už nepriklausomybę kaip tik ir išmokė lietuvių siekti laisvės net kūryboje? Ši jam netapo nei vertinimo, nei tyrinėjimo objektu. Kultūra – tai tapsmas, kelias į naują pasaulį¹⁶³.

Šeinių pateiktoje kultūros sampratoje jungiasi dvejopa išvalga: racionali, filosofškai apibendrinanti lietuvių kūrybinę dvasią bei mentalitetą, ir subjektyvi, individualizuojanti patį rašytojo vertinimą. Tačiau abiem minties keliams būdingas semantikos bei poetikos aiškumas, sykiomis įgyjantis net kategoriško vienareikšmiškumo. Taip atsitinka mąstant, pavyzdžiui, apie kultūros esmę griežtoje alternatyvoje: ar kultūra – dvasios tvarinys, ar kultūra – materialinė išraiška? Čia civilizacijos stebuklus rašytojas drąsiai išbraukia į kultūros paraštes: „*Nutiesti tiltą, išversti iš svetimos kalbos, nuveikti visa, kas nuveikta Vokietijoje ir Prancūzijoje, tai – dar ne kultūra. Svetima patirtis tveria tik materialiąsias vertes*“ (p. 30). Kultūros vertę suvokdamas kaip autentiškumo išraišką, Šeinius jos ištakas apibrėžia taip: „*Kultūra – tai tautos tvėrybinė galia. Kultūra – didysis tapsmas. Tai – dvasios alkis vis naujos tvėrybos*“ (p. 30). Regime, jog lietuvių kultūros sąvokoje Šeinius mėgina suldyti bendruosius ontologinius aspektus ir individualiuosius, suponuotus jo paties kūrybinės patirties. Ribos tarp *tautos dvasios* ir *kūrėjo dvasios* pačioje kultūros sąvokoje susilieja, ir permąstoma meninio

163 Ignas Jurkunas Scheynius, *Litauisk kultur*, Stockholm: Ord och Bild, 1917, p. 7. (Toliau cituojama iš to paties leidinio, nurodant puslapį).

pasaulio suvoktis neretai kelia impresinį raiškos išpūdį. Dabar sunku pasakyti, ar Šeinius sąmoningai lydė, derino analitinį ir improvizacinį tyrinėjamo objekto apibūdinimą. Gal tiesiog pakluso širdies balsui, kalbėdamas apie tai, kas artima. O gal plunksną nejučia vedžiojo impresionisto patirtis: juk toks kalbėjimo būdas jau ne kartą buvo sulaukęs pagyrimų¹⁶⁴.

Pirmasis „Lietuvių kultūros“ skyrius „Lietuva ir menas“ pradeda kalbą nuo kertinių kultūros sąvokų: kūrėjo asmenybės ir pačios meno prigimties: „*Žmogų tveria gamta. Jis jai priklauso visa kūno esybe. Tačiau žmogus nenori mirti it paukštis ar medis miršta*“¹⁶⁵. Iš tokios valios gimsta kūrėjas, iš tokios valios gimsta menas – sielos tvėrinys“ (p. 10). Kita kertinių sąvokų, meno prigimtis, paneigdama mimetinį charakterį, atitinka XX a. pradžios lietuvių literatūrinėje savivokoje beįsitvirtinančią estetizmo prerogatyvą: „*Menas savo esme nėra realybės aidas. Tvėryba – savo pačios pasaulis, nepavaldus išorės dėsniams ar tvarkai*“ (p. 11). Žinoma, Šeiniui šitaip prabilus gimtąja kalba, jo ištarmė nebūtų nauja XX a. antrojo dešimtmečio lietuvių literatūros ar kritikos kontekste. Nelengvai sektųsi pranokti ekspresyvią S. Kymantaitės-Čiurlionienės kūrėjo laisvės bei neoromantizmo estetikos aktualizaciją „Lietuvoje“ (1910 m.)! J. A. Herbačiausko modernusis akibrokštas – folklorinio pasaulėvaizdžio ir meninio ekscentriškumo sąveika literatūroje (esė „Erškėčių vainikas“, 1908 m.) – ir toliau liktų įtaigumu, raiškos efektu nepralenkta net ir po dešimtmečio! Bet Šeinius gal nesiektą pralenkti, pranokti savo švediškų tekstu. Juk „Lietuvių kultūros“ pirmoji funkcija – informacinė, pažintinė: pristatyti švedų visuomenei lietuvių kūrybinę sąmonę bei pagrindinius jos meninės raiškos būdus. Nors Šeinius mintys kultūros apybraižoje dažnai nuklysdavo į jam pačiam svarbią filosofinę kūrybinės valios, kūrybinės sąmonės paiešką mene, atitolstant nuo aptariamų konkrečių tautos saviraiškos formų, rašytojas gerai suvokė išankstinę savo užduotį. Jos Šeinius siekė tarsi atsižvelgdamas į skandinavišką pasaulio suvoktį – racionalią, konkrečią, apčiuopiančią. Pastebėjimas, jog lietuvių menas yra „grynai antiutilitarinis“, – o tai esanti didžiausia jo vertybė, – visiškai atitinka autoriaus „įsijautimą“ į švedišką nuostatą bei tuomet jo dar jaučiamą poreikį kvestionuoti, kad ir netiesiogiai, švedišką mentaliteto pragmatizmą. Dvasingumas, antiutilitarizmas – savotiškas meninio autentiškumo garantas: „*Lietuvių menas visa rūšių įvairovė – tvėrybinis menas, nepraradęs įkvėpimo sparnų. Menas – tarsi pati gamta: sau vertybė, sau grožis*“ (p. 13).

„Lietuvių kultūroje“ meno saistymas su gamtos gaivalu, kurio prigimčiai taip pat svetima utilitarinė paskirtis, nejučia atveria naują atodangą: žmogaus, „tvėrėjo“, ir gamtos pasaulio. Čia pamažu ima brėžtis dramatiškas, visoje vėlesnėje Šeinius švediškojoje kūryboje neišsekęs žmogaus ir gamtos grumties motyvas (vėliau ši priešprieša poetiniu žodžiu bus permąstyta eilėraščiuose proza „Naktis ir Saulė“, atsikartos romanų „Stebuklo belaukiant“, „Nusileisk ant žemės“, „Siegfried Immersele“ personažų ištarmėse bei naratyvinėje raiškoje). Kaip tik šis žmogaus ir gamtos grumties motyvas, atmetęs žmogaus ir pasaulio darnos intencijas, būtų pastūmėjęs XX a. pradžios lietuvių literatūrai būdingą romantiškojo modernizmo modelį link naujesnių raiškos tendencijų. Šeinius švediškojoje kūryboje žmogaus ir gamtos paralelė – nebeįprasta; joje abiejų šakų, gamtos ir žmogaus, analogija – itin reta. Žmogus arba reflektuoja gamtą, arba suvokia save akistatoje (ar net grumtyje) su gamta. „Lietuvių kultūroje“ svarstoma taip: „*Pats žmogus yra nuostabus tvarinys. Jis užima išskirtinę vietą gamtoje. Jis priklauso jai tik savo kūnu. Tačiau žmogaus dvasia – nuolatinėje kovoje su gamta. Jis žino, kad tik grumdamsis pasieks naują, individualią būtį*“ (p. 13). O lietuvių literatūra šią gamtos-žmogaus analogiją antrajame dešimtmetyje buvo bepatirianti it savotišką paradigminį pokytį, slinktį nuo vaizdų semantinės analogijos į jų stilistinį stereotipą.

164 P.vz., svetur, Maskvoje, į Šeinius impresines noveletes rusų kalba „Чары земные“ (Žemės kerai) raišką komentaru yra atsiliepęs Jurgis Baltrušaitis.

165 Išryškinta mano. – S. R.

Šeinius originalumo paieškas mene saisto su gamtos įvairove (kultūros apybraižos skyrius „Menas lietuvių kasdienybėje“). Tačiau rašytojo pasaulėvaizdyje gamtos gaivalo bei žmogaus dvasinės prigimties paralelė esti akivaizdi bene vieninteliu atveju: kuomet patvirtina patį būtį (kaip egzistencinės, taip ir kūrybinės) vitališkumą: „*Menas – tai saulė dvasiai. Saulė, šviečianti kada panorėjus, ir kaip panorėjus*“ (p. 15). Tokia paralelė autoriui regisi savaime suprantama, nes prie jos nė nestabtelėdamas, jis toliau gvildena kitus meno aspektus. Štai čia pat mėginamas apibrėžti moralinis meno kriterijus, dedant tapatybės ženklą tarp gėrio ir grožio sąvokų. Perspėjama, kad – ne atsitiktinai: „*Meno tvėryba lietuviui – lyg kasdieninė duona. Jam tai – ne perteklius, ne prabanga. Menas – tai saulė dvasiai. <...> Lietuvis kitų žmonių veiksmus vertina pagal meno matą. Ir ne todėl, kad painiotų moralę su menu, bet todėl, kad priešinantis nedorai, skatinama meninė nuostata*“ (p. 15).

„Lietuvių kultūroje“ seikėdamas meno verčių garantus, Šeinius juos išvelgė originalumo siekiniuose, individualaus stiliaus paieškose. Individualumo argumentai, be meno filosofijos, kultūrologijos aspektų, apybraižoje švysteli ir mistifikuotomis aliuzijomis, atklystančiomis archetipine simbolika iš archainio tautos pasaulėvaizdžio. Žvelgdami tolyn, į vėlesnę Šeinius kūrybą, įsitikinsime, kad rašytojui nuolatotos būdavo ankšta vienos rūšies, vieno žanro ar vienos intonacijos kontrapunkte. Žanrinės samplaikos poetika, būdinga modernėjančiai XX a. lietuvių literatūrai, – ne vienintelis Šeinius keliabalsio kalbėjimo paaikškinimas. Šis bruožas išliks pamėgtas ir kur kas vėliau, jo švediškojoje kūryboje: publicistikoje (net politinės esė knygoje „Raudonasis tvanas užplūsta“!), dokumentinėje kelionių apybraižoje („Raudonoji kelionė“), o ypač žaismingai, įgydamas travesti intonacijų, pasireikš vėlyvuosiuose kūriniuose (romane „Kentauras žvengia“, nebaigtoje apysakoje ar romane „Aukso šuo“). Tad ankstyvas „Lietuvių kultūros“ fantazijų pliūpsnis, stilistinių tonacijų keitimas, negalint ar nenorint įsisprausti informacijos objektyvumo, matyt, – ne tik literatūrinės konvencijos, bet ir individualaus talento charakteringas bruožas. Pažiūrėkite, koks šuolis nuo objektyvios informacijos apie lietuviškus kryžius iki mistifikuotos jų interpretacijos! Rašydamas apie medinių kryžių drožybą Šeinius improvizuoja, supina tai, kas tikra, su tuo, kas pramanyta:

Lietuvių kryžiai iškalbingiausiai byloja apie kerinčią lietuvių kūrybos galią dekoratyviajame mene. Čia jis žaidžia linijomis ir jų darna taip pat lengvai ir grakščiai, kaip ir dainoje garsais ir mintimis ar juostoje spalvomis bei raštais. Ir čia, kaip ir ten, jis sutveria visa, apie ką svajoja. Taip paprastą kryžiaus formą jis paverčia tikriausia gėle. Kryžius smulkiausiomis detalėmis spinduliuoja paslapčių kupiną gyvenimą. Jo mažos skulptūrėlės, dievobaimingos ir mąšlios, vaizduoja ne dangaus šventuosius, bet lietuvių pasakų veikėjus. Net jeigu jie ir nepanašūs į paprastus žmones, jei neatspindi jų charakteringų bruožų, vis tiek jie yra charakteringi patys sau. Bet nėra jie schematiški. Kiekvienas šių personažų atveria savą, individualią sielą. Atrodo, tartum jie, žmonėms nepastebint, atsargiai tarpu savęs kalbėtųsi. O maži paukšteliai, dažniausiai tupintys jų rankose, rodos, imtų pakiltų naktį mėnulį pasiieškoti lesalo.

Šie 5–7 metrų aukščio kryžiai, stovintys šalia vienas kito, iš tolo kelia gilų įspūdį. Tartum regėtum sustingus paslaptinių personažų šeimą. Prieš arčiau norėtum sužinoti, ką jie čia veikia. Nei jie ką sergsti, nei nori priminti gyviesiems apie mirtį. Ne, jie to nedaro. Jie lyg ketintų pasakyti: „Laimingi yra visi mirusieji, bet laimė te aplanko ir gyvuosius.“

Jokiose kapinėse nesurasi dviejų vienodų kryžių. Gal nė visoje Lietuvoje. Mirusieji, pakylantys naktį iš savojo kapo paklaidžioti po pasaulį, atėjus vidunakčiui juk turi nesunkiai rasti kelią atgalios. Lygiai taip pat ir kiekvienos kapinės turi kažką sau charakteringo, sakytum, savą stilių, visų čia esančių kryžių giminystę (p. 25).

Regimojo pasaulio mistifikavimas vis dėlto nėra atsitiktinis fantazijos blykstelėjimas Šeinius „Lietuvių kultūroje“. Čia rašytojo pasaulėvaizdyje išvelgiami aiškūs neoromantinės estetikos atpažinimo bruožai¹⁶⁶. Neoromantinė estetika neretai mistifikuoja ne tik regimąjį pasaulį, bet ir jį reflektuojantį kūrybos tapsmą (pasaulio-kūrybos samplaiką paaiškinant metaforiškais „dvasios šventovės“, „dvasios alkio“ ženklais). Šiuokart per regimąjį pasaulį mistifikuojama egzistencinė kūrybos, reflektuojančios tą pasaulį, gelmė, – kryžiaus metaforai suteikiant transcendentiško diskursą (šiaip jau itin retą Šeinius kūryboje!): kūrybinė valia sujungia regimąją tvėrėjo talento raišką su neregimuoju, anapusiniu, sielos pasauliu. Menas čia atsiveria kaip neregimoji, tačiau nuolat esanti ir dvasią maitinanti „amžinoji tautos kūrybinė galia“.

Nors „Lietuvių kultūros“ apybraižoje Šeinius apibūdina individualaus menininko (individo ar visos tautos) gebėjimus kaip būtinus meninės kūrybos veiksnus, sykiu patvirtina galiojant ir pasaulėvokos visuotinumą dėsni. „Lietuvių kultūroje“ rašytojas išvalgiai gretina individualumo ir visuotinumą sąsajas mene. Kaip individuali meninio žodžio raiška humanistinio apibendrinimo semiasi iš kalbos prigimties, jos visuotinumą, taip originalus vaizduojamasis menas bendražmogiškų prasmų mokosi iš gamtos. Toks polifoniškas regos aspektas būdingas ne tik paties Šeinius bendrosioms meno nuostatoms, kai gretinamas humanizmo visuotinumas ir kūrėjo individualybė, gamta ir talentas, stilius ir tendencijos; rašytojas kultūros apybraižoje tartum siekia pateikti apibendrintą visos lietuvių tautos meninių verčių modelį. Jis sinchroniškai permąsto atskirų meno šakų bendruosius bruožus, ieškodamas vieningų saviraiškos principų lietuvių pasaulėjautoje. Įvairių meno šakų kūriniai tampa įtikinančiais to vientisumo argumentais: „Juostose (audyboje) lietuvis visų pirma siekia spalvų ir linijų darnos. Taip, kaip ir dainose, kur muzikiniai motyvai ar leksinės frazės driekiasi pagal tuos pačius dermės dėsnius. Audžiamos juostos tampa spalvų muzika“ (p. 35). Spalvų, garsų, formų paralelės Šeinius vedamos ir per drožybos, architektūros, dailės principų plėtrą. Toks polifoniškas lietuvių meno verčių permąstymas ne tik originaliai sujungia įvairias meno rūšis į vieningą tautos istorijos pintą dvasingumo vainiką, bet ir liudija ankstyvąjį lyginamosios interpretacijos diskursą, pastangas tautos pasaulėjautoje išvelgti vieningą principą, maitinantį pačias įvairiausias meninės saviraiškos formas. Beje, šis polifoninės žvalgos principas neliko nepastebėtas ir aktualiuoju metu. Apie tai dienoraštyje pasakoja pats Šeinius, perteikdamas suomių folkloristo, profesoriaus Augusto Roberto Niemio žodžius: „Prof. Niemi sakėsi parašęs suomiškai labai ilgą ir pagiriančią recenziją apie mano knygą. Susitikus su juo 1919 m. Stokholme padarė jis man komplimentą, sakydamas: „Aš tyrinėčiau lietuvių liaudies dainas daugelį metų, analizavau jas, aiškinau jų būdą, bet negalėjau užtikti to sintetinio išaiškinimo, kurį Tamsta taip teisingai esi padaręs tik keliais bruožais.“¹⁶⁷

166 Albert Nilsson, *Svensk romantik*, Lund: CWK Gleerup, 1964, p. 170–173.

167 Ignas Jurkunas Scheynius, NB, in Riksarkivet, 4.

Įvadiniai ir baigiamieji Šeinius „Lietuvių kultūros“ skyriai, apibendrinantys meno sampratą bei vertybinę sistemą, matyt, yra įdomiausi, iškalbingiausi knygoje. Juose unikalčiai atsivėrė aiškios rašytojo nuostatos apie lietuvių mentaliteto bruožus ir meninę saviraišką. Tai – bene vienintelė ištarmė švedų kalba, tiesiogiai saistanti lietuvių meną, kaip kūrybos rezultatą, su jo dvasinėmis, intelektinėmis ištakomis bei tautos istorine sąmone, ir jau žyminti rašytojo pasaulėžvalginę takoskyrą tarp lietuviškojo ir švediškojo orientyro. „Lietuvių kultūroje“ po truputį tolstama nuo intuityvistinės pasaulio regos, nuo impresionizmui būdingos lemties sampratos, kurioje atsitiktinumas valdo pasaulį ir žmones, tačiau dar neprarandama lietuviškosios vertybinės sistemos erdvė, prasišviečianti pro bendrąją neoromantikos refleksiją. O švediškąjį vertės aspektą knygoje lemia kitas, pažintinis informacinis, diskursas. Čia visų pirma prasmingu tampa pats lietuvių kultūros ir tautinio charakterio pateikimas, ypač aktualus intravertiškame švedų akiraityje.

1918 m. Šeinius švedų kalba išleidžia prozinių eilėraščių knygą „**Natt och Sol**“¹⁶⁸ (Naktis ir Saulė), dedikuodamas ją žmonai Gertrudai. Rašytojas yra ne kartą viešai pripažinęs, jog žmona talkino gludinant sakinį, frazę. Turėtume spėlioti – kiek? Laikydami galvoje skirtumus (o iš tiesų – giliausias properšas!), įsiterpusius tarp Šeiniui savitos lietuvių meninės raiškos ir anuomet charakteringų švedų poezijos bruožų, galime be didelio vargo nustatyti įtakų riboženklius. Autentiškų Šeinius eilėraščių esmė impresiškai skleidžiasi sielos regėjimo vaizdiniais, atsiveria egzistencinė gelmė, įsimena ne veiksmo, o vyksmo dvasiniu judesiu (eil. ciklas „Naktis ir Saulė“, „Ilgiuosi aš tavęs, naktie“, „Kai vakaras įminga tavjė“). O svetimo braižo, matyt, bus „pasigavęs“ naujai patirtojo pasaulio literatūrinis vaizdinys, mėgintas perimti to pasaulio matymo būdas: kūrinuose atklystantis siužetiškais archetipais, konkretizuojantis lyrinį personažą bei jo aplinką, prabylantis priežasties-pasekmės logika, išdailintas dekoratyvia poetikos ornamentika (noveletės „Nakties karaliai“, „Baltoji princesė“, „Trolių žaidimai“). Švedų skaitytojo žvilgsniui turėjo būti keistas Šeinius poezijos mirazas, ribuliuojantis neįprastais aliuzijų ūkais, drykstantis metaforų lieptais, kurių giliosios prasmės siekė lietuviško pasaulėvaizdžio krantus. Literatūros kritikas Olofas Rabenius, recenzuodamas Šeinius eilėraščių rinkinį „Naktis ir Saulė“, kaip tikrą keistenybę – lyg ir pagirdamas, bet sykiu lyg ir nusistebėdamas – nurodė: „*Poetas įtraukia savo sąmonėn kiekvieną gamtos reiškinių, įkvėpdamas jam savo paties jausmą, savo paties žvilgsnį. Sunku suprasti, ar poezijos žmogus tik mato užkerėtojo sodo paukštį, ar jis pats besąs tas paukštis.*“¹⁶⁹ O lietuviui metaforiškai mąstyti, byloti mene yra įprasta dar nuo tautosakinės saviraiškos laikų. Tad ar nebus Šeinius eilėraščių bei novelečių įvairovė, lietuviškos ir švediškos intonacijos dermė „Naktyje ir Saulėje“ sąmoningas ketinimas lyrinio žodžio padangėje sujungti abi literatūrines kultūras, dvejopą pajautą? Juolab vėlesnėje rašytojo kūryboje stebėsime tokių intencijų tąsą. Brandžiojoje epikoje lietuvių kalba (romane „Siegfried Immerselbe atsijaunina“, rinkinio „Vyskupas ir velnias“ novelėse) Šeinius jau sėkmingai sulydė skandinavišką tradiciją (taiklų įspūdį, racionalią ironiją, lakonišką ornamentiką) su lietuviška impresionistine patirtimi (jausmų bei psichikos judesio niuansus, vienkartiškumo svarbą, netikėtumo

¹⁶⁸ Ignas Jurkunas Scheynius, *Natt och Sol*, Stockholm: Svenska Andelsförlaget, 1918.

¹⁶⁹ O.R-s (Olof Rabenius – S. R.), *Nattens Sol och Solens själ*, in „Stockholms Dagblad“, 1918 12 03, p. 8.

žaismą). O gal dviejų kultūrų bei raiškos tradicijų samplaika „Naktyje ir Saulėje“ vyko intuityviai? Archyvinė medžiaga, palydinti Šeinių kūrybos ištakas, nesuteikia galimybės vienareikšmiai atsakyti į šias alternatyvas, tačiau palieka aiškaus numanymo teisę. Spręsdami iš pačių kūrinių, knygos „Naktis ir Saulė“ visumos, galime teigti, kad didžiuma jų – lietuviškos konotacijos, Lietuvoje susiformavusios estetinės sanklodos, iki kelionės Skandinavijon subrandintų filosofinių minčių poetinė išraiška. Tai – lietuviška refleksija, nors ir persodinta į švedų kultūros dirvožemį bei pražydyta švedų kalbos rūpesčiu. Net ir laikydami domėje galimą švedų poezijos įtaką bei rašytojo žmonos patariamąjį balsą, turime pripažinti: prieš mus – knyga, kurios titulinis puslapis pristato vieną autorių – lietuvių Igną Jurkuną Scheynių, – ir meninio mąstymo bei raiškos atabrada aiškiai veda į lietuviškąjį Šeinių artimą pasaulėjautą.

Šeinių prozinių eilėraščių rinkinyje „Naktis ir Saulė“ minties semantika plėtojama dviejų lyg ir savarankiškų šakų vainikais: gamtos (bei jos reiškinių, gaivalų) ir žmogaus (jo būties bei kūrybos). Ši paralelė, atrodytų, puikiai pažįstama lietuvių poetinio pasaulėvaizdžio kontekste. Bet neskubėkime! Šeinius jau „Įvade į meno filosofiją“ kaip įmanydamas kratėsi tų paralelinių sąsajų, pančiojusių gamtos ir žmogaus semantiką bei poetiką nuo neatmenamų laikų. Tad nenuostabu, kad Šeinių prozinių eilėraščių būties, jos prasmės, išminties branduolys talpinamas ne įprastoje paralelės logikoje, o egzistencinio tapsmo paradoksuose: gamta ir žmogus – tai didingos ir savarankiškos pasaulio būties jėgos; tačiau savo vertę jos geba išmatuoti, suvokti tik kartu susiliejusios. Kaip tik šiuo aspektu amžinoji gamtos ir žmogaus izotopija – be kurios, tikriausia, nerasime nė vieno Šeinių švediško kūrinio – tampa pamatine lyrinio „aš“ savistabos erdve ir savivokos alegorija. Gamtos motyvas Šeinių švediškojoje poezijoje iš tiesų pasirodė ne tiek „pavojingas“ stereotipų žabangomis, kiek pakankamai talpus išreikšti įvairialypę lyrinio subjekto išgyvenimų slinktį: žmogaus dvasinį tapatumą gamtai (eil. „Ilgiuosi aš tavęs, naktie“, „Kai vakaras įminga tavyje“) ir dramatišką prieštara jai (eil. „Vėjas ir bangos“, „Naktis ir Saulė“). Kartais menininko dvasią čia maitina amžinas gamtos stebuklas (eil. „Dangaus ir žemės saulė“), o kartais – nemalšantis maištas prieš prigimtinius gamtos dėsnius. Žmogus, Kūrėjas, juk – ne paukštis, ne medis, savin priiėmęs gamtos prigimtį tokią, kokią jam skyrė likimas, – taip Šeinių įrodinėta „Įvade į meno filosofiją“. Poetinio vaizdo apdaruose ši mintis atrodo taip:

*Naktis ir Saulė nenuilsdamos grumiasi, tverdamos laiką. Gėlės pražydusios
vysta. Šypsos žmogus, bet netrukus pabūgsta. Visa, kas gyva, pranyksta.
Sunnyksiu ir aš. O gyvenimo mano greitai neliks nė šešėlio.
Jis pakelia galvą. Akyse sužimba ugninga šviesa, suliepsnojusi virpančios sielos
gelmėj.
Noriu amžiais gyventi! O tai, ką patirsiu, bus lemta man laiko audrų. Ir naują
pasaulį sutversiu, gyvenimą naują... Nenoriu sunykti žole, sutrūnyti medžiu¹⁷⁰.*

Žmogaus, lyrinio subjekto, savistaba bei savivoka, vienaip ar kitaip besisaistanti su gamtos būtimi, Šeinių eilėraščiuose atitinkamai įprasmina kūrėjo bei kūrybos semantinę paralelę. Žmogus, kūrėjas, čia iškyla ne tik neatskiriama gamtos bendrakeleivio

170 Ignas Jurkunas Scheynius, *Natt och Sol*, Stockholm: Svenska Andelsförlaget, 1918, p. 25.

įvaizdžiu, bet neretai – ir jos amžinuoju oponentu ar konkurentu, siekiančiu savo išminties galia, kūryba pranokti gamtos dėsnius. Gamtos ir Žmogaus sąlyčiai gyvenime vyksta lyg ir nejučia: laiko bėgsme sykliais išnirdami savarankiškos esaties kontūrais, sykliais iki gelmių panirdami į vienas kito esmę:

*Naktis sutvėrė daug naujų sapnų. O paslaptis
naujas, užgimusias tamsoj iš paskutinių saulės
spindulių, nusinešė ir paslėpė kurčiausioje tyloj.
Naktis, prigludus ausimi prie žemės, klausos.
Nė aido iš dienos. Ir nužvelgia apylinkes juodom akim.
Nė žiburėlio.–
O Jo plaukai nūnai žili. Nebevilioja nė naktiniai burtai.
Gyvenimas sukrovė išminties, gabumų derlių.
Jis rymo per naktis už darbo stalo, gramzdinamas minčių.
Minties keliai vilnija vis platyn. Jo sąmonė skaidri
štai praskrodžia granitą. Nėra juk paslapties, kuri jam nepaklustų.
Jisai – Žmogus, įveikt privalo viską.
Ir spingsi aiškus žiburys pro langą.
Kai akinantys spinduliai nupuola sodan,
alsavimas nakties uždūsta rožių krūme, gaili rasos žara užgęsta.
Tačiau Jo mintys lekia vis tolyn, aprėpdamos plačiau,
panerdamos į gelmę. Netruks įmint pasaulio mįslę.
Netrukus atrakins Gamtos slapybę.–
Ranka nevirpteldama skrieja popieriaus lapu, galva skaičiuoja.
...O jau tada pakis danguj ir žemėj!
Tada Gamtos kerai paklus Žmogaus troškimams.
Ir taps Žmogus valdovu – visados! (p. 17)*

Žinoma, ta išdidi, kiek arogantiška eilėraščių Žmogaus, Kūrėjo, laikysena – tai tik literatūrinė išmonė, tiesiogiai vargu ar sutampanti su realiaja Šeinaus nuostata minimų vertybių alternatyvoje. Ir vis dėlto eilėraščių „Naktis ir Saulė“ cikle nesunkiai atpažįstami iš maištingojo romantizmo literatūrinės patirties atsiviję tipiniai bruožai (realybės ir svajonės konfrontacija, nesuprasto genijaus drama, savojo išskirtinumo suvoktis), matyt, buvo artimi Šeinaus pasaulėvokai bei savistabai. Šitai patvirtins ir jo paties kūrybinis likimas. Jei mestume žvilgsnį keletą dešimtmečių pirmyn nuo minėtos eilėraščių knygos, pamatytume, kad lietuvių rašytojui Ignui Šeiniui Švedijoje teks ne sykį patirti „Nakties ir Saulės“ poezijoje tarsi išsiprاناšautą Kūrėjo dramą: viliantis nustebinti pasaulį dar negirdėtu polėkiu, idėjomis, darbais ir nuryjant kartėlį, tam pasauliui jo nesupratus. Dienoraščio bloknote (1947 m. birželio 17 d., po redakcijos „Hugo Gebers Förlag“ atsisakymo publikuoti Šeinaus romaną apie tarpukario Lietuvą „Nusileisk ant žemės“¹⁷¹) – lakoniškas įrašas švediškai: „*Jie nesupranta manęs. Nesupranta mūsų vargų, nei istorijos, nei mūsų kalbos dvasingumo. Kad ir kiek besistengčiau, jie mąsto kitaip, kitaip ir jaučia. Tik nemanau, kad nuo to aš pats būčiau menkesnis...*“¹⁷²

Poetinė Kūrėjo figūra Šeinaus „Naktyje ir Saulėje“ sietina ir su lietuvių neoromantikų suvoktimi, dainiaus interpretacija joje. Šeinaus Kūrėjo apibūdinimui tiktų

171 Riksarkivet, vol. 14.

172 Asmeninis Šeinaus archyvas, Stokholmas, Upplando g. 66.

pastebėjimas, jog „neoromantikai su dainiumi ir dainiaus giesme <...> pradės sieti tautos likimą ir XX amžiaus pradžioje įtvirtins kūrybinio genijaus kultą, kurį reiktų suvokti kaip romantikų genijaus mito aktualizaciją. Nes romantikai, susidomėję „uždaiktinės“ būties pažinimu, kūrybą laikė aukščiausia jo forma: mene, anot jų, aki-vaizdžiausia dvilypės būties – laisvosios dvasinės ir materialios, pavergtosios būtinybės dėsnių, – jungtis.“¹⁷³ Nors Šeinaus Kūrėjas, jo dvasinės alternatyvos bei siekiniai „Naktyje ir Saulėje“ ikūnyti švediška ištarme, bet jų esmė ir raiška lieka lietuviškų orientyrų, vertybinių kriterijų erdvėje.

Šeinaus „Nakties ir Saulės“ semantika atidengia nebylų Žmogaus ir Gamtos ginčą, be kurio neišsivaizduojama nei gamtos, nei kūrėjo paskirtis po saule. Kūrėjas, siekdamas praaugti jį sutvėrusios gamtos dėsnius, šitaip įtvirtina savo dvasinę bei intelektualinę vertę; gamta, užsklendžianti jo pastangas į amžinąją būties ciklą, palieka žmogui neįmenamą egzistencijos mįslę. Eilėraštyje „Naktis ir Saulė“ gamtos semantika personifikuojama Nakties įvaizdžiu. Apsigobusi tamsiaakės nakties rūbu ji atlaidžiai, gal kiek ironiškai stebi ambicingų Žmogaus minčių skrydį. Visagalė Gamta neabejoja savo egzistencinių galių pranašumu, tad leidžia Žmogui pasvajoti, pasimėgauti tariamo lėmėjo iliuzija. Gamta Šeinaus eilėraštyje pasirodo esanti santūri ir moteriškai išmintinga, atlaidi ir tobula, puikiai suvokianti būties paradoksą: kūrėjo geidžiama laisvė, amžinas tobulumo ilgesys kaip tik ir patvirtina jos pačios egzistenciją, prigimtį.

Dvasinio maišto, dramatiškos savęs pajautos motyvai išryškinami ne tik filosofškai meditatyvinuose Šeinaus eilėraščiuose, bet ir personažinio pobūdžio (žanro poetikos aspektu – baladiniuose) kūriniuose. Čia į poetinį akiratį įvedami personažai, išgyvenantys žmogaus būties svarbiausius tarpsnius ar lytis, t. y. žmogaus esaties ar dvasinių verčių tapsmą: Jaunuolis, Mergaitė, Motina, Senolė, Vaikutis, Kūrėjas... Žmogus Šeinaus epinės lyrikos kontekste interpretuojamas kaip vienoks ar kitoks apibendrintas modelis, sutelkiantis pamatines dvasinės, etinės ir estetinės patirties vertes. Visi personažai, būdami tos pačios Gamtos vaikai, savaip vaduojasi iš jos globėjiskų gniaužtų (amžinojo būties paradokso!). Štai prieš Gamtos galybę sukykla ne tik sąmoningasis Kūrėjas, bet ir pats dar gerai nesusivokiantis Jaunuolis. Grumtynės už savo dvasinę erdvę slypi pačioje žmogaus prigimtyje:

*Ir pakyla mintis nuo Jaunuolio galvos. Jis prisimena, kas neįvykę.
Ir fantazijon brėžias nauji reginiai, bet – čia pat pasimiršta.
Taip vilioja išeiti ir siekti. Atvaduoti, ko niekad nebuvo praradęs.
O pro langą regėti užsidegant auksas. Štai ten, pamiškėj.
Bet jį sergsti už medžio sukumpęs galiūnas.
Ir sklendo erdvėj niekuomet neregėtas dar paukštis. Sučiumpa
kietai į nagus. Perniek – neištrūksi.
Bet Jaunuolį užlieja galinga jėga. Vienas žingsnis, ir durys atsiveria pačios.
Vos tik mostels ranka, ir tiltas nudryksta per upę.
Jis klajos naktyje ir ieškos, kas pastotų jam kelią.
Ar yra, kas išdrįs pasipriešinti? (p. 29)*

Maištinga intonacija, nutylanti tik seno žmogaus ir Gamtos pasižnibždėjime, išmintingai atidengia (skandinaviško?) būties minimalizmo vertę. „Nakties ir Saulės“

¹⁷³ Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 130.

Senolė, pasitinkanti paskutinįjį savo saulėlydį, trokšta tik vieno: regėti Gamtos būvį, būti šalia Gamtos. Ne gyventi, skubėti, triūsti ar maištauti, o tiktai būti. Ko gi verta narsi žmogaus laikysena, kiek iš tiesų gilus jo sielos dramatismas, jei savo kelią kiekvienas taikingai baigia Gamtos glėbyje?

O žvilgsnis Senolės – nei griežtas, nei greitas. Bet miela lydėti akim peteliškę plevenant nuo žiedo prie žiedo. Bet miela klausyti bitelių dūzgimo sodo liepyne. Ak, šitokios darbščios, taip smagios!
O, jeigu tik būtų jai lemta sulaukt pjūties meto! Tuomet ji sėdėtų ant slenksčio, klausytų, kaip sunkūs rugių ir šieno vežimai namo parlinguoja. Ir orą užlieja svaiginantys švelnūs kvapai. O kaimas atrodo taip šventiškas.
Tačiau paskutinis atodūsis veržiasi jai iš krūtinės. Ištryškusi ašara gailiai suspindi skruosto raukšlėse.
Ir temsta. Tirštėja tamsa virš Senolės. Naktis, pasilenkus ties ją, paskutinį atodūšį braukia nuo lūpų. Ir paskutinį troškimą. (p. 29)

Bene aiškiausias atsakymas į žmogaus ir gamtos vertybinę alternatyvą, sprendžiamą Šeinius „Nakties ir Saulės“ eilėraščiuose, matyt, glūdėtų alegorinėje Žmogaus lemties ir Gamtos paralelėje, kur nebe žmogus išgyvena gamtos nustatytus dėsnius, o pati gamta patiria žmogaus likimo situacijas. Tad judviejų būtis gali tapti vienodai trapi ir pažeidžiama, o vertė – sklaidi ir ištirpstanti laikinume:

Dalgiai čežėdami pasemia gelmę žolėj. Ir pavymui ilgėdamos driekiasi nukirstos pradalgės – sodrios ir žalios.
Pieva nubudusi stebi, kaip gėlės parkniumba.
Saulė iškyla virš miško ir nužvelgia lauką.–
Žolė pradalgėsna sugulusi džiūsta. Nustebusios gėlės vėl snūsta. Ir vysta.
O pievon skubėjusios bitės pargrįžta atgal. Tik vėjas, šiurendamas šieną, blaškos po pievą. (p. 16)

Apibendrinę Šeinius eilėraščių semantinius motyvus, o ypač jų personifikuotus vaizdinius, pastebėtume šį prasminį klodą opoziciškai išsiskaidant. Esminėje prieštaroje atsiduria ne tik žmogaus savaime, nevalingai išgyvenama būties kaita (Naktis – Diena, Saulė – Mėnuo, jaunystė – senatvė etc.), bet ir gilioji, filosofinė, tos kaitos suvoktis: gyvybės ir mirties sandūra, amžinumo ilgesys ir žūties neišvengiamybė. Pastaroji egzistencinė alternatyva Šeinius eilėraščiuose yra svarbi dviem požiūriais. Viena, jos semantiniai sprendiniai patvirtina jau minėtas rašytojo filosofines nuostatas. Antra, egzistencinės alternatyvos poetinis realizavimas atkartoja, įtvirtina Šeinius meninį diskursą, kuriame esminių įžvalgos principu tarnauja paradoksas.

Poetinės raiškos paradoksas, kaip meninė žodžio išmonė, Šeinius kūryboje visiškai atitinka jo gyvenimo prasmės suvoktį: paradoksas lydi ir paties žmogaus būvį šioje žemėje. Jau „Įvade į meno filosofiją“ alegoriškai, bet labai aiškiai apibūdinęs būties esmę („Būtį valdo dvi prieštaringos jėgos: ryto džiaugsmas, gyvenimas, ir nebūtis, atklystanti iš nakties pragaro“), Šeinius ją patvirtino ir poetiniu žodžiu. Būties – nebūties virsmą „Naktyje ir Saulėje“ pajunta, išgyvena ar nujaučia visa pasaulio gyvastis ir terpė: žmogus, gamta, laikas. Personifikuojama gamta bei jos reiškiniai (miškai, jūra, pieva, kalvos, rūkai, debesys, paukščiai, gėlės, medžiai, saulė, mėnuo, žvaigždės) bei laikas (naktis, diena, gyvenimas, jaunystė, senatvė, branda) egzistencijos kaitą priima taisykliai, ramiai, kaip neišvengiamą dėsni. Tačiau būties kaita, košianti miškus, genanti debesis ar mainanti paros laikus, Šeinius poezijoje tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti

esanti dekoracija žmogaus egzistencijai. Gamtos ir laiko virsmuose glūdi būties – kaip akimirkos – prasmė, gyvenimo esmė. Gamtos bei laiko vaizdiniai eilėraščiuose, matyt, ne atsitiktinai yra įgiję impresionistinių bruožų, tarsi patvirtinančių, jog „*būtis tėra gyvenimo įspūdis, o vienintelė išmintinga išeitis čia – vytis akimirka, nes dabartis jau bėra tik mirtis. Meno, kaip ir gyvenimo, priedermė – giedoti himną akimirkai.*“¹⁷⁴ Gamta ir laikas, eilėraščiuose įgiję įvairias personifikacijos formas, išmintingai išgyvena šios akimirkos prasmę. Tačiau žmogui suvokti egzistencijos esmę, akimirkos galią, prireikia viso gyvenimo. Kaip tik todėl eilėraščių rinkiny „Naktis ir Saulė“ žmogaus akistatai su būtimi atverti pasirenkami apibendrinti poetiniai personažai, išgyvenantys psichologinių permainų situacijas bei gyvenimo įžvalgos lūžius. Vieni jų intuityviai pajunta akimirkos jėgą, tą didįjį būties paradoksą, kiti subrandina skaudžios patirties išmintį. Nežinia, ar sąmoningai, bet Šeinius būties intuicija apdovanojo moteris: Mergaitę, Motiną, Senolę. Štai Motina, auginanti kūdikį, rodos, įprastą dieną, įprastoj situacijoje pajunta akimirkos svarbą:

*Kūdikis džiaugias ir merkias prieš saulę. Rankelėm apsiveja kaklą mamos.
Po to žvelgia nustebęs, kaip nardo aplinkui vikriosios kregždės,
drugeliai kaip leidžias lėtai nuo žiedo prie žiedo.
Jis alkanas! – Motinos krūtį žindžia ramiai. Motina klausos.
Šypsodamos girdi laiminga, kaip kūdikis auga.
Pro medžių lapiją skvarbus spindulys jai kaitina skruostą.
Ir Motina jaučia, kaip sensta. (p. 24)*

Kiti Šeinius poetiniai personažai, pagauti jaunatviško nesusivokimo (Jaunuolis) ar genijaus ambicijų (Kūrėjas), stoja į nelygią kovą su Gamta, kad apgintų amžinybės idėją, be kurios neišsivaizduojamas prasmingas gyvenimas. Kaip tik čia atveriamas erdvė Šeinius jau teoriniu žodžiu įtvirtintai kūrybinės valios nuostatai – „gyvybės troškimo“, „tvėrybinės galios“, „gyvybės energijos“ suvokčiai. Viena vertus, žmogus puikiai supranta, kad be maišto, be aukos kūrybos idėjų neįveiks; kita, – kad visa gyvenime tėra laikina („*dabartis – bėra tik mirtis*“):

*Poetas baigia kūrinį. Paskutinė eilutė nuvirva lapu, ir ilsisi plunksna.
Pargrįžta poetas atgal iš sutverto pasaulio.
Saulės šviesa palieka jo kambarį. Nušliaužusi darbo stalą, pranyksta už lango.
Palūkuriavusi medžių lapijoje, šviečia takeliui link marių.
Bet netrukus ištirpsta miško viršūnėse...
– Naktis ir saulė nenuilsdamos grumiasi, tverdamos laiką.
– Gėlės pražydusios vysta. Šypsos žmogus, bet netrukus pabūgsta.
– Viskas, kas gyva, sunyksta (p. 21)*

Kūrybinė valia, Šeinius suvokta kaip gilioji kūrybinės sąmonės esmė bei vienintelė nemari sielos išraiška, „Naktyje ir Saulėje“ suskamba tarsi finalinis pagrindinės meninės idėjos akordas. Eilėraščių Kūrėjas, gyvenimo patirtimi priėmęs neišvengiamą būties laikinumą, o kūrybos valia įtikėjęs, jog tik menas, grožio akimirka, suteikia prasmę amžinybės iliuzijai, pripažįsta jų abiejų (nepermaldaujamos Gamtos ir Nakties – sapno, saldžios iliuzijos) galią:

*Pakyla ir žvelgia pro langą išmintingai ir drąsiai.
Užlieja jėga netikėta. Iš kur ji atklydo? –*

174 Ignas Šeinius, Введение в философию искусства, in Riksarkivet, I.

*Saulės šviesa užgeso net miško viršūnėj. Paauksinti debesys tvyro
skliaute iškilmingai. Nusidažo dangus purpurais.
Tik toli, horizonte, žaliuoja.
Ir visa nutyla. Lieka poetas rymoti. Jis klauso:
miškais ir laukais atkeliauja naktis.
O diena skubėdama slepiasi. Palydi saulę poetas.
Ji dar švysteli skliauto gelmėn ir pasveikina naktį.
Brangios poetui vienodai abi. (p. 31)*

Be eilėraščių proza, į Šeinius rinkinį „Naktis ir Saulė“ buvo įtraukta ir novelečių. Greitu pažvelgimu galėtume pastebėti, kad kai kuriose jų – vien tik gamtos būtis, jos kaita, tapsmas („Vakaro ir ryto rasa“, „Ko dūsauja kalva“, „Baltoji princesė“), kitoje – žmogaus patirtys, įgytos akistatoje su gamta („Skaistaveidė mergaitė ir jos peteliškė“, „Klausyk, tylą“), trečioje – gamtos personifikacija, alegorizuojanti ir bylanti žmogaus išminčiai („Juodasis katinėlis“, „Trys paukščiai“, „Drugelis ir didysis miško medis“), ir pagaliau – išgryninti, atsieti nuo pasaulio bei gamtos, intymūs žmogaus jausmai („Tu“, „Mes“, „Bareljefas“). Šeinius novelečių teminė įvairovė nėra atsitiktinė. Semantiškai ji tarsi skaido pasaulį, pateikdama keturis patirčių pjūvius (pačios gamtos, žmogaus per gamtą, gamtos per žmogų, paties žmogaus). Ar „Nakties ir Saulės“ novelečių prasmė tebėra susieta su autoriaus teorinės minties – egzistencinių idėjų, kūrybos tapimo – pamatais, klotais jo „Įvade į meno filosofiją“, „Lietuvių kultūroje“ ir įgijusiais poetinio žodžio formą eilėraščiuose proza?

Šeinius noveletės, kuriose vyrauja gamtos motyvų semantika, yra bene artimiausios „Nakties ir Saulės“ eilėraščiams. Noveletėse į atšalaus, lyg ir anapus teksto esančio stebėtojo akiratį telkiasi tie patys gamtos gaivalai, kūnai, esybės, kaip ir eilėraščiuose: vakaras, vėjas, rytas, rasa, saulėtekis, naktis ir diena, medis, paukštis, debesynas... Pirmu išpūdžiu, šioje lyrinės prozos erdvėje nėra fabulos ataudų, epikai būdingo veiksmo; čia skleidžiasi vidinis, kasdienei akiai neregimas gamtos tapsmas, saistantis akimirką ir amžinybę:

Naktis apkabina mišką švelniais juodais sparnais, ir miškas saldžiai užsnūsta jos glėby. Šešėliai nė nekrusteldami slysta nuo medžio prie medžio saulės laidoj, kol tyliai sustoja už tvirto kamieno ar susirango tankaus krūmyno kojūgaly. Ir atsidūsta.

Diena nemiega. Ji sverbias iš žemės gelmių, pasistiebia žolės delnais ir nematoma kyla ligi paties medžių vainiko. Iš saulės spindulių, įsiskverbusių žemės gelmėn, užgimsta diena – iš savo ilgesio saulei.

Rasos lašas suspindi, pakilęs aukščiausio beržo viršūnėn. Laimingas, džiaugsmingas. Ir žaižaruoja tamsoj, lūkuriuoja saulės tekėjimo, – mirksnio.

Bet krusteli lapas, laiką apreiškimo belaukiantį lašą. Akimirkos našta, matyt, pasirodė sunki. Ir krinta rasa, skambėdama dūžta, bet... nupuola į patį rožių žiedyną. Rožė pabunda, išgąsdinta laimės akimirkos. Ir skleidžias gyvenimo džiaugsmui¹⁷⁵.

Be galo poetiškai sensualistiniai gamtos reginiai, kuriuose impresinė akimirkos pagava susipina su amžinybės jausmu. Ar čia – ne tas pats lyrinės žvalgos paradoksas, kaip ir Šeinius eilėraščiuose, kur amžinybės didybė nušvinta akimirkos prasmėje? Iš

¹⁷⁵ Vakaro ir ryto rasa, in Ignas Jurkunas Scheynius, Natt och Sol, Stockholm: Svenska Andelsförlag, 1918, p. 73–74.

pirmo žvilgsnio – lyg ir tas pats, paradoksu paremtas pagavos bei išraiškos principas. Ir vis dėlto, bendra šiems skirtingiems Šeiniaus kūrybos žanrams tik pati paradokso logika, autoriaus gebėjimas išvelgti netikėtus reiškinių aspektus. Atidžiau išsižiūrėję pastebėtume, jog paradoksali akimirkos-amžinybės samplaika Šeiniaus eilėraščiuose ir noveletėse atidengia skirtingus egzistencijos bruožus, o sykiu įtvirtina ir nevienodą poetikos modelį. Jau minėjome, kad Šeiniaus eilėraščiuose akimirkos-amžinybės jungtis byloja neišvengiamą egzistencinę gyvybės-mirties alternatyvą; čia Kūrėjo lemtyje slypi besivejamos akimirkos, išpūdžio prasmė, kaip vienintelė galimybė išlikti nemariam. Už amžinybę grumiamasi, ji garbinama, jos būties formos mistifikuojamos. Idealo šviesa ir sykiu nelygiavertės kovos už jį dramatismas veda Šeiniaus eilėraščių literatūrinės raidos atabradais – iš istorinės apyvartos besitraukiančio romantizmo pėdsakais. Tačiau pati eilėraščių poetika – pakankamai moderni XX a. antrajam dešimtmečiui: čia vyrauja vyksmo prerogatyva prieš veiksmą, asociacijomis pagrįsta poetinių motyvų kaita, paradokso logika; ir tai artina Šeiniaus poetinius kūrinius prie literatūrinių moderniosios raiškos tendencijų. Kaip tik šios savybės „Nakties ir Saulės“ eilėraščiuose aktualizuoja būties semantikos neoromantiškąjį aspektą.

Šeiniaus noveletėse akimirkos ir amžinybės sandūra pirmiausiai išryškina atsitiktinumo prasmę, jos paradoksalumą. Kad ir turėdamas tą pačią akimirkos semą, atsitiktinumas ne tik įkūnija momentiško savybę, bet ir – svarbiausia! – pakeičia visą tolesnį subjekto ar objekto būvį ar net lemtį (*pvz., cituotoje noveletėje ramos lašas lūkuriuoja akimirkos – saulės patekėjimo, bet atsitiktinai virptelėjęs lapas pakeičia lašo „lemtį“; atsitiktinai nukritęs rožių žiedynas, ramos lašas pakeičia ir rožės žiedo būvį – ši tampa, rodos, amžiams laiminga*). Matyt, charakteringa, kad nė vienoje novelečių Šeiniaus nebegrįžta prie kovos už amžinybės idealą, prie dvasinės grumties motyvų ar prie dramatiškai išgyvenamos užmarštin nūnirusios praeities, t. y. neoromantiškųjų semantikos tendencijų. Noveletėse „gaudoma“ emocinio išpūdžio akimirka, o gyvenimo bei pasaulio būties sklaidoje aktualizuojama, rodos, beprasmiško atsitiktinumo lemtinga prasmė. Čia verta prisiminti, kad „literatūros kūrėjų galvas užvaldžius atsitiktinumo, kaip pačios dažniausios gyvenimo lemties formos, idėjai, moderniajame žodžio mene keičiasi pati egzistencinė žmogaus savivoka: tai, dėl ko taip karštai išgyveno romantikai, tapo visai bereikšmiška ankstaus modernizmo šalininkams: juk pasaulį šiaip ar taip valdo atsitiktinumas. Pati natūraliausia amžinojo atsitiktinumo raiškos forma tapo autentiškas išpūdis, impresija, išpaudas širdy ir atminty.“¹⁷⁶ Šis apibendrintas literatūrinės patirties apibūdinimas puikiai tinka Šeiniaus dar Lietuvoje subrandintam impresionistiniam epinės raiškos modeliui („Kupreliui“, „Vasaros vaisėms“, kt.). „Nakties ir Saulės“ eilėraščiuose akimirkos prasmė sutelkiama į statišką amžinybės iliuziją; o noveletėse akimirkos paliudytas atsitiktinumas išprovokuoja būties kaitą. Eilėraščių būties akimirka suponuoja „kūrybinės valios“ esmę; novelečių būties atsitiktinumas skatina autentiškos pasaulio suvokties atspindį.

Kitas Šeiniaus „Nakties ir Saulės“ novelečių semantikos skerspjūvis – žmogaus patirtis, įgyta akistatoje su gamta: dangaus kūnais, vandeniu, vėju, tyla ir garsais. Šiose noveletėse žmogaus buvimas išreikštas dvejopai. Kartais jo vaizdinys tik numanomas,

176 Attle Kittang, Text och tolkning, in En introduction till den moderna litteraturteorin, Stockholm/Stenahag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997, p. 82.

tekste konkrečiu asmeniu neįvardijamas (nov. „Klausyk, tyla“, „Išsklidusios mintys“, „Sodo pasaka“), o kartais aiškiai individualizuotas. Pirmuoju atveju nekonkretizuota žmogaus figūra epiniame tekste primena lyrinio subjekto esmę poezijoje: čia abstraktusis regėtojas, savo vidinio pasaulio perteikėjas, tampa savotišku dvasiniu autoriaus antrininku; jis tarsi pats sau išsako intymiausius sielos slėpinius:

Priartėki, tyla, ir sakyk, ko gi tyli? Ir ko tavo balzganos akys vis stebi mane? Ar negirdi, mano siela kaip šaukia! Ko gi tu skandini mano riksmą, ko aidui užspaudi tu gerklę? Netylėk!

Paklausyk! Mano siela dainuoja. Būsiu linksmas, drąsus ir laimingas. Ir giedosiu, dainuosiu per amžius.

Ir man bus vis tiek, ar tu tyli.– Plakas bangos, ir lekiantis vėjas košia miškus...

Ar jauti, kaip žemė alsuoja? Ji nenori tylėti. Ir netrukus krūtinė džiaugsmu jos pratrūks.

Bet ko tu tiesi savo didelius juodus sparnus virš manęs?

Nežiūrėk į akis! Aš nenoriu tylėti, tylėti, tylėt...¹⁷⁷

Šeinių lyrinės noveletės, saistančios gamtos ir žmogaus pasaulį, visų arčiausiai glaudžiasi prie eilėraščio esmės, jo poetikos dėsnų. Net jose pasirinkta vidinė kalba, trūkčiojanti sąmonės srauto punktyru, artina epinį tekstą prie lyrikai būdingos, asociacijų logika grindžiamos, meninių motyvų kaitos. Kaip eilėraščiuose, taip ir noveletėse, iškylantys vaizdiniai dėl aliuzijų susiveria į vieną grandinę:

Ar girdi? Pajuntu, kaip pasaka sėlina mūsų taku. Imk mano ranką. Jauti? Tik stebėk – visa sustingo. Bet kampe atsidūsta kažkas. Pažiūrėki! Krusteli stalas. Kėdė, pianinas ir gaidos... Ir iš po žemių sugaudžia akordas. Girdi?¹⁷⁸

Tačiau net ir šių lyrinių novelečių atveju negalime dėti tapatybės ženklų tarp segmentų – lyrikos ir epikos. Ir ne vien todėl, kad noveletėse Šeinių poezijai savitą neoromantinių motyvų lauką (su visa jį lydinčia poetikos sistema) keičia intuityvizmo, impresionizmo bruožai, bet ir dėl to, kad jose net ir trūkčiojančio, vingraus, potekstinio vyksmo slinktis susineria į vieningą siužetinį tinklą (o siužetiškumas lyrikoje tėra išimtinė savybė!). Šeinių prozinių eilėraščių negalėtume „papasakoti“, kaip kad neįmanoma papasakoti jokio eilėraščio apskritai. Tačiau iš lyrinių novelečių visumos suvokiame dvasinio vyksmo podirvį – fabulinį piešinį, siužetinį veiksmą. Tiesa, žanro poetikos riba tarp Šeinių prozinių eilėraščių ir lyrinės prozos yra tiesiog perregima; tačiau ji yra, ir ši išvalga mums reikalinga. Šiuo atveju tampa svarbi ne formalioji žanrų skirtis, o pats raiškos žingsnis nuo grynosios lyrikos iki lyrinės epikos teksto. „Nakties ir Saulės“ eilėraščių bei novelečių gretinimas tarsi pro padidinamąjį stiklą išryškina, paaiškina Šeinių impresionistinės prozos tapsmą. Prie šio aspekto dar sugrįšime, kalbėdami apie švediškuosius Šeinių romanus.

Į kitas Šeinių „Nakties ir Saulės“ noveletes, semantiškai pinančias žmogaus ir gamtos sąsajas, įvedamas aktyvus, individualizuotas herojus („Skaistaveidė mergaitė ir jos peteliškė“, „Nakties karaliai“). Čia rašytojas gerokai atitolsta nuo lietuvių lyrikai charakteringų poetikos principų, išlaikydamas tik pačius bendriausius jos bruožus: fantazijos polėkį ir stiliaus lyrizmą. Skirtingai nei „Nakties ir Saulės“ eilėraščiuose, noveletėse žmogaus ir gamtos semantika neįgyja jokių dramatizmo bruožų; čia

177 Tyla, in Ignas Jurkunas Scheyniius, Natt och Sol, Stockholm: Svenska Andelsförlaget, 1918, p. 85.

178 Pasakos žaismas, in Ten pat, p. 61.

nematyti nei prasminių žmogaus-gamtos paralelių, nei sankirtų. Egzistencinių idėjų ir filosofinių sprendinių paieškos, būdingos Šeiniaus eilėraščių kolizijoms, noveletėse visiškai ištirpusios sentimentalių regėjimų ūke, naivių svajonių vilnijoje:

Ėmė temti. Sumojusios tai peteliškės netruko sugrįžti į pievą, kurioj susitiko iš ryto. Baltoji peteliškė švelniai pabučiavo kitą, su mėlynais taškeliais sparnuos. Ir ši vėl pavirto mergaite. Ji pamatė baltąją peteliškę nutolstant, mąžtant, ištirpstant į tolius. Tuo met mergaitė apsisuko ir siauru takeliu – tekina per rugių laukus. Rugių, išdidžiai besiūruojančių, paskleidusių viršum galvų sodrią ir kvepiančią miglą.

Namie mergaitė papasakojo mamai, ką mačiusi ir ką patyrus. O naktį sapnavo, rytojaus ryte ką teks jai patirti.

*Kai pakirdusi saulė dar maudės plačiam ežere, suskubo pažvelgti skaistaveidės languosna. Pabudino ją ir pasakė: lankoj peteliškė jau laukia ir supas apsunkusiam žiede gėlės.*¹⁷⁹

Tad aptariamo pobūdžio Šeiniaus noveletėse (su individualizuotai išreikštu kūrinio personažu) bergždžiai ieškotume filosofinės išminties ar mintijimo. Semantikos pamatančia gula kitas gruntas, meninei raiškai pasirenkamas kitas literatūrinis modelis. Šiuo-kart aktuali tampa į Šeiniaus meninio žodžio patirties lauką patenkanti literatūrinės įtakos, kūrybinio eksperimento, o galbūt ir bendradarbiavimo aplinkybė. Rūpimo klausimo pėdsakai mus veda link kontekstinės aktualaus laikotarpio medžiagos – asmeninio Šeiniaus archyvo. Pasklaidžius 1917-ųjų liepos–rugsėjo mėnesio išpūdžių dienoraščius, rašytojo užrašų knygeles¹⁸⁰, kur kiekvienai dienai skiriama po du tris sakinius švedų kalba, paaiškėja, jog tuomet ypač domėtasi, skaityta Šiaurės šalių romantikai (Hansas Christianas Andersen, Carlas Jonas Love Almqvistas, Erikas Johanas Stagnelius), o dar tiksliau – jų literatūrinės pasakos. Rodos, šiek tiek pavėluota meninio žodžio novatoriui žengti jų pėdomis? Šeiniaus švediškojoje kūryboje dar neišmėginta, tačiau Vakarų meninio žodžio patirtyje seniai ir plačiai išplitusi literatūrinės pasakos bei literatūrinės aliuzijos forma anuomet (o ir gerokai vėliau) ypač patikdavusi rašytojo žmonai Gertrudai (Sydoff)¹⁸¹. Matyt, ne atsitiktinai Šeiniaus „Nakties ir Saulės“ noveletes, turėjusias literatūrinės pasakos žanrinių savybių, ji taisė, redagavo, pildė, glūdino su kur kas didesniu uolumu nei vyro eilėraščius ar lyriškąją prozą¹⁸². Dėl pastarosios aplinkybės neturėtume apgailestauti.

Dar ryškesnių literatūrinės stilizacijos bruožų yra įgijusios tos Šeiniaus noveletės, kuriose personifikuoti gamtos reiškiniai išgyvena žmogui charakteringus gyvenimo patyrimus („Juodasis katinėlis“, „Trys paukščiai“, „Peteliškė ir aukštasis girios medis“). Tik jei „Nakties ir Saulės“ eilėraščiuose šis raiškos principas (per gamtą – apie žmogų) buvo tikrai subtilus, į bendrąją egzistencialistinę pasaulėvaizdį įjautas potekstėje glūdinčių užuominų, aliuzijų nytimis (eil. „Kai vakaras įminga manyje“, „Mano mielas ir tylusis laike“), tai noveletėse gamtos animizacija tapo arba tiesiog infantilčiai naivi

179 Skaistaveidė mergaitė ir jos peteliškė, in *Ten pat*, p. 111.

180 Asmeninis Šeiniaus archyvas, Stokholmas, Upplando g. 66.

181 Šio straipsnio autorei papasakoti Šeiniaus sūnaus, Irvis Scheynius, atsiminimai (1998–1999, Stokholmas) apie šeimos vakaro bei vasaros atostogų skaitymus, kuriems Gertruda labai dažnai išrinkdavusi romantikų literatūrines pasakas.

182 Asmeninio archyvo rankraštynas yra išsaugojęs šių novelečių-literatūrinių pasakų faksimiles, kurių bendraautorystė tikrai galėtų atitekti Gertrudai Sydoff.

(„Juodasis katinėlis“), arba nenatūraliai stilizuota, o neretai – net manieringa („Trolių žaidimai“, „Nakties karaliai). Matyt, perdėm literatūriška gamtos interpretacija, noveletėse turėjusi tapti iškilnia filosofine alegorija, apibendrinančia gyvenimą ir žmogų, buvo įsprausta į lietuvių estetinei pajautai svetimus kitų kultūrų raiškos tradicijų šablonus, atilizacijos stereotipus.

Bene tirščiausia manieringos lyrinės raiškos dozė teko toms Šeinių noveletėms, kuriose bandomi išryškinti intymūs žmogaus jausmai, juos rašytojui neįprastai atsiejant nuo gamtos, nuo supančio pasaulio („Tu“, „Mes“). Archyviniai šaltinių pėdsakai rodo, jog šios kelios noveletės, žanro poetikos aspektu apibūdintinos kaip meilės lyrinė epika, buvo parašytos bene anksčiausiai: 1916-ųjų pabaigoje–1917-ųjų pačioje pradžioje, tuo metu tikrai išgyvenant susižavėjimą, meilę „baltakasei švedaitei“¹⁸³. Tad rašyta spontaniškai, autentiškai, nesukant sau galvos dėl literatūrinių konvencijų ar ambicijų. Matyt, iš čia – kuriamo vaizdo paprastumas (lėkštumas?), kuomet žodžiais įvardytas jausmas turėjo tarytum savaime būti vertybė, nes jis tą jausmą atspindi. Tik paradoksalu: tiesioginė jausmų pasaulio semantika novelečių tekste dėvi egzaltuotos poetikos rūbą! *Niekas dar nepatyrė, ką reiškia jos sielos palaima. Niekam dar ji nesišypsojo, pagauta spindulingo ilgesio sparnų.*

Prieina jaunuolis prie jos. Ir taria, sukaupęs visą jaunatvišką sielos galią ir visą svaigimą minčių:

– Leisk man sutikt tavo žvilgsnį. Noriu paskęsti tavo akių gilumoj, pačiam jų šviesos dugne.

Nusisuka ji ir žvelgia į gėstančio vakaro tolius. O ten ūkuose linguoja širdies paslaptis, nuo visų giliai užrakinta.

Prieina prie jos jau kitas ir lenkias žemai. Jis baiminas, kad viltis nesipildys, kad pavasario nutviektą jausmą šešėlis užklos:

*– Leisk pajust tavo rankos beribį lengvumą. Leisk, kad lūpos pražystų tau tariant žodžius.*¹⁸⁴

Ar šis semantikos-raiškos paradoksas netampa numanymu, kad pačiai kūrybinei Šeinių prigimčiai egzaltacija nebuvo visai tolima? Tokio padvejojimo neįleis mums atsikratyti ir vėlesniais dešimtmečiais Šeinių švediškojoje kūryboje vis prasimušantys stiliaus įmantrybių intarpai. Tiesa, žinant rašytojo atidumą kiekvienam teksto žodžiui, turint jo paties ištarme paliudytą tiesą, jog kurdavęs „kankinančiai“¹⁸⁵, nenustebėsime patyrę, kad egzaltuotos saviraiškos vėliau ypač stengtasi vengti. Juk literatūrinės intuicijos bei nuovokos būta tikrai geros.

Ir vis dėlto šių aiškinimų (išimtinio spontaniškumo, kūrybinio eksperimento ar patariamojo balso iš pašalies) ne itin pavykusiam stilizacijos būdai (literatūrinei alegorijai, literatūrinei pasakai) ar ištinkančiam manierizmui Šeinių noveletėse, tikriausia, nepakaktų. Ypač tai pasakytina apie į tekstą užklystantį manieringumą. Jei atkreipsime dėmesį į jo ankstyvuosius studijų metų literatūrinius bandymus¹⁸⁶, kurių faksimilės tebesaugomos Stokholmo Valstybės archyve, pastebėsime, kad jau vaizde-

183 Personliga diverse, in Asmeninis Šeinių archyvas, Stokholmas, Upplando g. 66.

184 Bareljefas, in Ignas Jurkunas Scheynius, Natt och Sol, Stockholm: Svenska Andelsförlag, 1918, p. 93.

185 Iš Šeinių įrašo dienoraštyje apie 1943 m. lapkričio 26 d. susitikimą Suomijoje su T. Aminoff, kt. Nusistebėjus, kaip greitai buvęs parašytas „Raudonasis tvanas“, Šeinius atsakęs: „Šiaip jau labai kankinančiai rašau, daug pajėgų atiduodu kiekvienam žodžiui.“

186 Riksarkivet, 2.

liuose ar eskizuose rusų bei lietuvių kalbomis sumyšta vos ne visos XX a. pradžios modernėjančio meno tendencijos, jų „ekstremalūs“ raiškos taškai: dramatizuojama simbolika („žaibų liežuviai“, „palūžę sparnai“, „mirties praraja“), ankstyvojo futurizmo drastiški miesto atributai („miesto išalkus gerklė“, „miesto nasrai“) ar naivus tiesiaprasmis sentimentalumas. Reikėtų suprasti – bandyta, eksperimentuota? Įdomu, jog laikas, kūrybinė patirtis vis dėlto nebuvo vienareikšmė aplinkybė, nulėmusi Šeinius meninio žodžio „duobes“ ar aukštumas: kūrybinio kelio pradžioje, dar tebestudijuojant, parašomas klasika tapęs „Kuprelis“, nors pagrečiui – gausu ir minėtų eksperimentinių eskizų; Šeinius gyvenimo pačioje brandoje švedų kalba sukuriamas vienas įdomiausių romanų „Kentauras žvengia“, tačiau tą patį, paskutinįjį, kūrybos dešimtmetį neišvengta ir visai nesėkmingų bandymų (perrašinėjant prastyn keičiamos švediškos dramos „Naujasis valdovas“, „Narvydis“, kuriamos manieringos noveletės). Tad meninio žodžio paieškos, o kartais ir stilistiniai kraštutiniai, tikriausia, bylos ne apie Šeinius tobulėjančią kūrybos genezę, o – kur kas paprasčiau, nors rašytojui skausmingiau – apie nuolatinės pastangos pritapti, surasti švedų grožinės kūrybos kontekste aiškiai apibrėžtą vietą savo literatūrinei raiškai. Turėdami galvoje ryškiai pastebimas lietuviškas reminiscencijas „Nakties ir Saulės“ kūriniuose, suprasime, kad Šeinius vylėsi būti originalus, tad ir išgirstas naujojoje literatūrinių tradicijų žemėje, savo naujojo tėvynėje. Ar buvo – atsakys ilgas ir nelengvas jo kūrybos kelias Švedijoje.

Vėlesnėje Šeinius švediškojoje kūryboje nebepasikartos originali teorinės bei poetinės minties sąsąuka, kurios lietuviškasis verčių aspektas, rodos, taip patikimai buvo įsitvirtinęs, grakščiau nugludinęs „Lietuvių kultūros“ bei „Nakties ir Saulės“ semantiką ir poetiką. Pati lietuviškosios tematikos aktualizacija, žinoma, išliko ryški ir vėlesniųjų kelių dešimtmečių rašytojo kūriniuose. Tuomet diskurso tautiškąją motyvą tebegarantavo kūrėjo prigimtinės mentaliteto bei pasaulėjautos ištakos, aiškiai numanomas adresatas – švedų skaitytojas. Tačiau lietuviškumo paradigma šiuo minėtu etapu įgijo kitą, ne teorinį, ne lyrinį, o žanrinę raiškos vingį. Jis Šeinius švediškosios kūrybos peizaže atvėrė epinio bei publicistinio pasakojimo erdves, atgaivindamas iš lietuviškojo impresionizmo atklydusius pažįstamus vaizdus ir sykiu brėždamas modernėjančiame horizonte dar neregėtas semantinių verčių bei meninės formos linijas.

Ignas Šeinius švediškosios kūrybos patirtyje ryškiausias pėdsakas siejamas su epika. Turint domėje rašytojo valstybines ir visuomenines pareigas Lietuvoje bei Švedijoje, tenka pripažinti, kad jos nors ir netiesiogiai, vis dėlto darė įtakos romanų semantikai ir jų meninei naracijai. Tad jų vertybinei genezei suvokti stabtelkime prie Šeinius publicistinės patirties, kaip vieno iš žanro kontekstinių aspektų.

Kelis dešimtmečius trukusį Šeinius švediškosios epikos kelią pradėjo politinės publicistikos knyga „**Den röda floden**“¹⁸⁷ (Raudonasis tvanas), tiesiogiai inspiruota istorinių pervartų Lietuvoje – 1940-ųjų sovietinės okupacijos, Nepriklausomos Lietuvos žlugimo – ir parašyta per rekordiškai trumpą kelių savaitių laiką. Tai buvo aktualumu degas šurpių istorinių įvykių liudijimas neutraliai šaliai, kuri apie mažų tautų tragediją buvo linkusi susitaikėliškai nutylėti. Publicistikos knygoje rašytojo iš-tarmė visų pirma paklūsta fakto logikai, o ne meninės išmonės laisvei, nors subjekty-

187 Ignas Jurkunas Scheynius, *Den röda floden*, Stockholm: Svenska Andelsförlag, 1940.

vus įvykių išgyvenimas čia išlieka labai stiprus. Nė vėlesniuose Šeinaus romanuose, tiek istoriniuose („Stebuklo belaukiant“), tiek socialiniuose („Nusileisk ant žemės“, „Kentauras žvengia“), nėra griežtos takoskyros tarp aktualių istorinių bei socialinių faktų ir meninės fikcijos, įtvirtinančios tuos faktus. Šeinaus „Raudonasis tvanas“ laikytinas savotiška įžanga į vėlyvesniąją, kur kas spalvingesnę ir gilesnę rašytojo grožinę epiką. Tiesa, rašytojas dar grįš prie savo publicistinės patirties, 1945 m. sumanydamas tartum pirmosios publicistinės knygos „Raudonasis tvanas“ tęsinį – „**Den röda floden svämmar över**“¹⁸⁸ (Raudonasis tvanas užplūsta). Antroji knyga – kur kas sudėtingesnė, daugiau pagrįsta ne subjektyvaus išgyvenimo įtaiga, o istorinių premisų, įvykių ir pasekmių argumentuota analize. Ankstyvojo pokario politinių užkulisinį derybų atodangos, konkrečių įvykių komentarai knygoje, peraugdami į gilius žmonijos būties, jos vertės apmąstymus, liudija rašytojo intelektualinę brandą, politinę įžvalgą, meninį talentą. Autoriaus naracijai būdingas stilistinis įnirsis, keliantis kvapą gnaužiančios įtampos išpūdį, – tartum būtų rašyta, papasakota vienu ypu, – tikriausia, buvo paakintas ne tik Antrojo pasaulinio karo geopolitinių pasekmių, bet ir 1945-ųjų politinės, vadinamosios Baltų pabėgėlių bylos Švedijoje, kurioje Šeiniui teko aktyviai dalyvauti. Švedijos Riksdage, teisme, žiniasklaidoje gynęs deportuoti pasmerktus 146 karo pabėgėlius iš Baltijos kraštų, Šeinius sugebėjo išjudinti merkantilišką švedų visuomenę¹⁸⁹. Knygos „Raudonasis tvanas užplūsta“ didžiulį pasisėkimą Skandinavijoje (pakartotini trys leidimai, vertimai į danų, suomių, norvegų kalbas) lėmė ne tik visuomenei jau pažįstamas autoriaus, – rašytojo, politikos veikėjo, – vardas, ne tik jo detalai fiksuojama įvykių autentika, bet ir įtaigi publicistinio žodžio raiška, bekompromisė vertybinė nuostata: tiesiogiai, apnuoginančiai reali savo semantika, rupi savo leksika, nepaleidžianti iš įtampos gnaužtų savo dramatiška kalbėjimo sintakse:

Tai, kas vyksta prieš mūsų akis, didžioji žmonijos drama. Ir jei nuotykiu vardan kas guodžiasi, jog tragiška karo baigtis gal tepalies Baltijos tautas, Lenkiją, Vengriją, Rumuniją, na galbūt dalį kitų mažesniųjų valstybių, kad ir koks tvirtas realistas būtų, iš pamatų klysta. Demokratių progresyvių šalių žlugimas reiškia ne ką kitą, kaip augančią reakcijos valdžią, jos plitimą demokratinės tautų šeimos sąskaita. O pasitelkus totalitarinius metodus bei modernųjų demagogijos meną, taip puikiai įvaldytus ir jau įsigalėjusius, reakcija netruks vėl atsukti atgalios visą pastarųjų dviejų šimtmečių kultūrinę bei politinę raidą. Istorija įrodė, kad nugalinčioji reakcija niekada nepajunta soties, niekada neima gerbti žmogaus... (p. 240)

Šeinaus knygos „Raudonasis tvanas užplūsta“ semantika daugiabriaunė. Kūriny, tikslus karo bei ankstyvojo pokario Europos situaciją bei Baltijos šalių padėtį atkuriančia faktografija ir giliamintiškais tautų egzistenciniais apmąstymais, tampa labai įdomus savo pranašišku akylumu. Šeinius pateikė, šiandien regime, įžvalgą geopolitinę Lietuvos perspektyvos analizę, pranašaudamas Lietuvai vietą Europos tautų šeimoje. Ir rašytojo įžvalga po bemaž pusšimčio metų pasitvirtino! Šeinius pagrįstai įvardijo Europos valstybių sąjungos reikmę, sukūrimą ir perspektyvą, pavadindamas savo modelį Europos Federacija, numatydamas jam valdymo ir savireguliacijos principus. Tiesa,

¹⁸⁸ Ignas Jurkunas Scheynius, *Den röda floden svämmar över*, Stockholm: Natur och Kultur, 1945.

¹⁸⁹ Slaptieji Švedijos Riksdago protokolai (1945–1946), in *Baltiska arkivet*, Stockholm, vol 14.; *Riksarkivet*, 12, 24.

rašytojo publicistikoje nesunku pajausti apmaudų gaudulį, jog Baltijos šalims anuomet neteko dalyvauti Vakarų Europos politinio gyvenimo raidoje, o knygoje pateiktasis modelis – tai galingųjų valstybių neišgirstas, nors ir logiškas sveiko proto bei sąžinės balsas.

Tikriausia, daugelio tautų romano žanrinėje raidoje, ypač visuomeninės meninės minties lūžių laikotarpiais, kinta ne tik vertybinės bei struktūrinės nuostatos, bet ir išryškėja vienokių ar kitokių sociumo aspektų atodangos. Romanas net XX a. išlaiko daugialypio vaizdavimo bruožus, atklystančius iš epo ir patirtuosius per istorines būties ir buvimo realijas. Lietuvių romanas XX a. pirmaisiais dešimtmečiais išgyvenęs permainingą pasakojimo technikos slinktį, iš esmės plėtojo du pagrindinius vaizdavimo būdus: tradicinį mimetinį (išreikštą realistiniu, demetaforizuotu kalbėjimu: Lazdynų Pelėdos „Klaida“, J. Grušo „Karjeristai“, P. Cvirkos „Žemė maitintoja“, kt.) ir modernųjį psichologinį (pasižymintį asociatyvia, metaforizuota kalba: I. Šeiniaus „Kuprelis“, A. Vaičiulaičio „Valentina“, kt.)¹⁹⁰. Taip pat ir švedų romano poetikos situaciją šiuo laikotarpiu išreiškė *objektyvistinio ir subjektyvistinio* minties perteikimo kaita¹⁹¹. Tiesa, švedų epikoje diskursų slinktis pastebima jau XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Vernerio von Heidenstamo (1859–1940) daugiatomė epika, – romanai „Karolinerna“ (Karolio pasekėjai, 1897–1898), „Hans Alienus“ (Hansas Alienius, 1892), – bene anksčiausiai įtvirtino takoskyrą tarp ekstensyvaus, tradiciškai realistinio (ar mimetinio) rašymo ir naujųjų žanro formų, kurioms savas vizijų pasaulis, asociatyvinis mąstymas bei alegorinis jo perteikimo būdas. Tačiau modernistinės žvalgos įpročiai švedų epikoje įsigalėjo tarytum delsdami: tuometė literatūros savi-voka aktualiąją temą¹⁹², teikiančią skaitytojui naujų lūkesčių, tik palaipsniui identifikavo kaip modernėjančią. XX a. pirmųjų dešimtmečių švedų romanas dar mėgino įvairias meninių diskursų jungtis, tarsi ketindamas iš tradicijų aruodo atrinkti, kas įprasta, ieškodamas modernistinės saviraiškos skrydžiui patikimo vertybių pamato. Taip tarp tradiciškumo ir inovacijos įsiterpė Selmos Lagerlöf (1858–1940) daugiaklo-dis epikos pasaulis, suaustas iš istorijos, geografijos, mitologijos, – romanai „Jeruza-lem“ (Jeruzalė, 1901–1902), „Körkarlen“ (Chorvedys, 1912), „Kejsarn av Portugallien“ (Portugalijos valdovas, 1914); Heidenstamo istorinės fikcijos romanai, kur istoriniai motyvai patvirtina meninę personažų įtaigą, o meninė išmonė įkvepia istoriniam faktui gyvasties, – „Heliga Birgittas pilgrimsfärd“ (Šventosios Birgitos piligrimų ke-lionė, 1901); Oscaro Levertino (1862–1906) kultūrologinės eseistikos ir lyrinio ro-mano lydiniai, kur pinasi faktologinės diskusijos ir vizijų diskursai, – „Magistrarne i Österås“ (Osteroso magistras, 1900); Pero Hallströmo (1866–1960) filosofinė epika, kur lygiateisiškai sugyvena intelektualioji savimonė ir schopenhaueriško pesimizmo meninis išgyvenimas, – „Döda fallet“ (Žlugęs reikalas, 1902), „En skälmroman“ (Šel-mio romanas, 1906) etc. Diskursų polifoniškumą XX a. švedų romanistika išgyveno kaip sąmoningą siekiamybę, modernaus žmogaus savivokos išraišką.

190 Algis Kalėda, Romano struktūros matmenys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 210.

191 Leon Lönnroth, Steve Delblanc (red.), Nittotalisterna: fullkomning och förnyelse, in Den Svenska litteraturen, Göteborg: Bonnier Alba, 1993, Vol. 4, p. 69–128.

192 Umberto Eco, The Role of the Reader, London: Hutchinson, 1981, p. 75.

Ekskursas į švedų epikos orientyrus galėtų praversti mąstant apie Šeinius švediškuosius romanus. Jeigu mėginsime jiems taikyti *lietuviškos* patirties kriterijų, romanų ontologinė padėtis, švediškasis kontekstas, pagrįs žanro skaitymą, argumentuodamas originalumą retrospekcinio žvilgsniu¹⁹³. Jeigu orientuosime savo skaitymą į *švediškąją* žanro poetikos patirtį, Šeinius romanuose nuolat kintanti semantinės pozicijos įvairovė, daugiabriauniai sociumo aspektai (istoriniai, estetiniai ar išgyvenami autentiškai) bei naracijos būdų polifoniškumas iškils kaip akivaizdi švedų epinės įtaigos pasekmė. Tad ar įmanoma Šeinius švediškųjų romanų vertinime rasti maksimaliai objektyvų, vieningą žvalgos centrą, jungiantį švedų-lietuvių romanistikos diachroninius bei sinchroninius bruožus? Vieningų raidos bei poetikos parametrų, atspindinčių ir lietuvių, ir švedų literatūrinę saviiešką, Šeinius romanuose užčiuopti, greičiausia, nepavyktų; kaip vargu ar galėtume „švariai“ išskirti atskirės kultūros konotacijas rašytojo epikos diskursuose. Čia dažnai nebeaišku, kas įgimta, o kas įgyta, kur minties perteikimo ištakos, o kur jau meninė ištarmė, kur savivoka, o kur suvoktis. Šiame domesiu lauke tektų vadovautis intertekstualumo metodiniu kelrodžiu. Mums šiuokart rūpi Šeinius švediškieji romanai kaip meninės struktūros visuma, rezultatas, kuriame išsiskaido ir vėl susilieja diskursų daugiabalsiškumas, lemiantis žanro izotopiją, kūriniu pateiktųjų lūkesčių skaitymą. Iš akiračio šiuokart išleisime svetimos kultūros įtekme, nors ir jausdami, kad ši buvo paveiki Šeinius meninei ištarmei ar gal net suvokties semantikai.

Keturi I. Šeinius romanai, – „Siegfried Immerselbe“¹⁹⁴ (Siegfried Immerselbe; 1940 (?), „I vāntan pā undret“¹⁹⁵ (Stebuklo belaukiant, 1942), „Kom ner till jorden“¹⁹⁶ (Nusileisk ant žemės, 1947), „Kentauren gnäggar“¹⁹⁷ (Kentauras žvengia, 1952), – parašyti švedų kalba. Visuose romanuose ši aplinkybė vienaip ar kitaip yra svarbi: kartais „švediškumas“ romane susiaurėja iki informatyvinės funkcijos adresatui, nepažįstančiam Lietuvos (šitai vyrauja romane „Nusileisk ant žemės“), kartais tampa literatūrine įtaka ar net išsiplėtoja iki kūrinio semantinio lygmens (ryškiausia „Stebuklo belaukiant“ tendencija), o sykiomis nudyla iki, rodos, visai atsitiktinės užuominos spalvingame fabulos piešinyje (romane „Siegfried Immerselbe“). Aptariamieji Šeinius romanai buvo rašomi sąmoningai orientuojantis į Švedijos skaitytoją, nors semantinis kūrinio pamatas ir skyrėsi: romanų „Stebuklo belaukiant“ ir „Nusileisk ant žemės“ veiksmas bei aktualijos sutelktos į tarpukario Lietuvą, „Kentauras žvengia“ perkelia skaitytoją į modernaus laikmečio Stokholmą, „Siegfriedo Immerselbės“ laikas bei erdvė, kad ir turėdami tekste įvardintus orientyrus – fašizmo įsigalėjimo metą Vokietijoje ir Italijoje – iš tikrųjų yra virtualūs. Antra vertus, išreiškdami sklaidžią įvykių, vertybinių nuostatų bei meninių idėjų įvairovę, visi švediškieji Šeinius romanai žanro poetikos aspektu išlieka stebėtinai koherentiški.

I. Šeinius romanas „**Stebuklo belaukiant**“ ir prasminiu, ir žanro poetikos aspektu daugiasluoksnis. Paraleliai tiesiamos dvi fabulinės šakos: Lietuvos istorinių permainų tapsmas, sovietams okupavus šalį; ir Gervydžių šeimos (bei su ja susijusių žmonių) likimas, pasirinkus vienokią ar kitokią istorinę, politinę, moralinę laikyseną.

193 Gerald Prince, *A Dictionary of Narratology*, Aldershot: Scholar Press, 1988, p. 92.

194 Ignas Jurkunas Scheynius, *Siegfried Immerselbe*, in Riksarkivet, Stockholm, 1940 (?), Vol. 6.

195 Ignas Jurkunas Scheynius, *I vāntan pā undret*, Stockholm: Fahlcranz och Gumälius, 1942.

196 Ignas Jurkunas Scheynius, *Kom ner till jorden*, in Riksarkivet, Stockholm, 1947, Vol. 9.

197 Ignas Jurkunas Scheynius, *Kentauren gnäggar*, in Riksarkivet, Stockholm, 1952, Vol. 9.

Romane, tragiškai kontrastuodami, susiduria lūžtančio laiko klodai: kupinas prasmės šalies nepriklausomybės dvidešimtmetis ir po okupacijos porą mėnesių trukusi (ties apima romano fabula) istorinės griūties beprasmybė. Bemaž simbolišką pervartą įgyja erdvė: dvasiškai pati tikriausia – protėvių ir tėvų kurtasis namų pasaulis – tampa pati nesaugiausia, kai žmogų pasiglemžia kraupi nepažįstama aplinka, iš kurios atsibastę svetimo krašto įsibrovėliai. Į semantines priešpriešas išsiskaido daugelis romano „Stebuklo belaukiant“ motyvų, priklausančių įvairaus lygmens segmentacijai: charakterių, veiksmo, apmąstymų, konteksto. Pati romano visuma įgyja ryškų semantinį poliariškumą: išorinis veiksmas bei vidinių išgyvenimų vyksmas pasidalina į „vakar-šiandien“ antitezę, istorinė ir asmeninė veikėjų patirtis nuolat įgyja „čia-svetur“ situaciją, personažų savivoka nepalaužia seikėjusi „mes-jie“ sąvokų, o egzistencinės prasmės paieška blaškosi tarp alternatyvos „gyventi-žūti“. Viltingos ateities, rodos, nebelieka. Istorinio lūžio akistatoje praeitis švyti tartum prarasta vizija, o lemčių griūtis, žmogui nė nespėjus atsitokėti, išgyvenama spontaniškai ir be galo autentiškai. Romano pagrindinių personažų pora – inžinierius Tadas Ingaunis ir jo jaunoji žmona Birutė Gervydytė – traukiasi iš Lietuvos, tai išgyvendama kaip patį nelogiškiausią savo dvasinės būties, asmeninės savivokos žingsnį; jaučiasi tartum gaisro genami miško žvėrys, paklūstantys gyvybiniais instinktais. Gniuždanti beprasmybės logika negailestingai drengia ne tik teigiamus romano personažus (personažų vertybinis poliariškumas kūrinyje labai ryškus!), – teisėją Petrą Gervydį, jauniausiąją Gervydyžių atžalą Elę, kunigą Mantvilą, kt., – bet ir paklydėlius, laiku nesuvokusius tautos ir savo pačių prapulties, – gabų inžinierių Joną Varną, vidaus reikalų ministrą Kripą Karną, Lietuvos komunistų partijos sekretorę, – ir, žinoma, neigiamus, – NKVD vadą Valdajevą, eilinius enkevedistus, rusų kareivius. Negailestinga lemtis, neteikdama išimčių, klastingai tyko paklydusiųjų bei niekšų, išsipildydama tragišku praregėjimu, kai pakeisti jau nieko nebeįmanoma (pasimetusios lietuvių inteligentijos situacija), ar pradangindama prapultin garbingo žmogaus vardo nevertuosius (Jono Varno žūtis, Marės Trakalienės mirtis). Į semantinio poliariškumo žiedą Šeinius romane „Stebuklo belaukiant“ sviedžiami ne tik personažų likimai, charakteriai, bet ir dvasiniai išgyvenimai bei pasaulėjautos vertybės, išreikštos ne personažų, ne naratoriaus (o sykiu ir personažo, ir naratoriaus: kai nebežinia, kieno vardu pateikiama frazė), – *mediumo* ištarme. Semantinė priešara, seikėjanti vertybių ir antivertybių virsmą, tampa pamatine ontologine bei struktūrine romano ašimi, centru, savęsp pritraukiančiu vaizduojamus įvykius, istorinę informaciją, personažus bei jų dvasios genezę, pasakotojo / naratoriaus / autoriaus dvasinę laikyseną. Griežtai, visais prasminiais lygmenimis išreikšta vertybinė nuostata romane kryptingai orientuoja ir patį skaitytoją į bekompromisį fikcinės (o sykiu taip istoriškai autentiškos) tikrovės suvokimą. Vertybinę poziciją, besiformuojančią šiaip jau kūrinio meninei kokybei pavojingame alternatyvų skersvėjyje, Šeinius gebėjo sukurti ne tiesmukai – įtaigiai. Istoriją, politiką, moralę vertinančias ištarmes rašytojas romane „Stebuklo belaukiant“ paprastai deda į veikėjų, rečiau – į naratoriaus lūpas. Kad ir kaip maksimalistines nuostatas jos perteiktų, turėdamos pakankamą psichologinę charakterių motyvaciją, esti natūraliai suvokiamos. Gausi personažų įvairovė leidžia autoriui suvesti veikėjus į diskusijų sandūras, kuriose įtikinamiausiai išsiginčija vertybių ėsmės.

Šeinaus „Stebuklo belaukiant“ žanrinis tipas apibūdinamas, greičiausia, kaip istorinis romanas, nors istorinė autentika bei jos meninė transformacija čia nėra įgijusi vieningos poetikos. Tikrą vaizduojamų įvykių pamatas romane lyg ir savaime siūlo dairytis sąsajų su šio laikmečio Šeinaus publicistika, knyga „Raudonasis tvanas“. Romanas „Stebuklo belaukiant“ atkartoja pastarosios aktualijas ta pačia kryptinga tematika (istorijos lūžio, tautos likimo, asmens apsisprendimo, egzistencinio trapumo), meninės kalbos dėka pagilindamas, išplėtodamas probleminius aspektus, aktualizuodamas teksto ir potekstės ryšį, tampantį svarbiu personažų dvasinio vyksmo argumentu bei giliuoju istorinio veiksmo fonu (pvz., tokią paskirtį kūrinyje turi įjausti mitologinės lietuvių kultūros ritualai, tautos mentaliteto, istorinės sąmonės komentarai, liaudies dainų stilistinės „citasos“ – visas savotiškas romano intertekstualusis lygmuo). Istorinės politinės aktualijos, skirtingai nei publicistikoje, grožiniame kūrinyje pasitraukia į meninės išmonės foną. Ant publicistinio pamato, rėsto „Raudonajame tvane“, dabar iškyla meniškai kur kas turtingesnis istorinio romano statinys. Jo įtaigai bei meniškumui pasitarnaus ne tik Šeinaus, publicisto, įžvalga, bet ir Šeinaus, subtilaus impresionisto, patirtis.

Semantinė autentiškos istorijos, personažų likiminės fikcijos ir naratoriaus subjektyvios nuostatos jungtis suponavo kūrinyje nevienalytį pasakojimo būdą. Apskritai, romano, kaip žanro, pažintinės bei estetinės funkcijos esti glaudžiai susiję su folkloriniu epu bei jo vėlesniųjų formų tradicija, kur kolektyvinė savimonė ilgam buvo tapusi apriorine visa vienijančia pasakojimo intencija¹⁹⁸. Romano žanras (o ypač istorinis jo tipas!) skaitytojo dėmesiui pirmiausia siūlo „objektyvią“ kompetenciją, gebančią vertinti, analizuoti ir prognozuoti tiek atskirų individų, tiek ir socialinių bei etninių grupių patirtį, gyvenseną. Ta „informatyvinė“ žanro paskirtis bei vertinančioji kūrinio nuostata tradiciškai buvo (ir, beje, tebėra) itin stipri skandinavų epikoje. Šeinaus švediškuosiuose romanuose toks objektyvybės, visuotinės tiesos siekinys nors ir nebuvo vienodai stiprus, iš esmės lieka nuolat jaučiamas.

Romane „Stebuklo belaukiant“ kolektyvinės savimonės orientyrai bene ryškiau si iš visų 1940–1959 metų laikotarpiui priklausančių rašytojo kūrinių. Jau pati istorinės fabulos ašis – visos lietuvių tautos likimas istorinio lūžio akistatoje – čia lemia objektyvizuoto kalbėjimo prasmę, o neretai ir tokios išstarmės prerogatyvą šalia kitų romano intonacijų. Autorius imasi tiksliai, kartais net dokumentiškai perteikti istorinių 1940-ųjų įvykių tėkmę. Romane dramatiškai personažų likimai nuolat tarpstomi gausiais valstybės oficialių pranešimų tekstais, naratoriaus politiniais komentarais, geopolitinės situacijos apžvalgomis, šimtmečius atitolusios istorijos aliuzijomis. Tačiau realios istorijos realūs faktai kūrinyje, rodos, išlieka tik meninės išmonės fonu, atliekančiu grynai informatyvią funkciją, nes skaitytojo pagavas nesiliauja valdžiusi fabulos intriga, vyniojama su nuotykiniam romanui būdinga įtampa. Iš tiesų, žinant Šeinaus ketinimus rašant romaną „Stebuklo belaukiant“, aiškėja, kad kaip tik veiksmo fonui ir buvo skiriamas pagrindinis autoriaus dėmesys. Rašytojui magėjo pagaviai papasakoti švedams, užliūliuotiems taikaus gyvenimo bei jų valstybės pragmatiškų sprendimų Baltijos kraštų atžvilgiu, mažos kaimyninės tautos tragediją: nuo

198 Algis Kalėda, Romano struktūros matmenys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 15.

jos pirmųjų ženklų iki desperatiškos atomazgos¹⁹⁹. Kaip tik veiksmą bei charakterius lydintis romano fonas atvėrė ir pagrindė tautos vertybinių nuostatų – istorinių, etinių, estetinių – argumentaciją. Žanro poetikos prasme susiduriame su paradoksalia kūrinio ontologine padėtimi: įprastinės struktūrinės hierarchijos ardymu, kai *siužeto fonas tampa semantiniu viso romano akcentu*.

Tebeturint galvoje Šeiniaus romano koherentiškumą, kūrinys rodosi esąs itin originalus subtiliomis įvairiažanrės poetikos jungtimis. Romano naratyvinio atstumo pokyčiai, paraleliai aktualizuojantys *istorinę* tautos problematiką ir formuojantys nuotykinio pasakojimo intonaciją, natūraliai kuria skirtingus stilistinius matus. Istorinės aktualijos čia lakoniškai reiškiamos publicistine, sausai racionalia ištarme, o romano personažų likimai bei išgyvenamų vertybių tapsmas pinamas su neslopančia dramatiška intonacija. Šiuos du gana prieštarigus pradus vienijančiu audiniu semantiniame bei stilistiniame lygmenyje tampa lyrinis pasakotojo diskursas. Jame atpažįstame savąjį Šeinių, subtilų impresionistą, atveriantį skaitytojui ne tik personažų psichologines gelmes, bet ir savo pasaulėjautos niuansus. Romano „Stebuklo belaukiant“ raiškos unikalumas glūdi itin savitai reiškiamoje autoriaus pozicijoje. Įdomu, jog ši psichologinė kuriamo meninio vaizdo ar charakterio gelmė, atklystanti į romaną „Stebuklo belaukiant“ iš „Kuprelis“ bei „Vasaros vaišių“, mums tampa mielu įprastu lietuviškumo ženklu, švedams ji – ta originalioji savybė, kuri lemia Šeiniaus kūriniiui išskirtinę vietą tuomet aktualiame švediškos epikos kontekste; autoritetingas švedų literatūros kritikas Ivanas Oljelundas sušunka: „*Romanas prisodrintas įvykių dramatizmo ir, be abejo, yra novatoriškas savo psichologine charakterių plėtra. Tokio seniai nesame turėję!*“²⁰⁰

Šeiniaus romane „Stebuklo belaukiant“ ne vienas kontekstinis segmentas (gamtos aprašas, mitologijos motyvai, tautosakos stilistiniai atabradas, kt.) savo funkcinę paskirtimi yra daugiabriaunis. Pavyzdžiui, atidesnis įsižiūrėjimas į natūros tykiausius judesius, įsiklausymas į jos garsinę polifoniją Šeiniaus romane aktualizuoja gamtos teminę paskirtį. Gamta kūrinyje tampa savotišku determinantu, padedančiu suvokti visus kalbėjimo būdus. Tad ir gamtos izotopija gali būti perskaitoma romane daugiaklodiškai: kaip veiksmo fonas, naratoriaus dvasinė refleksija, personažų emocinis ženklas.

Istoriškoji, gamtinė, mitinė ir kitos kontekstinės Šeiniaus romano „Stebuklo belaukiant“ izotopijos pasižymi modernėjančios raiškos bruožais. Neretai konvencinius epikos ryšius tekste, paremtus priežasties-pasekmės seka, gožia kitas, pasąmonės judesius fiksuojantis, kalbėjimo būdas. Be to, priklausomai nuo vaizduojamo objekto (istorinio įvykio, gamtinio motyvo, charakterių, kt.) kintanti pasakotojo pozicija kuria romane lanksčią naratyvinę situaciją, priimančią savin, lengvai sujungiančią įvairius menamosios kalbos būdus. Istoriniai, gamtos, mitologiniai, psichologiniai romano motyvai neretai susiveja į kietą teksto kamuolį, kur nebelengvai atskiriami ištarmės „autoriai“. Ribos tarp personažo, naratoriaus, medio raiškos tampa punktyrinės, kas taip pat esti būdinga naujajai, moderniajai romano poetikai.

199 1942 m. Šeiniaus laiškas bičiuliui, „Suomių-lietuvių susiartinimo draugijos“ Helsinkyje pirmininkui, Ragnarui Öllerui, in Riksarkivet, Stockholm, Vol. 1.

200 Ivan Oljelund, Roman om det ovissa landet, in Bonniers Litterära magasin, 1943, No 5, p. 25.

Šeinius „Stebuklo belaukiant“ tekstas, jungęs į visetą semantinių ir stilistinių aspektų įvairovę, tebėra įdomus ir žanro poetikos prasme, ir išskirtinai rašytojo kūrybos kontekste. Romanas buvo savotiškas mėginimas derinti lietuviškosios epinės (impresionistinės) ir švediškosios (publicistinės bei realistinės) raiškos patirtį, išskleidžiant ją nauju, polifonišku, žanrinės poetikos variantu. Vėlesnysis Šeinius romanas „Nusileisk ant žemės“ pamėgino ryškiau diferencijuoti pasaulėvokos diskursus – grožinį ir publicistinį – išraiškingesnėmis formomis (nors jos ir toliau „bendravarėdžios“ romano žanru). Tikriausia, pajutęs, kad pastangos ne itin pasisekusios, paskutiniajame savo romane „Kentauras žvengia“ rašytojas lyg ir grįžo prie ankstesnėsios idėjos – sulydyti kūrinio diskursus į stilistinę polifoniją, pasikliaujant modernėjančio gyvenimo chaotiška „logika“. Tačiau šiandien regime, kad ketintas atabradas reiškė kokybinį šuolį pirmyn! Romane „Kentauras žvengia“ Šeinius nėrė į ankstyvojo postmoderno tendencijas, beje, pirmą sykį, kad ir nedrąsiai, išbandydamas ir literatūrinio koliažo žaismę. Tad Šeinius švediskųjų romanų chronologinė branda įprasmina rašytojo niekad nenutrūkusią kelionę į modernėjančios epikos „pažadėtąją žemę“.

Šeinius romano „**Nusileisk ant žemės**“ semantiniame lygmenyje galėtume išskirti du struktūrinius klotus: pažinimo nuostatos, arba gnoseologinės pozicijos, ir raiškos aspektų (fabulos, personažų, pasakotojo). Pažinimo nuostatos čia iš esmės dėstomos fabulos konteksto funkcijas atliekančiose teksto atkarpose, tik kur ne kur įbrisdamos į estetinės paskirties ar personažų psichologinės saviraiškos teritoriją. Kūrinio veiksmas ir vieta turi sąmoningai objektyvizuotą laiką-erdvę (Lietuva: Kaunas, Jonava, Skarulių miestelis, Santakos dvaras; tarpukaris), ir tai skaitytojui tampa patikimu argumentu susiorientuojant tikrovės ir fikcijos alternatyvoje. Tikrovės kumo jausmą stiprina tikslios nuorodos, pateikiančios atskirų „lokalinių“ objektų istorijas (Santakos ūkio likimas nuo pobaudžiavinių laikų iki „dabar“, rusifikuotų kaimelių kasdienybė, kt.), detalios konkretizuotos ne tik pagrindinių, bet ir šalutinių personažų biografijos. Fono teritorijoje atsidadę istoriniai, socialiniai, personažų charakterių ekskursai, pasižymėdami semantiniu savarankiškumu bei teksto išplėtojimu, netampa nei veiksmo „dekoracija“, nei teksto komunikacijos ženklais, kaip esti įprasta romano struktūroje. Veiksmo fonui romane „Nusileisk ant žemės“ (kaip, beje, ir „Stebuklo belaukiant“, bet ne romane „Kentauras žvengia“!) skiriamas lygiavertis, o gal net svarbesnis dėmesys nei kitiems epinės situacijos veiksnams. Aprioriškai fono funkcijų teritorijoje talpinami siužeto „papildai“ yra sukaupę labai svarbią faktologinę informaciją apie Lietuvą (jos istoriją, gamtą, socialinę situaciją, kultūrą) ir giliamintišką tautos etinių-estetinių vertės nuostatų sistemą. Tačiau priklausydami epinės distancijos ar apskritai semantinio paribio erdvei, pažinimo nuostatos segmentai lyg ir neturėtų atitraukti skaitytojų dėmesio nuo pagrindinių romano intrigos orientyrų (siužetinių vingių, personažų išgyvenimo, kt.). Tad žanro poetikos aspektu romane „Nusileisk ant žemės“ vėl susiduriama (kaip ir „Stebuklo belaukiant“) su įprastinės struktūrinės hierarchijos ardymu, kai siužeto fonas tampa semantiniu viso romano akcentu. Tokią struktūros konfigūraciją romane „Nusileisk ant žemės“, matyt, bus lėmęs išankstinis autoriaus ketinimas – kuo išsamiau papasakoti adresatui (švedams, užliūliuotiems patogaus ir saugaus gyvenimo būdo) apie šalia, anapus Baltijos, esančią, o 1947-ųjų situacijoje – „buvusią“, darbščią, talentingą, laisvę mylinčią tautą.

Šeinius romano „Nusileisk ant žemės“ pažinimo nuostatai yra būdingas vaizduojamo objekto daugiaklodiškumas. Į meninės referencijos ribas patenka įvairūs gyvenimo kontekstai (istorinis, socialinis, moralinis, kultūrinis, asmeninės suvokties), kuriuos lydi atitinkamos konotacijos stilistika. Istorinės aktualizacijos segmentams, pavyzdžiui, savitas faktografinis „sausumas“, įvykių genezės tikslumas. Socialiniams segmentams būdinga problemų spęsties aktualizacija, palydima stilistinės įtampos, nekantraus kalbėjimo. Ir visiškai skirtingas, pavyzdžiui, asmeninio suvokimo segmentas, kupinas romantinio, jausmingo įsisvajojimo, prisiminimų. Personažo savi-voka romane, net ir atlikdama pažinimo nuostatos funkciją, tampa emocine nuoroda į prarastąsias dvasines vertybes, o gal ir savotiška idealiosios vertės paieška dabarčiai. Semantiškai nevienodos paskirties bei stilistinės konotacijos segmentus romano „Nusileisk ant žemės“ pažinimo nuostatoje sujungia autoriaus rūpestis padėti skaitytojui susivokti sudėtingame sociumo pasaulyje, įvairiaklodėje tarpukario Lietuvos situacijoje. Šiuo paradigminės sąsajos atveju pažinimo pozicija realizuojama „kolektyvinės sąmonės“ ištarme ar gana unifikuotais suvokties / vaizdinių modeliais. Dvasinė personažo patirtis kartais yra depersonalizuota, atkurama bendrojo potyrio vaizdiniais (tekste tik kuriama autentiško įspūdžio iliuzija).

Be minėtos paradigminės sąsajos, atliekančios vidinio sąryšio funkciją tarp pažinimo segmentų, romane yra ir struktūrinė jų jungtis – kūrinio pagrindinė figūra – inteligentas Pijus Vakaris. Realizuodamas pamatinę siužetinę romano problemą, – lietuvių inteligento dvasinės savivokos dramą, – jis struktūriškai sujungia pažintines plotmes, jose dalyvaudamas ar jas apmąstydamas, ir sykiu nutrina tų plotmių skirtis tarp pasakojamų faktų, charakterių, santykių, t. t., meninio realizavimo formomis įtvirtindamas vieningą autentiškumo bei įtaigos įspūdį. Pagrindinio personažo dvasinės saviieškos būdai romane tampa pamatu bendrajai viso kūrinio semantikos izotopijai. Pijaus Vakario paveikslo „sklaidumas“ kūrinio struktūros atžvilgiu leidžia nesunkiai peržengti ribą tarp pažinimo nuostatų, teksto diskursų, įvairios stilistikos ir skaitymą grįsti „romano – kaip visumos – „lūkesčiu“.²⁰¹ Šeinius romane „Nusileisk ant žemės“ ši, rodos, sunkiai suderinama įvairovė tampa paradoksaliai darni.

Apskritai paėmus, autoriaus pastangos sukurti (ar veikiau – atkurti) romane vaizduojamą pasaulį kaip visumą, ypač tradicinio diskurso atveju, neretai atveda į realizmo estetikos seklumas. Šeinius romane „Nusileisk ant žemės“ šis pavojus taip pat išlieka: kūrinys persmelktas realaus gyvenimo aktualizacijos; čia dominuoja mimetinės žvalgos principai, atitinkantys autoriaus apriorinį ketinimą – pasaulio, kaip daugialypio sociumo, atkūrimą. Tačiau kartkartėmis išskylantis romano kaip „galimo pasaulio“ aspektas²⁰², ardantis tapatybę su realybės reiškiniais, išplėtoja pažinimo nuostatos lauką. Fantastikos motyvai, jų plėtotė, orientuodami skaitymą į asociatyvinę komunikaciją, formuoja meniniam kūrinui būtiną sąlygiškumo erdvę. Tokiu būdu kūrinio bendrojoje sąrangoje bei semantinėje plotmėje, kurioje įsitenka patys įvairiausi gnoseologinės pozicijos kontekstai, diskursai, stiliai, randasi vietos ir galimam pasauliui. Žinoma, ten, kur susipina savo prigimtimi itin atitolę objektai, neišvengiamai iškyla teksto vidinės komunikacijos problema. Kad mišri vaizdavimo konven-

201 Atle Kittang, Text och tokning, in En introduktion till den moderna litteraturteorin, Stockholm-Stenhag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997, p. 124.

202 Harald Hanne Skei, Subjekt och skrift, in Ten pat, p. 131.

cija būtų gyvybinga, reikalinga ypač lanksti meninio realizavimo forma, savotiška jos „argumentacija“. Šeinius romane „Nusileisk ant žemės“ lygiomis teisėmis (nors skirtinga teksto proporcija) sugyvena atspindėjimo ir galimas pasaulis bendrojoje pažinimo nuostatos erdvėje. Kitaip negu, pavyzdžiui, Šeinius romane „Stebuklo belaukiant“, mūsų aptariamuoju atveju skaitytojas menamosios kalbos būdais neperspėjamas apie tiesos-fikcijos „slenksčius“ (romane „Stebuklo belaukiant“ galimas pasaulis siužetiškai fokusuojamas į sapno, vizijos ar kita logiškai paaiškintą sąlyginę erdvę). Romane „Nusileisk ant žemės“ galimo pasaulio plotmė tokios išorinės motyvacijos neturi. Įvairios apimties fantazijos segmentai kartais išnyra kaip dekoratyvi teksto puošmena (pvz., išplėtotas juodos katės motyvas: kliedesys, vizija, nesėkmės nuojauta? – keista kalbančiojo savistaba, sutapatinti jo sąmonės judesius su katės „psichologine“ būseną? Ši būseną, išsakyta iš nieko niekam, atsikartoja romane tris kartus – psichologinės įtampos aukščiausiuose taškuose), kartais kaip keisti impresiniai siužeto ataudai. Pastaruoju atveju pastebime, kad galimo pasaulio segmentacija priklauso nuo potekstės aktualumo.

Jeigu žanro morfologiją praplėstume vertės kriterijais, įsitikintume, kad galimo pasaulio kūrimas romane, pažeisdamas realybės logiką, dažnusyk išgrynina estetinius kūrinio momentus. Tokiu būdu tradicinių realistinių orientyrų romanas „Nusileisk ant žemės“ vienur kitur įgyja ne tik psichologinės gelmės, bet ir lyrinio emocingumo, impresinės pasaulio ir žmogaus pajautos. Galimo pasaulio buvimas realistinės pasaulėžvalgos kūrinyje įtikina, kad romanas, pasak Algio Kalėdos, „lyg chameleonas“, gebantis pritaikyti patį įvairiausią gnoseologinės pozicijos diskursą prie netikėčiausios kaimynystės. Romano charakteristika, argumentuojama skirtingos naracijos variantais ar skirtinga pažinimo nuostata, tuomet tampa mažai patikimu pagrindu apibūdinant kūrinio žanrinį tipą. Ką ir matome Šeinius „Nusileisk ant žemės“: kūrinys nebeįsitenka istorinio-socialinio-meilės romano definicijoje. Ją galėtume plėsti, ieškodami kuo išsamesnių tipologinių hibridų (istorinis-psichologinis, psichologinis-nuotykių, socialinis-psichologinis, istorinis-meilės...); plėsti tol, kol įsitikintume kad žanrinė definicija kūriniai tampa nebesvarbi.

Penktojo dešimtmečio švedų grožinė epika tuomet jau seniai praktikavo daugiabalsio diskurso romaną...

Meninės realizavimo formos Šeinius romane „Nusileisk ant žemės“ iš esmės sutelkiamos ties dviem raiškos orientyrais: pagrindinio personažo psichologinių permainų vaizdavimu ir kūrinio meninės kalbos įvairove. Šie aspektai savo išraiška taip susiję, kad jų segmentacija romano, kaip bendros struktūros, kontekste būtų neprasminga (tokio žvalgos būdo reikėtų tekstologinei švedų ir lietuvių komparatyvistinei analizei). Šiuokart kreipsime dėmesį į kūrinio struktūrą vienijančius raiškos momentus.

Romano „Nusileisk ant žemės“ veiksmo slinktis susieta priežastingumo ryšiais: pagrindinis kūrinio personažas, Pijus Vakarė, patirdamas įvairius dvasinius ir intelektualinius išpūdžius bei pervartas, nuosekliai išgyvena psichologinį asmenybės tapsmą (iš bejausmio pedantiško „darboholiko“ – į dvasingą mylintį išmintingą žmogų). Tokia chronologiška, priežastingumo ryšiais saistoma fabula yra pati įprasčiausia tradicinių realistinių romanų savastis. Ir Šeinius romane galime išryškinti vieną pagrindinę įvykių seką, prie kurios jungiasi daugybė įvairios semantinės hierarchijos fabulinių

linijų (Pijaus Vakario draugų likiminės paralelės, sutiktų vasarotojų punktyrinės įtekmės, įvairiaprasmio sociumo apmąstymas bei analizė, kt.). Pagrindinės kūrinio prasmės horizontalę brėžia kylanti tobulėjančio tapsmo linija. Čia iškalbingas tampa ir pats romano pavadinimas – „Nusileisk ant žemės“ – virstantis semantine parabole: pagrindinis personažas tik atsiplėšęs nuo savo (o sykiu ir valstybės) kasdieninių problemų ir pakilęs dvasingumo sparnais, iš tikrųjų pasineria į visų verčiausią žemiškąją būtį – „nusileidžia ant žemės“, kad suvoktų prigimtines žmogaus galias – visų didžiųjų darbų ištakas. Tapsmo, kaitos, psichologinio virsmo momentas tampa viso kūrinio aktualiąja tema, – nuo pat pavadinimo iki meninių kalbos būdų įvairovės.

„Nusileisk ant žemės“ personažo psichologinio tapsmo semantikoje svarbiausiu išlieka Pijaus Vakario patyrimas, mintys, veiksmai. Kiti veikėjai, kad ir kokie būtų stiprūs pagrindinio patirčių ir nuostatų lėmėjai (mylimoji Monika, varžovas Esrilis Lenkas, diskusijų partneris profesorius Koklinis), išlieka gana iliustratyvūs. Jų psichologinį minčių ar net ištarmės savarankiškumą varžo pagrindinio personažo naratyvinė konotacija. Rodos, šalutiniai įvykių dalyviai traktuotų save iš svetimos epinės distancijos. Žiūros taškai susipina jau pačiuose pirmuose, tik veiksmo fono funkcijas atliekančiuose romano epizoduose. Štai Pijus Vakaris atvyksta į Santakos dvarą: žvilgsnis užgriebia lauke susėdusius vasarotojus, tuo pačiu metu fiksuojamas spontaniškas veiksmas, nepažįstamųjų (*numanoma*) nuostata, savoji nuostata, paneigianti galimų tikimybių nuostatą:

Šauniai įlekia bričkelė į kiemą. Iš už posūkio pro kiaurą lapiją sumirguliuoja ryškios vasarinės suknelės, nerūpestingai paklotos ant lengvų sodo baldų. Keturios moterys. Laukė. Žinoma, laukė kažką iš jo. Laukė šaunaus užstalės kavalieriaus. Ir jaudulį keliančių vakaro pasivaikščiojimų. Laukė uolaus ir sykiu nerūpestingo uogautojo, grybautojo... Bet koks pagaus nusivylimas!

Romano „Nusileisk ant žemės“ semantinė slinktis turi įvykius centralizuojančią biografinę fabulos ašį: iš esmės pasakojama vieno gyvenimo (svarbios jo atkarpos) istorija, o kitos fabulos gijos prasmingos tiek, kiek jos padeda išryškėti pagrindinei. Šešiolikto romane veiksmas pradedamas priešistorija: gydytojas persidirbusiam savo draugui, Pijui Vakariui, įperša mintį palikus neatidėliojamus darbus išvykti į kaimą, Santakos dvarą, kurio savininkė inžinierė Eglė Uogintienė. Skaitytojui nesunku spėti, kad kelionė būsimanti lemtinga; ir iš tiesų, kelyje ir pačiame dvare sutiktieji žmonės, priklausą margam socialiniam spektrui, iš pamatų pakeis ir Pijaus Vakario gyvenimą, ir jo socialines nuostatas. Aplinkinio pasaulio socialinė įvairovė, rodos, klostosi lygia greta su pagrindiniais įvykiais, įsukdama į domesio lauką gana savarankiškos semantikos objektus. Tad iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad įkomponuotos sąlygiškai savarankiškos lemčių istorijos juda pagal savą logiką; tačiau vėlesni įvykiai patvirtina ką kitą: nuolat iš teksto gilumos prasišviečiantis biografinės fabulos pamatas neleidžia atitrūkti vieno ar kito epizodo prasmei nuo centralizuojančio „magneto“. Mintis paliustruotina pavyzdžiu.

Romano veiksmas, vyksta Santakos dvare, iš pat pradžių ima intriguoti klausimu: ar pajėgs Pijus Vakaris atsispirti gražiosios Monikos, kuriai jis ištis neabejingas, kerams? Pirmosiomis dienomis patyręs dvasios jaudulį vyras nutaria likti ištikimas tik savo darbui, Tėvynės idealams, sau pačiam. Semantinis kūrinio akcentas, rodos, imamas perorientuoti iš dvasinės plotmės į sociumo aspektus, meilės intrigą romane tartum

visiškai užmirštant. Bet nuotykinė intriga vėl pamažu sugrįžta į kūrinio siužetinius vingius, paraleliai klostydamasi su išsismarkavusiomis socialinėmis aktualijomis. Į dvarą atvežamas avarijoje susižeidęs jaunas žmogus, sumanus verslininkas Esrilis Lenkas. Jo asmeninis žavesys, humoras, gyvybingumas įelektrina nuobodžia tapusią vasarotojų kasdienybę. Tačiau patikėti nepriklausoma šio veikėjo logika netenka: Esrilio paskirtis romane „išprovokuoti“ pagrindinio personažo dvasinę atvirybę. Tik patyręs nuoširdžių jausmų dramą, abejonę, neviltį, jausmų išpažintį, ašaras ir sielos katarsį, Pijus Vakarį išsilaisvina iš sustabarėjusio patrioto psichologinio komplekso.

Dvasinio išsilaisvinimo motyvas romane turi dar vieną lėmėją, kuris teksto išsamumu bei meninės įtaigos prasme gali mus suklaidinti. Gamtos izotopija (ryški ir aktuali visuose švediškuosiuose Šeinių romanuose!) kūrinyje „Nusileisk ant žemės“, rodos, turėtų įtvirtinti savarankiškos paskirties semantiką. Gamtos motyvas išlaiko tapybiško objekto ar savotiškos veiksmo dekoracijos vaidmenį tol, kol Pijus Vakarį užsisklendęs savo pozityvistinių nuostatų tvirtovėje. Bet štai kaip atrodo kitokios semantinės motyvacijos epizodas, kai gamta nustoja buvusi „dekoracija“ ir pereina į aktyviosios prasmės zoną. Kaip tik čia suvokiame jos struktūrinę funkciją – pabudinti personažo dvasines pajautas:

Dar ką tik vakarais Vakarį eidavo pasivaikščioti vedinas laisvų, nerūpestingų minčių. Mintys būdavo vis tos pačios. Tykios ir ramios. Kaip ir vaizdai, plaukią prieš akis: ramūs ir vienodi. Jis rasdavo juose pats save. Ir šitaip buvo todėl, kad galėjai likti ramus: eisi miego, ir viskas išliks taip, kaip buvę.

Bet šiandien jau viskas kitaip. Vakarį nebejautė jokio ryšio, jokios harmonijos su tais nakties dusliais niuansais ar balzganais šešėliais, boluojančiais nuo sunokusių laukų. Virš galvos gilusis dangus nebeviliojo sustojus lydėti akimis nuo vienos žvaigždės prie kitos. Kaži kas prisiartinęs nukrėtė jį šiurpu iki kaulų smegenų.

Rasa apsunkęs takas atrodė gilus ir klampus. Vakarį apsigalvojo, neisįs į mišką. Į pačią jo gilumą, kur viskas turėjo savo tvarką, savo atskirybę. Dabar tamsi miško glūduma jam nieko neatsakys. Nebus nei atsako, nei paguodos.

Šeinių romano „Nusileisk ant žemės“ gamtos izotopija yra labai svarbi sinchroninės tipologijos bruožais: literatūrinės srovės tendencijų bei žanro poetikos aspektu. Įprasta laikyti, kad gamtos segmentai epikoje priklauso statiškujų motyvų, nekeičiančių situacijos, grupei²⁰³. Šeinių net ir realistinės orientacijos romanuose gamtos motyvai yra funkcionalūs. Šis funkcionalumas ne tik tiesiogiai susijęs su personažų kūrimo logika, bet ir su romano meninės raiškos skirtybėmis. Gamtiniuose segmentuose Šeinius tolsta nuo realistinio vaizdų kūrimo būdo ir „prisimena“ savo, kaip impresionisto, kuriamo įspūdžio įtaigą, spontaniškos pajautos siekiamybę meniniame tekste. Gamtos motyvai tampa svarbūs tiek, kiek jie suvirpina giliuosius pašonės judesius.

Igno Šeinių romanas „**Kentauras žvengia**“ turi tvirtą ir aiškiai apčiuopiamą semantinio pasakojimo kamieną. Tik fabulinė istorija, skirtingai nuo anksčiau minėtų romanų, čia perkeliama į Švediją, Stokholmą. Romane išlieka ryškus vertybinis diskursas, tačiau jo probleminiai orientyrai visiškai atitolę nuo lietuviškojo konteksto. Galėtume net sakyti, jog Šeinių romano „Kentauras žvengia“ problematika

203 Vilhelm Moberg, Otrons artiklar, Uddevalla, Bohuslänings AB, 1973, p. 89.

šeštojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje būtų sunkiai įsivaizduojama, taip skirtinga abiejų šalių socialinė, dvasinė gyvensena. Šeiniaus romanas šmaikščiai, net satyriškai išlukšteno švedų modernėjančios visuomenės mąstymo būdą, vesdamas ironišką takoskyrą tarp beįsigalinčios, vadinamosios androcentrinės ir ginocentrinės verčių alternatyvos²⁰⁴. Šiuo požiūriu „Kentauras žvengia“ tartum pratęsė lietuviškosios tematikos romano „Nusileisk ant žemės“ vyro ir moters psichologinės individualybės temą, suaktyvindamas ją nuo šalutinės, semantiškai dar tik punktyrinės problemos (ankstyvesniajame romane) iki veiksmo intrigą bei sprendžiamų problemų šuolį lemiančios spiralės (vėlyvajame romane). Lyčių „ginčas“ romane „Kentauras žvengia“ tampa išeities pozicija intriguojančiai fabulai, pamatu socialinei diskusijai, motyvacija įsigyvenimui į veikėjų lyčių psichologiją, galų gale pretekstu smagiam literatūriniam žaidimui visuomenėje madingomis idėjomis. Penktojo–šeštojo dešimtmečio švedų visuomenė audringai išgyveno vyro ir moters psichologinio bei socialinio identiteto paieškas, analizavo jo motyvaciją. Kaip tik šie abiejų lyčių emancipacijos bruožai, psichologinės saviieškos reikmė tapo romanui „Kentauras žvengia“ aktualių semantikos pamatu, o rašytojui – paskata išbandyti modernios raiškos formas, atliepiančias naujasias prasmes.

Pagrindiniai romano „Kentauras žvengia“ veikėjai, jaunas profesorius Cyr Hätte ir jo mylimoji, studentė Anna-Britt, išgyvena permainingą meilės ir išdidžiai individualios psichologinės laikysenos dramą, kol suderina savo asmeninės laisvės, didžiausios dvasinės vertybės švedų visuomenėje, poreikius. Ne mažiau įdomi romane ir fono funkcijas atliekanti erdvė: margaspalvė Švedijos didmiesčio aplinka, gaudžianti modernia civilizacija, intriguojanti nevaržomu bohemos šurmuliui, mūsų skaitytojui anuomet dar negirdėtu erotikos gaivalu. Šį vaizduojamą margaspalvį miesto visuomenės pasaulį ir žmogaus situaciją jame tik sąlygiškai būtų galima įvardinti postmoderniosios literatūros išraiška. Vėlyvąjį raiškos principą neabejotinai atitiktų tik meninės Šeiniaus romano realizavimo formos: žaidimas stiliais bei literatūrinių tradicijų konotacijomis, tekstų koliažas, išsityrusios ribos tarp realybės ir fantastiškumo, parodijavimo žaismė, kt. Romano tekste visa neretai susiveja į gaivališką sūkurį, ir nebežinia, kas čia svarbiau: rimtos socialinės psichologinės problemos, gulančios prasmų pamatan, ar tas raiškos siautuly, skatinantis ir pačiam gyvenimui taikyti žaidimo logiką... Šeiniaus romanui „Kentauras žvengia“ visiškai svetimas postmoderno egzistencinės beprasmybės jausmas ar veikėjų depresinis santykis su savo esatim bei pasauliu. Paskutinytis Šeiniaus romanas išreiškė pačias ankstyvasias vėlyvojo modernio tendencijas, kur „žmogus jau išgirdęs savyje gausybę keistų ir prieštaringų intonacijų, bet jos dar nespėjusios išmušti jo iš egzistencinės pusiausvyros, kad pasėtų pražūtingą beprasmybės idėją“²⁰⁵. Švedų postmoderniosios epikos tradicija, Šeiniui jau pabaigus savo gyvenimo kelionę, beje, taip niekuomet ir neižengė į „destrukcinę fazę“, kuomet žmogus, personažas, nebematydamas egzistencinės prasmės, rašytojo atvedamas į susinaikinimo akligatvį. Švediškasis pragmatizmas?..

Šeiniaus romanai „Stebuklo belaukiant“, „Nusileisk ant žemės“, „Kentauras žvengia“ sunkiai pasiduoda įrėminami tradicinėmis žanro poetikos konvencijomis ne tik

204 Vincent Hazel Carby, Slav och härskarinna, in Feminismer, Lund: Författarna och Studielitteratur, 1996, p. 86.

205 Bertil Romberg, Att läsa epik, Lund: Studielitteratur, 1987, p. 95.

pažinimo nuostatos daugialypiškumu, bet ir meninės kalbos formomis, jų naratyvine polifonija. Tuo šie kūriniai bendrosiomis tendencijomis panašūs į savo meto švedų epiką, daugiaklodę gnoseologinę poziciją, jos diskursais. Švediškasis romanistas Ignas Jurkunas Scheynius tampa ištis tolimu lietuviškojo impresionisto Igno Šeinių ai-niu; tačiau „šeiniškieji“ impresionizmo atabrada kaip tik ir suteikė skandinaviškajam epiko balsui to savitumo, kuris įveikė tradicijos niveliaciją, laiko užmarštį.

Šiandien sunku tiksliai atsakyti, kodėl kai kurie švedų kalba rašyti Šeinių kūri-niai, į mus atklydę rankraščiais, savo metu taip ir neišvydo dienos šviesos. Kai kuriais atvejais žinome, kad leidyklos abejojo kūrinius būsiant paklausius Švedijos knygų rinkoje (pvz., taip buvo argumentuojamas „Hugo Gebers Förlag“ leidyklos redaktoriaus Görano Eggströmo neigiamas atsakymas į romano „Nusileisk ant žemės“ Šeinių paraišką leidybai²⁰⁶; kaip nepakankamai vertinga buvo pripažinta Šeinių drama „Den nya härskaren“ (Naujasis valdovas)²⁰⁷, siūlyta Stokholmo Dramos teatrui. Tačiau labai keista, kad knygos rūbo neįgijo, pavyzdžiui, puikus satyrinis romanas „Kentauren gnägar“ (Kentauras žvengia), kuris savo visuomeninių idėjų bei literatūrinės raiškos modernumu būtų tikrai pastebėtas šeštojo dešimtmečio švedų epikos kontekste. Galima numanyti, kad šiuokart vartus viešumui bus užkėlęs rašytojo satyrinis kandumas. Romanas, pagaviai perteikiantis švedų gyvensenos ydas ar kuriozus, baksteltų pirštu į realybės aktualijas. Žinia, išdidi tradicijų visuomenė ne visada pajėgi praryti ironijos ašaką; o ypač tą, kurią gerklėn trukteli iš svetimšalio aruodų...

Igno Šeinių rankraštiniam romanui „**Aukso šuo**“ ypač svarbus biografinis-sociokultūrinis kūrinio konceptas, turint galvoje Lietuvos ir Švedijos kultūros tradicijų sąsajas. Švedų kalba rašytas, bet taip ir nebaigtas romanas „Aukso šuo“ (*Guldhunden*) (Jurkunas Scheynius, 1955?) – vienas įdomiausių ir labiausiai kontroversiškų kūrybos faktų, keliančių daugiau klausimų, nei galinčių pateikti tikslų atsakymų. Dvejonės vertinant šį kūrinį apninka tarsi užbėgdamos už akių: turint galvoje ir įsivaizduojamus autoriaus amžininkus, šeštojo dešimtmečio švedų visuomenę, ir lietuvių skaitytojus, rašytojo veide įsidėmėjusius vien impresionisto-klasiko bruožus. Romanas, matysime, griaua visus jo autoriui taikytus stereotipus: tiek savivokos, tiek ir meninės raiškos. Todėl pamatinį šio kūrinio bruožą galėtume aprioriškai įvardyti kaip *skaitytojo* ir *kūrinio* santykių išsklidusį lūkesčių horizontą (Kittang, 1997, 83).

Žvelgiant į Šeinių švediškąją kūrybą, egzistencinės stiprybės pasisemiančią iš lietuviškosios savo prigimties, o intelektualinę jėgą įgyjančios švediškojoje patirtyje, tampa viskas svarbu: tos kūrybos etapai, raida, žanrinės slinkty, vidinė kūrinio morfologija. Kaip tik čia lietuviška ir švediška kūrėjo savivoka susipina į neišskiriamą fenomeną, kurį Lietuvos kontekste su Švedija tą vieną ir teturime... Nebaigtas romanas „Aukso šuo“ bene ryškiausias tos sampynos pavyzdys, į kurį neišvengiama pažvelgti nuosekliau ir giliau.

I. Šeinių kūrinius, rašytus švedų kalba, chronologiškai galima skirstyti į du laikotarpius: ankstyvąjį, trukusį 1917–1927 metais, ir vėlyvąjį, 1940–1959 m. Tarp jų įsispraudusį laiką pasiglemžė visuomeniniai domesiai, tarnybinės pareigos Lietuvoje ir Švedijoje, gausi publicistika, pasklidusi lietuvių ir švedų periodikoje. Rašytojo

206 Riksarkivet, Stockholm, Vol. 14.

207 Riksarkivet, Stockholm, Vol. 16.

švediškosios kūrybos patirtyje ryškiausias pėdsakas siejamas su epika, esmingai susitelkusioje antrajame minėtos chronologijos etape. Nepilnų poros dešimtmečių kūrybos rezultatas – ne tik kokybiškai svarus, bet ir netikėtai margas. Net savo *ontologine padėtimi* (Hawthorn, 1998, 228) I. Šeinius epikos *galimas pasaulis* (Kalėda, 1996, 23) neatrodo vientisas: fabulos ašyje atsидuria įvairiašakė žmogaus patirtis (istorinė, socialinė, asmeninė, net virtuali!), charakterių kūrimo būdai eksploatuoja kelis modelius (psichologinį, filosofinį, visuomeniškai angažuotą, satyriškai utirruotą), erdvėlaikio sklaida kilnoja iš tarpukario Lietuvos kaimo ar miesto (romanai „Stebuklo belaukiant“, „Nusileisk ant žemės“) į šeštojo dešimtmečio Švedijos sostinę (romanai „Kentauras žvengia“, „Aukso šuo“, apysaka „Profesoriui Bror Palmlundui netenka vesti“), prieškarinio Vokietiją ar Italiją (romanas „Siegfried Immerselbe“), net į sąlyginę, fantazijos, aplinką (romanai „Siegfried Immerselbe“, „Aukso šuo“). Todėl nestebina, kad ir pasakojimo strategijos (Kalėda, 1996, 106) minėtuose romanuose kuo įvairiausios: nuo mimetinio ir tezinio diskurso iki analitinės perspektyvos pasakotojo-personažo plotmėje.

Bet vis dėlto šis margas I. Šeinius pasaulis ir dar margesnis jo meninis diskursas paklūsta *pokyčio logikai* (Linneberg, 1997, 157).

Pabandykime išryškinti I. Šeinius epikos paradigminių pokyčių premisas, nulėmusias anksčiau išvardyto galimo pasaulio įvairovę ir leidusias sukurti kad ir margą, bet nuosekliai „postmodernią“, mozaikišką meninio žodžio visumą.

Literatūrinė savimonė išlieka svarbi ir antrajam švediškosios raidos tarpsniui, nuo 1940-ųjų. Tačiau pamėginę apibendrintai įsivaizduoti dvasinį-filosofinį „lietuviškumo“ intensyvumą Šeinius švediškojoje kūryboje, išvystume jį it trūkinėjantį punktyrą, laike vis labiau blankstantį, nors niekuomet neišnykstantį. Galima numanyti, kad menininko jaunystės dvasingumą ir tautinį identitetą pamažėl pagrauzė skirtingų „nesusikalbančių“ kultūrų diskomfortas²⁰⁸. Tai ypač akivaizdu I. Šeinius grožinėje publicistikoje. *Sakymo-pasakymo* paradoksas „užprogramuotas“ jau kultūros apybraižoje „Lietuvių kultūra“ (Jurkunas Scheynius, 1917). Paradokso šerdimi tapo aplinkybė, jog švedų kalbos ištarmė kultūros apybraižoje įvardino vis dar aktualias *lietuvių* estetikos takoskyras: atotrūkį tarp pozityvistinės bei romantinės esmės estetikoje ir literatūrinės savimonės slinktį nuo romantiškojo modernizmo link skaidrėjančių modernistinių formų. Paradokso rezultatas – neįvykusi kultūrų komunikacija, arba išsklaidęs lūkesčių horizontas: *lietuvių* estetikos suvokties kontekste ši Šeinius pozicija liko nežinoma (juk bylota švediška!), o numanomas adresatas, švedų skaitytojas, informacijos apie lietuvių estetikos raidą tiesiog nesuprato, nes jo nesaistė prigimtiniai estetikos pajautos ryšiai su aptariamu objektu. Tad „Lietuvių kultūros“ gilioji prasmė, turėjusi būti įdomi skandinaviškos pasaulėjautos kontekstui ir galėjusi tapti svarbi lietuvių literatūrinei savivokai, savo metu nebuvo iki galo semantizuota. I. Šeinius, matyt, išgyveno dėl įžvalgų stokos švedų kultūrinėje kritikoje, atsiliepusioje į jo pirmąją švedišką knygą. Nors kritikų, beje, anuomet žinomų, pasisakyta gausiai ir palankiai²⁰⁹, autorius pats sau darbo bloknotėlyje skundėsi: „Kažkur patvory liko visas gražumas, širdies tikrumas. Tik žodžiai, žodžiai. Vos pradaužė lukštą. Bet ačiū ir

208 I. Šeinius dienoraštyje yra vaizdžiai išsitaręs: „Mes, lietuviai, mąstome vien širdimi, o šiauriečiams duok argumentą. Tiki vien daiktu, faktu. Protu“ (Scheynius, 1949).

209 Hjalmar Söderberg, En bok om den litauiska kulturen, in Stockholms Dagblad, 1917 12 16; Einar Rosenborg, Litauisk kultur, in Dagens Nyheter, 1919 04 97; W. S-hn (Waldemar Swahn – S.R.), Nya böcker, in Stockholm, 1918 12 22.

už tai“²¹⁰ (Scheynius, 1918). Šis kultūrų „nesusikalbėjimo“ faktas puikiai pailiustruotų vieną iš komparatyvinio metodo taisyklių, *paslankumo*, kuri „ragina nustatyti, kiek svetimas elementas pritampa naujoje aplinkoje ir juo galima manipuliuoti, o kiek jis „priešinasi“, atrodo kaip svetimkūnis ir toks išlieka“ (Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, 2006, 22–23).

Daugiau kultūrinės-filosofinės publicistikos Šeinius neberašė. Ir apskritai publicistikai atėjo sausmetis, – prie jos tik po poros dešimtmečių privertė grįžti kur kas konkretesni (tad ir kūrinio-skaitytojo santykiuose patikimesni), nei „dvasios tvėryba“, istoriniai įvykiai: sovietizacijos absurdiškumas, sovietinė invazija į Lietuvą ir Antrojo pasaulinio karo konsekvencijos. Trys antrojo kūrybos etapo I. Šeinius publicistikos knygos, „Raudonasis tvanas“ (Jurkunas Scheynius, 1940), „Raudonoji kelionė“ (Jurkunas Scheynius, 1943), „Raudonasis tvanas užplūsta“ (Jurkunas Scheynius, 1945), turėjo mimetinę žvalgą (nes liudijimas, ką matai, buvo istoriškai determinuotas ir svarbus) ir tezinį diskursą (nes deklaruoti savo poziciją – pilietinė reikmė ir istorinė neišvengiamybė). Fakto logiką ir įtaigos patikimumą, turint galvoje švedų adresatą, I. Šeinius nuo penktojo dešimtmečio neabejotinai įtraukė ir į savo grožinės kūrybos „arsenalą“ kaip aiškų, patogų komunikacijos garantą. „Ugningoji“ ir „šmaikščioji“ publicistika, švedų kritikos žodžiais, darė „gilų įspūdį“ (apie „Raudonąją tvaną“, Hagelund, 1940, 5), sukrėtė „beviltišku Baltijos šalių istorijos dramatiškumu“ (apie „Raudonasis tvanas užplūsta“, Bergstrand, 1946, 35), įtikino „satyros vertais sovietinio gyvenimo vaizdais“ (apie „Raudonąją kelionę“, Söderberg, 1944, 2).

Ir vis dėlto I. Šeinius švediškojoje publicistikoje nepamatysime vienodos ontologinės ar diskursyvinės situacijos. „Lietuvių kultūra“ bene labiausiai atšoka nuo švediško mentaliteto ir šliejasi prie įgimtos intuityviosios suvokties; faktai įvardijami metaforomis, mąstoma vaizdiniais. „Raudonasis tvanas“ – istorinė memuaristika, kur lygiomis teisėmis gyvuoja aktualaus fakto konkretybė ir asmeninis jo išgyvenimas; dramatiški įvykiai skrieja kaleidoskopu ir sinchronizuojami asmeniškais naratoriaus pagavomis; kartkartėmis spėjama palikti net ir tapybiškų įspūdžio pėdsakų. „Raudonoji kelionė“ – kelionių publicistika, intriguojanti ir praturtinanti faktais, konotuota politinės laikysenos ir pasižyminti meistriškai išgaląsta satyrine ištarme. „Raudonasis tvanas užplūsta“ – savotiška istorinė „Raudonojo tvano“ tąša, bet savo esme kur kas sudėtingesnė: tai – politologinė publicistika, įžvalgiai analizuojanti politinę pokario situaciją Europoje ir pateikianti kelių dešimtmečių perspektyvą. Čia vienareikšmiškai dominuoja istorinis faktas ir jo argumentacija.

I. Šeinius švediškoji publicistika, per kelis dešimtmečius išgyvenusi paradigminę kaitą, slinktį iš *panašaus į panašų*, paraleliai koregavo ir grožinės rašytojo epikos esmę: modeliavo jos *galimą pasaulį*, turtino diskursą stilistinių intonacijų įvairove. Publicistika neabejotinai „išmokė“ Šeinius grožinį tekstą guvaus konkretumo ir neslopstančios intrigos. O gal ir įtikino, kaip matome iš romanų įvairovės, skirtingos žanrinės poetikos pranašumu.

Vienas paskutiniųjų I. Šeinius kūrinių „Aukso šuo“ sutelkė sąvęsp abi rašytojo išbandytas epikos rūšis: publicistikos bruožus ir romano meninę išmonę. Ir ne tik. Jame neabejotinai aiškūs autobiografiniai „inkliuzai“ (pagrindinio veikėjo Jono Valaičio

210 Panaudotas citatas iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė.

potyriai Švedijoje, jo sėkminga karjera ir psichologinis nepasitenkinimas, kt.), o kartais savimi išgyvenama tų žmonių lemtis, kuriais Šeinius rūpintasi ir apie kuriuos paties rašyta spaudoje (taip vadinami „baltų pabėgėliai“); tik likimas sumodeliuotas kitaip, optimistiškai. Žanrinėje kūrinio tipologijoje rasime ryškia publicistinę aktualijų konkretybę ir psichologinę *tapismo* romano gelmę, anuomet madingo nuotykių romano paradoksą ir intriguojančią biografinės patirties brandą. „Aukso šuo“ – romanas-mozaika, koliažas, savotiškai bendravardiklinantis visą I. Šeinius prozą. Tik kodėl nebaigtas? Trūko laiko? Susipainiota, nerasta logiško siužetinio išrišimo? O gal tokio ir negalėjo būti, jei vilsiesi *visų* gyvenimo išmintį fokusuoti į *savo*?.. Kurtas margaspalvis *galimas pasaulis* autorių, matyt, paklaidino. Laikinais kūrinį atidėjęs „pagulėti“, rašytojas prie jo nebegrižo. Archyve randame vienintelę pastabą suaugusiam sūnui: „Aukso šuo“ dar tebelaksto lapeliais. Romanui vis dar neatrodo suaugęs... bet, aišku – ne apsakymas. Ūpas rašyti neapleidžia, tik laiko – amžina stoka“ (Scheynius, 1955).

Galime apibendrinti tai, kas kultūros, istorinės atminties požiūriu esmiška. Ignas Jurkūnas Šeinius – XX amžiaus pirmosios pusės dviejų kultūrų, lietuvių ir švedų, atstovas. Jo literatūrinė kūryba per daugiau nei keturis dešimtmečius skleidėsi abiem kalbomis. Lietuvių literatūros istorijoje Šeinius laikomas XX amžiaus pradžios epikos modernintoju, švedų literatūros istorijai jis – baltiško balso skandinavų rašytojas, psichologinės intuityviosios pakraipos epikoje pradininkas.

Likimas, tiek asmeninis, tiek – vėliau – istorinis, 1915 metų pabaigoje perkėlė Šeinių kitapus Baltijos jūros, į Švediją. Čia jis per penkiasdešimt metų įsitvirtino ir diplomatinėje, socialinėje, ir kultūrinėje aplinkoje, ypatingų intencijų turėdamas pastarojoje. Tačiau tautinės tapatybės ir kūrybos savimonės ryšys, Šeiniui atsidūrus svetimoje kultūros erdvėje ir nuoširdžiai patikėjęs, jog dvikalbis kūrybos diskursas ne tik įmanomas, bet ir garantuoja išskirtinį identitetą, gyvenime klostėsi dramatiškai. Kultūrinės atskirties situacijoje, matyt, natūraliai kyla klausimai: kiek bėra svarbi tautinė tapatybė rašytojui, patekusiam į svetimą kultūrinę erdvę ir siekiančiam prie jos pritapti? Ar tautinė tapatybė – paties kūrėjo valioje? Gal ji – įgimta tarsi genetinis kodas, tuomet neišvengiama kūrybinės sąmonės premisa?

Baltoskandijos idėja ir jos raida

Nors Baltoskandijos idėja ir yra sutelkta ne tik į Švedijos istorinį, politinį ar kultūrinį tapatumą, o į bendrą Skandinavijos fenomeną, ši šalis užima svarbią vietą siekiant Lietuvai pavyzdžio teisėmis. Tyrinėjant Baltoskandijos idėjos atsiradimo priežastis, jos išgryninimą, išryškėja jos kultūrinė reikšmė Nepriklausomoje Lietuvoje: tiek laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų, tiek XX a. Idėją galima vertinti kaip savitą tinkamos „terpės“ paiešką ir susikūrimą, kur Lietuva galėtų saugiai apsibrėžti savo politinę bei kultūrinę tapatybę. Baltoskandijos sąvoka radosi ir prigijo Švedijoje, kai profesorius Sten de Geeras ją pavartojo 1928 m. geografijos mokslo žurnale. Lietuvos kontekste pažymėtina, jog Kazys Pakštas tai įvardijo ir pripažino kaip pirmą pastangą (geografiškai) atskirti Rytų Baltijos šalį nuo Rusijos ir priskirti jas Skandinavijos

regionui. Tad ankstyvajai Baltoskandijos idėjai susiformuoti ir puoselėti itin svarbų vaidmenį atliko kelios asmenybės, iš kurių „patriarcho“ misija tenka prof. K. Pakštui: jis gali būti laikomas kultūrinio reliatyvizmo atstovu tuo atžvilgiu, jog užmezgė Lietuvos ir Skandinavijos ryšius ne vien teorinėje plotmėje, bet ir patyriminiu būdu. Kazys Pakštas įvardijo svarbias geokultūrinės aplinkybes, pagrindžiančias Baltoskandijos idėjos pagrįstumą, nurodydamas, kad tai – „moreninis regionas (paveiktas ledynų), panašių klimato sąlygų, lemiančių žemės ūkį“ Nurodoma ir privačios nuosavybės svarba – „komunizmui Baltoskandijos regione nėra vietos“; dominuoja šiaurietiškas Šiaurės ir Baltijos tautų charakteris; tai – vientisas mažesnių kalbų regionas, kuriam saugiau „palaikyti draugiškus ryšius su mažesnėmis šalimis kaimynėmis Rytuose, negu taikstytis su didelėmis, bet agresyviomis šalimis, kurių aiškūs imperialistiniai tikslai“; tai – Vakarų krikščionybės zona, nors ir su keliomis atšakomis, „bet tai netrukdo sutarti“. Be to, Baltijos šalių vizionierius pastebi, Baltoskandija gali būti visavertis Šiaurės šalių darinys: „pilna šalių šeima“, „kuri gimdo tarptautinį kultūrinį gyvenimą, suteikdama Baltijos jūrai tikrą Šiaurės Viduržemio pobūdį ir numalšina monotoniją, sužadindama vaizduotę ir kūrybinę dvasią. Kaip rasių, kalbų ir tikėjimų įvairovė Viduržemio regione atliko svarbų vaidmenį iškylant Antikos civilizacijoms [...], taip ši įvairovė turėtų praturtinti iškylantį modernųjį Viduržemį Šiaurėje [Pakštas remiasi klasikiniiais pavyzdžiais, siekdamas legitimuoti savo idėją, rasti jai „svarų“ – ir skambų – pamatą]. Būtent kultūrinė įvairovė paverčia Viduržemį ne paprastu ežeru.“ Ne mažiau tautų egzistencijai svarbu, kad tai – savitarpio supratimo, palankumo ir bendrų kultūrinių interesų zona: „Beveik neįmanoma šiandien pasaulyje rasti net 7 šalis, kurios gyventų tokioje artumoje ir taip gerai sutartų. Baltoskandija – neįtikima išimtis.“ Kazio Pakšto indėlis į Lietuvos ir Skandinavijos idėjos plėtotę buvo pagarbiai įvertintas Švedijoje. Vadovavusį 1933–1939 m. Lietuvių ir švedų draugijai, 1933 m. Švedijos geografų ir antropologų draugija jį apdovanojo Arkties tyrinėtojo S. A. Andree medaliu; 1935 m. Latvijos geografų draugija už nuopelnus regioninei geografijai ir Baltijos valstybių suartėjimui išrinko garbės nariu; 1939 m. gegužės 26 d. Švedijos karalius jam skyrė Vazos riterio ordiną... Tad skandinaviškos idėjos ir Skandinavijos fenomenas apskritai neabejotinai veikė tarpukario kūrėjų pasaulėvoką bei filosofinę mintį ir netiesioginiu patyrimu: tarp eruditų mezgėsi savitas dialogas.

Baltoskandijos idėjų tąsą patyrėme ir Atgimusioje Lietuvoje, XX a. dešimtajame dešimtmetyje. **Baltoskandijos akademijos** atsiradimas Lietuvoje (1991–2009) – bandymas viziją paversti realybe kultūrinėje sferoje. Akademijs įsteigta ir veikė kaip unikalus mokslo ir kultūros židiny, skatinęs ir mokslinius tyrimus: Baltijos šalių kultūrinį palikimą ir santykius. Pagrindiniu tikslu buvo įvardinta: „plėtoti įvairiapusių Baltoskandijos regiono kraštų ir tautų ryšius, integruoti Lietuvos kultūrą į Baltoskandijos kultūros erdvę“, be to, organizuodavo konferencijas ir seminarus, minėjo Baltijos ir Skandinavijos šalių nepriklausomybės dienas, leido informacinį biuletinį „Baltoskandija“, planavo įkurti Baltoskandijos muziejų ir biblioteką, kaupė archyvą. Akademijs, deja, likviduota 2009 m., nes buvo finansuojama Panevėžio miesto savivaldybės, o jos veikla neatitiko pragmatiškųjų savivaldybės funkcijų. Vis dėlto galima konstatuoti, kad Baltoskandijos darinio diskursas plėtojamas ir šiaandien: idėjai aktualios šalys neatsiejamos viena nuo kitos daugeliu atžvilgių; kadaise artimą istorinę ir kultūrinę patirtį turėjusioms šalims svarbu ją gaivinti ir puoselėti.

Vadovavimasis istorine Baltoskandijos idėja nebūtinai reiškia kopijuoti skandinavišką gyvenimo būdą, kultūrą, problemų sprendimo būdus ir pan. ar žvelgti į Skandinaviją, kaip į absoliutų autoritetą – glaudesnis ryšys su šiomis šalimis gali tapti akstinu nuolat mąstyti apie savo kultūrą ir plėtros būdus: kaip pateikti tai, ką sukuriame, kaip globalesniu aspektu atrasti savo vietą ir įsitvirtinti visuomenės kultūrinėje sąmonėje, ją praturtinti.

Literatūra

- Scheynius Ignas. – Nationalencyklopedin. Stockholm: Nordsteds, 2010, Volym 26.
Stockholms Riksarkiv, Vol. 1–26.
Baltiska arkivet. Stockholm: Riksarkivet, vol. 3–5
Irvis Scheynius asmeninis archyvas Stokholme: Upplandsgatan 66.
Ignas Jurkunas Scheynius, Litauisk kultur, Stockholm: Ord och Bild, 1917.
Ignas Jurkunas Scheynius, Natt och Sol, Stockholm: Svenska Andelsförlaget, 1918.
Ignas Šeinius, Введение в философию искусства, in Riksarkivet, 1.
Ignas Jurkunas Scheynius, Den röda floden, Stockholm: Svenska Andelsförlag, 1940.
Ignas Jurkunas Scheynius, Den röda floden svämmar över, Stockholm: Natur och Kultur, 1945.
Gerald Prince, A Dictionary of Narratology, Aldershot: Scholar Press, 1988, p. 92.
Ignas Jurkunas Scheynius, Siegfried Immerselbe, in Riksarkivet, Stockholm, 1940 (?), Vol. 6.
Ignas Jurkunas Scheynius, I väntan på undret, Stockholm: Fahlcranz och Gumälius, 1942.
Ignas Jurkunas Scheynius, Kom ner till jorden, in Riksarkivet, Stockholm, 1947, Vol. 9.
Ignas Jurkunas Scheynius, Kentauren gnägggar, in Riksarkivet, Stockholm, 1952, Vol. 9.
Riksdago protokolai (1945–1946), in Baltiska arkivet, Stockholm, vol 14.; Riksarkivet, 12, 24.
Kronika, in „Santara“, 1917, nr. 3, kovo 23.
Janina Žekaitė, Ignas Šeinius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 50.
Hjälmar Söderberg, En bok om den litauiska kulturen, in „Stockholms Dagblad“, 1917 12 16;
Einar Rosenborg, Litauisk kultur, in „Dagens Nyheter“, 1919 04 97.
W.S-hn (Waldemar Swahn – S. R.), Nya böcker, in „Stockholm“, 1918 12 22.
Albert Nilsson, Svensk romantik, Lund: CWK Gleerup, 1964, p. 170–173.
O.R-s (Olof Rabenius – S. R.), Nattens Sol och Solens själ, in „Stockholms Dagblad“, 1918 12 03, p. 8.
Aušra Jurgutienė, Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 130.
Atle Kittang, Text och tolkning, in En introduction till den moderna litteraturteorin, Stockholm/Stenhag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997, p. 82.
Algis Kalėda, Romano struktūros matmenys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 210.
Leon Lönnroth, Steve Delblanc (red.), Nittiotalisterna: fullkomning och förnyelse, in Den Svenska litteraturen, Göteborg: Bonnier Alba, 1993, Vol. 4, p. 69–128.
Umberto Eco, The Role of the Reader, London: Hutchinson, 1981, p. 75.
Ivan Oljelund, Roman om det ovissa landet, in Bonniers Litterära magasin, 1943, No 5, p. 25.
Harald Hanne Skei, Subjekt och skrift, in Ten pat, p. 131.
Vilhelm Moberg, Otrons artiklar, Uddevalla, Bohuslänningens AB, 1973, p. 89.
Vincent Hazel Carby, Slav och härskarinna, in Feminismer, Lund: Författarna och Studielitteratur, 1996, p. 86.
Bertil Romberg, Att läsa epik, Lund: Studielitteratur, 1987, p. 95.

Pakštas, Kazys, The Baltoscandian Confederation. Lituanica: Kaunas, 1994. I leidimas – 1942.

Statinis, Gerimantas. Kazys Pakštas: fantazijų profesorius ar genialus geopolitikos strategas? <https://pasauliolietuvis.lt/kazys-pakstas-fantaziju-profesorius-ar-genialus-geopolitikos-strategas-1/>.

Silvestras Gaižiūnas, Baltoskandijos vizija globaliųjų idėjų kontekste. Neklausk, ką tau gali duoti Lietuva. Klausk, ką tu gali duoti Lietuvai! Vilnius“: Eugrimas, 2006, p. 11–15.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- A-d.J., Tyszkiewicz Eustachy, *Nordisk Familjebok*, 1920, t. 30, p. 707.
- Anglickienė L., *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius, 2006.
- Antanavičius D., *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius, 2006.
- Baltų menas*, sud. A. Butrimas, Vilnius, 2009.
- Banytė-Rowell R., Barasa D., Šyšos švedkapių radiniai – įvadas į lokalinės istorijos tyrimus, *Archaeologia Litwana*, Vilnius, 2012, t. 14, p. 143–144.
- Banytė-Rowell R., Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio žiedas iš Baitų kapinyno. Pavidalo kilmė Baltijos regiono kultūrinių ryšių plotmėje, *Lietuvos archeologija*, 2007, t. 30, p. 27–28.
- Baronas D., Dubonis A., Petrauskas R., *Lietuvos istorija*, t. 3: XIII a. –1385 m. Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų, red. A. Dubonis, Vilnius, 2011.
- Batūra R., Karvelis D., *Kovų istorijos I knyga. Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius, 2009.
- Bliujienė A., *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*, Vilnius, 1999.
- Bumblauskas A., *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005.
- Burba D., Legendos apie Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos stebuklus [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.ldkistorija.lt.
- Černius R., XVII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai*, sudarė R. Černius, Vilnius, 2006.
- Deary T., *Vėplos vikingai*, vertė Renata Šutovaitė, iliustravo M. Brown, Egmont Lietuva, 1998.
- Derry T. K., *Skandinavijos istorija*, Vilnius, 1995.
- Drotvinas V., Iš etnonimų istorijos, *Terminologija*, 2006, t. 16, p. 160–165.
- Dundulis B., *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius, 1977.
- Egilio saga*, iš senosios islandų kalbos vertė Svetlana Steponavičienė, Vilnius, 2012.
- Elertas D., Miltakis E., Svarbiausi Durbės mūšio šaltiniai, 1260 m. Durbės mūšio šaltiniai ir istoriniai tyrimai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2011, t. 22, p. 129–154.
- Englundas P., *Poltava: pasakojimas apie vienos kariuomenės žuvimą*, Vilnius, 1997.
- Frost R., *The Northern Wars, 1558–1721*, Harlow, 2000.
- G. J. V., Ericsson, Gregorius Laurentii Borastus, *Svenskt biografiskt lexikon*, 1925, t. 5, p. 452.
- Garstein O., *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit Educational Strategy 1553–1622*, Leiden, 1992.
- Gašiorowski S., *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków, 2008.
- Grickevičius A., *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655*, Vilnius, 2008.

- Grumadaitė R., Lietuvių ir švedų etnokultūriniai ryšiai bei tautosakinės paralelės, *Tiltai. Priedas. Baltai ir jų giminaičiai*, 2005, Nr. 26, p. 87–91.
- Gudavičius E., Runos Staniavos akmenyje, *LMAD, A serija*, 1978, Nr. 3, p. 78–80.
- Haykowski M., Svenskar i Polen, *Acta Sueco-Polonica*, 1995, Uppsala, 1996, Nr. 4, p. 1–18.
- Herbst S., Wojna inflancka 1600–1602, *Rozprawy Historyczne*, Warszawa, 1938, t. 19, d. 2, p. 30–68.
- Hofberg H., Bothvidi Johannes, *Svenskt biografiskt handlexikon*, Stockholm, 1926, p. 125.
- Janonienė R., Kotrynos Jogailaitės kraičio aprašas – XVI a. dvaro buities dokumentas, *Lietuvos pilys*, 2005, Nr. 1, p. 28–36.
- Jasnowski J., *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim, 2014.
- Kałamajska-Saeed M., *Genealogia przez obrazy, barokowa ikonografia rodu Sapiechów na tle staropolskich galerii portretowych*, Warszawa, 2006.
- Karvelis D., *Švedai Biržų pilyje 1625–1627 metais, Biržų istorijos apybraižos*, sudarytojas Antanas Seibutis, Vilnius, 2006, p. 77–81.
- Kerbelytė B., *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 4: *Pasakojimai. Anekdota. Oracijos*, Kaunas, 2009.
- Kiaupienė J., Petrauskas R., *Lietuvos istorija*, t. 4: *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Baltos lankos, 2009.
- Kirby D. G., *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais: Baltijos šalys 1492–1772 metais*, Vilnius, 2000.
- Kniežaitė M., Iš gelmių apie senovės baltus, *Lietuvos žinios*, 2008, gruodžio 22 d.
- Kniutlingų saga*, iš senosios islandų kalbos vertė Ugnius Mikučionis, Vilnius, 2002.
- Konopczyński W., *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Polski 1660–1795*, Warszawa, 1924.
- Kopczyński M., Tarp Machtstaat (galios valstybės) ir renesansinės monarchijos: Vazos Švedijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje, *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Saviščevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 302–310.
- Kotljarchuk A., *In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Södertörns högskola, 2006.
- Котлярчук А., *Шведы ў гісторыі і культуры беларусаў*, Менск, 2002.
- Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, par. J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius, 1988.
- Lagerqvist L. O., *Švedijos istorija*, vertė R. Juknevičienė, Švedijos institutas, 2002.
- Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Saviščevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014.
- Lietuva–Švedija. Archyvinių dokumentų paroda*, Vilnius, 1995.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai*, UNESCO Pasaulio paveldo komiteto 30-osios sesijos tarptautinės parodos katalogas, Vilnius, 2006 m. liepos 7–15 d., sudarė R. Černius, Vilnius, 2006.
- Lietuvos istorija*, t. 2, *Geležies amžius*, red. G. Zabiela, Vilnius, 2007.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I tomas Feodalinis laikotarpis*, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1955.
- Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje*, sud. E. Vasiliauskas, G. Zabiela, Klaipėda, 2013.

- Lisiński M., *Polonica w Szwecji, Zwoje*, 2002, Nr. 3 (31).
- M. Kopczyński, Tarp Machtstaat (galios valstybės) ir renesansinės monarchijos: Vazos Švedijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje, *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Savišcevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 302–310.
- Majewska G., The late 18th century Swedish press on Poland, *Studia Maritima*, 2011, Vol. 24, p. 101–114.
- Melnikova E. A., The Cultural Assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the Point of View of Language and Literacy, *Runica-Germanica-Mediaevalia*, Berlin, 2003, p. 454–465.
- Michalewicz J., Dwór szwedzki Zygmunta III w latach 1587–1600, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1966, t. 11, p. 161–180.
- Mickevičius A., Islandų sagos: istorijos šaltinis ar literatūrinė fikcija, *Istorija*, 2012, t. 8, p. 81–84.
- Mickevičius A., *Normanai ir baltai IX–XII a.*, [Vilnius], 2004.
- Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, par. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2005.
- Mikučionis U., Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje, *Liaudies kultūra*, 2003, Nr. 2 (89), p. 36–45.
- Omilanowska M., *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*, Vilnius, 2014.
- Petrauskas R., Morta – karaliaus Mindaugo žmona iš Švedijos? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.ldkistorija.lt.
- Ragauskas A., Iš miestietiškos kilmės LDK bajorijos istorijos. Vilniaus suolininkas Reinholdas Wittmacheris-Palmstruchas (1612–1670) ir jo švediška nobilitacija, *Istorija*, 2013, t. 91, p. 24–26.
- Ragauskas A., Umowa Kiejdańska 1655 r. – możliwość ratowania WKL, *Mówią wieki*, 2017, nr. 12, p.
- Ragauskienė R., Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos vestuvės Vilniuje 1562 m., *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Savišcevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 82–122.
- Roling B., Arabia in the Light of the Midnight Sun: Arabic Studies in Sweeden between Gustaf Peringer Lilieblad and Jonas Hallenberg, *The Teaching and Learning of Arabic in Early Modern Europe*, ed. by J. Loop, A. Hamilton, Ch. Burnett, Brill, 2017, p. 93–132.
- Saar-Kozłowska A., Śmierć i problemy pochowku Anny Wazówny w Brodnicy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo*, 1996, t. 27, s. 45–94.
- Seibutis A., Biržai Šiaurės karo pradžioje 1700–1704 metais, *Biržų istorijos apybraižos*, sud. A. Seibutis, Vilnius, 2006, p. 123–127.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos istorija, t. 6: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015.
- Strockis M., Graikų kalbos kirčiavimas ir eilėdara XVII amžiaus Vilniaus universitete. Grigaliaus Sventickio Odarion, *Literatūra*, 2001, t. 43, p. 106–107.
- Sveriges historia: 1350–1600*, D. Harrison, B. Eriksson (Udg.), Stockholm, 2010.
- Szpaczyński P. P., *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków, 2013.
- Šapoka A., *Raštai t. 3: 1655 metų Kėdainių sutartis, arba Švedai Lietuvoje 1655–1656 m.*, par. R. Jurgaitis, A. Ragauskas, Vilnius: LEU leidykla, 2017.

- Šemeta M. K., *Reliacija*, vertė E. Ulčinaitė, Vilnius, 1994.
- Tyla A., *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986.
- Tyla A., Sukilimas Lietuvoje prieš švedų okupaciją 1656 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1976, t. 4, p. 62–82.
- Vanagas A., *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.
- Veibulas J., Švedijos istorijos apžvalga, Švedijos institutas, 1996.
- Vennberg E., Anders Bure, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm, 1926, p. 704.
- Vilniaus Žemutinė pilis XIX a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006.
- Wisner H., *Kircholm 1605*, Warszawa, 1987.
- Wolke L. E., Politiniai ir religiniai veiksniai Jono III Vazos pasaulėžiūroje, *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Saviščevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 254–302.
- Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojha Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, pod red. M. Nagielskiego, Warszawa, 2007.
- Zabiela G., Jarockis R., Nerman B., *Apuolė: Ausgrabungen und Funde, 1928–1932*, Klaipėda, 2009.
- Zembrickis J., *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, I tomas, Klaipėda, 2002.
- Zinkevičius Z., *Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą*, Vilnius, 2010.
- Žulkus V., *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius, 2004.
- Žulkus V., *Palangos viduramžių gyvenvietės*, Klaipėda, 1997.
- Žulkus, R. Jarockis, *Lietuvos archeologija*, t. 4: Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis, Klaipėda, 2013.

LIETUVA ŠVEDIJOJE, ŠVEDIJA LIETUVOJE (IKI XIX a.)

CHRESTOMATIJA

Parengė Viktorija Moščuk

Šioje dalyje pateikiamos įvairių šaltinių – istorinių dokumentų, mokslininkų veikalų ir grožinės literatūros kūrinių lietuvių kalba – ištraukos, reikšmingos Švedijos ir Lietuvos dvišaliams santykiams iki XIX a. atskleisti.

Siekiant išsamiai atspindėti dvišalius tarpusavio ryšius, nesilaikoma žanrinio principo – greta istorinių šaltinių ar grožinės literatūros kūrinių ištraukų pateikiami ir mokslinių tyrimų fragmentai. Tekstai išdėstyti laikantis chronologinio principo. Atrinktų tekstų ištraukos susijusios su mokymo priemonės teorine medžiaga, ją iliustruoja.

Chrestomatijoje pateikiami tekstai gali būti įtraukti į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padėti studentams formuoti savąjį žodyną. Didaktiniais tikslais tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos publikuojamame rinkinyje praleidžiami.

VIKINGŲ LAIKOTARPIO SKANDINAVŲ (ŠVEDŲ) IR BALTŲ RYŠIUS ATSPINDINTYS ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Viduramžių (XII–XIV a.) skandinavų literatūra labai įvairi. Užrašyta daug religinių bei pasaulietinių (juridinių, mokslinių, grožinių) originalių ir verstinių tekstų lotynų bei skandinavų kalbomis. Ypatingą vietą tarp šių šaltinių užima skandinavų sagos, būdingos tik minėtiems kraštams. Ypač svarbi sagų literatūrinė vertė, nors kartu jos reikšmingos kaip istorinis šaltinis. Sagose atsiskleidžia kontaktai tarp skandinavų ir baltų – kuršių, prūsų ir kitų genčių – ankstyvuoju vikingų laikotarpiu.

Žodis saga (dgs. sögur) susijęs su veiksmažodžiu segja ‘pasakoti, sekti, sakyti’, tad pirminė jo reikšmė yra ‘(žodinis) pasakojimas, sakmė, poringė’. Visose sagose pasakojama apie praeitį: vienos – apie tolimą, netgi mitologinę, kitose – apie netolimą praeitį, t. y. apie įvykius, kurių amžininkai, liudininkai ir dalyviai dar yra gyvi, kai pasakojama saga.

Kalbant apie kuršių paminėjimus, išskirtina „Egilio saga“ (Egils saga, Eigla). Ši saga priklauso vadinamosioms islandų, arba giminių, sagoms. Tai išlikęs ilgiausias pasakojimas apie skandinavų vikingų nuotykius Kurše. Taip pat čia pasakojama, kaip skandinavai buvo pakliuvę kuršiams į nelaisvę (tiesa, kuršiams šis epizodas baigėsi ne itin sėkmingai)²¹¹.

Islandų sagų, kaip istorijos šaltinio, patikimumas nagrinėtas ne vienoje mokslinėje publikacijoje. Susiklosčiusi istoriografinė tradicija eliminuoti sagas iš istorijos šaltinių sąrašo nurodo esminius trūkumus, atskleidžiančius sagų nepatikimumą. Chrestomatijoje pateikiama istoriko Arturo Mickevičiaus straipsnio, kuriame analizuojama minėta problema, ištrauka. Islandų sagos straipsnyje lyginamos su šiaurės rašytinių šaltinių grupei priskiriamomis kronikomis. Pasirinkti vikingų laikotarpio skandinavų ir baltų santykius minintys rašytiniai šaltiniai bei islandų sagų teikiami duomenys leidžia kelti prielaidą apie abiejų šaltinių grupių lygiavertiškumą ir galimybes islandų sagomis remtis kaip svarbiu istorijos šaltiniu vikingų epochos skandinavų ir baltų santykiams tirti.

²¹¹ U. Mikučionis, Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje, *Liaudies kultūra*, 2003, Nr. 2(89), p. 42, 44.

Mickevičius, Arturas. „Islandų sagos: istorijos šaltinis ar literatūrinė fikcija“. *Istorija* 86 (2012): 81–84.

Baltiškoji paradigma

Bandydami vertinti islandų sagas kaip istorinį šaltinį, remsimės vikingų epochos skandinavų ir baltų santykių analize. Chronologiškai – tai IX–XII a. Kokius čia turime „pripažintus“ šaltinius? Tai bene dažniausiai lietuviškoje istoriografijoje minimas Rimberto darbas „Švento Ansgaro gyvenimas“ (IX a. antra pusė), Sakso Gramatiko „Gesta Danorum“ (užrašyta apie 1200 m.), Adomo Bremeniečio kronika (baigta apie 1075 m.), Sveno Agono „Trumpa Danijos istorija“ (sukurta paskutiniame XII a. dešimtmetyje), dar minėtina epizodinė informacija „Eiliuotoje Švedijos kronikoje“, danų bei švedų analuose.

Baltų ir skandinavų santykius tiesiogiai aprašančių islandų sagų nėra daug, tačiau jų teikiamos žinios pakankamai įvairios ir netgi spalvingos. Turbūt geriausiai šiuo aspektu žinoma giminių sagų grupei priklausanti ir apie 1220 m. užrašyta „Egilio saga“. Karališkųjų sagų grupei priskiriama „Kniutlingų saga“, užrašyta apie 1260–1270 m., pateikia spalvingą sembų pirklio Vidgauto odisėją. Atrodo, kad „Kniutlingų saga“ rėmėsi arba bent jau turėjo tuos pačius šaltinius, Saksas Gramatikas. Beje, sagoje pateikiama daug detalių, kurių nemini Saksas Gramatikas. Didžiausiame islandų sagų sąvade „Heimskringla“ („Žemės ratas“), kurį apie 1220–1230 m. sudarė Snoris Sturlusonas (1179–1241), taip pat rasime žinių ir apie baltų kraštus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Snoris Sturlusonas savo kritiškumu ir nuoseklumu lenkia kitus to meto kronikininkus, o vienu svarbiausiu „Heimskringlos“ šaltiniu tapo Norvegijos istorinės kronikos „Tamsioji oda“ ir „Šviesioji oda“.

Adomas Bremenietis nedviprasmiškai, aiškiai apibūdina vakarų baltus. Kuršiai šiam autoriui „gens crudelissima“, o sembai ir prūsai – „homines humanissimi“. „Kniutlingų sagoje“, pasakojančioje sembų pirklio Vidgauto istoriją, vienareikšmiškai patvirtinamos Adomo Bremeniečio pateiktos charakteristikos. Kuršių persekiojamam Vidgautui prieglobstį Hedeby uoste suteikia danų konungas Knutas Lavardas. Vėliau Vidgautas siunčiamas su „diplomatine“ misija į Holmgardą (Novgorodą), kur Knuto Lavardo vardu kreipiasi į Holmgardo kunigaikštį Haraldą (Vladimiro monomacho sūnus Mstislavas) prašydamas jo dukters Engilborgos rankos. Misija, atrodo, pavyko – apie 1116 m. Knutas Lavarda susituokia su Engilborga. Tikėtina, kad pozityvus Adomo Bremeniečio požiūris į sembus bei „Kniutlingų sagoje“ fiksuojamas Knuto Lavardo pasitikėjimas Vidgautu gali būti paaiškintas Sveno Agono kronikos teikiama žiniomis. Pasak pastarojo kronikininko, Kanutas Didysis dar XI a. pradžioje nukariauja Angliją, Italiją, Langobardiją, Norvegiją, slavus ir sembus. Taigi, tikėtina, kad Vidgautas gelbstisi pas savo siuzereną, o Adomas Bremenietis Sembą suvokia kaip Danijai subordinuotą darinį, kurio gyventojai yra tokie pat civilizuoti ir nekeliantys grėsmės Baltijos jūroje. Akivaizdu, kad tiek Adomo Bremeniečio kronikos, tiek „Kniutlingų sagos“, kaip šaltinio tradicija, tarpusavyje dera ir netgi viena kitą papildo.

Giminių sagos yra gana patikimos aprašant bendruomenės kasdienį gyvenimą, socialinius vikingų laikotarpio santykius, pačios Islandijos apgyvendinimą. „Egilio sagoje“ detalai aprašyta kuršių sodyba: statiniai, jų konstrukcija, gynybiniai įtvirtinimai

ir kt. Archeologinių tyrinėjimų metu kuršių piliakalnyje Imbarėje (Kretingos sav.) rastos pastatų liekanos ir pagal jas atkurta rekonstrukcija visiškai atitinka sagoje aprašytuosius statinius. Kuršių sodyba sagoje detalai aprašoma, kai Egilis su savo vyrais patenka kuršių nelaisvėn. Čia paaiškėja, kad jau kuris laikas kalinami ir danų vikingai. Rimbertas „Švento Ansgaro gyvenime“ nurodo, kad švedai užpuola Apuolę, anksčiau priklausiusią danams, kuriuos kuršiai vėliau įveikė. Galima būtų manyti, kad sagoje pateikta savotiška literatūrinė Rimberto teikiamų žinių interpretacija arba ir vienas, ir kitas darbas rėmėsi tuo pačiu šaltiniu.

„Heimskringlos“ žinios, kad XI a. prie Skandinavijos krantų plėšikauja kuršiai, vėndai, saksai (vokiečiai) ir „rytų žmonės“, o konungas Svenas Ulfsonas priverstas laikyti gynybai parengtus laivus, yra visiškai identiškos Sakso Gramatiko teikiamai informacijai. Henriko Latvio aprašomas 1203 m. estų ir kuršių piratavimas Baltijos jūroje, o 1226 m. minima pastarųjų vykdoma prekyba žmonėmis iš esmės tik patvirtina tai, kas užfiksuota „Heimskringloje“. Pagaliau 1078 m. gruodžio 15 d. popiežiaus Grigaliaus VII laiškas Norvegijos valdovui Olofui su prašymu padėti Danijos bažnyčioms, kurias plėšia iš rytų atplaukę pagony, taip pat patvirtina šios sagos informaciją. Atrodo, kad Snoris Sturlusonas, sudarydamas didžiausią islandų sagų sąvadą, rėmėsi „oficialiaisais“ to meto šaltiniais.

Neabejotinai pripažįstant sagas kaip literatūrą, kaip unikalų ankstyvosios skandinavų literatūros reiškinį, trumpai galima grįžti ir prie sagų, kaip istorinio šaltinio, vadinamųjų trūkumų interpretavimo. Dažniausiai kritikų pabrėžiama, kad sagomis, užrašytomis XII–XIII a., negalima remtis aprašant IX–XI a. įvykius, nes nepatikima sagų chronologija. O kaipgi tada „pripažintieji“ šaltiniai, kurie taip pat aprašo nevienalaikius įvykius ir painioja chronologijos dalykus. Čia kaip pavyzdį galima pateikti pirmąsias Sakso Gramatiko „Gesta Danorum“ dalis. Sagų autoriai, tiksliau – jas užrašiusieji, save suvokė tik kaip atkuriančius, bandančius užfiksuoti žodinės tradicijos tekstus (informaciją), nes tai, ką užrašinėjo, nebuvo jų sukurta, kitaip tariant, tai yra neįsisąmoninta autorystė. Buvo užrašinėjami tradicijos išsaugoti pasakojimai apie tikrus įvykius. Tad nežinoma sagų autorystė neturėtų tapti svarių argumentų, menkinančių sagų patikimumą. Reikia pasakyti, kad ir „pripažintų“ šaltinių autorystė dažnai kelia abejonių. Yra išlikusių skirtingų to paties dokumento nuorašų, kurie nėra identiški, nes tie, kurie juos perrašinėjo, dokumentus redagavo, darė klaidų (sąmoningai ir ne) ir dažniausiai taip pat nenurodė autorystės. Tad priekaištai dėl sagų autorių anonimiškumo iš esmės yra niekiniai.

Islandų sagos dažnai akceptuojamos kaip grožinė literatūra, nes turi šiai literatūros kategorijai identifikuojamus bruožus. Tačiau pačia bendriausia prasme islandų sagas galime apibūdinti kaip literatūrą, nesiekiančią būti grožine literatūra. Saga – tai išgrynintas pasakojimas, jame beveik nėra vidinio herojų pasaulio, meilės lyrikos. Masiškai sagas imta užrašinėti tik XIII a. pradžioje, nors apskritai skandinaviški tekstai užrašinėjami jau nuo XII a. pradžios. Taigi, sagos užrašomos laikotarpiu, kada Islandijai reikia pradėti kurti savo istoriją, t. y. tik XIII–XIV a., kada pergyvenama Norvegijos priespauda, šalies krikštas. Akivaizdu, kad sagų užrašymas yra politinis poreikis, o ne meninis, taigi toks pat, kaip ir oficialiųjų „pripažintų“ kronikų. Ypač politinis diskursas ryškus Sakso Gramatiko kronikoje. Sagų objektyvumą ir bešališkumą turėtume pripažinti netgi labiau išreikštus nei kronikose.

Kalbėdami apie sagų, kaip šaltinio, patikimumą, turėtume vengti trafaretinio teiginio, kad tai tik grožinė literatūra arba literatūrinė fikcija. Pagaliau kodėl literatūra turi būti nepatikima? Sprendžiant sagų patikimumo problemą, reikėtų pabandyti nustatyti, kokio pobūdžio informacija kelia daugiau abejonių, o kokia – mažiau. Kaip nepatikimus galėtume įvardyti sagose užrašytus dialogus, didvyriškus žygdarbius, mitologinius elementus, stebuklingus reiškinius, herojų idealizavimą, epines scenas, folklorinio naratyvo elementus. Didesnį patikimumo lygį siekia sagų chronologija, socialinės struktūros aprašymas (ypač tai sietina su svetimų kraštų aprašymu), pateikiamos genealogijos. Pastarąsias sėkmingai galime palyginti su unikaliu Islandijos istorijos šaltiniu „Landnamabok“ („Apgyvendinimo knyga“). Pagaliau kaip visiškai oficialiosioms kronikoms lygiavertį šaltinį galime akceptuoti islandų sagų teikiamas žinias apie Islandijos apgyvendinimą, jos ankstyvosios visuomenės socialinę struktūrą, konkrečius istorinius įvykius, politinę istoriją, t. y. apie politinės istorijos rekonstrukciją pagal žodinės kūrybos tradicijas.

Egilio saga. Iš senosios islandų kalbos vertė Svetlana Steponavičienė. Vilnius: Aidai, 2012, 81–90.

46 skyrius

Torolvo ir Egilio žygis į kuršių žemę

Torolvas ir Egilis gyveno pas Torirą didžiai gerbiami ir godojami. Pavasarį jie paruošė didelį ilglaivį, surinko žmonių ir vasarą išplaukė kariauti į Rytų žemes. Jie laimėjo ne vieną mūšį ir įsigijo didelių turtų.

Atplaukė jie ir kuršių žemėn, sustojo prie kranto ir pusę mėnesio taikiai prekiavo. Paskui jie pradėjo žygius į įvairias vietas, kur žudė ir plėšikavo.

Kartą jie išsilaipino didelės upės žiotyse. Ten buvo didelė giria. Jie išlipo į krantą ir, pasiskirstę būriais po dvyliką, nužygiavo į girią. Netrukus jie užėjo kaimą. Čia jie pradėjo plėšti ir žudyti žmones, kurie bėgo nuo jų nesipriešindami. Į dienos pabaigą Torolvas įsakė pūsti ragą, kad visi trauktųsi atgal. Visi pasuko iš girios atgal prie laivo. Tik pakrantėje buvo galima suskaičiuoti vyrus, bet kai Torolvas išėjo į krantą, Egilio tenai nebuvo. Pradėjo temti, ir jie nusprendė, kad ieškoti jo neįmanoma.

Egilis su dvylika vyrų perėjo per girią ir pamatė plačius laukus, o juose – trobesius. Netoliese buvo sodyba, ir jie patraukė link jos. Atėję jie įsilaužė į vidų ir pradėjo vogti, grobti, nesutikę nė vieno žmogaus. Ten buvo daug trobesių, ir jie ilgokai užtruko. Išėję iš sodybos, jie pamatė didelį būrį žmonių, kurie pastoję kelią į girią ir puolė prie jų.

Nuo sodybos girios linkėjo aukšta tvora. Egilis įsakė savo bendražygiams eiti paskui jį pagal tvorą, kad priešas negalėtų užpulti iš visų pusių. Egilisėjo pirmas, o iš paskos – kiti vyrai, taip glaudžiai vienas prie kito, kad pro juos niekas negalėtų prasmukti. Kuršiai juos įnirtingai puolė, daugiausia laidydami ietis ir strėles, bet laikėsi atokiau, kad Egilio vyrai nepasiektų kalavijais.

Slinkdami patvoriu, nei Egilis, nei jo vyrai iš pradžių nematė, kad kita tvora įžambiai kerta jiems kelią. Kuršiai prirėmė juos prie tvoros, kai kurie pro plyšius badė juos ietimis ir kardais, o kiti jiems užmetė ant ginklų drabužius. Egilio vyrai buvo sužeisti, paskui paimti į nelaisvę, surišti ir nuvesti į sodybą.

Sodybos šeimininkas buvo galingas ir turtingas žmogus. Jis turėjo suaugusį sūnų. Jie ėmė tartis, ką daryti su Egiliu ir kitais. Šeimininkas pasakė, kad reikia išžudyti visus vieną po kito. Bet sūnus atkirto, esą jau naktis, o tamsoje nebūsią jokio malonumo kankinti belaisvius. Jis pasiūlė palaukti ryto. Tada juos suvarė į vieną trobesį ir kietai surišo. Egilį pririšo prie stulpo už rankų ir už kojų. Paskui užrėmė duris ir nuėjo namo, o ten valgė, gėrė ir linksminosi.

Egilis užgulė stulpą ir traukė tol, kol išlupo iš aslos. Stulpas išgriuvo, ir Egilis numetė jį į šalį. Paskui dantimis atrišo rankas, o kai rankos buvo laisvos, nusiėmė pančius ir nuo kojų. Paskui išlaisvino ir savo draugus.

Kai visi buvo laisvi, ėmė žvalgytis, ar nepamatys kokios landos. Sienos buvo suręstos iš storų rąstų, o vienas galas atitvertas lentine pertvara. Įsibėgėję jie užgulė pertvarą, sulaužė ją ir atsidūrė kitoje patalpoje. Čia taip pat buvo rąstų sienos. Staiga apačioje, po kojomis, jie išgirdo žmonių balsus.

Jie viską apžiūrėjo, grindyse aptiko dangtį ir atkėlė jį. Apačioje buvo gili duobė. Kaip tik iš ten ir sklido žmonių balsai. Egilis paklausė, kas jie tokie. Tas, kuris atsiliepė, pasivadino Akiu. Egilis paklausė, ar jis nenorėtų iš tos duobės išsikepurnėti. Akis atsakė, kad jie visi to ir tenori. Tada Egilis su draugais nuleido į duobę virvę, kuria buvo surišti, ir ištraukė į viršų tris vyrus. Akis pasakė, kad tai esą du jo sūnūs, kad jie danai ir pakliuvę nelaisvėn praeitą vasarą.

– Žiemą su manimi elgėsi gerai, – pasakė jis, – ir aš prižiūrėjau čionykščio bondo ūkį. Na, o vaikus pavertė vergais, ir jiems buvo nelengva. Pavasarį mes pabėgome, bet mus greitai sugavo ir pasodino štai į šitą duobę.

– Tu turbūt gerai pažįsti šiuos namus, – sako Egilis, – Kaip mums išeiti iš čia?

Akis pasakė, kad čia esanti dar viena pertvara.

– Išlaužkite ją, tada pateksite į svirną, o iš ten lengva išeiti.

Egilis su draugais taip ir padarė. Jie išlaužė pertvarą ir atsidūrė svirne, o iš ten ištrūko į lauką. Buvo naktis be mėnulio. Egilio draugai ragino kuo greičiau skubėti į girią. Egilis tarė Akiui:

– Jei gerai žinai šiuos namus, parodyk, kur čia esama turto.

Akis pasakė, kad turto esama į valias.

– Štai didelė palėpė, kur miega čionykštis bondas. Ten pilna ginklų.

Egilis liepė nuvesti juos į palėpę, o kai jie užlipo į viršų, pamatė, kad palėpė atidaryta. Viduje degė šviesa, o tarnai klojo patalus. Egilis paliko kelis vyrus lauke sergėti, kad niekas neišeitų, o pats įsiveržė į vidų ir griebėsi ginklų, kurių ten buvo apstu, ir užmušė visus, kurie ten buvo. Jie visi gerai apsiginklavo.

Akis nuvedė juos prie dangčio grindyse, atidengė jį ir pasiūlė nusileisti į sandėlį rūsyje. Jie pasiėmė žibintą ir nulipo žemyn. Ten buvo bondo lobiai – brangūs daiktai ir daug sidabro. Jie pasiėmė, kiek galėjo panešti, ir išėjo. Egilis pasiėmė skrynią su brangenybėmis ir pasikišo sau po pažastimi.

Jie patraukė girios link, o kai atsidūrė girioje, Egilis sustojo ir tarė:

– Mūsų žygis išėjo visai prastas. Mes pasielgėme taip, kaip karžygiams nedera: prisigrobėme bondo lobių, o jie apie tai nė nežino. Mes negalime užsitraukti sau tokios nešlovės. Grįžkime atgal į sodybą – tegul jie sužino, kas atsitiko.

Visi prieštaravo Egiliui ir ragino jį greičiau grįžti į laivą.

Tada Egilis pastatė skrynią ant žemės ir tekinas pasileido atgal. Pribėgęs prie

sodybos, jis pamatė, kad tarnai neša iš virtuvės į kitą trobą padėklus su valgiais. Žaide skaidriai degė ugnis, o viršum jo kabojo katilai. Egilis įėjo į vidų. Čia, kaip įprasta toje šalyje, degė ištisi rąstai, vis toliau ir toliau kišami į žaidą. Egilis pagriebė rąstą, nubėgo prie trobos, kur valgė žmonės, ir pakišo degantį galą po šelmeniu. Beržo tošimi dengtas stogas beregint užsiplieskė, bet žmonės viduje valgė ir gėrė, ir tik tada pastebėjo gaisrą, kai liepsna pro lubas išimetė į vidų. Tada jie šoko prie durų, bet išeiti buvo ne taip lengva: durys buvo užremtos rąstais, be to, jas saugojo Egilis. Jis žudė ir tuos, kurie pasirodydavo tarpduryje, ir tuos, kurie spėdavo išbėgti. Bet ugnis akimirksniu apėmė visą trobą, ir ji sugriuvo. Visi, ten buvę, žuvo.

Egilis grįžo į girią pas savo bendražygius. Ir jie visi nuėjo prie laivo. Egilis pasakė, kad skrynią, kurią nešėsi, pasiliksiąs sau. O skrynia buvo pilna sidabro.

Torolvas ir visi kiti labai nudžiugo, pamatę Egilį. Kai tik prašvito, jie išplaukė į jūrą.

Akis su sūnumis liko Egilio būryje.

Į vasaros pabaigą jie priplaukė Daniją, tykojo ten prekybinių laivų ir plėšikavo visur, kur tik galėjo. [...]

53 skyrius

Apie mūšį

Jarlas Hringas ir jo brolis Adilas išrikiavo savo karius ir iškart, naktį, nužygiavo pietų link, į Vinheido lygumą. Auštant Torolvo sargybiniai pamatė artėjančią kariuomenę. Tada nuskardėjo kovos ragai, ir kariai griebėsi ginklų. Kariuomenė išsirikiavo dviem pulkais. Vienam pulkui vadovavo jarlas Alvgeiras, ir jo priešaky plevėsavo jo vėliava. Tą pulką sudarė jo kariai, taipgi pašauktiniai, surinkti iš visos šalies. Pulkas buvo daug didesnis už Torolvo pulką. Torolvas buvo apsiginklavęs šitaip: didelis ir storas skydas, ant galvos – tvirtas šalmas, prie diržo – kalavijas, kurį jis vadino Ilguoju. Tai buvo didelis ir geras ginklas. Rankoje Torolvas laikė ietį. Ieties antgalis buvo dviejų uolekčių ilgumo su keturbriauniu smaigaliu. Smaigalys buvo platus, o užmova – ilga ir stora. Kotas buvo tokio ilgumo, kad stačias galėjai ranka pasiekti tik užmovą. Jis buvo labai storas ir apkaustytas geležimi. Užmova buvo prismeigta prie koto geležiniu smaigu. Tokios ietys buvo vadinamos kaustytais basliais.

Egilis apsiginklavo taip pat, kaip Torolvas. Jis prisijuosė kalaviją, kurį vadino Angimi. Egilis gavo jį kuršių žemėje. Tai buvo puikus ginklas. Nė vienas jų neapsivilkė šarvų.

„Sagos apie Šiaurės kraštų senovę“ – bene mažiausiai istoriškai patikimos sagos, pasakojančios apie senuosius laikus. Jose taip pat minima Kuršo žemė ir kontaktai su vikingais.

Saga apie Hervor ir Heidreką. Vertė Ugnius Mikučionis. Ištrauka: Mikučionis, Ugnius. „Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje“. Liaudies kultūra 2(89) (2003): 42.

Ivaras Plačiasiekis atvyko su savo kariauna į Švedų valstybę, kaip pasakojama konungų sagose, o konungas Ingjaldas Nedorasis (*paž.: Blogų Patarimų Davėjas*) išsigando jo kariaunos ir susidegino pats su visa savo palyda dvare, kuris vadinasi Reningas. Tada Ivaras Plačiasiekis pajungė savo valdžion visą Švedų valstybę. Taip pat jis nukariavo Danų valstybę ir Kurlandą (Kuršą), Sakslandą ir Eistlandą (Estiją), ir visas rytų šalis iki pat Gardarikio (Rusios). Taip pat jis valdė ir Sakslando vakarus, ir nukariavo dalį Anglijos; ji vadinama Nordumbralandu (Nortumbrija). Tada Ivaras pajungė savo valdžion visą Danų valstybę, o vėliau jis jos valdovu paskyrė konungą Valdarą ir išleido už jo Alvildą, savo dukterį. Jų sūnus buvo Haraldas Karo Dantis ir Randveras, kuris žuvo Anglijoje. O Valdaras mirė Danijoje; tada Randveras perėmė Daniją ir pasidarė jos konungu. O Haraldas Karo Dantis prisiėmė (*paž.: leidosi suteikiamas*) konungo vardą Gautlande (Getalande, dab. šved. k. *Götaland*), ir vėliau pajungė savo valdžion visas anksčiau suminėtas šalis, kurios buvo priklausiusios konungui Ivarui Plačiasiekiui.

Karalių sagos. Saga apie Olavą Šventąjį. Vertė Ugnius Mikučionis. Ištrauka: Mikučionis, Ugnius. „Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje“. Liaudies kultūra 2(89) (2003): 44.

O kai stojo tyla, prabilo Torgniuras: „Kitoks dabar yra švedų konungų būdas, nei būdavo anksčiau. Torgniuras, mano tėvo tėvas, atminė Upsalos konungą Eiriką Edmundo sūnų ir pasakojo apie jį, kad būdamas pačiame jėgų žydėjime šis kiekvieną vasarą rengdavo karo žygius jūra ir nukakdavo į įvairius kraštus, ir pajungė savo valdžiai Finlandą (Suomiją) ir Kirjalalandą (Kareliją), Eistlandą (Estiją) ir Kurlandą (Kuršą) ir daugel kitų rytų kraštų. Dar tebematyti tie pylimai ir kiti dideli darbai, kuriuos jis padarė, ir vis dėlto jis nebuvo toks išdidus, kad neklausytų žmonių, jei šiems reikėdavo su juo pasitarti. Torgniuras, mano tėvas, buvo su konungu Bjornu ilgą amžių. Jam buvo žinomi šio įpročiai. Bjorno amžiuje jo valstybė laikėsi su didele stiprybe ir be jokio menkėjimo. Jis būdavo malonus savo draugams. Aš pamenu konungą Eiriką Pergalingąjį ir dalyvavau su juo daugelyje karo žygių. Jis išplėtė Švedų valstybę ir narsiai gynė [...]“

Karalių sagoms taip pat priklauso „Kniutlingų sagos“, pasakojančios apie danų valdovų dinastiją, taip pavadintą greičiausiai pagal Knutą Didįjį (Knýtlingar ‘Kniutlingai’, Knuto ainiai). Konungas Knutas buvo galingas ir griežtas valdovas. Tapęs konungu, jis aršiai gynė šalį, išvijo pagonis iš savo žemių ir Baltijos jūros. Niekas nedrįso kėsintis į Daniją dėl konungo Knuto ir kariuomenės galybės. „Kniutlingų sagoje“ pateikiama istorija apie turtingą pirklių pagonį Vidgautą, kilusį iš Sembos. Jis mokėjęs daug kalbų. Keliaudamas po Rytų kraštus, Vidgautas susidūrė su valdovu Knutu.

Kniutlingų saga. Iš senosios islandų kalbos vertė Ugnius Mikučionis. Vilnius: Vaga, 2002, 112–114, 157–158.

87 skyrius

Vienas žmogus buvo vardu Vidgautas. Jis buvo kilęs iš Samlando [Sembos]. Tuo metu jis buvo pagonis. Jis buvo pirklys, labai turtingas ir gerai išmanė daugelį dalykų. Jis nuolatos plaukiodavo į prekybines keliones po Rytų kraštus. Vieną vasarą atsitiko taip, kad jis, išplaukdamas iš rytų ir ketindamas leistis namo, susivėlino. Kai jis pasiekė Kurlandą [Kuršą], ten jo jau laukė kuršiai su karo laivais ir užpuolė jį, ketindami nužudyti, o turtą pasiglemžti. Kadangi jis turėjo tik vieną laivą, o kuršių buvo daug, suprato negalėsiąs stoti į kovą, tad stengėsi ištrūkti ir parplaukti namo į Samlandą. Kuršiai iškart ėmė jį persekioti, atkirto nuo sausumos ir gviešėsi jo gyvybės bei turto. Jis nūnai pamatė, kad teks pasirinkti viena iš dviejų – mėginti su jais susiremti ir pažiūrėti, kas iš to išeis, arba išplaukti į jūrą ir pasukti į krikščioniškus kraštus, ir nė viena išeitis jam neatrodė gera. Vis dėlto jis apsisprendė plaukti jūra į vakarus [...].

123 skyrius

[...] Išplaukę karo laivais, jie [konungo Valdimaro sūnus Kristoforas ir vyskupas Absalonas] sužinojo, kad kuršiai, atkakę su kariauna, plėšikauja Bleikinge [dab. Bleikingė]. Tačiau jie nebuvo tikri, jog tai tiesa, tad susirinko pasitarti, ir nusprendė, kad Kristoforas, vyskupas Absalonas ir Asbjornas vyksią ten ir nuplauksią į Eilandą [dab. Öland]. Ten jie paėmė daug turto, taip pat ir belaisvių. Sugrįžę prie savo laivų, jie sužinojo, kad kuršiai yra prie Mono [dab. M0n]. Tada paleido žmones, kuriuos buvo paėmę į nelaisvę, tučtuojau nuplaukė ten, kur anie buvo, ir užtiko juos prie uosto, kuris vadinasi Jarnloka. Kuršiai, pamatę, kad jų link plaukia kariuomenė, išvilko savo laivus ant kranto ir pasirengė gintis sausumoje, manydami, kad tai švedai.

Vienas senas kuršis pasakė, kad tai danai, ir pridūrė – „verčiau nelaukti“. Tada šis senolis nuyrė savo laivą šalin, o kiti kuršiai su devyniais laivais pasiliko. Tuomet atplaukė Kristoforas ir jo bendražygiai su kariuomene, ir iškart stojo su jais į kovą. Ten žuvo visi kuršiai, anei viena gyva būtybė neišsigelbėjo, o iš danų žuvo du vyrai. Tada danai paėmė jų laivus ir turtą ir parsigabeno namo, laimėję didžią pergalę.

Bremeno-Hamburgo arkivyskupo Rimberto (m. 888) kronikos skyrius apie švedų žygį į Apuolę – vienas dažniausiai cituojamų šaltinių lietuviškoje literatūroje apie ankstyvąją baltų istoriją. Rimbertas buvo įvykių amžininkas. Tai leidžia jo pateikiamas žinias laikyti patikimomis, nepaisant būdingų netikslumų.

***Apuolės pilies užpuolimo aprašymas (853/854 m.). Parengė
K. Jablonskis. Vilnius, 1955, 21–22.***

Toli nuo jų (švedų) yra viena gentis, vadinama kuršiais (Cori), kadaise priklausiusi švedų valdžiai, bet jau gerokas laikas praėjo, kaip jie sukilo ir stengėsi tapti nepriklausomi. Pagaliau danai, tai žinodami, minėtuoją laiką (853 m.), kai ponas vyskupas (Anskaras) jau buvo nuvykęs į švedų šalį, surinko didelę daugybę laivų ir nuvyko į jų (kuršių) tėvynę, norėdami jų turtus išplėsti ir juos sau pasivergti. O ta valstybė turėjo 5 sritis. Taigi ten gyvenantieji žmonės, patyrę apie jų atvykimą, susijungė į vieną junginį ir pradėjo narsiai priešintis ir savo tautą ginti. Ir jiems atiteko pergalė: pusę danų žmonių išžudė, pusę jų laivų apiplėšė, pagrobė iš jų auksą, sidabrą ir daug kitokio turto. Išgirdę apie tai, minėtasis karalius Olėtas ir švedų žmonės įsigėidė sau įsigyti garso, kad jie galį padaryti tai, ko nepadarė danai, o be to, kadangi jau ir anksčiau jiems buvo priklausę (kuršiai), sutraukė didžiulę kariuomenę ir užpuolė tas sritis. Ir pirmiausia netikėtai atvykę užpuolė vieną jų valstybės pilį, vadinamą Seeburg, kurioje buvo 7 000 kovotojų: ją visai suniokojo, apiplėšė ir padegė. Dėl to įgavę drąsos, nuleidę laivus, išvyko į 5 dienų kelionę ir skubėjo su didele narsa prie kitos jų pilies, vadinamos Apulia. O toje pilyje buvo 15 000 kovotojų. Taigi, ten jiems atvykus, (gyventojai) užsidarė pilyje; vieni iš lauko pradėjo pilį pulti, antrieji iš vidaus drąsiai priešintis; vieni viduje gynėsi, antrieji iš lauko laužėsi. Taip praėjo 8 dienos, ir kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro jie narsiai grūmėsi kovoje; ir iš vienos ir iš antros pusės daugelis krito, bet nei vieni, nei kiti pergalės nepasiekė. Štai, devintą dieną švedų žmonės, nuvargę nuo nuolatinių kautynių, pasijuto spaudžiami ir, didžiai išsigandę, galvojo tik, kaip iš ten pasprukti... bet staiga visų širdys tiek sutvirtėjo, kad visi be baimės tuojau panorą pulti ir užkariauti pilį. Kai iš visų pusių apstoję norėjo pradėti mūšį, tie, kurie buvo (pilies) viduje, paprašė, kad jiems leistų pasikalbėti. Sutiko švedų karalius, o anieji pradėjo: „Dabar jau mes labiau norime taikos negu karo; trokštame su jumis santarvę sudaryti. Ir, pirmiausia, kiek tik aukso ir ginklų praėjusiais metais iš danų įsigijome grobio pavidalu, duodame jums kaip dovaną už santarvę. Be to, už kiekvieną žmogų, esantį šioje pilyje, siūlome jums pusę svaro sidabro. O be to, sumokame jums duoklę, kurią ir anksčiau mokėjome, duodame įkaitus ir, kaip ir anksčiau buvome, norime jums pasiduoti ir klausyti jūsų valdžios.“ Nors ir buvo padaryti tokie pasiūlymai, nebuvo galima nuraminti jaunuomenės užsimojimo; net smarkesni tapo, baimės nebežinojo, tik kariauti betroško; sakė nuniokosią pilį ir visą ten esantį turtą, o juos belaisviais išsivesią. Bet karalius ir kunigaikščiai, sveikesnę nuovoką turėdami, paspaudė pilėnų dešiniąsias, santarvę padarė ir, gavę daugybę turtų bei 30 įkaitų, džiaugdamiesi sugrįžo pas savuosius [...].

Vikingų (švedų ir danų) pristatymas populiarioje istorinėje literatūroje vaikams ir jaunuoliams

Vikingų epocha paliko didžiulį pėdsaką istorijoje ir istorinėje kultūroje. Apie vikingus sukurta daug grožinės literatūros kūrinių, istorinių vaidybinių filmų, istorinės dokumentikos. Nestokojama ir edukacinio pobūdžio leidinių. Toliau pateikiama vieno iš tokių tekstų ištrauka.

Deary, Terry. *Vėplos vikingai*. Vertė Renata Šutovaitė, iliustravo M. Brown. Vilnius: Egmont Lietuva, 1998.

Galvok kaip vikingas. Ta pati vikingų saga negaili ir kitų patarimų. Ji tvirtina: *Net ir berankis gali ganyti bandą, / Bet jau lavone niekas naudos neranda*. Todėl supratę, kad būsimos kovos laimėti nepavyks, vikingai jėgų tuščiai nešvaistydavo. Jie griebdavosi apgaulės. Hasteinas ir jo vyrai tikriausiai buvo pirmieji vikingai, nuplaukę į Viduržemio jūrą. Galiausiai jie aptiko didingą tvirtovę, visą tviskančią marmuru...

Apie Lunos skerdynes papasakojo ne vikingų, o italų istorikas. Šiuolaikiniai mokslininkai abejoja, ar viskas įvyko būtent taip. Kai Hasteinas priplaukė Luną, miestas jau buvo spėjęs virsti griuvėsiais. Be to, ten nerasta jokių vikingų viešnagės įrodymų. Hasteinas tikrai puldinėjo Viduržemio jūros miestus, bet Romos taip ir nebuvo pasiekęs.

2. Santuokos, karai ir migracijos: Švedija ir Lietuva XVI–XVIII a.

Po vikingų epochos Švedijos ir Lietuvos istoriniai ryšiai ypač suintensyvėjo XVI–XVIII a. Šioje chrestomatijos dalyje publikuojamos šaltinių ir tyrimų ištraukos apie įspūdingiausius šių ryšių momentus. Ypač išsiskiria 1562 m. Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos vestuvės Vilniuje – įvykis, suartinęs Švediją, Suomiją, Lietuvą ir Lenkiją, bei 1655 m. spalio 20 d. Kėdainių sutartis tarp Švedijos ir Lietuvos, sudariusi galimybes, deja, nerealizuotai sąjungai ir istorinei galimybei.

Kotrynos Jogailaitės ir Suomijos kunigaikščio Jono III Vazos vestuvės
1562 m. Vilniuje

Šis vedybinis aktas sukūrė Jogailaičių ir Vazų dinastijų ryšį, kuris turėjo didžiulės reikšmės Švedijos ir Lietuvos bei Lenkijos politinei, kultūrinei ir kt. istorijai. Trumpai abi valstybes netgi valdė vienas valdovas – Zigmantas Vaza.

Ragauskienė, Raimonda. „Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos vestuvės Vilniuje 1562 m.“. *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*. Sud. E. Saviščevas, M. Uzorka. Vilnius, 2014, 95–101.

1561 m. pavasarį maskvėnai atnaujino karo veiksmus Livonijoje, o birželį Švedijos karalius Erikas XIV užėmė Taliną. Estijos diduomenė, bijodama patekti į Maskvos rankas, pripažino švedų valdžią. Esant tokiai padėčiai, 1561 m. lapkritį kita Livonijos dalis prisijungė prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės autonominės provincijos teisėmis. Visa tai sukėlė įtampą regione. Netikėtą išeitį iš tokios sudėtingos padėties pasiūlė Švedija, tiksliau – Eriko XIV netikras brolis Suomijos kunigaikštis Jonas III Vaza. Dar 1561 m. pavasarį kunigaikštis, gavęs brolio pritarimą, per Krokuvos vaivadą Stanislovą

Tenčinskį (Stanisław Tęczyński) prašė Žygimanto Augusto leisti jam vesti Kotryną Jogailaitę. Tačiau netrukus po Eriko XIV karūnavimo tarp netikrų brolių prasidėjo nesutarimai. Po 1561 m. pavasarį priimtų Arbugos dekretų (jie uždraudė bet kokių sutarčių sudarymą be karaliaus žinios) savarankiškas jautėsis Suomijos kunigaikštis pajuto savo nepriklausomybės ribojimus. Todėl ir jis buvo suinteresuotas įsitvirtinti Livonijoje. Tai įgyvendinti jam turėjo padėti dinastinė santuoka su viena iš Jogailaičių – taip ir gimė švediškasis Kotrynos Jogailaitės ištekinimo projektas.

1561 m. spalio pabaigoje dviem mėnesiams į Vilnių atvyko Jono III Vazos pasiuntinys Ezekeelis Gephartas (Ezequiel Gephart) tartis dėl vienos iš karalaičių. Pasiūlyta suteikti paskolą (30 tūkst. talerių) karui su Maskva ir sudaryti karinę sąjungą. Žygimantas Augustas ėmė derėtis su netikrais Eriko XIV broliais: su Jonu tartasi dėl Kotrynos, o su devyniolikmečiu Švedijos kunigaikščiu Magnusu (1542–1595) – dėl 38 metų Onos Jogailaitės rankos. Tačiau jau kitų metų pradžioje, po to, kai iš Jono III Vazos iš tiesų atkeliavo paskola (balandį) Žygimantui Augustui, Erikas XIV visiškai susipyko su Suomijos kunigaikščiu, nutraukė derybas, uždraudė vesti Jogailaitę, o jo siųsti kariai Estijoje užėmė Pernu. Magnusas paklausė brolio ir į tolesnes derybas nevyko, o Jonas III Vaza 1562 m. su dar viena, tik didesne (120 tūkst. talerių), paskola atvyko į Gdanską, o iš čia rugsėjo 12 d. išvyko į Kauną.

Žygimantas Augustas su dvaro palyda, kurioje buvo ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis su 100 raitelių, svečią pasitiko priešais miestą, pievoje prie Neries. Jonas III Vaza su savo palyda – 120 raitelių, apsirengusių Braunšveigo stiliaus (vokiškais) apdarais, 12 drabantų, septyniais trimitininkais, būgnininku ir keturiais pažais – persikėlė per tam tikslui surestą medinį tiltą. Po sveikinimo kalbų abi pusės įėjo į miestą ir apsistojo karaliui įrengtoje nakvynės vietoje mūrnamyje rotušės aikštėje. Kitą dieną abu valdovai pietavo miesto rotušėje – ta proga rotušės aikštė buvo išklota medinėmis lentomis. Reikalai svarstyti dar dvi dienas: pirmadienį Žygimantas Augustas ir Suomijos kunigaikštis tarėsi siaurame rate, o antradienį, karaliui apžiūrėjus Kauno miestą ir pilį, Jonas III Vaza surengė šventinę vakarienę. Apsikeitus dovanomis (kunigaikščiui padovanotas žiedas su rubinu, o iš jo karalius gavo žiedą su deimantu) trečiadienį Žygimantas Augustas išvyko į Vilnių.

Teigiamo atsakymo Kaune jis vis dėlto nedavė. Be to, šiai santuokai prieštaravo ir vienas pagrindinių Livonijos plano iniciatorių – Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis, nes jis planavo kitą (prieš Švediją nukreiptą) dinastinę sąjungą su Danija. Tačiau dėl palankių Jono III Vazos pasiūlymų ir jo primygtinai skubinamas, be to, ir lenkai spaudė, kad valdovas kuo greičiau vyktų į Lenkiją dalyvauti seime, Žygimantas Augustas Vilniuje galop pritarė šiai santuokai. Beje, paskutinis Jogailaitis galutinio sprendimo teisę paliko seseriai. Jai tai padaryti nebuvo lengva. Greičiausiai Vilniaus dvarą jau buvo pasiekę gandai apie Jono III Vazos gyvenimą su švedų dvasininko dukterimi Karina Hansdoter (Karin Hansdotter) ir su ja susilauktus keturis vaikus. Anot L. Gurnickio, „karalius, atėjęs pavakare pas karalaites, pagal paprotį klausė karalaitės Kotrynos prie jos sesers, ar sutinka savo valia tekėti už kunigaikščio. Karalaitė atsakė, kad kitos padėties, nei kad tos, kurioje dabar yra, netrokšta. <...> Su tuo karalius išėjo ir pakalbėjęs su ponu Vilniaus vaivada ir su kunigu Miškovskiu [Myszkowski], kunigaikščiui taip pat gerą naujieną pasiuntęs, paskyrė vestuvių datą – ketvirtą spalio dieną, sekmadienį, 1562 metais. Lietuvių ponams, kiek jų ten tuo metu buvo, karalius irgi pranešė, kad nustatytu laiku atvyktų su

žmonomis.“ Tarp svečių turėjo būti ir Prūsijos kunigaikštis, jį Žygimantas Augustas į vestuves pakvietė rugsėjo 21 dieną.

Į Vilnių Jonas III Vaza iškilmingai įžengė spalio 2 dieną. Anot įvykių liudytojo Florencijos pasiuntinio Bernardo Soderinio, „Veneros dieną [penktadienį], jam atvykstant, Jo Didenybė su savo dvaru ir su dideliu būriu lenkų bei lietuvių didikų asmeniškai išvyko pasitikti maždaug itališkos mylios (1,5 km) atstumu už miesto“. Svečius pasitiko net keturi eskadronai (6 tūkst.) puošniai apsirengusių raitelių su rinktiniais žirgais: 1,5 tūkst. husariškai (vengriškai) vilkinčių, 2 tūkst. Braunšveigo, arba vokiečių, tipo raitelių, 1 tūkst. kazokų (ar totorių) tipo raitelių bei 1,5 tūkst. karališkosios gvardijos raitelių. „Jo Didenybei sustojus savo žmonių apsuptyje, pasirodė šviesiausias ponas Suomijos kunigaikštis, iš pradžių praėjęs pro visą savo dvarą, kurį sudarė 300 puikiai organizuotų raitelių, susitiko su Jo Didenybe, kuris, raitas žengęs kelis žingsnius į priekį, neduodamas leidimo nultipti nuo žirgo, ištiesė ranką; vėliau karalystės pakancleris Jo Didenybės vardu pasidžiaugė laimingu kunigaikščio atvykimu, linkėdamas visa ko geriausio šio malonaus priėmimo metu pasiūlė save bei savo draugystę bei išreiškė begalinę karaliaus meilę. Kunigaikštis atsakė pats, dėkodamas už viską ir pasižadėdamas visuomet būti pasiruošęs suteikti Jo Didenybei malonumą, ir tuo pasibaigė šis veiksmas. Jodami visi į miestą laikėsi greta, nuolat tarpusavyje pasikalbėdami, kol atvyko į parengtus gražiausius šio miesto rūmus, kur atsisveikinęs Jo Didenybė nujojo į savo pilį. <...> Didžiausias drabužių puošnumas, puikiausiai pakinkyti gražiausi žirgai kėlė nuostabą visiems juos matantiems, o ypač švedams <...>. Visą likusią dienos dalį ir šeštadienį šviesiausias kunigaikštis praleido tuose rūmuose, nuolat lankomas žymiausių ponų, ir čia su Jo Didenybe baigė aptarti visus dalykus, tai yra [karalius] sutiko ištekinti už jo savo jaunesnę seserį.“

Spalio 3 d., šeštadienį, Vilniaus didikų kunigaikščių rūmuose Jonas III Vaza pasirašė vedybų sutartį. Ja išipareigojo leisti Kotrynai likti katalike. Daugiausia dėmesio sutartyje skirta karalaitės kraičiui (pasogai ir išrangai) ir būsimos žmonos turtiniam aprūpinimui. Pagrindinis įvykis – vestuvių ceremonija – vyko spalio 4 d., sekmadienį. Anot Bernardo Soderinio, „sekmadienio rytą kunigaikštis, lydimas gan gausaus būrio ponų, nuvyko į pilį aplankyti visų didenybių, tada visi drauge nuvyko į bažnyčią, kur išklusė visų šventų apeigų ir atliko jungtinių aktą“. Šaltiniai tvirtina, kad Vilniaus katedroje jungtinių apeigas atliko Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius. Tada visi šventės dalyviai grįžo į pilį ir čia „buvo surengtas prabangiausias banketas. Visą dieną linksmynosi, o vakare jam buvo atiduota žmona.“ Pasak M. Kromerio, po vestuvių ceremonijos „Jo Malonybei kunigaikščiui su Jos Malonybe karalaite pilyje buvo paskirti patys geriausi kambariai“. O kai atėjo laikas jaunavedžius palydėti gultis nakčiai (*do pokładzin*), valdovo įsakymu prie lovos karalaitę kunigaikščiui perdavė Lenkijos didysis sekretorius Petras Miškovskis (Piotr Myszkowski). Šią ceremoniją jis užbaigė ilga lotyniška prakalba – ją atpasakojo L. Gurnickis. Į tai ne mažiau „gražia“ kalba „puošniais lotyniškais žodžiais“ atsakė Suomijos kunigaikštis.

Vėlesnes iškilmes šaltiniai aprašo lakoniškiau. Paprastai nurodoma, kad kitas dienas buvo daug puotaujama, šokama, rengiamos šventės ir labai garbingi žaidimai (B. Soderinis). Arba kad „visą savaitę truko tos vestuvės, šokiai, lenktynės, turnyrai, vokiški ir husariški, ten pat buvo muzikuojama ir visai garbingai pramogaujama. Per tuos turnyrus tokių didelių susidūrimų būdavo, kad patys rimtai susižeisdavo ir savo

žirgus užmušdavo“ (M. Kromeris). Tačiau kokios konkrečiai pramogos vyko ir kas jose dalyvavo – nedetalizuota. Spalio 8 d. rūmuose buvo surašytas Suomijos kunigaikštienės Kotrynos Jogailaitės kraitis. Jį surašant paminėti abiejų pusių vestuvių dalyviai: jau minėtas Petras Miškovskis, Krokuvos kanauninkas Stanislovas Karnkovskis (Stanisław Karnkowski), Prūsijos žemės iždininkas Jonas Kostka (Jan Kostka) iš Štembarko, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaro iždininkas Stanislovas Vlošekas (Stanisław Włoszek). Suomijos kunigaikščiui atstovavo jo didikai ir pareigūnai Hansas Flaminas (Hans Flamin), Henrikas Klausas (Henrik Klaus) ir Hansas Šotas (Hans Shott). Vien iš Vilniaus į Suomiją išvežtų brangenybų vertė buvo 107 136 muštiniai taleriai. Ne ką mažesnė buvo kunigaikštienės gabenamo sidabro, aprangos, žirgų, vežimų ir kitų daiktų vertė.

Apie tą patį laikotarpį Vilniuje Suomijos kunigaikštienė Žygimanto Augusto naudai atsisakė tėvoninio palikimo, pasiliko tik teisę paveldėti turtą po seserų mirties. Šį puošnias surašytą aktą liudijo garsūs vestuvių dalyviai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos didikai: Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis, Pamario vaivada Fabijonas Čema (Fabian Czema), Radomo kaštelionas Gabrielis Tarla, Eustachijus Valavičius, Petras Miškovskis, Jonas Kostka iš Štembarko, Jonas Tenčinskis, Malborko seniūnas Mikalojus Laskis (Mikołaj Łaski), Podolės vaivada Mikalojus Meleckis (Mikołaj Mielecki), valdovo dvariškis Mikalojus Macejovskis (Mikołaj Maciejowski) ir kt. Išskirtinio puošnumo pergamentui suteikė penkių žymiausių to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisininkų – Stanislovo Karnkovskio, Stanislovo Narkuskio (Stanisław Narkuski), Augustino Rotundo, Petro Roizijaus ir Jeronimo Makoveckio (Hieronim Makowiecki) – notariniai patvirtinimai. Dar po kelių dienų, spalio 10–11 d., Vilniuje Suomijos kunigaikštis, vykdydamas vedybų sutarties sąlygas, žmonai už jos atsiuntę kraitį užrašė 3 tūkst. auksinų kasmečių pajamų iš Abo prefektūros ir kito nekilnojamojo turto. O Jonas III Vaza vestuvių proga už paskolintus pinigus (120 tūkst. talerių) gavo septynias pilis Livonijoje.

Po įtemptos šventinės savaitės kunigaikščių pora paliko Vilnių. Žygimantas Augustas pats palydėjo jaunavedžius ir mylią už miesto pastatytoje palapinėje visi papietavo. Pasak L. Gurnickio, Jogailaitės seseriai kalbėjo, kad jei jai kas nors atsitiktų, brolio nekaltingų. Prieš galutinį atsisveikinimą, kuris neapsiėjo be ašarų, dar kurį laiką karalius su seserimi važiavo karieta, o kunigaikštis jojo ant žirgo greta.

Taigi 36 metų Kotryna išteikėjo už 11 metų jaunesnio, tuomet 25 metų Suomijos kunigaikščio Jono III Vazos. Šios poros, iškentusios nelaisvę, santuokinis gyvenimas, atrodo, buvo laimingas. Dar 1569 m. Švedijos karalius pats asmeniškai išsirūpino iš savo brolio Siodermanlando kunigaikščio Karolio ir valstybės tarybos, kad jei jis mirtų pirmiau nei Kotryna Jogailaitė, ji taptų krašto regente ir „turėtų rūpintis karalyste ir vaikais“. Dar vienas įrodymas – 1576 m. Jono III Vazos pastatydinti Drotningholmo rūmai, kuriuos jis padovanojo žmonai ir kurių pavadinimas kilęs iš švedų kalbos žodžio *drottning* (liet. „karalienė“). Santuoktinius ypač suartino Gripsholmo nelaisvė, popiežiaus pasiuntiniui Jonas III Vaza sakė, kad Kotrynai Jogailaitei buvo ištikimas visus jų santuokos metus.

Dinastinės santuokos sudarymas buvo gana reikšmingas įvykis tiek būsimos Abiejų Tautų Respublikos, tiek Švedijos ir Suomijos istorijoje. Lyginosi jėgos Livonijos kare. Ne paisant laikino Švedijos karaliaus priešiško, dėl šios dinastinės santuokos po 1568 m. susiformavo nauja valstybių koalicija (Švedija, Danija ir Lenkija su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste), nukreipta prieš Maskvą. Ji neleido Ivanui IV užvaldyti Livonijos ir

veržtis į Vakarus. Buvo ir kitų – kultūrinių – šio įvykio aspektų. Dar derybų laikotarpiu prasidėjo kultūrinis bendravimas tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Švedijos, Suomijos ir Lenkijos, užsimezgę pirmieji rimtesni diduomenės tarpusavio kontaktai. Galop Gripsholmo nelaisvėje gimęs poros sūnus Žygimantas Vaza (1566–1632) pradėjo Abiejų Tautų Respublikos Vazų dinastiją.

Janonienė, R. „Kotrynos Jogailaitės kraičio aprašas – XVI a. dvaro buities dokumentas“. *Lietuvos pilys* 1 (2005): 28–31.

1562 m. spalio 4 d. Vilniuje jauniausioji Žygimanto Augusto sesuo Kotryna (1526–1583) susituokė su Suomijos kunigaikščiu Jonu III Vaza. Išvykdama iš Vilniaus ji išsivežė nemažą kraitį, kurio didelę dalį sudarė brangūs juvelyriniai dirbiniai, papuošalai, vertingi indai, drabužiai. Vykdamą į protestantišką šalį uoliai katalikų tikėjimą išpažįstanti valdovė gabenosi ir visų būtiniausių liturginių reikmenų komplektą. Deja, iš šių daiktų, kaip ir iš visų Kotrynos turtų, iki mūsų dienų beveik nieko neišliko – dalis brangenybių ir kitų vertingų daiktų buvo išgrobstyta, kai patekusi į Švedijos karaliaus nemalonę Kotryna su vyru keletą metų praleido kalėjime, kita dalis žuvo vėlesnių gaisrų metu. Šiuo metu Upsalos katedros lobyne saugoma vos keletas dirbinių, siejamų su Kotrynos Jogailaitės vardu. Todėl išlikęs Kotrynos Jogailaitės iš Vilniaus į Suomiją išsivežtų daiktų sąrašas suteikia vertingų žinių apie Lietuvos ir Lenkijos valdovų dvaro turtus, buitį, papročius. Tiesa, šis dabar Krokuvos Čartoriskų bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas dokumentas – tai 1819 m. Luko Golembiovskio į nedidelę knygutę kaligrafiškai perrašyta senesnio dokumento kopija. Dokumento originalas, kaip teigiama rankraščio pradžioje, buvo Čartoriskų Pulavų rezidencijos „Sibilės šventyklos“ rinkiniuose. Ar originalas išliko iki mūsų dienų ir kur jis šiuo metu saugomas – nežinoma. Vis dėlto nėra pagrindo abejoti rankraščio autentiškumu. Įdomu, kad vieno iš sąraše minimų juvelyrinių dirbinių – pakabuko su C raide ir brangakmeniais – aprašymas labai primena šiuo metu Upsaloje saugomą papuošalą, 1833 m. surastą Kotrynos Jogailaitės karste. Pirmuosiuose Čartoriskų bibliotekos dokumento puslapiuose paminėti asmenys, dalyvavę 1562 m. sudarant kraičio aprašą. Tai kun. Petras Myškovskis, Krokuvos dekanas, Gniezno klebonas, Karūnos vyriausiasis sekretorius; kun. Stanislovas Kamkovskis, Lenčycos kustodas, Krokuvos kanauninkas, Jo Didenybės karaliaus referendorius; ponas Jonas Kostka iš Eilemberko, Gdansko kaštelionas, Prūsų žemės paįždininkis; ponas Stanislovas Vlošekas, Žiezmarų seniūnas, Jo Didenybės karaliaus rūmų paįždininkis Lietuvos kunigaikštystėje; ponas Hansas Flaminus, ponas Henrikas Klansas, ponas Hansas Šotas – Jo Didenybės Suomijos kunigaikščio valdiniai; taip pat dalyvavo Jonas Konieckis, Jos Didenybės karalaitės dvariškis. Minima, kad sudarant sąrašą ir įvertinant dirbinius dalyvavo amatininkai – auksakaliai, prabuotojai, siuvinėtojai ir kt. Tikintis, kad dokumentas gali būti įdomus ne tik istorikams, toliau pateikiamas šio sąrašo vertimas į lietuvių kalbą.

Anno Domini 1562, Die Octava Octobri. Jos karališkosios didenybės Kotrynos, Suomijos kunigaikštienės, išvykimas pirmiau nurodytais metais ir dieną iš Vilniaus į Suomiją, su visais toliau surašytais daiktais, duotais Jo Didenybės karaliaus.

< ... >

Antkaklės su akmenimis: 1) auksinė antkaklė su penkiais smaragdais ir šešiomis poromis didelių apvalių rytietišku perlų bei kryžiaus formos pakabuku su

penkiais smaragdais ir vienu dideliu kabančiu perlu (įvertinta 6 400 talerių); 2) antkaklė su trimis deimantinėmis plokštelėmis, dviem rubiniais ir 26 poromis didelių apvalių rytietišku perlu; prie jos pakabukas su didele deimantine plokštele apačioje ir rubinu viršuje bei po jais pakabintu dideliu perlu (įvertinta 16 800 talerių); 3) antkaklė su 3 smaragdais ir 2 perlais, o tarp jų – 6 perlinės rožės, kiekvienoje rožėje po 4 perlus; prie jos – trikampis pakabukas, kurio apačioje yra deimantinė plokštelė, virš jos – rubinas ir smaragdas, ir prikabinas didelis perlas (įvertinta 4 600 talerių); 4) antkaklė, puošta keturiomis deimantinėmis plokštelėmis, trimis rubinų plokštelėmis bei šešiomis poromis mažesnių perlu; prie jos pakabukas: apačioje – rubino plokštelė, viršuje – deimantinė plokštelė, žemiau prikabinas perlas (įvertinta 4 720 talerių); 5) antkaklė, puošta keturiais rubiniais ir trimis smaragdais bei aštuoniomis poromis perlu; prie jos pakabukas, kurio viduryje – pailgas smaragdas, aplink – 3 smaragdai, žemiau prikabinas deimantinė plokštelė ir perlas (įvertinta 3 700 talerių); 6) antkaklė, kurios centre yra deimantinė plokštelė, abipus jos – 2 rubinai ir 2 iš viršaus šlifuoti deimantai, taip pat 4 rožės su 4 perlais kiekvienoje; prie jos pakabukas, kurio centre – rubinas, aplinkui – 3 deimantai, šlifuoti trimis briaunomis, ir prikabinas perlas (įvertinta 3 200 talerių); 7) antkaklė, puošta trimis deimantinėmis ir dviem rubinų plokštelėmis bei 4 poromis perlu; prie jos pakabukas su rubino plokštele, 4 aplinkui ją pritvirtintais deimantais ir apačioje prikabinu perlu (įvertinta 1 800 talerių); 8) antkaklė, puošta trimis deimantinėmis rožėmis, dviem rubininėmis rožėmis ir šešiomis poromis perlu; prie jos pakabukas su deimantine rože, smaragdine plokštele viršuje, dviem rubininėmis plokštelėmis apačioje ir prikabinu perlu (įvertinta 2 000 talerių); 9) antkaklė su tribriauniu deimantu, dviem rubiniais, dviem iš viršaus šlifuotais deimantais ir šešiomis poromis pailgų perlu; prie jos pakabukas, kurio centre – tribriaunis deimantas, aplinkui – 3 deimantai ir kabantis perlas (įvertinta 1 740 talerių); 10) antkaklė su deimantine plokštele centre, aplinkui – 4 rubinai, 2 smaragdai, 8 poros perlu; prie jos pakabukas su smaragdu centre, aplink – 3 deimantinės plokštelės, rubininė plokštelė ir kabantis perlas; 11) antkaklė, puošta septyniais juvelyriniais elementais, kurių kiekviename po dvi deimantines plokšteles, ir šešiais elementais su dviem perlais kiekviename; prie jos pakabukas, kuriame yra didelė deimantais puošta raidė C, virš jos – karūna iš rubinų, apačioje – kabantis perlas (įvertinta 800 talerių); 12) antkaklė su 10 rubinų, tarp jų – 18 perlu ant auksinės vielos (įvertinta 1 500 talerių); 13) antkaklė, puošta aštuoniais rubiniais ir septyniais safyrais, o aplink kiekvieną akmenį po keturis perlus ant vielos; prie jos pakabukas, kuriame didelė safyro plokštelė, viršuje – rubinas, aplinkui – 5 perlai (įvertinta 926 taleriais); 14) antkaklė arba auksinis žiedas, ant jo trys rubinai ir trys safyro plokštelės, aplink kiekvieną akmenį – 8 perlai ant vielos (įvertinta 1 000 talerių); 15) antkaklė be akmenų, vien tik su feretais, puoštais įvairiomis emalėmis bei 18 elementų iš supintų grandinėlių (įvertinta 10 raudonųjų auksinų, o tai sudaro 15,25 talerio); 16) antkaklė taip pat be akmenų, puošta įvairiomis emalėmis bei 19 auksinių elementų (įvertinta 13 ½ raudonųjų auksinų, t. y. 21,9 talerio); 17) antkaklė, puošta įvairiomis emalėmis bei šešiais didesniais juvelyriniais dirbiniais, kurių kiekviename po perlą, ir penkiais mažesniais, be perlu (įvertinta 33 ½ raudonųjų auksinų, t. y. 41,26 talerio, o perlai įvertinti 40 talerių).

Pakabukai be antkaklių: 1) auksinis kryžius, puoštas deimantais (10 elementų iš deimantų) ir trimis kabančiais perlais (įvertintas 900 talerių); 2) mažesnis auksinis kryžius, puoštas 7 deimantinėmis plokštelėmis ir kabančiu perlu (įvertintas 1 000 talerių);

3) mazgo formos pakabukas, jo centre – aštrus rubinas, aplinkui – 3 safyro plokštelės, ketvirtas safyras apvalus, kabo su perlais, o šalia jo dar du rubinai su perlais ir du dideli perlai viršuje (įvertintas 580 talerių); 4) pakabukas su pailga plokšte iš safyro bei kabančiu perlu (įvertintas 300 talerių); 5) vėrinys (*noszenie*) su safyro plokšte ir kabančiu perlu (įvertinta 30 talerių); 6) kryželis, kurio centre smaragdas, aplinkui jį trys rubininės plokštelės, o po jomis – ketvirta, deimantinė, plokštelė ir kabantis perlas (įvertintas 300 talerių); 7) trikampis pakabukas, kurio viršuje – deimantinė plokštelė, priekyje – rubininė plokštelė, o smaragdas ir perlas kabantys (įvertintas 400 talerių); 8) pakabukas-medalionas, jame šešios deimantinės plokštelės, 5 rubinai, rubininė rožytė, du deimantiniai elementai ir trečias tribriaunis šlifluotas deimančiukas (įvertintas 400 talerių); 9) kitas medalionas, jame 2 rubininės plokštelės, deimantinė plokštelė ir 4 perlai (įvertintas 220 talerių); 10) auksinis kryželis, ant jo keturios deimantinės lelijos, o ketvirta [lelija], su deimančiuku viduryje, kabanti (įvertintas 250 talerių); 11) karūnos formos pakabukas iš rubinų, deimantų ir perlų, o apačioje – smaragdinė plokštelė (įvertintas 350 talerių); 12) auksinis kryželis, puoštas plonomis emalėmis, jo centre – rubino plokštelė ir keturios deimantinės plokštelės aplinkui (įvertintas 500 talerių).

Vainikėliai ir nuometai: vainikėlis iš perlų, kurio priekyje aplink smaragdą du rubinai, du deimantiniai elementai ir dvi smaragdo plokštelės (įvertintas 6 000 talerių); nuometas iš keturių perlinių tinklelių, kuriuose yra 40 deimantinių plokštelių ir 40 rubininių plokštelių auksiniuose apsoduose bei daugybė didelių, įstabių, apvalių perlų (įvertintas 2 400 talerių).

Apyrankės: 1) pora apyrankių su septyniomis trikampėmis deimantinėmis plokštelėmis, penkiais rubinais ir 12 didelių apvalių perlų (įvertintos 400 talerių); 2) kita pora apyrankių, kiekvienoje jų yra po 4 poras rubinų grūdelių ir po 4 poras perliukų (įvertintos 300 talerių); 3) trečia pora apyrankių su rubinais, penkiais deimantais ir dideliais perlais. Su šiomis apyrankėmis Chelmickis Jo Didenybę karalių pakeliui pavijo ir atidavė (jos nebuvo įvertintos, bet kainuotų apie 600 talerių).

Grandinėls su akmenimis: 1) grandinė su įvairiais emaliais, joje 12 „kaladėlių“, kurių kiekvienoje po 2 perlus (įvertinta 600 talerių); 2) grandinė su įvairiais emaliais, joje 5 obuoliukai, kuriuose yra po 2 deimantines plokšteles, ir 5 obuoliukai, kurių kiekviename yra po 2 rubinus, bei 20 grandžių, kurių kiekvienoje po 2 perlus (įvertinta 400 talerių); 3) grandinė su juodu ir baltu emaliais, joje 5 juvelyriniai elementai, kurių kiekviename po 5 perliukus, prie jos prikabintas kryželis su 7 deimančiais, po juo pakabintas pailgas perlas (įvertinta 1 100 talerių).

Diržai su akmenimis: 1) auksinis diržas, puoštas įvairiais emaliais ir trimis didelėmis rubinų plokštelėmis, keturiomis didelėmis safyrų plokštelėmis bei septyniomis rožėmis; kiekvienoje rožėje yra po vieną didelį apvalų perlą ir aplinkui jį šeši mažesni perlai (įvertintas 1 700 talerių); 2) antras auksinis diržas, puoštas įvairiais emaliais ir devyniais aštriais deimantais, devyniais rubinais bei 18 porų nemažų apvalių perlų (įvertintas 1 560 talerių).

Beretės su akmenimis: 1) raudona aksominė beretė, ant kurios yra 4 dideli trikampiai feretai, kurių kiekvieno centre yra vienas iš viršaus šlifluotas deimantas, viršuje – vienas rubinas, apačioje – po dvi rubinų plokšteles; 4 dideli apvalūs feretai, kurių kiekvieno centre yra rubino plokštelė, viršuje deimantinis elementas, o aplink – po tris

deimantines plokšteles; 8 mažesni feretai, kurių kiekviename yra po deimantinę ir rubininę plokštelę; tarp šių didesnių feretų yra 8 dar mažesni, kurių kiekviename yra po 4 perlus; taip pat yra 36 rožyčių formos feretai ir 48 mažesni feretai su trim smulkiais perlais kiekvienas (įvertinta 3 000 talerių); 2) juoda aksominė beretė, ant kurios yra 4 plokštelės formos feretai, kiekvienos plokštelės centre yra smaragdinė plokštelė, aplinkui – dvi rubininės ir dvi deimantinės; ant tos pačios beretės yra šešios smaragdinės ir trys rubininės plokštelės, 18 nedidelių feretų, kurių kiekviename yra po 2 apvalius perlus; dar yra 24 smulkūs feretai, kiekviename iš jų yra po 3 perliukus (įvertinta 1 600 talerių); 3) ruda aksominė beretė, ant kurios yra 4 didesni feretai, kiekviename iš jų yra po vieną deimantinę ir dvi rubinines plokšteles; 8 mažesni feretai, kiekvienas su rubinine ir deimantine plokštele, 8 rožės formos feretai, kiekvienas su šešiais apvaliais perlais; tarp šių didesnių yra nemažai tankiai sudėtų mažesnių feretų su trimis perliukais (įvertinta 1 300 talerių); 4) juoda aksominė vasarinė kepuraitė su auksiniu apvadu, ant kurio yra 9 safyrai, 8 rubinai, 16 didelių apvalių perlų (įvertinta 1 100 talerių); 5) sabalas su akmenimis: juodas sabalas susiūtas iš dviejų, jo galva ir keturios kojų letenėlės auksinės, puoštos brangiaisiais akmenimis; ant jo galvos yra 8 rubinai, 8 rubininės plokštelės, akys iš dviejų rubinų, galvos viršuje yra pailgas smaragdus, keturi aštrūs deimantai bei 22 deimantinės plokštelės; žiede, kuris kabo iš sabalo nasrų, yra įverta auksinė grandinėle; ant kiekvienos letenos yra po rubiną (įvertintas 1 400 talerių).

Grandinėlės be akmenų: 1) vienuolika auksinių grandinėlių, puoštų įvairiais emaliais (įvertintos 405 raudonaisiais auksiniais, t. y. 638,6 talerio); 2) septynios grandinėlės be emalių, prie vienos iš jų yra Jo Didenybės karaliaus veidas, prie kitos – Jo karališkosios didenybės senelės, Milano kunigaikštienės Izabelės Aragonietės, veidas, prie trečios – Jo Didenybės karaliaus senelio Džan Galeazo Sforcos veidas (įvertintos 585 raudonaisiais auksiniais, t. y. 921,27 talerio); 3) grandinėle su perliniu zuikučiu (įvertinta 150 talerių); 4) grandinėle, kurios šonuose yra perlai, o viduryje – auksiniai obuoliukai (įvertinta 1 320 talerių); 5) penkios auksinės grandinėlės su įvairiais emaliais (įvertintos 142 raudonaisiais auksiniais, t. y. 223,25 talerio); 6) trys mažos grandinėlės su įvairiais emaliais ir perlais bei granatais (įvertintos 21 raudonuoju auksinu, t. y. 33,3 talerio).

Apyrankės be akmenų: viena apyrankė žiedų ir žiedelių formos, kita – susidedanti iš plokštelių, abiejų yra po septynias poras (įvertintos 137 raudonaisiais auksiniais, t. y. 215,29 talerio).

Auksiniai diržai be akmenų: 1) penki auksiniai diržai iš grandinėlių, kai kurie puošti emaliais (įvertinti 561 $\frac{1}{2}$ raudonųjų auksinų, t. y. 799,23 talerio); 2) auksinis virvės formos diržas su mazgais, puoštas perlais (perlai įvertinti 200 talerių, o auksas – 245 raudonaisiais auksiniais, t. y. 587,2 talerio); 3) auksinio audinio diržas, ant kurio yra 26 dideli auksiniai feretai (įvertintas 85 raudonaisiais auksiniais, t. y. 133,31 talerio); 4) auksinio audinio diržas su raudonais nėriniais, ant kurio yra 16 auksinių feretų (įvertintas 16 raudonųjų auksinų, t. y. 50 talerių).

Beretės, puoštos feretais, be akmenų: 1) raudono aksomo beretė su 24 rožės formos auksiniais feretais, ant kiekvienos „rožės“ – po keturis perlus (įvertinta 360 talerių); 2) žalio aksomo beretė, puošta 39 feretais ir 39 pontalais (įvertinta 60 talerių); 3) juoda beretė, ant kurios yra 27 neaukšti auksiniai feretai, o tarp jų – 45 įvairiais emaliais puošti pontalai (įvertinta 54 taleriais); 4) juoda beretė, ant kurios yra 30 sferos formos feretų, puoštų įvairiais emaliais, o tarp jų – auksine grandinėle išpintas rožės formos

ornamentas (įvertinta 150 talerių); 5) juodo aksomo beretė su 36 ispaniškais feretais, puoštais įvairiais emaliais (įvertinta 120 talerių); 6) juodo aksomo beretė su 20 plačių ispaniškų feretų, puoštų įvairiais emaliais, tarp jų – grandinėle su juodu emaliu, susukta dviem eilėmis plokščiais apskritimais (įvertinta 40 talerių); 7) raudono aksomo beretė, ant kurios yra 100 didesnių ir mažesnių feretų (įvertinta 40 talerių); 8) rudo nekirpto aksomo beretė, ant kurios yra 60 auksinių kaukolės formos išgaubtų feretų be emalių (įvertinta 70 talerių); 9) rudo lygaus aksomo beretė, ant kurios yra 12 didesnių feretų, puoštų įvairiais emaliais, 36 mažesni feretai ir 48 dar mažesni feretai su baltu emaliu (įvertinta 50 talerių); 10) balto aksomo beretė, ant kurios yra 50 apvalių feretų, puoštų raudonu emaliu, beretės kraštas apvedžiotas auksine grandinele (įvertinta 60 talerių); 11) juodo aksomo beretė su 42 auksiniais feretais be emalių (įvertinta 50 talerių); 12) juodo aksomo beretė, ant kurios yra 36 feretai, o tarp jų – 56 pontalai (įvertinta 80 talerių); 13) perlais ir auksu siuvinėta beretė (įvertinta 100 raudonųjų auksinių, t. y. 156,19 talerio).

Liemenėlės su feretais: juodo aksomo liemenėlė, vietoj siuvinėjimo apvedžiota auksinėmis grandinėėmis, puošta 53 ispaniškais feretais (įvertinta 270 talerių); antra juodo aksomo liemenėlė, ant jos 19 nemažų apskritų plokščių feretų, puoštų baltais ir raudonais emaliais.

Perlų surašymas: didelių apvalių perlų vėrinys (įvertintas 1 000 talerių); apvalių perlų antkaklė (įvertinta 985 taleriais); perlai ant raudono aksominio apatinio apdaro (įvertinti 2 100 talerių); perlai ant apatinio apdaro iš raudono, langeliais raštuoto taletu su auksu (įvertinti 1 348 taleriais); perlai ant raudono aksomo azukos (įvertinti 1 130 talerių); perlai ant raudono aksomo azukos, pamuštos sabalų kailiais (įvertinti 770 talerių).

Perliniai antkakčiai (vainikėliai) be brangakmenių: pirmas antkaktis (įvertintas 405 taleriais); antras nemažas antkaktis iš 13 perlų eilių, kiekviena eilė yra trišonė, jose yra po 21 perlą, o tarp eilių yra 27 auksiniai feretai, puošti juodais emaliais (įvertintas 1 909 taleriais); penki perliniai antkakčiai iš įvairių perlų (įvertinti 235 taleriais); aštuntas antkaktis iš didelių perlų (įvertintas 220 talerių); devintas antkaktis su iš perlų išdėliotu raštu, primenančiu medelius, o tarp jų yra 43 dideli perlai (įvertintas 166 taleriais); dešimtas antkaktis iš raudono aksomo su nemažais perlais, tarp kurių yra smulkūs auksiniai feretai, perpinti smulkia auksine grandinele (įvertinta 80 talerių); vienuoliktas antkaktis, ant kurio perlai sudėlioti rožių forma (įvertintas 25 taleriais).

Perlinės kepurėlės: pirma kepurėlė iš didelių perlų (įvertinta 335 taleriais); antra kepurėlė (įvertinta 130 talerių); trečia kepurėlė (įvertinta 200 talerių); ketvirta kepurėlė (įvertinta 160 talerių); penkta kepurėlė (įvertinta 100 talerių); šešta kepurėlė (įvertinta 96 taleriais); septinta kepurėlė (įvertinta 60 talerių); aštunta kepurėlė su perlais (įvertinta 74 taleriais); devinta perlų kepurėlė su raudonu šilku (įvertinta 282 taleriais, antkaktis prie šios kepurėlės juodo aksomo, su perliniais ereliais, atskirai įvertintas 200 talerių); dešimta kepurėlė auksinė, su perlais (įvertinta 260 talerių); vienuolikta kepurėlė iš auksinės taftos su auksu ir perlais, o prie jos yra du antkakčiai iš perlų ir aukso (įvertinta 110 talerių); dvylikta kepurėlė iš auksinės taftos, puošta auksu ir perlais, su dviem antkakčiais (įvertinta 150 talerių); trylikta kepurėlė iš taftos, puošta auksu ir perlais, su dviem antkakčiais (įvertinta 40 talerių).

Perliniai marškiniai: marškiniai, puošti auksu, juodu šilku ir perlais (įvertinti 200 talerių); marškiniai, puošti auksu ir dideliais bei mažais perlais (įvertinti 250 talerių); baltos drobės marškiniai, puošti perlais su auksu (įvertinti 162 taleriais); baltos drobės marškiniai, puošti perlais su auksu (įvertinti 150 talerių); auksu atausti marškiniai, puošti perlais (įvertinti 80 talerių); baltos drobės marškiniai, puošti perlais (įvertinti 120 talerių); marškiniai, ant kurių yra perlinės rožės (įvertinti 110 talerių); marškiniai, kurių apykaklė ir priekis dengti perlais (įvertinti 60 talerių); marškiniai su auksu ir perlais (įvertinti 30 talerių).

Viršutinė liemenė iš aukso vielos (įvertinta 100 talerių).

Trys perlų vainikai (įvertinti 337 taleriais); auksiniai plaukų tinkleliai su nemažais perlais (įvertinti 354 taleriais); austas auksinis diržas (įvertintas 40 talerių); krezos krūtinei, puoštos auksu ir 13 porų perlų (įvertintos 70 talerių); du sidabriniai austi diržai (įvertinti 50 talerių).

Feretai ant drabužių ir jų vertė: 70 feretų ant kūno spalvos arba raudono taletų apdaro (120 talerių); 108 prancūziški feretai ir 106 apvalūs pailgi pontalai ant rudo raštuoto taletų apdaro (328 taleriai); 49 ispaniški feretai ant apdaro iš juodo neraštuoto taletų su auksu (262 taleriai); 128 feretai ant apdaro iš lygaus balto taletų su sidabru (328 taleriai); 66 apvalūs sferos pavidalo feretai ant balto sidabrinio brokato apdaro (315 talerių); 72 auksiniai feretai ir 146 poros pailgų pontalų ant raudono (karmazino) aksomo apdaro (450 talerių); 74 ispaniški feretai ant apdaro iš juodo aksomo su auksu (316 talerių); 280 feretų ant rankovių apdaro iš rudo aksomo (147 taleriai); 218 auksinių feretų ant rankovių apdaro iš juodo aksomo, raštuoto karpio žvynų raštu (312 talerių); 184 auksiniai feretai ant rankovių apdaro iš juodo aksomo, raštuoto trikampaiais ar pleištais (285 taleriai); 194 trikampaiai ir apvalūs (pontališki) feretai ant apdaro iš juodo aksomo, raštuoto iškiliais kvadrateliais (203 taleriai); 198 ragelių formos feretai ant ispaniško tipo juodo aksomo drabužio (160 talerių); 76 feretai ant balto atlaso apdaro (126 taleriai). Bendra visų brangenybių vertė sudaro 107 136 muštinius talerius.

Sidabro aprašymas ir jo svoris Krokuvos svarsčiais.

Reikia žinoti, kad vertinant ištisai paaukсуotą sidabrą kiekviena Krokuvos grivina taleriais buvo vertinama po 12 ½. Vietomis paaukсуotas sidabras buvo vertinamas atitinkamai po 10 ½ talerio už griviną, baltas, nepaaukсуotas sidabras vertintas po 8 talerius už griviną.

Pirmiausia – paaukсуotos Jos Didenybės karalaitės taurės: 12 didesnių Niurnbergo meistrų darbo paaukсуotų taurių su dangteliais, puoštų Jo Didenybės karaliaus herbais; 12 paaukсуotų, tokio paties darbo, tik mažesnių taurių; 10 įvairių Niurnbergo meistrų darbo taurių ir 2 vengriškos taurės; 10 įvairaus dydžio vengriškų taurių su dangteliais, puoštų baltomis gėlėmis; dviguba taurė su figūromis bei veidais ir dar dvi tokios pačios, tik mažesnės, taurės; vengriška figūromis puošta taurė su dangteliu; vengriška taurė, puošta veidais; du paaukсуoti flakonai.

Taurės, dovanotos Jos Didenybei pakeliui, Jo Didenybės karaliaus akivaizdoje: pirmosios nakvynės Verkiuose metu Vilniaus vyskupo padovanota dviguba taurė, visa paaukсуota; Riešėje pusryčių metu Jo Didenybės Prūsijos kunigaikščio dovanotos dvi taurės.

Jos didenybės karalaitės stalo sidabras: sidabrinis, vietomis paaukсуotas butelis; vietomis paaukсуota vonelė lėkštėms; 10 didelių neaukсуotų dubenų, 6 neaukсуoti pusdubeniai; 6 mažesni neaukсуoti pusdubeniai; dar mažesni pusdubeniai; 6 neaukсуoti

dubenėliai; 5 paauskuotos lėkštės; 24 baltos sidabrinės lėkštės su paauskuotais karališkais herbais; 25 balti sidabriniai šaukštai; du paauskuoti šaukštai ir tokios pačios šakutės; didesnės šakutės; keturkampis pusės gorčiaus talpos flakonas; vietomis paauskuotas dubuo; vietomis paauskuotas ąsotėlis; du vienodi sidabriniai bokalai; vietomis paauskuota druskinė; vienas auksinis šaukštas ir auksinės šakutės.

Podėlio sidabras: baltas sidabrinis dubuo; baltas ąsotis; vietomis paauskuota rašalinė; baltas sidabrinis katiliukas; vienas paauskuotas puodelis; maža taurė su dangčiu; balta taurė su dangčiu; dvi baltos sidabrinės keturbriaunės žvakidės; sidabrinis, vietomis paauskuotas veidrodis; baltas sidabrinis bokaliukas (*konewka*), balta apvali sidabrinė žvakidė.

Pirties sidabras: du gilūs balti sidabriniai dubenys; baltas sidabrinis indas vandeniui.

Bažnytinis sidabras: auksuota mišių taurė su patena; paauskuotos ampulės; paauskuotas pacifikalas; sidabrinis indelis šventintam vandeniui; vietomis paauskuotas varpelis; sidabrinė, vietomis paauskuota šlakstytuvo rankena; sidabrinis, vietomis paauskuotas indas komunikantams; dvi sidabrinės žvakidės; raudonu aksomu įrištas mišiolas su auksuoto sidabro apkaustais kampuose ir viduryje bei auksuoto sidabro sagtimis.

Jos Didenybės Lenkijos karalaitės ir Suomijos kunigaikštienės Kotrynos drabužių sąrašas.

Apatiniai apdarai, pirmiausia – iš auksu atastų audinių: 1) auksinio atlembaso ir raudono aksomo drabužis su sidabrinėmis pašiauštomis gėlėmis, rankovės viršuje išpūstos; 2) auksu atasto atlembaso ir rudo aksomo drabužis, prie jo dvejų rankovės; 3) lygaus raštuoto auksinio brokato ir rudo šilko vokiško tipo drabužis; 4) vokiško tipo apdaras iš lygaus auksinio brokato ir geltono šilko, su didele iškirpte ir plačiomis, su didelėmis prakarpomis rankovėmis; 5) lygaus auksinio brokato bei rudo šilko apdaras didele iškirpte, kurio rankovės su prakarpomis, pintos tinkleliu iš auksinių siūlų.

Apdarai iš taletų: 1) kūno spalvos arba raudono, langeliais raštuoto taletų drabužis su plačia perline juosta apačioje; tokios pačios perlinės juostos puošia juosmenį ir rankoves, t. y. ant kiekvienos rankovės yra po tris plačias perlines juostas, tarp jų išilgai įkomponuota 70 apvalių prancūziškų feretų, prie šio drabužio yra plonos drobės maišas; 2) rudo raštuoto taletų apdaras su didele iškirpte, dviem poromis rankovių – vienos rankovės be prakarpų ir feretų, kitos – su rožės formos prakarpomis, ant jų yra 108 prancūziški feretai, puošti baltais ir rudais emaliais; tarp jų dar yra 106 pailgi cilindriniai pontalai; 3) apdaras su didele iškirpte iš juodo neraštuoto taletų su auksu, prie jo yra rankovės su tankiomis prakarpomis, tarpai tarp prakarpų puošti 49 ispaniško tipo feretais; 4) apdaras iš lygaus balto taletų su sidabru, prie jo yra rankovės su rožės formos prakarpomis, ant rankovių yra 128 feretai: apskriti puošti rudais ir žaliais emaliais, o trikampiai – rudais, baltais, raudonais ir žaliais emaliais; 5) apdaras iš balto sidabrinio brokato, aptrauktas juodu, raštais prakarpytu aksomu; rankovės su smulkiomis prakarpomis, ant jų yra 66 apvalūs, sferos pavidalo feretai; 6) vokiško tipo apdaras su didele iškirpte iš balto sidabru atasto audinio su pašiauštais raštais; 7) raudono lygaus neraštuoto taletų apdaras, nuo kurio nuardyti perliniai apvadai ir feretai; rankovės be feretų, su prakarpomis.

Apdarai iš tabino: 1) apdaras su didele iškirpte iš rudo tabino su auksiniais raštais, ant jo yra 10 apvadų iš rudai auksinės medžiagos su iškiliais sidabro raštais, juosmuo ir

rankovės išilgai apsiūtos tokios pačios medžiagos apvadais; 2) apdaras su didele iškirpte iš raudono tabino su auksiniais raštais, klostės išilgai apsiūtos apvadais iš auksinių gijų ir žydro šilko; 3) apdaras su didele iškirpte iš juodo tabino su trimis apvadais iš auksu atausto atlembaso.

Aksominiai apdarai: 1) apdaras su didele iškirpte iš raudono (karmazino) aksomo, su trimis perliniais apvadais apačioje; prie kiekvieno apvado yra auksiniai nėriniai; dra-
bužio liemenėlė apvedžiota tokiu pačiu apvadu, ant rankovių yra po tris tokius pačius išilginius apvadus, o tarp apvadų – 72 prancūziško tipo apvalūs feretai, puošti baltais ir rudais emaliais. Pailgų pontalų, puoštų tokiais pačiais emaliais, yra 146 poros. Tam dra-
bužiui yra plonos drobės maišas; 2) apdaras su didele iškirpte iš juodo aksomo su auksu, raštuoto smulkiais langeliais; rankovės su prakarpomis, ant jų yra 74 ispaniško tipo fere-
tai; 3) apdaras su didele iškirpte iš rudo nekirpto aksomo, jo rankovės su prakarpomis, ant jų yra 280 iškilų išgaubtų kaukolės formos feretų be emalių; 4) apdaras su didele iš-
kirpte iš juodo nekirpto aksomo, raštuoto karpio žvynų raštu; rankovės su smulkiomis prakarpomis, ant jų yra 218 feretų, puoštų baltais ir juodais emaliais; 5) apdaras su didele iškirpte iš juodo aksomo, raštuoto trikampiais arba pleištais; ant rankovių yra 184 apva-
lūs feretai be emalių; 6) apdaras su didele iškirpte iš juodo aksomo, raštuoto iškiliais kva-
dratėliais; rankovės su smulkiomis prakarpomis, ant jų yra 104 trikampiai feretai, puošti juodu emaliu, o tarp jų – 90 apvalių feretų; 7) iki kaklo uždaras ispaniško tipo apdaras iš juodo aksomo, rankovės viršuje išpūstos, ant juosmens ir ant rankovių yra 198 ragelio formos feretai; 8) apdaras su didele iškirpte iš pilko aksomo su auksu, raštuoto smul-
kiaisiais langeliais, be feretų; 9) rudo lygaus aksomo apdaras, apačioje puoštas vienu auksu siuvinėtu apvadu, tokiu pačiu apvadu puoštos ir rankovės; 10) raudono lygaus aksomo apdaras, apačioje puoštas vienu apvadu iš auksu atausto audinio, aptrauktas raudonu aksomu, iškarpytu gėlių raštu; 11) iki kaklo uždaras apdaras iš raudono (karmazino) aksomo, rankovės ispaniško tipo, viršuje išpūstos; nuo šio apdaro feretai nuimti; 12) ap-
daras su didele iškirpte iš kryžminiais langeliais (lyg žaidimų kauliukas) raštuoto pilko aksomo; rankovės su smulkiomis prakarpomis, be feretų; 13) apdaras su didele iškirp-
te iš juodo stambiu raštu raštuoto aksomo; rankovės be feretų; 14) apdaras su didele iškirpte iš juodo nekirpto aksomo; rankovės su smulkiomis prakarpomis, be feretų; 15) naujas apdaras su didele iškirpte iš juodo lygaus aksomo, rankovės su smulkiomis prakarpomis, be feretų; 16) nenaujas apdaras su didele iškirpte iš juodo aksomo, prie jo yra dvi poros rankovių; 17) iki kaklo uždaras apdaras iš juodo lygaus aksomo, rankovės su smulkiomis prakarpomis, be feretų.

Atlasiniai apdarai: 1) baltas atlasinis apdaras, jo apačioje keturi apvadais išpinti iš aukso ir sidabro vielučių; tokiais pačiais apvadais puoštas liemuo ir rankovės; ant ran-
kovių yra 76 feretai su raudonais emaliais; 2) rudas atlasinis apdaras, klostės išilgai puoštos apvadais, išpintais iš aukso vielutės; 3) plieno spalvos atlasinis apdaras su di-
dele iškirpte, puoštas septyniais apvadais iš auksu atausto audinio su sidabriniais iški-
liais raštais; iš po kiekvieno apvado išleistas rudas klostytas atlasas; 4) plieno spalvos atlasinis apdaras didele iškirpte, puoštas 29 aksomo apvadais, iš po kiekvieno apvado išleistos pilkos kitaikos juostos; 5) iki kaklo uždaras juodo atlaso apdaras su aštuoniais smulkiais klostytais (?) juodo aksomo apvadais; ant rankovių apvadais siūti kryžmai; 6) iki kaklo uždaras juodo atlaso apdaras, kurio juosmuo ir rankovės puoštos aksomo apvadais; pamuštas sabalų ir bebrų kailiais.

Apdarai iš damasto: 1) žalio damasto apdaras su didele iškirpte, apačioje puoštas plačiu raudono šilko ir auksu atausto audinio apvadu, iš viršaus padengtas raštuotai iškarpytu žaliu aksomu; apvado kraštas apvedžiotas aukso ir žalio šilko juostele; juosmuo ir rankovės išilgai puoštos tokiais pačiais apvadais; 2) pilko damasto apdaras su didele iškirpte, puoštas šešiais aksomo apvadais, kiekvieno apvado kraštai apsiūti dviguba sidabrine juostele; rankovės kryžmai apsiūtos tokia pačia juostele; 3) juodo damasto apdaras su didele iškirpte, puoštas devyniais aksomo apvadais; kiekvieno apvado krašte išleista juoda kitaika; rankovės išilgai puoštos keturiais apvadais; 4) iki kaklo uždaras pilko damasto apdaras, puoštas penkiais aksomo apvadais; rankovės puoštos keturiais tokiais pačiais apvadais.

Apatinės suknelės, pamuštos kailiais: 1) raudono atlaso suknelė, pamušta sabalų kailiais; 2) juodo raštuoto dvigubo atlaso (*dubleto*) suknelė, pamušta sabalų kailiais; 3) raudono raštuoto dvigubo atlaso (*dubleto*) suknelė, pamušta kiaunių kakliukų kailiais; 4) raudonos kitaikos suknelė, pamušta voverių pilvelių kailiais; 5) juodo atlaso suknelė, pamušta voverių nugarėlių kailiais.

Apatinės vasarinės suknelės: 1) suknelė iš raudono aksomo su auksu, su raudonos kitaikos pamušalu; 2) suknelė iš raudono *dubleto*, su raudonos drobės pamušalu.

Jos didenybės karalaitės viršutiniai drabužiai, pamušti kailiais. Iš pradžių – iš auksu atausto audinio: 1) sabalų kailiais pamušta azuka iš auksinio atlembaso ir raudono aksomo su sidabrinėmis iškilėmis gėlėmis; 2) sabalų kailiais pamušta azuka iš auksinio atlembaso ir juodo nepašiaušto aksomo.

Iš **taletų**: 1) sabalų kailiais pamušta azuka iš balto lygaus taletų su sidabro raštais; 2) lūšių papilvių kailiukais pamušta azuka iš juodo neraštuoto taletų su auksu.

Aksominiai: 1) sabalų kailiais pamušta azuka iš raudono (karmazino) aksomo, jos apačia, rankovių apačia, krūtinė ir kraštai apvedžioti plačiu perliniu apvadu, visų tų apvadų kraštai apvesti aukso nėriniais ir išleistu auksiniu apsiuvu; 2) sabalų kailiais pamušta azuka iš raudono nekirpto aksomo.

Atlasiniai: 1) azuka iš raudono atlaso, jos apačia, rankovių apačia, krūtinė ir kraštai apvedžioti plačiu baltu, sidabru ataustu apvadu, aptrauktu raštuotai iškarpytu aksomu; drabužis pamuštas lūšies kojėlėmis; 2) azuka iš juodo dvigubo atlaso (*dubleto*), apvedžiota virvelėmis, pamušta sabalų kailiais; 3) sabalų ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš tamsaus plieno spalvos atlaso, su juosta iš aukso ir sidabro; 4) sabalų ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš juodo atlaso, su pilko šilko juosta; 5) voverių nugarėlių ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš juodo atlaso, su juodo šilko juosta; 6) voverių kailiukais pamuštas pusjermėkis arba karvatka iš juodo atlaso, apkraštuotas juodu aksomu.

Iš **damasto**: 1) sabalų kailiais pamušta azuka iš plieno spalvos damasto su senais raštais; 2) sabalų ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš raudono damasto su senais raštais, sujuosta iš aukso ir sidabro; 3) sabalų ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš juodo damasto su naujais raštais, prie jo – juodo šilko juosta.

Iš **gelumbės**: 1) sabalų ir bebrų kailiais pamuštas jermėkas iš pilkos itališkos gelumbės, su pilka šilvine juosta; 2) lūšių nugarėlėmis pamuštas pusjermėkis iš pilkos gelumbės, su pilko šilko juosta ir kilpomis, su penkiomis poromis sidabrinių sąsagų.

Prie visų pirmiau aprašytų jermėkų ir prie azukos iš plieno spalvos damasto yra po porą sidabrinių sąsagų.

Jos Didenybės karalaitės vasariniai viršutiniai drabužiai. Pirmiausia – iš auksu atausto audinio: 1) azuka iš auksinio atlembaso ir raudono aksomo, puošta pašiauštomis sidabrinėmis gėlėmis, atvartai iš raudono neraštuoto taletu su auksu, pamušalas raudonos kitaikos; 2) azuka iš auksinio atlembaso ir juodo aksomo su juodos kitaikos pamušalu; 3) azuka iš lygaus raštuoto auksinio brokato ir juodo šilko, atvartai iš lygaus neraštuoto juodo taletu su auksu, pamušalas juodos kitaikos.

Iš taletu: azuka iš balto sidabrinio pašiaušto brokato, atvartai iš balto raštuoto taletu, pamušalas baltos kitaikos.

Iš tabino: azuka iš juodo raštuoto tabino su auksu, atvartai iš auksinio brokato ir juodo šilko, pamušalas juodos kitaikos.

Iš aksomo: 1) azuka iš raudono (karmazino) aksomo, su trimis plačiais apvadais iš geltono auksinio brokato ir perlų, su geltonai siuvinėtu apvadu ant atvartų, rankovių, krūtinės ir ties kraštais, su raudonos kitaikos pamušalu; 2) azuka iš aksomo, viršuje – juodo, viduje – margai lyg lūšies kojėlės gauruoto, atvartai taip pat iš margo aksomo; 3) rudo aksomo azuka su auksu siuvinėtu apvadu ir rudos kitaikos pamušalu; 4) raudono aksomo azuka su trimis auksinių kutų apvadais ir raudonos kitaikos pamušalu.

Iš atlaso: juodo atlaso azuka su plačiu baltu sidabrinio brokato apvadu apačioje, ant atvartų, rankovių, krūtinės ir visuose pakraščiuose; aptraukta juodu, raštuotai iškarpytu aksomu.

Jos Didenybės karalaitės kailinukai: 1) sabalų ir bebrų kailiniai; 2) kiaunių ir bebrų kailiniai; 3) šermuonėlių kailiniai; 4) lūšių papilvių ir bebrų kailiniai nuo pono Ostafio; 5) voverių nugarėlių ir bebrų kailiniai; 6) keturiasdešimt sabalų; 7) liemenėlė iš juodo aksomo, su rankovėmis, pamušta sabalų ir bebrų kailiais.

Jos Didenybės karalaitės apsiaustai blogam orui: 1) raudonos gelumbės apsiaustas su raudono aksomo apvadais, priekis pamuštas raudona kitaika; 2) pilkos itališkos gelumbės apsiaustas su juodo aksomo apvadais, priekis pamuštas pilka kitaika.

Panelių apsiaustai blogam orui: pilki purpurino apsiaustai šešioms panelėms ir vienai neūžaugai.

Apatinė panelių apranga: 1) raudono damasto apdarai, kiekvienas su aštuoniais auksinio brokato, žalios ir baltos kitaikos apvadais – aštuonioms panelėms ir dviem neūžaugoms; 2) auksinio damasto apdarai, kiekvienas su devyniais apvadais iš juodo aksomo, žydros ir raudonos kitaikos – aštuonioms panelėms ir dviem neūžaugoms; 3) juodo aksomo apdarai aštuonioms panelėms ir dviem neūžaugoms.

Viršutiniai panelių drabužiai, pamušti kailiais: 1) juodo damasto šūbelės pamuštos kiaunių ir bebrų kailiais šešioms panelėms ir dviem neūžaugoms; 2) dvi juodo kamloto šūbelės pamuštos lapių kailiais – viena panelei kambarinei, kita – neūžaugai; 3) dvi kiaunių ir bebrų kailiais pamuštos juodos itališkos gelumbės šūbelės senoms ponioms; 4) lapių kailiais pamuštos pilko purpurino šūbelės septynioms panelėms ir dviem neūžaugoms; 5) pilkos itališkos gelumbės karvatkos su pilko šilko kilpomis, pamuštos lapių kailiais – trims panelėms.

Žemesniojo dvaro panelių apranga: 1) pilko purpurino suknelės su aksominiais apvadais ant liemenėlės ir rankovių – keturioms panelėms; 2) pilko purpurino šūbelės pamuštos lapių kailiais – keturioms panelėms.

Pažų apranga: Sajanai, beretės ir kiti juodo aksomo drabužiai keturiems pažams.

Liokajų apranga: Sajanai, beretės ir kiti juodo aksomo drabužiai keturiems liokajams.

Neūžaugų apranga: Sajantai, beretės ir kiti juodo aksomo drabužiai dviem neūžaugoms.

Raudonos kitaikos paklodė drabužiams nešioti.

Įvairios kailiais pamuštos kepurės: 1) dvi juodo aksomo kepurės su atlankais, viduje pamuštos lapių kailiukais, atlankai – iš geriausių sabalų ir bebrų kailių (šioms kepurėms yra dvi raudonos dėžės); 2) juodo aksomo kepurė su ausimis, pamušta voverių ir bebrų kailiais.

Vasarinės kepuraitės: 1) raudono aksomo kepuraitė nuo saulės, su raudonos kitaikos pamušalu, aplink ją yra raudono šilko virvelė, o viduje prisiūta kita virvelė su kutais; 2) nauja plati juodo aksomo kepuraitė nuo saulės, aptraukta juoda kitaika; 3) plati juodo aksomo kepuraitė nuo saulės, su juodos kitaikos pamušalu, ant jos yra juodo šilko virvelė, o kita virvelė su kutais prisiūta viduje; 4) dvi plačios juodos kitaikos kepurėlės su šilkinėmis virvelėmis, su viduje prisiūtais kutais, o viena aprišta šilkinė virvele su sagutėmis. Be to, yra kepuraitės, kurias panelė kambarinė laiko Jo Didenybės karaliaus kamaroje.

Jos Didenybės karalaitės šilkinė patalynė.

Pirmiausia – rudo atlaso patalynė: du užvalkalai didesnėms pagalvėms, du užvalkalai mažesnėms pagalvėms, du užvalkalai duknoms. Šiai patalynei yra keturi dideli Londono gelumbės ryšuliai.

Raudono atlaso patalynė: du užvalkalai didesnėms pagalvėms, du užvalkalai mažesnėms pagalvėms, du užvalkalai duknoms; du raudono atlaso čiužiniai. Šiai patalynei yra keturi dideli Londono gelumbės ryšuliai.

Raudonos kitaikos patalynė: trys pripiltos raudonos kitaikos antklodės; tokia pati didelė pripilta pagalvė ir tokios pačios keturios mažos pagalvės. Šiai patalynei yra vienas didelis raudonas ryšulys iš Londono gelumbės.

Patalynė iš raudonos taftos, nepripilta: du užvalkalai didesnėms ir du mažesnėms pagalvėms. Šiai patalynei yra du raudono aksomo ryšuliai su raudono šilko virvelėmis.

Du auksinio brokato ryšuliai antklodėms; didelis auksinio brokato ryšulys čiužiniui; keturi auksinio brokato ryšuliai pagalvėms, baldakimams, antklodėms; auksinio brokato audinys iš karietos vietoj kilimo; du raudono aksomo ryšliukai pūkinėms antklodėms; keturi maži raudono atlaso ryšliukai, kuriuose yra raudonos šilkinės virvelės suvarstyti (kiekvieno ryšliuko kampuose yra keturios raudono šilko virvelės pririšti karietoje); didelis raudono atlaso ryšulys su šilkinė raudona virvele, kuriame būna čiužinis. Visai patalynei yra Londono gelumbės ryšuliai.

Juodos kitaikos patalynė: 4 užvalkalai pagalvėms, kurių ilgis toks pat kaip ir plotis; du tokie patys užvalkalai didesnėms siauroms pagalvėms. Šiai patalynei yra aštuoni juodos Londono gelumbės ryšliukai; kiekvienas jų turi juodą šilkinę virvelę suvarstyti, o pririšti karietoje kiekvieno jų kampuose yra keturios juodo šilko virvelės.

Įvairios antklodės Jos Didenybės karalaitės lovai: auksu atausta antklodė su pašiauštu raštu; atlasinė siuvinėta antklodė su rudos kitaikos pamušalu; raudono atlaso margai siuvinėta antklodė su raudono šilko raišteliais ir raudonos kitaikos pamušalu; pilkos kitaikos margai siuvinėta antklodė; juodos kitaikos antklodė su baltos drobės pamušalu.

Įvairūs Jos Didenybės karalaitės lovos baldakimai: 1) pirmiausia – baldakimas iš raudono turkiško damasto su auksiniais raštais iš abiejų pusių; jis susideda iš 11 gabalų, t. y.:

vienas viršus, apvedžiotas raudono šilko su auksu kutais, dėl dulkių pamuštas raudona kitaika; šešios užuolaidėlės aplinkui lovą, kurių pakraščiai apvedžioti raudono šilko su auksu kutais, su geležiniais ratukais; apmušalai, skirti lovos šonams prie žemės, su kitaikos pamušalu (du gabalai); apmušalai galvūgaliui ir kojūgaliui (du gabalai); visi šie apmušalai su raudono šilko ir aukso kutais; 2) baldakimas tokiai pačiai lovai iš rudo auksinio brokato su stambiu rudo aksomo raštu, raštuoto langeliais, su kutais iš aukso bei rudo šilko viršuje, apačioje bei visuose pakraščiuose; 3) raudono damasto baldakimėlis prancūziškai lovai; jo yra septynios dalys su raudono šilko kutais, t. y.: viršus; dvi užuolaidėlės aplink lovą su geležiniais ratukais; dveji apmušalai lovos šonams prie žemės, su rausvos spalvos drobės pamušalu; apmušalai galvūgaliui ir kojūgaliui su tokiu pačiu pamušalu; prie šios lovos dar yra keturi sidabriniai rutuliai su ereliais, skirti lovos viršui (jiems sudėti yra dėžutė); 4) baldakimas tokiai pačiai lovai, iš juodos kitaikos, su juodo šilko kutais viršuje ir apačioje bei aplink baldakimą visuose pakraščiuose; 5) pilkos ir raudonos kitaikos baldakimas itališkai lovai, su raudono ir pilko šilko kutais ir gobtuvu viršui; 6) plieno spalvos kitaikos baldakimas tokiai pačiai lovai, su juodo šilko kutais ir gobtuvu viršui; 7) raudonos gelumbės baldakimas itališkai lovai.

Dvi didelės sudedamosios vokiškos lovos, kiekviena sudėta atskiroje savo skrynioje.

Maža sudedamoji prancūziška lova, kuri būna Jos Didenybės karalaitės karietoje.

Apmušalai itališkai lovai prie žemės: juodo taletu apmušalai su auksiniais langučiais, su juodo šilko ir aukso kutais.

Balto raštuoto aksomo apmušalai su balto šilko kutais.

Vienas kiliminis uždangalas, ant kurio yra herbai – karališkieji ereliai.

Vienas juodas kiliminis užtiesalas, lietuviško darbo, prie Jos Didenybės karalaitės lovos.

Bažnytiniai reikmenys, per poną Vlošeką atiduoti klierikui Lenardui: arnotas ir antepedijus su visais priedais iš raštuoto auksinio brokato su raudonu šilku; kapa iš tokio paties auksinio brokato; arnotas ir antepedijus iš šilkinės rudos ir geltonos kamchos; arnotas ir antepedijus su visais priedais iš juodo damasto, su juodo aksomo kryžiumi; raudonu aksomu aptrauktas mišiolas su auksuoto sidabro apkaustais; arnotas ir antepedijus su visais priedais iš juodo atlaso (juos klierikas Lenardas paėmė iš Jos didenybės karalaitės Onos); raudono šilko, vietomis auksu siuvinėtas užtiesalas su geltonais kutais, kraštai apvedžioti raudonu šilku; geltonas turkiškas kilimas tiesti ant žemės prieš altorių.

Nesukarpyti auksu atausti ir šilkiniai audiniai: auksinio atlembaso 14 uolekčių; rudo nekirpto aksomo 22 uolektys; rausvo atlaso 40 uolekčių; margo auksinio brokato nuo pono Vilniaus vaivados – du gabalai po 19 uolekčių.

Jos Didenybės karalaitės baltiniai: pirmiausia – patalynė, auksu siuvinėta zigzagais; auksinė <...> patalynė su gilių raštu; trečia patalynė <...> iš raudono šilko ir aukso; ketvirta patalynė raudono šilko su auksiniais ereliais; penkta patalynė visa auksinė, nerta, pamušta raudonu atlasu; šešta patalynė žydro ir raudono šilko.

Naktiniai marškiniai su perlinėmis rankovėmis bei perlinis naktinis gobtuvas; 11 marškinių su auksinėmis rankovėmis; 5 marškiniai puošti trimis apvačiais apačioje, siuvinėtomis rankovėmis ir auksu puoštomis apykaklėmis; 5 marškiniai siuvinėti išilgai, su auksu puoštomis apykaklėmis; 2 marškiniai su siuvinėtomis rankovėmis ir auksu puoštomis apykaklėmis; vieni marškiniai <...> su apykakle; 5 marškiniai su

siuvinėtomis rankovėmis ir juodomis apykaklėmis; 3 marškiniai su margu šilku, o dveji su juodomis apykaklėmis; 8 auksu puošti naktiniai gobtuvai; 6 itališki auksu puošti naktiniai gobtuvai; 15 siuvinėtų naktinių gobtuvų.

Dvi auksinės skepetaitės; 12 auksu puoštų rankšluosčių; 22 siuvinėti rankšluosčiai.

Baldakimas su vieliniu auksu; kitas baldakimas su juodu šilku ir plačiomis auksinėmis užuolaidomis; baldakimas su raudonu šilku; juodu šilku siuvinėtas baldakimas; kitas austas juodas baldakimas; kitas skylėtas itališkas baldakimas.

Raudona šilkinė siuvinėta patalynė ir kita tokia pati raudona patalynė; juoda ir balta <...> patalynė; juoda siuvinėta patalynė; siuvinėta patalynė.

Plono lino skepetaitės, laikomos rankose: trys puoštos auksu, ketvirta – sidabru. Penkios auksu puoštos plisuotos rankovės; vienos rankovės su raudonu šilku, neplisuotos; dvejios itališkos rankovės su auksu.

Dvi prijuostės – viena siuvinėta, kita su vieliniu audiniu.

10 juodų ir 2 balti marškiniai; vienos baltos rankovės; 10 juodų rankovių; 6 rankti rankogaliai su perlais; liemenėlė su vieliniu auksu ant sidabru atausto rumbelio; 26 auksu puošti marškiniai; 24 auksinės kepuraitės; 14 auksu siuvinėtų audinių; perliniai uždangalai; 3 perlais siuvinėti audiniai; 5 perlinės kepuraitės; trys kepuraitės su feretais; 7 perliniai marškiniai; 2 siuvinėti nėriniai <...>; itališkas auksu puoštas rumbelis; 9 auksiniai nėriniai; 9 auksiniai diržai; 3 perliniai nėriniai.

Jos Didenybės karalaitės kambarių apmušalai: 1) aštuonios mažos ir didelės uždangos su Absalono figūromis; 2) žalių didesnių uždangalų be figūrų – 11,5 uolekties; 3) tokio paties uždangalo – 5,5 uolekties; 4) kito tokio uždangalo – 6 uolektys; 5) penki suolų uždangalai su žaliais raštais juodame fone, be apvadų; 6) 30 geltonų turkiškų kilimų su įvairiais apvais; 7) vienas didelis geltonas turkiškas kilimas stalui uždengti; 8) kitas didelis lietuviškas kilimas kambario grindims; 9) didelis raudonos gelumbės gabalas kambario grindims arba šokiams; 10) žalios gelumbės suolams – trys gabalai.

Šešios raudono aksomo pagalvės karietai.

Sudedamas staliukas, aptrauktas raudonu aksomu; prie šio staliuko yra raudono aksomo pagalvėlė.

Alavas: dėžė su 12 didelių alavinių dubenų; 20 pusdubenių; dvi dėžės su 24 lėkštelėmis.

Jos Didenybės karalaitės staltiesės: dvylika ilgų, plonų Kelno drobės staltiesių (po 9 uolektis).

Panelių ir tarnų staltiesės: šešiolika trumpų staltiesių (po 5 uolektis); prievaizdams staltiesėms duotas gabalas drobės; virtuvei duotos 4 staltiesės, o kitoms staltiesėms ir servetėlėms duotas drobės gabalas; žemesniojo dvaro panelėms staltiesių neduota dėl užmaršumo; kunigams staltiesėms duotas drobės gabalas.

Plonos Kelno drobės rankšluosčiai Jos Didenybės karalaitės rankoms šluostytis – dvylika gabalų po 3,5 uolekties kiekvienas.

Rankšluosčiai: dvylika plonos Kelno drobės rankšluosčių panelėms rankoms šluostytis; dvylika Kelno drobės rankšluosčių valgiui nešti; du keturių uolekčių ilgio raudonos kitaikos rankšluosčiai ant statinaičių.

Skalbėjai paklodėms ir maišams <...> duotas drobės gabalas.

Šluostėms sidabru valyti duotas prastos drobės gabalas.

Daiktai duoti prie sidabro: pirmiausia – didelis alavo indasalui nešioti panelių stalui; kitas toks, mažesnis, indas; alavinis flakonas actui; kitas alavinis flakonas aliejui; didelis varinis ąsotis sidabrui plauti; kitas, mažesnis, varinis ąsotis; trečias, dar mažesnis, ąsotis cinamono degtinei virti; didelis varinis dubuo sidabrui plauti; varinė vonelė vynui šaldyti.

Skalbėjai: du dideli katilai, du trikojai.

Vyno rūšiui: visi indai ir kiti reikalingi daiktai, buteliai ir kt., parūpinti ir nupirkti iš Lietuvos išdo. Ir už daug kitų čia esančių daiktų buvo sumokėta iš Lietuvos išdo.

Virtuvės indai, kurie yra atiduoti į pono Manovskio, Jos Didenybės karalaitės virtuvininko, rankas: pirmiausia – didelis puodas, per pusę mažesnis puodas, aštuoni didesni katilai, dvylika mažesnių katilų, katilas, aštuonios mentės, keturios geldos, šešios keptuvės su dangčiais tortams, keturios itališkos keptuvės su auselėmis; du graibštai; kiaušinių katilas, dvi keptuvės (*bryhvan*), katilas paštetui, druskinė, keturi katilų dangčiai, šeši rankiniai katilai (du didesni, du mažesni, kiti du dar mažesni), dvylika didesnių ir mažesnių indelių su dangčiais, didelis alavinis butelis aliejui, du maži (pusės gorčiaus) alaviniai buteliai vynui ir actui, dėžutė, dvejys didelės, dvejys mažesnės ir trejys mažos grotelės <...>.

Arkliai ir vežimai. Apie tai reikia sužinoti iš Jos didenybės karalaitės arklininko pono Nagurskio. Jis turi duoti žinių ir apie vežimų uždangalus, ir apie pakrovimą į karietas, apie arklius, arklidžių tarnus, vežikus.

Dvaro ir tarnų, kurie su Jos didenybe kunigaikštienė važiavo iš Vilniaus į Suomiją, sąrašas. Pirmiausia – virtuvininkas Jonas Manovskis; daiktų prižiūrėtojas Stanislovas Pierchlinskis; sidabro ir stalo prižiūrėtojas Petras Zavadzki; vyno rūšio prižiūrėtojas italas Kola; keturi vyresnieji prievaizdai: Ruškovskis, Sieciminskis, Stradomskis, Teneris; keturi pažai: Rylskis, Žerekas, Tobijas Konieckis, Janovskis, du neūžaugos: Motiejukas ir Semionekas; keturi liokajai: Fabijonas, Sebastijonas, Božejovskis, Hansas Zlotničėkas; du kapelionai: kunigas Vaitiekus, kunigas Jokūbas, klierikas-kunigas Lenardas; durininkai: Fiodoras ir Pilypas; du drabužių tvarkytojai: Vaško Rogačėvskis, Jokūbas Rogačėvskis; du sidabro tvarkytojai: Mikalojus, Gžesko; du panelių tarnai: vienas Tarasas, kitas Stanislovas Kraviecas, skalbėjos vyras; prievaizdo tarnas Stanislovas Kravčėkas; vaistininkas Motiejus Losius; barzdaskutys Stanislovas; skalbėja – Stanislovo Kravieco žmona; keturi virėjai: Stanislovas Leščinskis, Martynas Radovskis, Hansas Čerlinskis, Stanislovas; kepėjas – Martynukas; du jaunesnieji virėjai: Stanislovas Gembickis ir Stasius. Tas Stanislovas Gembickis pirmosios nakvynės Verkiuose metu spalio 12 d. buvo užmuštas; Jo didenybė karalius vietoj jo paskui Jos didenybę kunigaikštienę pasiuntė virėją Stanislovą iš savo virtuvės; keturi virėjo parankiniai: Bieniašas iš Zacharovo, Vaitiekus iš Stasekų, Kristupas Myslekas, Stanislovas Golickis.

Senos ponios ir panelės, išvažiavusios su Jos Didenybe kunigaikštienė: dvi senos ponios – ponia Biechovska, ponia Ostolska; šešios aukštesniojo dvaro panelės: Barbora Vansovičiūtė, Marusia Krupska jaunesnioji, Elena Krupska vyresnioji, Uršulė Nemauskaitytė vyresnioji, Dorota Nemauskaitytė jaunesnioji, Ona Biechovskaitė; Ona Vitkovskaitė – panelė kambarinė; dvi neūžaugos – Dorotėlė ir Barborytė; keturios žemesniojo dvaro panelės: Jadvichna, Ostolska, Kristinka, Dorotėlė.

Kopczyński, M. „Tarp Machtstaat (galios valstybės) ir renesansinės monarchijos: Vazos Švedijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje“. *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*. Sud. E. Savišcevas, M. Uzorka. Vilnius, 2014, 302–310.

Te Deum laudamus skambėjo 1587 m. rugpjūčio 19 d. Varšuvos koleginiėje bažnyčioje. Taip Abiejų Tautų Respublikos senatorių ir bajorų minia dėkojo Dievui už taiką ir priimtą trečiųjų karaliaus rinkimų baigtį. Išrinktas princas Žygimantas Vaza buvo Jogailaičių ir Vazų giminių atstovas – iš Jogailaičių dinastijos kilusio veilionio karaliaus Žygimanto Augusto sūnėnas bei Jono III Vazos, kuris tuo metu valdė Švediją, sūnus. Nors šiuos rinkimus galima vertinti kaip vidinės nesantaikos tarp Lenkijos ir Lietuvos didikų rezultatą, manytina, kad daugumai bajorų, susirinkusių koleginiėje bažnyčioje, ilgalaikės asmeninės unijos tarp Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos vizija atrodė artima ir reali. Didžiulė, retai apgyvendinta imperija galėjo savo pagrindinį priešą – Maskvos didžiąją kunigaikštystę – laikyti išsigandusį.

Po 80 metų, 1668-ųjų rugsėjį, nuotaikos nebebuvo tokios optimistiškos. Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos unija tęsėsi tik šešerius metus ir baigėsi ne naujos imperijos iškilimu, o karais tarp dviejų valstybių. Karai žymėjo Švedijos *stormaktstid* [imperijos] pradžią ir Abiejų Tautų Respublikos galios saulėlydį. 1661 m., vos pasibaigus Antrajam Šiaurės karui, valdovas Jonas Kazimieras Vaza perspėjo Seime susirinkusius bajorus, kad jų šalies ateitis pavojuje: Maskva gali išnaudoti savo kalbinį bendrumą su rusėnais rytinėse Abiejų Tautų Respublikos žemėse, kad užgrobtų Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, tokiu atveju Didžiosios Lenkijos pasienis liktų atviras Brandenburgui, Habsburgai negaištų ir užimtų Mažąją Lenkiją. Taip prognozavo karalius. 1668 m. Jonas Kazimieras Vaza, apimtas nevilties, abdikavo. Paskutinė Vazų dinastijos Švedijos karalienė Kristina, Jono Kazimiero dukterėčia, rašė, kad jai žinomi tik keturi abdikavę valdovai: Diokletianas, Al-Mansuras, imperatorius Karolis V ir ji pati. Ir pridūrė: „Aš neminiu karaliaus Kazimiero; nežinau, kaip pavadinti jo poelgį. Savo gyvenimu ir mirtimi jis parodė esąs nevertas karališko kraujo savo gyslose.“

Neabejotina, kad Kristinos nuomonė nebuvo teisinga, tačiau lenkų istoriografija taip pat buvo kritiška Lenkijos Vazų atžvilgiu. Žygimantas buvo kaltinamas iškėlęs dinastinius interesus aukščiau už Abiejų Tautų Respublikos gerovę, tai lėmė ilgalaikius karus su Švedija ir Rusija. Kiti tyrinėtojai pabrėžė karaliaus nesugebėjimą bendradarbiauti su Seimu ir jo polinkį svarbius sprendimus priimti uždarame senatorių, kurių lojalumu jis pasitikėjo, rate. Dalis kritikų manė, jog Žygimanto nesugebėjimą savo šalį valdyti pagal konstituciją lėmė uždaras karaliaus charakteris ir faktas, kad jis gimė tamsioje savo tėvų celėje Gripsholmo pilyje ir joje praleido pirmus dvejus savo gyvenimo metus, kaustomas nuolatinės baimės dėl ateities, kuri priklausė nuo pamišusio karaliaus Eriko XIV malonės – tikra froidistinė interpretacija. Dar kiti manė, kad didžiausia Žygimanto yda buvo jo atsidavimas Katalikų bažnyčiai – tai ne tik sužlugdė jo galimybes išlaikyti Švedijos karūną, bet ir sukėlė grėsmę Abiejų Tautų Respublikos stačiatikių lojalumui. Galima teigti, kad Žygimanto atsidavimas katalikybei prieštaravo jo tėvo norams – šis siekė, kad jo sūnus gerbtų visas religijas, nes tai būtų padėję jam valdyti abi šalis.

Mažiausiai kritikuotas Lenkijos dinastijos atstovas buvo vyriausias Žygimanto sūnus Vladislavas Vaza, kuris Abiejų Tautų Respubliką valdė nuo 1632 iki 1648 metų. Jo tolerantiškas požiūris į stačiatikybę ir protestantizmą skyrėsi nuo jo tėvo politikos.

Tačiau istorikai negailėjo jam kritikos dėl atkaklumo stokos siekiant politinių tikslų. Jo planai dalyvaujant Trisdešimtmečiame kare, taip pat kare su Švedija bei Osmanų imperija liko neįgyvendinti. Tą patį galima pasakyti ir apie jo svarbias kariuomenės reformas. Paskutinis Vazų valdovas Jonas Kazimieras istorikų buvo vertinamas ne vienareikšmiškai. Vieni pabrėžė jo atsidavimą žmonos Marijos Liudvikos valiai ir jos kuriamiems nerealiems politiniams planams, kiti jį kritikavo už siekį vykdyti reformų programą, kurios buvo neįmanoma įgyvendinti esant tokiai Abiejų Tautų Respublikos politinei sistemai. Treti akcentavo asmeninį Jono Kazimiero karybos talentą, tačiau vertinimo svarstyklės kryo ne karaliaus naudai.

O Švedijos Vazų dinastija priešingai, bent jau Lenkijos istorikų, buvo vertinama daug palankiau. Karolis IX sėkmingai užgrobė Švedijos karūną, sugebėjo ją išlaikyti ir galop užkariavo svarbias Livonijos teritorijos dalis. Gustavas II Adolfas neabejotinai buvo vienas geriausių visų laikų kariuomenės vadų. Jo duktė Kristina mažiau žinoma Lenkijoje, tačiau jos abdikacija atvėrė kelią į sostą Karoliui X Gustavui, o šis inicijavo antrą Švedijos ekspansijos bangą – tai turėjo dramatiškų padarinių Abiejų Tautų Respublikai.

Visa tai patvirtintų Kristinos nuomonę, kad Lenkijos Vazų dinastijos atstovai buvo ne tokie sumanūs ir energingi, labiau riboto mąstymo, palyginti su Švedijos gimine. Asmeniniai bruožai gali būti tikri ar išgalvoti, bet jie nepaaiškina abiejų valstybių raidos trajektorijų XVII a. tikrųjų priežasčių. Skirtumas tas, kad Abiejų Tautų Respublika tuo metu dar buvo renesansinė monarchija, o Švedijos sistema valdant Vazoms laipsniškai išsivystė į *Machtstaat* (galios valstybę).

XVII a. viduryje abi valstybės nebuvo absoliutinės, jei šią sąvoką suprastume taip, kaip ji suvokiama ankstyvųjų naujųjų laikų akademiniuose istorijos vadovėliuose. *Absoliutizmo* terminas buvo sukurtas Prancūzijos ir Vokietijos raidai apibūdinti ir istoriografijoje pradėtas vartoti XIX a., bet jis ne visada tinka aptariant kitų Europos valstybių istorinę patirtį. Tačiau siekiant palyginti siūlyčiau vartoti du straipsnio pavadinime nurodytus terminus: *renesansinė monarchija* ir *Machtstaat*.

Sąvoką *renesansinė monarchija* pradėjo vartoti amerikiečių istorikas Džeimsas Raselas Meidžoras (James Russell Major), tyrinėdamas XVI a. Prancūzijos atstovaujamas institucijas. Jis teigė, kad *renesansinei monarchijai* būdinga dinastinė struktūra. Iš to kyla kitas svarbus jos bruožas – jos teisėtumas buvo paremtas įstatymu ar, veikiau, įvairių įstatymų ir teisės tradicijų konglomeratu, egzistuojančiu skirtingose karalystės dalyse. Ši ypatybė lėmė *renesansinės monarchijos* decentralizaciją tiek politinio atstovavimo, tiek administracinės prasme. Dėl techninių kliūčių ir, svarbiausia, lojalių vielos pareigūnų stokos karališkųjų pareigūnų valdžia retai išpūsdavo toliau už dvaro ar sostinės ribų. *Renesansinės monarchijos* valdovas, palyginti su absoliutiniais monarchais, iš esmės buvo silpnas, nes jo valdžia kilo ne iš karališkos tvarkos, o iš sutikimo, kurį parlamento posėdyje suteikė jo pavaldiniai. Tokia monarchija nebuvo sąmoningas pasirinkimas, ji susiformavo dėl reguliarios kariuomenės trūkumo ir valdų teikiamų pajamų, o ne mokesčiais pagrįstos finansų struktūros, ir buvo pirmųjų padariny.

Sąvoka *Machtstaat* – pavartota ir šio straipsnio pavadinime – per pastaruosius 30 metų Skandinavijos istoriografijoje tapo nekontingenta nuostata. Jos istorija siekia Otą Hincę (Otto Hintze) ir kitus prūsijos mokyklos istorikus, nors pirmą kartą šią sąvoką pavartojo Jakobas Burkhartas (Jacob Burckhardt) savo darbuose dar XIX a. 7 dešimtmetyje. *Die Kultur der Renaissance in Italien* (liet. „Italijos Renesanso kultūra“) autoriui terminas *Machtstaat* turėjo neigiamą reikšmę – iš tikrųjų ji buvo tokia pati kaip *absolutizmo* reikšmė: J. Burkhartui *Machtstaat* reiškė savitiksę valdžią – labiau mongolišką nei europietišką – priešingą valstybei, kurią simbolizavo Graikijos polis ar Italijos komunos Renesanso laikotarpiu. Kultūros istorikas J. Burkhartas nesuformulavo konkretnės sąvokos *Machtstaat* apibrėžties, kuri būtų pavertusi ją patogi analitiniu įrankiu. O. Hincė buvo tikslesnis, tačiau šį terminą pavartojo tik kartą 1931 m. išleistame straipsnyje apie valstybių sistemų evoliuciją. Jis teigė, kad *Muilitstaat* reiškia centralizuotą valstybės sistemą, kuri kilo iš vėlyvųjų viduramžių (t. y. dualistinės valdymo santvarkos, kurioje galios santykiai tarp princo ir parlamento buvo sutartiniai ir teisiškai apibrėžti). *Machtstaat* būdingas suverenumas ir valdžios centralizacija – tai leido jai aktyviai reikštis tarp Europos valstybių. Proceso, vedusio nuo *Stiindestaat* prie *Machtstaat*, varomąją jėgą tapo kariniai poreikiai. Kiti prūsijos istorikai *Machtstaat* apibrėžtį papildė dar vienu aspektu – *Machtstaat* egzistavo sau ir jo pavaldinių gerovę priklausė nuo valdovo politinių siekių.

XX a. 9 deš. sąvoka *Machtstaat* buvo pradėta vartoti skandinavų istoriografijoje ir rekonstruota, kad taptų analizei tinkamu įrankiu. Kaip teigė Leonas Jespersenas (Lenu Jespersen), *Machtstaat* ne tik apima militarinės valstybės iškilimą ir aktyvią užsienio politiką, bet ir numato biurokratijos bei mokesčių sistema paremtos valstybės ir politinės ideologijos, aukštinančios karaliaus suverenitetą, atsiradimą.

Ankstesnė istoriografija šiuos procesus analizavo absolutizmo raidos kontekste. Sąvoka *absolutizmas*, nors vis dar naudinga, nurodo, jog valdžios centralizavimas beveik visuomet veda prie vienvaldystės. Tačiau Skandinavijos pavyzdys rodo, kad taip yra ne visada. Gustavo II Adolfo ir Akselio Oksenšernos (Axel Oxenstierna) reformos sukūrė veiksmingą administracinį aparatą, kuris buvo naudingas ir Švedijos karinėms reikmėms. Tačiau šis procesas nesibaigė savaiminiu absolutinio valdymo formos įsigalėjimu. Veikiau atvirkščiai – 1634 m. priimta *ars regeringsform* (valdymą reglamentuojantis dokumentas, gyvavęs karališkosios mažumos laikotarpiu ir vėliau) turėjo ryškų oligarchijos pėdsaką. Karalius, nors ir išlaikė savo aukštą padėtį, neturėjo prerogatyvos netrukdomas kištis į valstybės reikalus. Kita vertus, luomai buvo apriboti ceremonijų, tokių kaip karūnavimas. Centralizuota valdžia buvo sutelkta penkių ministrų, vadovaujančių biurokratiniais departamentams, ir Valstybės tarybos rankose, jų nariai be išimties sudarė svarbiausią biurokratiją. Kaip rodo Stiveno A. Nilsono (Steven A. Nilsson) ir Maiklo Robertso (Michael Roberts) tyrimai, sistema, kurią 1634 m. sukūrė *ars regeringsform*, turėjo bendrą pamatą su XVI a. Švedijos aristokratų konstitucionalizmu ir gali būti vertinama kaip prevencija prieš tironiškos valdžios, kokia Eriks XIV ir Karolis IX naudojo savo valdymo laikotarpiu, atgimimą.

Pagrindiniai kylančios administracijos bruožai buvo griežta hierarchija, specializacija ir tendencija atlyginti laikantis principo „Kiekvienam pagal jo padėtį hierarchijoje“. Šių principų taikymas visų lygmenų karališkajai biurokratijai lėmė naujo požiūrio į pareigūnus susiformavimą.

Iki XVII a. pradžios Tarybos nariai buvo karaliaus patarėjai ir vykdė jo nurodymus *ad hoc*. 1611 m. Gustavui II Adolfui įžengus į sostą, kiekvienam pareigūnui, įskaitant ministrus, buvo suteikti gana aiškiai apibrėžti įgaliojimai, kurių negalėjo perimti kiti valdininkai. Tokia specializacija buvo tobulinama ir toliau plėtojant centrinę bei vietos administraciją. 1632–1648 m. valdantys aristokratai dėl 1634 m. *ars regeringsform* 17 straipsnio, kuriame numatyta bausmė už kitų pareigūnų interesų pažeidimą prisiskiriant sau daugiau pareigų, daug reikšmės teikė įtakos sferų pasiskirstymui.

Kuriant naujas pareigybes, visų pareigūnų paklusnumas griežtai tvarkai, reguliuojančiai, be kitų dalykų, darbo vietą ir laiką, buvo ne mažiau svarbus. Jau 1613 m. Apeliacinio teismo taisyklėse (*Svea hovrätt*) buvo nurodytos jo darbo valandos. Po penkerių metų priimtose Iždo taisyklėse buvo įrašyta, kad už vėlavimą į darbą valstybės pareigūnai turi būti baudžiami. Nuo 1626 m. kanceliarijos personalas turėjo būti baudžiamas už asmeninių reikalų tvarkymą darbo metu. Tokios pačios drausmės taisyklės buvo taikomos ir aukščiausiems dignitoriams. Valstybės tarybos posėdžių tvarkos taisyklės, kurias suformulavo A. Oksenšerna apie 1636 m., numatė, jog neatidūs, be eilės kalbantys Tarybos nariai turi būti baudžiami baudomis. Jis taip pat nustatė tvarką, reguliuojančią Tarybos sesijų ir kolegijų, kuriose posėdžiavo kancleriai, susirinkimu laiką. Nedalyvavimas posėdžiuose ar nepritarimas siūlomiems sprendimams neatleido kanclerių nuo rezoliucijos teksto pasirašymo.

Dar vienas labai svarbus elementas kuriant specializuotą ir disciplinuotą karališkąją biurokratiją buvo atlyginimų sistema. XVI a. ir vėliau, valdant Karoliui IX, karališkosios žemės valdos, teikiamos kaip lenas (*forliiningar*), buvo suvokiamos kaip karaliaus malonė ir atliko svarbų vaidmenį per politines kovas. Tačiau, Gustavui Adolfui perėmus sostą, požiūris į atlyginimų sistemą radikaliai pasikeitė. Dar pirmaisiais valdymo mėnesiais buvo atlikta išsami šios sistemos analizė. Jau nuo XVII a. 3 deš. įsivyravo tendencija lenus sieti su skirtomis pareigomis kariuomenėje ar administracijoje. Be to, buvo įvesta iš lenų gaunamų pajamų apskaičiavimo pinigine išraiška praktika, o patys lenai skirstomi atsižvelgiant į pareigūnų rangą.

Tačiau praktiškai pritaikyti išmokas reguliuojančias taisykles buvo labai sunku. Pagrindine kliūtimi laiku sumokėti kariuomenės ir valstybės pareigūnams tapo nuolatinis lėšų stygius. Kariuomenės ir valstybės administracijos didėjimas bei augančios žemyne vykstančių karų išlaidos lėmė valstybės skolų augimą. Karalius turėjo sustabdyti tolesnį dotacijų, teikiamų kaip dovanos (*donationer*), paskirstymą. Jos buvo suvokiamos ne kaip atsiskaitymo forma, o kaip ypatinga malonė už ilgametę tarnybą ar Karūnai suteiktas paskolas.

1634 m. *ars regeringsform* 48 straipsnis atspindi Švedijos finansinius sunkumus, jame numatyta, jog pareigūnui turi būti atlyginta pagal rangą ir jo pareigas, tačiau atsižvelgiant į finansines valstybės galimybes. Šiame straipsnyje taip pat nurodyta, kad kiekvienas pareigūnas privalo būti patenkintas savo atlyginimu; jam draudžiama atsakyti savo pareigų dėl per mažos algos, nenurodžius kitų svarbių priežasčių.

Nepaisant problemų, atsiskaitymo sistema ir piniginių atlyginimų apskaičiavimo praktika neleido nuolat reikalauti didesnio atlygio. Valstybės pareigūnų priklausomybė nuo iš Iždo mokamos algos veikė kaip papildomas saitas tarp jų ir valdovo. Šios priklausomybės mastą nusako faktas, kad apie 1680 m. daugeliui kilmingųjų atlyginimas buvo pagrindinis pajamų šaltinis. Todėl nestebina tai, kad 1680 m. vykusiame parlamento posėdyje dauguma kilmingųjų giminių narių palaikė karalių.

Švedijos biurokratijos veikimą reguliuojančiose taisyklėse matyti tendencija skirti pareigybei tenkančias privilegijas nuo konkretaus asmens, einančio tas pareigas. Šį bruožą veikiausiai galima vertinti kaip centrinės administracijos kolegialumo padarinį. Remiantis 1634 m. *ars regeringsform*, kiekvienas Stokholmą paliekantis pareigūnas automatiškai prarasdavo turimas privilegijas ir neišvengęs bausmės negalėjo išleisti jokios administracinės nutarties, nepasitaręs su kitais kolegijos nariais. Bausmės buvo labai griežtos: pirmiausia pareigūnas netekdavo metinio atlyginimo, jei pakartotinai nusižengdavo – einamų pareigų (17 straipsnis). Analogiškos taisyklės galiojo admirolams ir generolams. Vos tik admirolui palikus flagmaną, jo pareigybinės privilegijos nustodavo galioti, atlyginimo mokėjimas būdavo nutraukiamas ir jis būdavo priverstas nuleisti savo laivo vėliavą (51 straipsnis).

Apibendrinant būtina pabrėžti, kad greitas Švedijos politinės struktūros modernizavimas XVII a. įvyko dėl jos valdovų ir aristokratų oligarchijos pasiryžimo tobulinti administraciją ir didinti jos efektyvumą. Šio proceso rezultatas buvo greitas kilmingų ir nekilmingų valstybės tarnautojų grupės augimas. Vėliau ši grupė tapo valdovo sąjungininke kovoje su aristokratija. Valstybės tarnautojų biurokratinės hierarchijos atsiradimas, jų specializacija ir profesionalumo augimas bei atlyginimų apskaičiavimas pinigais lėmė vieno svarbiausių modernios administracijos principų – asmens atskyrimo nuo jo einamų pareigų – susiformavimą. Visus šiuos pokyčius dar iki 1680 m. paskatino aristokratijos elitas.

Karolomachija

1605 m. mūšis prie Salaspilio (Kircholmo) atspindi kulminacinį Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos kovų dėl Livonijos momentą. Jame laimėjo Lietuvos kariuomenė. Chrestomatijoje skelbiamas L. Bojerio poemos „Karolomachija“ fragmentas, aprašantis švedų pralaimėjimą. Kūrinio paantraštėje esantys prierašai praleidžiami.

Bojeris, Laurencijus. Karolomachija. Iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas. Vilnius, 1992, 143–151.

Priešų bėgimas

Rodėsi, jau ne kova čia vyksta, bet baisios skerdynės.
Raiteliai bėga pirmi, pavadžiais suraginę žirgus,
Trypia pėsčiuosius kely, ir veltui suomių vadovas
Brantas juos sulaikyt mėgina, prašydamas šitaip:
„Jus maldauju vardu aš Karolio, jūsų karaliaus,
Liaukitės bėgt, juk jūsų tiek daug, – jų pulkit saujelę.“
Kalbantį tokius žodžius, pačiumpa ir uždeda pančius.
Ir paskelbia tuojau mirties jam bausmę Orėjas.
Grafas Mansfeldas dabar jau yra bėglių palydovas.
Jau išsigimėlis tas, jau pats Sudermanas štai bėga,
Lekia skuba laukais, du arklius greitai nuvaręs,
Lekia, net Euras smarkus jam kailio kepurę nuplėšia.
Baisiai supyksta, kai jį aplenkia kas, bėgant prie jūros,
Kas tik aplenkia, visus jis žudo ir nustumia jūron, –
Baudžia taip už klastas, už baimę jų veidmainingą.
Ir Krajevskį laive, kaip sklinda gandas, atradęs,

Perveria kardu aštriu ir niršdamas rėkia: „Nūn eiki
 Ir pranešk, kad iečių tavų vos keletas liko.
 Tu matai gal tik tris, – man dešimt tūkstančių matos,
 Mes sumušti, – sutinku, bet ne lenkų tauta tai padarė:
 Dievas pats nugalėjo: dangaus Karalius atstūmė.
 Aš nenurimstu vis tiek, – sugrįšiu tau, Ryga, atkeršyt,
 Man užteks tam jėgų, turiu dar ir vario, ir aukso.“
 Baltė šypsodamos tarė: „Gobšus tas jūrų plėšikas
 Turtams grobti, tačiau šykštus jis algai mokėti.
 Kvailas jis, nori kovot su dangum, kuris nugali visad, –
 Kaip gigantai kadais.“ „Tegrižta, – įsiterpė Dūna, –
 Šitaip, o gal net žiauriau jį sutiksim. Grasino kadaise
 Miestui šitam pražūtim ir siaubė aplinkinius kaimus,
 Jis tikėjo labai ugnimi, savo vyrais ir ginklais,
 Visad pilnas vilties, jis visai jau buvo išsėmęs
 Miesto ir kaimo jėgas, tačiau nuostabi teisingumo
 Ir likimo galia! Dėl savo gyvybės štai dreba,
 Bijos dabar jis krūmo tamsaus ir savo šešėlio,
 Bėgdamas vietoj slaptom, jis stengėsi jūrą pasiekti,
 Lydimas kulų krušos, dabar jau pasiekė laivą,
 Saugomas vyrų budrių, palankaus tik Piečio belaukia.
 Veltui tu, Ryga, siunti būrius raitų ir pėsčiųjų,
 Kad iš vandens ištrauktų bėglius ir laivus sustabdytų.
 Tau reikėjo būrius sulaikyti lietuvių jaunuolių,
 Kai jie jėga didžiule paviję priešą užpuolė
 Ir plačiuosius laukus nuklojo kritusių kūnais.
 Rankos nuvargę karių nuo kraujo ir prakaito drėgnos,
 Žemė paplūdus krauju, krantai mano kraujo prigėrė.
 Tuos, kas stengė pabėgt per seklumas mano, nutvėriau
 Savo srauniosiom bangom, tarp jų ir škotą Forbozą,
 Vedusį škotų būrius. Trims šimtams aš leidau pabėgti,
 Bet nepavyko išvengt jiems kuršių kardų dviašmenių.
 Daugelis puola maldaut, kad gyvybės jų pagailėtų, –
 Jiems lietuviai dori ir taikingasis vadas atleidžia.
 Vitingas tarpe kitų, paimtų Revelyje, buvo,
 Kurs Lindersoną vadavo. Ir tu, kilmingas Pranciškau
 (Pravarde savo gavai, nes gražią barzdą nešioji),
 Tu, patarėjau puikus, karaliaus artimas drauge,
 Čia su kitais patekai – sučiupo tave, kai norėjai
 Karoliui žirgą pakeist, kuriuo tas pabėgti ketino.
 Garsūs švedai, finai ir gotai saugomi stipriai,
 Juos ketina iškeist į savuosius ir išpirką gauti.
 Tiems, kas už algą čionai prieš juos kovoti atvyko,
 Leidžia Chodkevičius grįžt namo ir, gerai nusiteikęs,
 Dar ir daug pinigų jiems duoda ilgai kelionei.
 O, kaip norėtų prikelt, kaip norėtų jis atgaivinti
 Tuos, kurių šitiek aplink tam mūšy kritusių guli!
 Sukrečia jį tas vaizdas mirties, sužeistųjų dejonės.
 Jis nebegali gyviems kuo nors būti naudingas, belieka
 Žemei juos atiduot, – kapus įsako supilti.
 Kuršių vadas mielai kaimynystėn priims Liūnenburgą,

O Rygos šventykla, pašvęsta Mergelei Marijai,
 Ir Lindersoną priglaus, – deramai iškilmingai jį laidos.
 Kritusius mūšy karius laukuose jis liepia palaidot,
 Tie bevardžiai kapai – paminklas amžinas mūšio.
 Ir visi šie kapai – jų tris kartus po aštuonis,
 Mūsų pakrantėj visus dabar juos galim matyti –
 Primena ir primins pralaimėjimą šį Sudermano,
 Žinomą dangui aukštam Chodkevičiaus pergalę šaunią.
 Skrenda gandas garsus dabar per kraštus vakarinius,
 Romą džiugina jis ir Romos popiežių garbų,
 Neša gandas žinias per vandenį kimbrų, keliauja
 Jis per teutonų kraštus, morinams, keltams ir britams
 Gieda, aplanko tautas tolimąsias: norvegus, biharus.
 Gandas pasiekia ausis ir didžio maskvėnų monarcho,
 Jis Sudermanui grasint tuoj ima ir žada užpulti,
 Jeigu tas nepaklus teisėtam savo karaliui.
 Gandas pribloškia labai Bizantijos didį valdovą.
 Jis priverčia drebėti prieš lenką ematus ir trakus.
 Argi beverta minėti Achemeno vaikaičius, Abasą,
 Persus pavergusį šachą, – net vardas jo turkams nemiela.
 Gandas apgieda visiems šį Zigmanto puikųjį mūšį.
 Vardą Chodkevičiaus jis išgarsins baktrams ir indams,
 Serams, japonams, taip pat net tolimus sieks etiopus,
 Balte garbingoji, tau aš savo vandens tol neteiksiu,
 Kol su pelnyta šlove karaliaus ir vado narsiųjų
 Žygių savo tėkme deramai aš čia nepriminsiu.
 Viskas dėl to, kad šlovės amžinos nusipelnė karalius,
 Vadas ir pergalė ši. Aš, Dūna, juos šlovinti noriu,
 Tau nemanau nusileist garbingoj rungtį: nors didesnė
 Tavo nei mano galia, aš su mūzom gražiau apgiedosiu
 Jų narsiąsias kovas, mūs kariauną ir buvusią kovą.
 Flandrijos staklēm arba Babilono adata siūsiu,
 Greitai šį darbą pabaigt nereidės mano pagelbės.
 Pirmą šiam audiny aš išausiu mūsų karalių.
 Skiriamas jis iš kitų stotu savo, veidu didingu.
 Akys jo ir kakta spinduliuoja dievišką grožį.
 Alkimas antras jis bus ar Dovydas tas kilniaširdis.
 O prie karaliaus šalia atžala jo, sūnus, tegu stovi, –
 Veido gražesnio yra Vladislovas net ir už Ifį.
 Didvyrio Marso jisai papročių ir dvasios kilnumo.
 Čia su ginklais puikiais stovės Chodkevičius, vadas,
 Kūno galingo, stipraus, pečių plačių, raumeningų;
 Rimtas, veido oraus, malonaus, bet kartu gana griežto;
 Jo kilmingam veide spinduliuoja dvasios didybė,
 Toji didybė darni, o šitas darnumas – toks retas.
 Jungias prie darbo tuoj pat ir nimfos – jos meniškai audžia:
 Netė, Abulė, šalia – Dūnila, Pariena, Hifantrė
 Ir Vendela, gintariniais purlais apsišlaksčiusi plaukus,
 Ir Memela gelsvaplaukė – ją kuršių bangos pagimdė.
 Joms karalienė žvali paskirsto darbus, prižiūri.
 Dirbančioms savo giesmes Vendela geroji dainuoja,

Žinoma ši Vendela vandalų ir gotų tėvynėj.
Ji naujausias giesmes istuliečių epo dainuoja:
Už karaliaus garsaus Konstancija kaip ištekėjo,
Kaip, su kokia palyda į miestą valdovė atvyko,
Kaip pagal papročius ją vainikavo ir įteikė skeptrą.
Audžia ji su daina auksinį paveikslą valdovės:
Rūbas sidabro vaiskaus piropais puikiais spinduliuoja,
Aukso puikiam vėrinį žavingi perlai žėruoja.
Jos ausyse auskarai, taip pat padaryti iš perlų.
Spindi šviesi jos kakta lyg Dionės žvaigždė nuostabioji.“
Pergalę švenčia tuomet nugalėtojas, vadas šaunusis;
Baigus valgyt visiems, savo dovanas ima dalinti,
Mezgasi kalbos laisviau apie ką tik pabaigtą mūšį,
Mini vadai drąsuolius ir įvykdytus žygdarbius jų.
Mini, kas gavo žaizdas, ir stebis: nuo priešų gausybės
Krito karių tiek nedaug, nedaug ir sužeista buvo.
Žinoma, jiems lemtis ir dievai į pagalbą atėjo:
Jautė jų žvilgsnį visur, visuose šio karo pavojuos.
Ima vardint vadai savo grobį ir atimtus ginklus.
Etmonas rodo visiems jo gautą Mulos abaką, –
Jį nešiojo Mula Sudermano ir Liūnenburgo
Ir vertai karvedys už garbingas kovas dabar gavo.
Dubenis ir lėkštes – sidabru jie ir auksu žėrėjo, –
Ir ąsočius, taures, auksiniais ženklais išdabintas.
Liepia jas vyno pripilt ir nulieja garbei narsiųjų
Savo vadų, kiekvienas iš jų šlovės susilauks dar.
Štai ir atvyksta tuomet į puotą su dovana Baltė,
Dailų audinį ji Chodkevičiui atneša, ką tik
Nimfos jį spėjo pabaigt; tas ima nušvitusiu veidu,
Stebis darbu puikiu ir vaizdu, kurį mato išaustą.
Audinį liepia nunešt karaliui ir viską pranešti,
Kas čia įvyko ką tik. Kilenskis tuomet pasirodo, –
Dovaną ir lenteles jam liepta nunešti karaliui.
Rengias, kad būt panašus į tarną: velkas apsiaustą,
Aunas batus aulinius ir kardą glaudžia prie šono,
Dedas kepurę, kurioj baltutė plunksna siūbuoja.
Ir pentiniais tuoj pat suragina eiklų žirgą.“

Švedai Biržų pilyje 1625–1627 metais

Karai tarp ATR ir Švedijos 1605 m. mūšiu nepasibaigė. Su pertrūkiais jie tęsėsi iki pat XVIII a. pradžios. XVII a. antrojo ketvirčio pradžioje karo dėl Livonijos metu buvo užimta ir arti jos buvusi Radvilų Biržų tvirtovė.

Karvelis, Deimantas. „Švedai Biržų pilyje 1625–1627 metais“. Biržų istorijos apybraižos. Sud. Antanas Seibutis. Vilnius, 2006, 77–81.

Lokalinė BK [Biržų kunigaikštystė – sud.] visuomenė aktyviai reiškėsi švedų įgulos blokados metu. Dėl maro BK 1625 m. rugsėjo pabaigoje švedai pasitraukė nuo Biržų, palikdami pilyje savo įgulą, sudarytą dviejų pėstininkų būrių (apie 300 žmonių). Nors švedai Biržus tuo metu traktavo jau kaip Švedijos karalystės ribą, realiai BK jie nekontroliavo, jų įgula pilyje faktiškai tapo įkalinta.

Nuolatiniai Radvilos kariuomenės dalinių puldinėjimai ir švedų belaisvių grobimas tai patvirtino. Švedų įgulą pilyje Radvilos nurodymu iškart blokavo Fiodoro Zukovieckio kazokų vėliava (karinio surašymo duomenimis ją sudarė 202 kazokai) ir atskyrė nuo pagrindinių švedų pajėgų, esančių Livonijoje ir Kurše. Įgula dėl blokados laikėsi sunkiai, pastotė iš Rygos jos nepasiekdavo.

Blokados metu privačios Kristupo II pajėgos (pavietų bajorai dar nebuvo susijungę su lauko etmono daliniais) nuolat puldinėjo švedus prie Biržų, grobė į nelaisvę sargybinius, gyvulius, maisto gurguoles, prie Pasvalio sumušė paties Gustavo Adolfo vėliavą,ėjusią į pagalbą Biržų įgulai, paimdamos 42 belaisvius. Švedų puldinėjimas, siekiant paimti belaisvių, buvo dažniausia Radvilos būrių, dislokuotų Anykščiuose bei pačios pilies prieigose, veiklos forma.

Antroje rugsėjo pusėje švedai įsibrausinė išginė iš pilies pasiganyti didelę bandą galvijų. Zukovieckio vadovaujama Radvilos palikta pasala atėmė visus gyvulius, būvusius „pagrindine pilies maisto viltimi“, ir paėmė į nelaisvę keliolika švedų. Kitų šaltinių teigimu, Zukovieckio būriai, atžygiavę nuo Subačiaus, išsivarė nuo pilies kelis šimtus galvijų ir pagavo septynis belaisvius.

Pats Kristupas II tomis dienomis taip pat dalyvavo puldinėjant švedų įgulą. Jo būriai sudegino vieną švedų įtvirtintą stovyklą, prie pilies paėmė vieną belaisvį. Po to kunigaikščio daliniai pasitraukė nuo Biržų Bauskės kryptimi ir įsikūrė netoli Pasvalio. Radvila vylėsi surinkti didelę kariuomenę, nes organizavo provianto rinkimą labai plačiame areale, išsiuntinėdamas universalus daugelio valdų, daugiausiai valstybinių, administratoriams – Joniškio, Kėdainių, Žagarės, Šiaulių, Pasvalio, Mintaujos, Linkuvos, Naujamiesčio, Panevėžio, Žeimelio.

Etmonas rūpinosi net savo patruliuojančiais būriais, kurių tikslas buvo įrenginėti slapta stovyklas Biržų pilies prieigose, gaudyti švedų belaisvius, neleisti švedų įgulai rengti žygių po BK apylinkes.

Jis prašė BK valdas turinčius valdovo bajorus, kad šie netrukdytų tokiems būriams, „tarnaujantiems ne privačiam tikslui, bet valdovui ir Respublikai“, rinkti proviantą. F. Zukovieckis tuo metu siūlė Radvilai pilies atgavimo planą, aktyviai įtraukiant į tai vietinius valstiečius.

Jie bet kuriuo atveju jau buvo naudojami pilies apgultyje, t. y. žemės darbams, vadovaujami inžinieriaus įrenginėjant stovyklavietę aplink Biržus. Siūlyta surinkti kuo

didesnius valstiečių būrius, įmaišyti juose pėstininkų ir 1–2 savaites atkakliai atakuoti pilį, „*neduodant esantiems pilyje miegoti*“. Pats Zukovieckis nuo Kėdainių prie Biržų pasiuntė 50 raitelių, ir tik Biržų mieste, valsčiuje ir pačioje pilyje siautėjantis maras prigesino įkarštį, nors jie buvo taip priartėję prie pilies, jog mesdami akmenis galėjo pasiekti pilies rūmų langus. Zukovieckio siūlyta taktika taip ir liko tik laiške, Biržų valstiečiai „pasižymėjo“ ne pilies šturmu, bet ištuštėjusių palivarkų plėšimu.

Švedai tuo metu sveikus kareivius perkėlė į Astravą, o pilį saugoti paliko mirštančius. Švedų įgula pilyje buvo taip apsupta ir spaudžiama, kad negalėjo „išlįsti be nuostolio“. Spalio 29 d. Švedijos kancleris atsuntė pas Kristupą II Kuršo bajorą R. Grotuzą, beje, vėliau tapusį BK Saločių valdos seniūnu, paimtą į nelaisvę jo paties namuose, o per jį – du laiškus, kuriuose dėkojo už svetingą švedų pasiuntinių priėmimą derybų metu bei prašė paleisti švedų belaisvius. Kartu su Grotuzu atvyko švedų trimitininkas, per kurį Radvila ir išsiuntė savo atsakymą.

Vėliau derėtis dėl belaisvių paleidimo švedai atsuntė dar vieną savo patikėtinį, buvusį Rygos magistrato narį J. Ulrichą, anksčiau korespondavusį su Biržų seniūnu J. D. Striška. Matyt, dėl belaisvių susitarti nepavyko, nes lapkričio mėnesį Radvila suintensyvino pilies apgultį bei naujų belaisvių gaudynes visoje Šiaurės Lietuvoje.

K. Tynkauzas siuntė Radvilai Vyžuonų ir Alantos valdų prieigose sugautų belaisvių sąrašą. Iš laiško aiškėja, jog keletą pabėgusių švedų belaisvių užmušė vietos valstiečiai, o likę sugauti bėgliai buvo sukaustyti. Prie pilies buvo pastatyti keturi įtvirtinimai, iš kurių puldinėti švedai. Tam etmonas netgi skyrė inžinierių ir Biržų valstiečius darbams atlikti. Lapkričio 12 d. pavyko sugauti latvių valstietį, iš pilies nešusį švedų karininkų laiškus į Rygą. Iš jo sužinota, kas vyksta pilyje. Radvilai pavyko dovanomis patraukti latvių ir įkalbinti jį nunešti tuos laiškus į Rygą, o su švedų atsakymais grįžti į Radvilos stovyklą.

Padėtį sunkino LDK kariuomenėje prasidėję susiskaldymai, apylinkėse siautėjantis maras ir prie BK artėjanti 4 000 švedų kariuomenė, vadovaujama generolo Pontuso.

Sausio 19 d. LDK maršalkos Jono Sapiegos universalas Ukmergės pavieto bajorams atskleidžia kai kurias tų dienų aplinkybes. Negausi LDK kariuomenė (apie 1 500 žmonių) dislokavosi prie Rokiškio, ketindama sulaikyti artėjančią keliolikos tūkstančių švedų kariuomenę. Sapiegos teigimu, tai buvo tas pats, kas „*gesinti liepsnojančią ugnį lašeliu vandens*“. Tačiau žvalgų teikiama informacija leido manyti, kad švedai ketina atkirsti Biržų pilį, ją sudeginti ir žygiuoti gilyn į Lietuvą Žemaitijos kryptimi.

Tokia žinia vertė veikti nedelsiant. Pavieto bajorai buvo kviečiami atvykti ir papildyti LDK kariuomenės gretas. Pats Radvila buvo kažkiek pasimetęs: „*Pats su maža saujele žmonių šen bei ten jodinėju, nenulipdamas nuo arklio ir varginu priešą*“ rašė LDK kancleriui A. S. Radvilai. Kristupo II žvalgų duomenimis švedų planai Biržų atžvilgiu buvo kontraversiški. Vienų teigimu, Pontusas ketino pasiekti Biržus, kad geriau aprūpintų įgulą. Kitų žiniomis – kad sugriautų šią pasienio tvirtovę.

Teisesni buvo pirmieji, nes sausio pabaigoje pilies įgula buvo aprūpinta maistu, naujais kareiviais. Labiausiai nuo šios milžiniškos kariuomenės žygio vėl nukentėjo BK valstiečiai. Kristupas II rašė, kad Pontusas „*visą savo rūstybę mano valdose išliejo ant valdinių (...), sudegino keletą kaimų, nepasigailėdamas abiejų lyčių žmonių, įsakydamas žudyti net mažus vaikus*“.

Radvilos įsakymu pulkininkas Sėjus ir poručnikas Karmanovskis su savo būriais užpuolė dalį švedų prie pat Biržų pilies ir „*raitai kapojo kardais už tai, kad nekrikščioniškai*

žudė apylinkių valstiečius. Švedai išties žiauriai elgėsi su BK valstiečiais. Švedų įgulos vienas vadų Jonas Henringas kaltintas, jog suluošino ir pakorė daug Radvilos valstiečių, už ką „*Dievas jį paralyžiavo*“.

Sausio 25 d. vieno Biržų malūnininko žiniomis švedai rogėmis iš pilies nugabeno 20 patrankų į stovyklą, be to, siekdami atsigriebti už prarastus žmones, patys su keliolika raitelių kornetų „*užpuolė ir padegė kelis JKS (t. y. Radvilos) kaimus, o žmones sumetė į ugnį*“. Pilies blokada nebuvo visiška, nes švedų įgula dažnai rengė išpuolius ir plėšė apylinkių gyventojus. Kaspero Kosmovskio teigimu, „*valstiečiai nebenori paklusti ir dirbti, ir ketina su viskuo eiti į Lietuvą*“ (t. y. palikti BK teritoriją).

Skaudus faktorius buvo BK žemionių nenoras prisidėti atgaunant pilį ir karinės prievolės vengimas. Vieni bajorai bėgo, nepasiekę karinės stovyklos, kiti atvykdavo, bet, išgirdę apie besiantinantį švedų pastiprinimą, pasitraukdavo. Majoro M. Korfo vėliava atvyko be savo vado. Skrobovičiui pasiuntus šauklus į Panemunę, kur gyveno anksčiau karinėje Radvilų klientūroje garsėjusi Vechmanų giminė, šie atnešė žinią, jog minėtos valdos bajorai „*neturi noro tarnauti ir nėra pasiruošę mūšiams nei husarų, nei kazokų kuopose*“.

Skrobovičius su nedideliu pėstininkų būriu be įtvirtinimų stovyklavo Kilučiuose prie Biržų, Korfo būrys Panemunėje. Radvilos dvariškis M. Piuro kartu su Biržų seniūnu registravo pėstininkus, kurių daugelis sirgo, ir mokėjo jiems jurgeltą. Papildymas iš Zabludovo rinktas labai sunkiai. Ilgame kelyje iš Zabludovo į Biržus pėstininkai išsibėgiojo, net kazokai, gavę pinigus, savavališkai paliko stovyklą.

Radvilos klientas Dovydas Božymovskis, apsilankęs stovykloje prie Biržų, konstatavo, kad jei Biržų seniūnas nori rezultatyviai tęsti apgultį, jam reikia vokiečių pėstininkų, karuose patyrusių žemionių ir kelių lengvųjų patrankų. Vis sunkiau darėsi grobti belaisvius, nes švedai toliau pilies vartų nebeišeidavo.

Biržų seniūnas Skrobovičius organizavo gerą pilies apgultį. Pagrindinė jo stovykla buvo viename kaime už Širvėnos ežero. Iš jos dieną naktį buvo prižiūrima, jog niekas nepatektų į pilį ir niekas neišeitų. Liuteronų bažnyčioje buvo dislokuota pėstininkų pasala, tiesiogiai saugojusi pagrindinius pilies vartus. Švedai patrankų ugnimi privertė pėstininkų pasalą iš bažnyčios pasitraukti. Radvilos stovyklos kareiviams stokojant maisto, buvo išsiųsti universalai į Ukmergę ir Anykščius. Proviantas pristatytas tik iš Ukmergės.

Radvilos stovykla provianto problemą sprendė vietinių valstiečių sąskaita. Salamiėsčio valdos turbūt mažiausiai nukentėjusios nuo švedų, valstiečiai buvo raginami tiekti maisto produktus „*savo kariuomenei, ginsiančiai jų gyvybes ir namus nuo priešo išpuolių iš pilies ar karaliaus kareivių plėšikavimo*“.

Salamiėsčio pasienio, kuris buvo patekęs į nelaisvę ir pabėgo, liudijimu, švedų įgulą pilyje sudarė vien tik švedai ir nė vieno vokiečio. Švedų kapitonai laikėsi nuostatos nepasiduoti tol, kol liks bent kokios maisto atsargos. Metų pabaigoje pilyje vis daugėjo sergančių ir mirstančių, pradėti pjauti ir valgyti palieję arkliai, kurių beliko mažiau, nei 10.

Greitu pilies atgavimu Radvilos stovykloje jau niekas neabejojo. Švedų įgulai dar tebesant pilyje, Kristupas II savo klientams (Skrobovičiui, Piuro, Korfui) jau daliavo nurodymus, kaip elgtis atgavus pilį. Minėti dvariškiai turėjo prižiūrėti, kad pasitraukianti įgula nieko neišneštų iš pilies, surašyti detalų pilies inventorių, iki Radvilos atvykimo

į Biržus sulaikyti visus pilyje buvusius žmones, nepriklausiusius švedų įgulai, nesiaiškinant, kurie iš jų išdavikai, o kurie ištikimi Radvilai.

Ypač akcentuotas pilies sustiprinimo poreikis tiek fortifikacijos, tiek įgulos prasme. Įgulai papildyti turėjo būti sutraukti bajorai iš Radvilos valdų Upytės ir Ukmergės pavietuose, atsisakius nuostatos priimti į pilį žmones iš kitur. Pilis vėl turėjo tapti BK lokalinę visuomenę konsoliduojančiu, saugančiu faktoriumi. Radvila rašė, jog „*net valstiečiai taps paklusnesni, išgirdę, kad pilis grįžta mums*“.

Pilį kartu su buvusiomis joje patrankomis Radvilos atgavo 1627 m. sausio 26 d. pagal sausio 19 d. Baldenmuižės paliaubų sutartį. LDK buvo nemažai abejojančių šios sutarties naudingumu, laikyta, jog Biržų susigrąžinimas yra vienintelis teigiamas jos aspektas, beje, patys švedai pripažino, jog Biržų pilies atidavimas mainais už Liauduonos pilį yra jiems nuostolingai nelygiavertis.

Vis dėlto lokalinei BK visuomenei sutartis neabejotinai buvo pozityvi, nes suteikė galimybę atkurti karo veiksmų pakirstus regioninius ryšius. Pirma, pilies susigrąžinimas sutvirtino saugumo atmosferą, antra – sutartis, nutraukusi karo veiksmus Žemaitijoje, Šiaurės Lietuvoje, Žiemgaloje, Livonijos dalyje, garantavo laisvos prekybos atnaujinimą šiame regione. Valdiniai, ypač Biržų valsčiaus, buvo taip nualinti karo, jog, anot Skrobovičiaus, „*neturėdami nei kuino, nei jokio daikto, neturi kuo pradėti atstatymą*“.

O nuskurdusių valstiečių naudojimas vežti medieną palivarkams atstatyti tuo metu būtų išvis nepateisinamas, todėl Radvila prašytas atsiųsti pastočių iš kitų valdų, kurių karo veiksmai nepalietė. Pinigai įgulos kareivių algoms tuo metu taip pat ėjo ne iš BK valdų. BK dvarų gyvuliai buvo grąžinami į kunigaikštystę. Biržų, Naradavo, Parovėjos, Pagervės, N. Radviliškio dvarų gyvuliai laikinai buvo suvaryti Papilyje.

Šapoka, Adolfas. *Raštai*. T. 3. Parengė Robertas Jurgaitis ir Aivas Ragauskas. Vilnius, 2017, 452–486.

Spalio 20 d. sutartis

Rugpjūčio 17 d. aktas visko neišsprendė. Tai buvo pripuolamai į vieną vietą susibūrusių bajorų ir kariuomenės pasidavimas Karolio X Gustavo globai. Visos valstybės likimo jie nespėdė, nors kai kuriuos su tuo susijusius klausimus ir aptarė. Pagal tą aktą visos valstybės vardu turėjo kalbėti būsimasis bajorijos suvažiavimas, kurį J. Radvila buvo siūlęs apvainikuoti konfederacija ir seimu Vilniuje. Kažkokius pasitarimus, atseit taip pat suvažiavimą, suponavo ano akto trečias §, kuriuo buvo pasižadėta susitarti dėl švedų kariuomenės aprūpinimo. Taigi derybos turėjo prasidėti, o M. G. De la Gardie su savo bendradarbiais ta proga tikėjosi ne tik pakeisti jiems nepriimtinus rugpjūčio 17 d. akto nuostatus, bet ir visą valdžią bei kariuomenę paimti į savo rankas. Rugpjūčio 20 d. atvykus į Rygą antrajam Karolio X Gustavo įgaliotiniui, legatui B. Skyttei, [rugpjūčio] 31 d. pranešime karaliui M. G. De la Gardie ir B. Skytte savo planus šitaip nupasakoja. Kadangi dalis Lietuvos kariuomenės bei bajorijos atpuolė arba svyruoja, tad pirmiausia nutarę paskelbti generalinį krašto teisių bei privilegijų patvirtinimo diplomą. B. Skytte kaip galima greičiau vyksias į Lietuvos kariuomenės stovyklą, kur rūpinsiąsis išspręsti skundus ir visus nuraminti bei patraukti švedų pusėn. Kadangi lietuviai esą labai susiskaldę, tad jis rūpinsiąsis visus suburti savo karaliaus tarnybai. Visą esamą samdytąją kariuomenę jis trauksias M. G. De la Gardžio

ir savo tiesioginę komandą. Mobilizuotąją bajoriją, kaip tik būsią įsitikinta, kad Maskva švedų nepulsianti, paleisią namo, nes minios tik kliudą. Kariuomenėn imsią tik pačius tinkamiausius. Tuo būdu B. Skytte, būdamas J. Radvilos stovykloje, rūpinsiąs kariuomenės verbavimu, garantuosiąs svarbiausiąs pilis ir saugosiąs, kad lietuviai neužkabintų Maskvos. Tuo tarpu M. G. De la Gardie netrukus vyksią į G. A. Lewenhaupto stovyklą Nemunėlio Radviliškyje, iš kur, jei būsią saugu nuo Maskvos, žygiuosiąs į Kauną, kur G. A. Lewenhauptui jau esą įsakyta pasiųsti 100 karių. Nuo Kauno manąs žygiuoti į Gardiną, tačiau kaip tai būsią galima įvykdyti, pamatysią vėliau. Dabar didžiausias jų rūpestis, ką atsakysią caras ir jo generolas, pas kuriuos vertėjas Renninghas esąs pasiųstas jau prieš 20 d., bet dar nesą jokių žinių.

Šituo metu jau buvo tariamasi su J. Radvila dėl visos bajorijos sušaukimo, tačiau B. Skytte tuoju vykti į Kėdainius dar negalėjo. Jiems taip pat buvo labai svarbi Kuršo kunigaikščio Jokūbo pozicija, kuris visomis jėgomis stengėsi išgauti neutralumo pripažinimą, o švedai siekė priversti jį pasidaryti Karolio X Gustavo vasalu. Kaip tik šituo metu į Rygą buvo atvykęs Jokūbo atstovas baronas Mislingas, su kuriuo buvo sutarta, kad į Mintaują derėtis su pačiu kunigaikščiu atvyksiąs B. Skytte. Kaip tame pačiame pranešime rašoma, jis savo tikslu laikė priversti Jokūbą pasiduoti, nes kitaip esą niekad nebūsią garantijų, kad jis nepasiduosiąs kam nors kitam. Faktiškai jis jau esąs globojamas ir saugomas, tad reikią tą tik juridškai sutvarkyti. Rugsėjo 11 d. B. Skytte iš Mintaujos grįžo nieko nepešęs. Derybos su Jokūbu dar ilgai užtruko ir vis be vaisių, kol pagaliau 1658 m. jis buvo suimtas, o Kuršas jėga pavergtas.

Minėtajame M. G. De la Gardžio ir B. Skyttės rugpjūčio 31 d. pranešime karaliui buvo rašoma, kad B. Skytte, nuvykęs į Lietuvą, tarp kitko, rūpinsiąs išaiškinti bajorijos skundus dėl švedų kariuomenės elgesio. Iš tikro tuo metu švedų karių, be G. A. Lewenhaupto stovyklos, tebuvo tik Šventojoje, Breslaujoje ir keletas būrelių Nevėžio pakrantėse. Kai kur jų elgtasi labai nedraugiškai. Nuskriaustieji bajorai, žinoma, skundėsi J. Radvilai, jį laikė savo nelaimių kaltininku. Dėl to rugsėjo pirmosiomis dienomis savo laiške M. G. De la Gardžiui jis primena keletą faktų ir prašo reikalą sutvarkyti. Esą jis daug dirbęs rūpindamasis viską gerai sutvarkyti, tačiau pasitaiką visuomenę labai atšaldančių reiškinių. Štai dabar jam esą pranešta, kad švedų kariuomenės būrys užpuolęs žymaus bajoro bei krašto urėdo, Žemaičių pakamario Aleksandro Radzimirsko dvarą ir privertęs jį pasirašyti raštą, pasižadėjimą tam tikru laiku sumokėti 15 000 auksinų. Jei tos sumos nesumokėtų, jam gresiąs naujas užpuolimas, turto sunaikinimas ir nelaisvė. Didindama savo žiauribių skaičių, ta pati kariuomenė suėmusi ir išvežusi į Palangą ir moteris, būtent Lietuvos kuchmistro našlę, Palangos seniūn[ien]ę Vainienę, Polocko pakamario našlę Korsakienę ir Bilevičienę. Plačiau apie tai esą rašoma M. Horstui įteiktajame originaliame pranešime. Girdi, galima suprasti, kokį įspūdį toks kariuomenės elgesys padarysiąs tiems, kurie jau sutikę švedų karaliaus protekcijai pasiduoti. Tad jis labai prašas, kad kaltininkai būtų nubausti, o neteisėti reikalavimai, kaip padaryti be M. G. De la Gardžio žinios, panaikinti. Jis visiems aiškinąs, kad visa tai esą paprastos savivalės reiškiniai, kad M. G. De la Gardie apie tai dar nieko nežinąs, ir esą labai svarbu visiems parodyti, kad iš tikrųjų taip yra. Toliau jis prašo kariuomenės aprūpinimą taip sutvarkyti, kad ji maistą imtų tik iš tų dvarų, kuriuos jis, kaip etmonas, nurodysiąs. Jo universalais turį būti paskirtos kariuomenei stovyklos ir reikalausino maisto bei pašaro kiekis. Tą reikią kuo greičiausiai sutvarkyti, nes kitaip negalima būsią nuraminti visuomenės bei

pasiekti susitarimo. Kraštas esąs jau labai sunaikintas, nes pakraščiais dar pasirodą plėšikaujantieji Maskvos būriai. Net ir jo paties dvarai, ne tik Biržų kunigaikštijoje, bet ir Žemaičiuose esą apkraunami naštomis ir naikinami. Kaip švedų kariuomenės vadai spaudžią, būsią matyti iš priedų. Pats M. G. De la Gardie su G. Liubeniekiu padarytą sutartimi įsipareigojęs duoti pagalbos ir apsaugoti jo dvarus, tad primygtinai prašas, kad neliečiami būtų visi jo dvarai, o ypač tie, kurie esą užrašyti žmonai.

Taigi naujų derybų išvakarėse švedų kariuomenė Žemaičiuose elgėsi lyg užkariautame prieš kraštą. J. Radvilos minimajai Vainienei pulkininkas M. Schultzas rugsėjo 2 d. rašė reikalaudamas prisiekti ištikimybę švedų karaliui. Reikia suprasti, kad kariuomenė čia esanti pasiūta ne vištų žudyti, ir per 8 arba 10 dienų be jokių atsikabinėjimų reikia pristatyti jam 12 000 talerių arba 36 000 auksinų. Jei neprisieksianti ir nesumokėsianti reikalaujamų pinigų, sulauksianti karinės egzekucijos. Jis esą norėtų, kad to nereikėtų griebtis. Nei apie Vainienę, nei apie kitus J. Radvilos minimus asmenis mes jokių žinių neturime, tačiau, matyt, jie bus vengę pasirašyti M. G. De la Gardžio paskelbtąsias sąlygas, o M. Schultzas elgėsi taip, kaip jam buvo įsakyta, būtent, nenorinčius pasiduoti traktavo kaip priešus. J. Radvilos prašomas tam pasipiktinimui užkirsti kelią, M. G. De la Gardie atsiliepė universalu, kuris betgi nieko neišsprendė. Esą jis jau anksčiau visai kariuomenei buvęs įsakęs pasiduodančių karaliaus globai bei jų dvarų ne tik neliesti, bet dar globoti. Dabar gaunąs žinių, kad kai kurios kariuomenės dalys vis dėlto plėšią ir naikiną žemaičių bajorų bei jų valdinių turtą ir juos pačius visai vargina, tad pakartotinai įsakęs su visais, kurie jau esą pasidavę arba per 1 savaitę pasiduosią, elgtis švelniai. Visi savivaliautojai būsią smarkiai baudžiami. Tačiau čia pats jis prideda pastabą, kad kadangi dalį savo kariuomenės buvęs priverstas pasiūsti į Lietuvą, tad kol būsią susitarta su visais Lietuvos luomais, maistu ja turinti aprūpinti bajoriją tų sričių, kuriose ji stovėsianti. Kariuomenei esant aprūpintai, drausmė būsianti išlaikyta. Taigi M. G. De la Gardie ne tik nemanė prileisti J. Radvilos prie savo kariuomenės, bet ir bajorų bei jų dvarų saugumą garantavo tik sąlyginai. Kariuomenei buvo paliktos laisvos rankos. Matyt, tuo būdu buvo norima priversti bajoriją pasidaryti nuolankesne. Tą pačią dieną M. G. De la Gardie paskelbė ir atsišaukimą į bajoriją. Esamoje situacijoje jie esą greičiau galėję tikėtis jo karaliaus kariuomenės puolimo, bet ne malonės. Jis tam tikromis sąlygomis priėmęs Lietuvos luomus karaliaus globon, garantuodamas visas luomines ir religinę laisvę, tačiau dabar patyręs, kad apsirikęs, nes vieni iš jų palikę J. Radvilos stovyklą, kiti nutarę žygiuoti pas karalių Joną Kazimierą, o tretį blaškąsi persimesdami tai į vieną, tai į kitą pusę. Dėl jų pačių saugumo visa tai ilgiau nebegalį būti pakenčiama. Negalima esą leisti piktnaudoti jo tolerancijos ir karaliaus nuolaidumo. Tad norėdamas pašalinti visus nežabotus priešingumus, jis nutaręs paraginti Lietuvos luomus, kurie ištikimybės švedų karaliui dar nepareiškę arba pareikštą kuriuo nors būdu pakeitę, kad savo ir saviškių saugumo labui J. Radvilos paskirtu metu atvyktų į stovyklą, kad iš ten be jo leidimo nepasišalintų ir tolesniu savo užsispyrimu paskutinių karaliaus priemonių neprovokuotų. Jis garantuojas, kad sąlygos būsią išpildytos, garantuojas taip pat asmens ir turto neliečiamybę, tačiau tie, kurie kviečiami nepasirodysią arba atvykę iš stovyklos vėl išvyksią, būsią laikomi tėvynės priešais, kelias prie kitiems duodamųjų teisių bei neliečiamybės jiems būsiąs uždarytas. <...>

Apie šio meto įvykius Kėdainiuose žinių neturime, tačiau M. G. De la Gardžio prašymo tikroji prasmė nesunkiai suvokiama. J. Radvila, be abejo, ir dabar stovėjo už sąlyginį pasidavimą, kaip kad ir rugpjūčio 17 d., o be to, jis stengėsi likti Lietuvoje pirmąja asmenybe, norėjo, kad M. G. De la Gardie bei B. Skytte čia tik per jį beveiktų. Tuo tarpu šioms rūpėjo pakeisti kai kuriuos rugpjūčio 17 d. akto nuostatus, ypač tajį, kuris skelbė, kad Lietuvos jėgos negali būti panaudotos prieš Joną Kazimierą bei Lenkiją, o be to, jiems rūpėjo čia pasidaryti pilnais šeiminkais, užmegzti tiesioginius ryšius su bajorija, o J. Radvilą palikti net be kariuomenės. Matyt, ne vien dėl šito laiško, bet taip pat Kėdainiuose sėdinčio B. Skyttės pastangomis J. Radvilos sumanytosios iškilmės bei naujo akto pasirašymas buvo atidėtas ir prasidėjo derybos. Jas vedė B. Skytte, o M. G. De la Gardie atvyko vos spalio 10 d. B. Skyttei čia gelbėjo nuolat ten ir atgal važinėjęs M. Horstas, rugsėjo 29 d. atvyko livoniškis valstybės patarėjas Haroldas Igelströmas. Be jų čia maišėsi nemažai švedų karininkų, o spalio 7 d. B. Skyttei pagalbon buvo prišūsti du specialūs agentai, būtent tarėjas Livonijoje Paulius Helmsenas ir karaliaus sekretorius Mikalojus Canterhielmas. Derybos nėjo sklandžiai. Rugsėjo 18 d. B. Skytte iš Kėdainių rašo M. G. De la Gardžiui, kad numatytieji pasitarimai su bajorija tą dieną dar negalėjo įvykti, nes žymesnieji ponai dar neatvykę. Be to, jis anksčiau norįs susitarti su J. Radvila dėl derybų tvarkos, bet tą dieną to padaryti buvę negalima, nes po vakarykštės puotos J. Radvila sergąs pagiriom. Tekę viską atidėti rytojaus dienai. Apskritai jis dėl derybų turįs optimistiškų vilčių ir pataria M. G. De la Gardžiui su kariuomene kuo greičiausiai traukti prie Nemuno. Maskvos kariuomenė dabar tvirtinantis Kaune ir esą būtų gera, jei M. G. De la Gardie parašytų carui, perspėdamas neliesti švedams pasidavusių sričių. Į Kėdainius sekti derybų eigos esąs atvykęs ir Brandenburgo kurfiursto atstovas. Lietuvos bajorija taip pat būgštaujanti, kad kurfiurstui netektų Kuršas. Jie esą bemeilytų Kuršą matyti švedų valdomą. Kitame laiške B. Skytte pirmiausia pasakoja apie savo pasitarimus su J. Radvila. Jis reikalauja, kad M. G. De la Gardie su visa kariuomene vyktų prie Nemuno į Veliuoną. Vykti reikią per Raseinius (*Rossan*), nes tai esąs artimiausias kelias. Delsti esą negalima, nes lietuviai pradeda nebepasitikėti švedų pajėgomis. Kalbą, kad iki šiol jie nieko nedarę dėl to, kad turį per mažai pajėgų ir nuo Maskvos neapsiginsią. Pradėję nerimauti ir kai kurios J. Radvilos naujai suverbuotos dalys. Kelios totorių dalys G. A. Lewenhauptui išvykus net pasišalinę. Atvykęs prie Nemuno, esą M. G. De la Gardie ne tik pašalintų Maskvos pavojų, bet taip pat šiuos kraštus atskirtų nuo Lenkijos. Iš čia jau niekas nebegalėtų pasitraukti, tad ir derybos sėkmingiau galėtų eiti. Be to, J. Radvila prašąs dalies švedų kariuomenės. Tada jis galės lengviau palaikyti drausmę. Tačiau, B. Skyttės nuomone, J. Radvilai ne tik nereikią pavesti naujų dalių, bet ir iš viso jam kariuomenės nepalikti. Ir bajorijos atstovai taip pat bemeiliją kariuomenę matyti M. G. De la Gardžio valdžioje, bet ne J. Radvilos. Be to, J. Radvila skundžiasis pulkininku M. Schultz, kuris savo užimtose srityse renkąs mokesčius ir kontribucijas net iš jo dvarų. B. Skytte pažadėjęs jam atlyginti, nes visas pasisekimas priklausąs nuo jo, tad reikią jį palaikyti geroje nuotaikoje. J. Radvila taip pat prašąs, kad M. G. De la Gardie Maskvos kariuomenės vadams apie Lietuvos pasidavimą praneštų smulkiai išvardydamas pasidavusias vietas, tačiau, B. Skyttės nuomone, reikią būti atsargiems ir tiek dėl sričių, tiek dėl titulų derėtis geruoju. Prieš 14 dienų Maskvos kariuomenė iš Kauno buvo pasitraukusi. Tada

švedai pastatę ten savo įgulą, tačiau maskvėnai ją išviję, o vieną leitenantą ir 20 karių paėmę nelaisvėn. Reikia kreiptis pas juos reikalaujant Kauną užleisti švedams. <...>

Politinio polėkio čia niekur nesimato. Tai šios dienos politikai, kuriems rūpi pajungti Lietuvą savo karaliui palankiausiomis sąlygomis, nepavartojus savo rankose turimųjų pajėgų, kurių menkumą jie patys jaučia. Viskas remiama tik tos dienos situacija, bet neužsimenama apie jokiais platesnes politines kombinacijas. Vienintelis jų ramstis sunki Lietuvos būklė ir į padanges keliama jų karaliaus galybė. Jausdami savo turimųjų pajėgų menkumą, jie labiausiai susirūpinę santykiais su Maskva. Kaip minėta, į pranešimą apie Lietuvos pasidavimą M. G. De la Gardie prieš pat B. Skyttės išvykimą į Kėdainius gavo labai neaiškų atsakymą. V. Licharevui iš Kėdainių grįžus su nepalankiu J. Radvilos atsakymu ir su neaiškiais V. Gosevskio planais, caras rugsėjo 13 d. pasiskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Nuo to meto tarp švedų ir caro generolų ir prasidėjo nesusipratimai dėl titulų, apie ką B. Skytte prisimena jau minėtajame laiške.

Sekančiam, rugsėjo 27 d. laiške B. Skytte rašo M. G. De la Gardžiui, kad J. Radvila pareiškęs norą žygiuoti Užnemunėn, ten sunaikinti maištą pakėlusias kariuomenės dalis, o susitarti dėl pasidavimo sąlygų nuvykti pas patį Karolį X Gustavą. Matyt, jam jau buvo įkyrėję B. Skyttės ir M. G. De la Gardžio atsikalbinėjimai, pridengti stoka įgaliojimų. Galimas dalykas, kad taip jam patarė ir B. Radvila, kuris vėliau pats taip padarė. B. Skyttei šitokia išeitis atrodanti visiškai priimtina. Tuo būdu esą būtų galima nusikratyti J. Radvilos įtaka Lietuvoje ir pasinaudoti jo kariuomene Lenkijoje. Lietuvoje esą būtų galima palikti vos vieną kitą eskadroną, kuris galėtų saugoti sieną kartu su sušaukta bajorija. Derybose dėl Lietuvos pasidavimo sąlygų jau tiek pasiekęs, kad bajorija savo reikalavimo neversti jos kovoti prieš Lenkiją atsisakiusi. Religinės laisvės klausimus sutarę palikti galutinai spręsti karaliui. Toliau derėjęsi dėl Lietuvos luomų teisės dalyvauti elekcijoje dabartinės švedų dinastijos išmirimo atveju ir dėl laidavimo teisių į Lenkijoje esančius Lietuvos bajorų dvarus.

Spalio 2 d. B. Skytte rašo, kad tą pačią dieną su J. Radvila buvęs nuvykęs į Raudondvarį. J. Radvila esąs labai neramus dėl susilpnėjusių jo pozicijų. Jį ir jo artimuosius labai nervinąs B. Skyttės į sutarties tekstą įrašytas \$, pagal kurį Lietuvoje aukščiausia valdžia turėsianti priklausyti karaliaus skirtajam asmeniui. B. Skytte prašęs, kad J. Radvila savo pageidavimus pareikštų raštu. Tas sutikęs. Žemaičių vyskupas ir kiti žemaičiai su J. Radvila esą labai bloguose santykiuose. B. Skyttei jie pareiškę, kad jie esą jau seniai būtų sutikę priimti sąlygas, bet J. Radvila vis sulaikąs. Jie esą pasiruošę su B. Skytte atskirai derėtis, nors J. Radvila tą uždraudęs (B. Skyttės nuomone, tai būtų labai gera išeitis). Žemaičiai labai skundžiasi J. Radvila, o tarp kitko jam prikišą, kad pasiūsdamas prieš Maskvos kariuomenę K. Poklonskį davęs progą sudeginti Zapyškį. Ten rugsėjo 1 d. žmonės buvę užpulti bažnyčioje ir visi išžudyti. Be to, prikišą, kad jis reikalaująs kariuomenei algų, bet jokių sąrašų nepatiekęs. Priimamos sąlygos atrodo labai geros ir geresnių ar esą galima pasiekti. J. Radvila vis prašąs, kad M. G. De la Gardie kuo greičiau žygiuotų Užnemunėn. Pirmiausia jis bijąs, kad ten nesusikurtų nauja priešinga armija, o be to, šiame mažame krašte tokia didelė kariuomenė ilgai būti negalinti. Jos stovyklavimas ir imamas maistas per daug blogai atsiliepiąs bajorijos nuotaikai. B. Skytte ir H. Igelströmas užtikrinę, kad ir M. G. De la Gardie taip pat esąs nusistatęs tuojau toliau žygiuoti. <...>

B. Skyttei derantis Kėdainiuose, M. G. De la Gardie su G. A. Lewenhauptu stovėję Pasvalyje. Šiuo metu M. G. De la Gardie gavo karaliaus įsakymą geriausias savo kariuomenės dalis pasiųsti į Lenkiją. Tačiau šito įsakymo vykdyti jis nesiryžo. Savo rugsėjo 28 d. pranešime karaliui jis rašo, kad, veteranus išsiuntus, čionykštė armija nebeturėianti jokio pasitikėjimo. Naujieji pulkai tebesą nebaigti formuoti, esą sudaryti iš pripuolamai surankiotų žmonių, neapmokyti, nepatyrę, tad iš jų daug ko laukti esą negalima. J. Radvilos armija taip pat esą negalima pasitikėti, nes ji svetima. Tebesanti neaiški Maskvos pozicija, nors Renningho atvežtos žinios esą ir raminančios. Pagaliau esą pavojaus ir iš nepasidavusių lietuvių pusės. Dėl to tai jis veteranų nesiųsiąs. Tik čia viską sutvarkęs jis persikelsiąs per Nemuną (pasistatysiąs tiltą) ir vyksiąs į Prūsiją pas karalių. Karaliui jis rašo išvyksiąs iš Pasvalio poryt (t.y. rugsėjo 30 d.), bet tos pačios dienos laiške G. Hornui rašo, kad lauksiąs čia dar keletą dienų, kol atvyksią mobilizuotieji Ingrijos raiteliai ir iš kitur sutraukiamos dalys. Jų sulaukęs dalį savo kariuomenės sujungsiąs su J. Radvilos kariuomene ir grafo Henriko Thurno vadovybėje sudarysiąs 8 000 karių korpusą. Pas karalių vyksiąs pro Jurbarką, nes Kaunas ir Vilnius jau esą užimti Maskvos. Caras savo laiškuose tikinąs bičiulyste, tačiau jo kariuomenės veiksmai rodą ką kitą. Jos tuntai pereina per Šventąją ir naikina švedams pasidavusias sritis. Jiems sulaikyti jis paskyręs pulkininką Mengdeną su kai kuriomis kavalerijos dalimis. Tuo tarpu G. A. Lewenhauptas savo pulkininką leitenantą Gallę pasiuntęs į Jurbarką ar nesučiupsiąs ten bent kurių atpuolančių Lietuvos kariuomenės dalių.

Iš savo naujai suverbuotųjų pulkų ir iš J. Radvilos perleistųjų dalių, kurias mini savo laiške B. Skytte, organizuodamas atskirą H. Thurno armiją, M. G. De la Gardie visą laiką buvo susirūpinęs Maskvos kariuomenės elgesiu ir dėjo visas pastangas konfliktui išvengti. Švedams labai rūpėjo Kaunas, tačiau pulti Maskvos įgulą jie nedrįso. Kaip jau minėta, Maskvos kariuomenė Kauną užėmė rugpjūčio 18 d. Iš čia atskiri jų kariuomenės daliniai ir toliau nuvykdavo. Dar rugpjūčio 26 d. J. Radvila rašė B. Radvilai, kad „anądien“ Raudondvaryje išskynęs jų visą šimtinę. Netrukus po to jie iš Kauno pasitraukė, ir rugsėjo 2 d. G. Liubenieckis rašė M. G. De la Gardžiui, kad dabar Kaunui užimti esanti geriausia proga. Tačiau rugsėjo 9 d., pravažiuodamas su V. Licharevu pro Kauną, S. P. Medekša švedų Vilijampolėje rado vos 16 žmonių, o patį Kauną rado išplėstą maskvėnų, kurių stovykla buvusi lauke prie Karmelitų bažnyčios. Švedų kariams jie nieko nedarą. Tačiau, kaip matėme iš vieno B. Skyttės laiško, čia būta ir susirėmimų. Rusams iš miesto pasitraukus švedai jį užėmė, tačiau netrukus buvę išvyti, o vienas leitenantas su 20 karių patekę nelysven. Spalio 4 d. B. Skytte rašė M. G. De la Gardžiui, kad kartu su J. Radvila ir V. Korfu buvę nuvykę į Raudondvarį, o iš ten į Kauną, kur kalbėjęsi su maskvėnų įgulos vadu (J. Radvila čia buvęs *incognito*). Įgulos vadas skundėsis, kad dvi Lietuvos kariuomenės vėliavos perėjusios per upę, sudeginusios maskvėnų stovyklą ir išžudžiusios 15 karių. Jis ypatingai skundėsis K. Poklonskiu, anksčiau pasižymėjusiu partizanais žygiais Guduose. Maskvėnai Kauno pilį norį paversti stipria tvirtove ir jau kasą apkasus. B. Skytte prašęs J. Radvilą lietuvių nuo maskvėnų užpildinėjimų sulaikyti, o M. G. De la Gardžiui patariaš neatitraukti jokių švedų sargybų, nes esą Lietuvoje, kuri tikintisi švedų apsaugos, tai sukeltų didelį nerimą. Matyt, ir M. G. De la Gardie J. Radvilai prikišo neatsargumą santykiuose su Maskva, nes spalio 6 d., siųsdamas pas jį pulkininką V. Korfą, J. Radvila, tarp kitko, aiškinosi, kad ne K. Poklonskis užkabinęs maskvėnus, bet jis buvęs užkabintas. Kartu jis kvietė M. G. De la Gar-

dį pagaliau išpildyti savo tiek kartų duotą pažadą atvykti į Kėdainius. Siūlęs apsistoti jo rūmuose. Bet pakol kas prašęs išspręsti per V. Korfą pareiškimus klausimus. Iš M. G. De la Gardžio atsakymo koncepto matyti, kad dabar J. Radvila pirmiausia aiškino dėl Poklonskio susidūrimų su Maskvos kariuomene. Esą ne K. Poklonskis, bet jį maskvėnai užkabinę. M. G. De la Gardie atsakė, kad tuo tikįs. Toliau J. Radvila pareiškė, kad jo duodamieji apsaugos raštai krašto teriojimo nesulaiką, tad prašęs, kad apsaugos raštus duotų M. G. De la Gardie. Tačiau šis atsakė, kad visą kraštą apsaugoti būsią neįmanoma; apsaugos raštai nesą reikalingi, nes galioją jo paskelbtieji universalai. Į J. Radvilos prašymą įsakyti švedų kariuomenei klausyti jo apsaugos raštų M. G. De la Gardie atsakė pritariai, tačiau dėl to bei dėl švedų kariuomenės aprūpinimo dar reikės susitarti. Pagaliau J. Radvila prašo paveikti B. Skyttę bei jo padėjėjus greičiau baigti derybas, nes, reikalui užsitęsus vis esą negalima pasitarnauti karaliui, o be to, tuo būdu esą duodama proga susiburti atpuolusioms bei susikonfederavusioms dalims. M. G. De la Gardie į tai atsakė, kad švedams noro pagreitinti derybas niekad netrūkė. Jas reikią baigti momento diktuojamomis sąlygomis, o ateity dar būsią progų viską pataisyti taip, kad išeitų karaliaus kraštų didesnei naudai. J. Radvilos nuoširdumu jie niekad neabejoję ir visada jam rodę pasitikėjimo bei palankumo. <...>

Kaip derybos vyko, tikslų žinių neturime. M. G. De la Gardžio ir B. Skyttės bendrame oficialiame pranešime Karoliui X Gustavui, datuotame spalio 31 d., plačiau kalbama tik apie pasirašytuosius aktus, o apie derybas jis kalba labai trumpai. Esą M. G. De la Gardie spalio 10 d. Kėdainiuose buvęs sutiktas labai iškilmingai. Derybos nebuvę lengvos, dėl akto turinio buvę parodytas didelio pasipriešinimo, tačiau po keleto pasitarimų viskas gerai baigėsi ir spalio 20 d. aktas buvęs pasirašytas. Iškilmingas dokumentų pasikeitimas įvykęs J. Radvilos rūmuose, kur buvę susirinkę visi žymesnieji bajorai. Pirmasis kalbą pasakęs J. Radvila, jam atsakęs B. Skytte. Iškilmės buvę baigtos salvėmis ir iškilmingomis giesmėmis bei pamokslais bažnyčioje (žinoma, kalvinų), į kurią juos palydėję daugumas bajorijos. S. Pufendorfas, kuris paprastai remiasi M. G. De la Gardžio pranešimais karaliui, čia iš kitų šaltinių prideda, kad luomų vardu kalbą pasakęs vaivada M. Korfas. Ir blogu ženklu buvę palaikyta, kad, jam kalbant įlūžę salės grindys ir visi susirinkusieji nupuolę 3 uolektis žemyn. Tokios daugybės žmonių neišlaikę seni balkiai. Tačiau sužeistųjų buvę nedaug ir tie patys tik lengvai sužeisti.

Derybų išeitį pagreitinti M. G. De la Gardžiui buvo ne taip lengva. Pirmiausia jam teko susidurti su daugybe skundų dėl švedų kariuomenės elgesio. Esant toli, per laiškus buvo galima duoti visokių išsisukinėjančių atsakymų, bet dabar jau reikėjo atsargiau elgtis. Teko savo pažadus vykdyti. M. G. De la Gardžio archyve yra keleto tokių bylų pėdsakų. Antai, jam vos atvykus, rugsėjo 12 d., buvo įteikti sąrašai daiktų, kuriuos švedų kariai, nežiūrėdami apsaugos raštų, Joniškyje atėmę iš bajoro Rotkevičiaus ir Razinkevičiaus. Spalio 20 d., t. y. akto pasirašymo dieną, įteikė net du skundus jau minėtasis Žemaičių pakamaris A. Radzimirskis. Viename jis skundžia pulkininką M. Schultzą, kuris užpuolęs jo dvarą, įžeidęs jo žmoną bei jį patį ir apskritai labai spaudžias; kitame jis skundžia Reją, kuris užpuolęs Laukžemę ir padaręs 13 000 [auks.] nuostolių. Panašių skundų greičiausiai nemažai buvo ir M. G. De la Gardie, be abejo, stengėsi visus nuraminti. Tačiau jo kanceliarijos archyve randame tik vieną tokio pobūdžio raštą grafui H. Thurnui. Esą dėl jo kariuomenės elgesio skundžiasi, o labiausiai skundęsi Jonas Kolickis ir Kristupas Domsckis, kurių Pakruojo ir Pamūšio dvaruose plėšikavę ne

tik kareiviai, bet net paties H. Turno tarnai (*Hojleute*). Ten viskas esą sunaikinta, ir pridaryta daug nuostolių. Esą grafui negalį būti nežinomas karaliaus noras, kad su gyventojais būtų gražiai elgiamasi ir kad būtų pasiekta pasitikėjimo bei palankumo. Tad bičiuliškai prašas pasirūpinti tuos žmones nuraminti ir vėl patraukti švedų pusėn. Be to, esą nuostabu, kad jis taip palengva žygiuoja. Atsimindamas karaliaus interesus bei savo paties avantažus, jis kuo greičiausiai turįs atvykti prie vyriausios armijos. M. G. De la Gardie neabejoja, kad jis, norėdamas išvengti tolesnių pasekmių, viską įvykdysias. <...>

Homo oeconomicus ir Lietuvos bei Švedijos santykiai

Komplikavęsi Abiejų Tautų Respublikos santykiai XVII a. viduryje labai apsunkino verslo kontaktus, deja, abiem pasauliams priklausiusius asmenis, gyvenusius ir veikusius tarp Rygos, Vilniaus ir Stokholmo, vertė pasirinkti kurią nors pusę. Vienai pusei jie tapo išdavikais.

Ragauskas, Aivas. „Iš miestietiškos kilmės LDK bajorijos istorijos. Vilniaus suolininkas Reinholdas Wittmacheris-Palmstruchas (1612–1670) ir jo švediška nobilitacija“. *Istorija* 91 (2013): 24–26.

Taigi, grįžkime prie R. Wittmacherio. Vilniaus miesto istorijos šaltiniuose jis, kaip liuteronas pirklys, pradedamas minėti 1644–1646 m., sulaukęs per 20 m. Vienoje 1644 m. kovo mėn. pradėtoje byloje miesto tarybos teismas konstatavo, jog jis yra sėslus, t. y. turi nekilnojamojo turto – „bene possessionatus est tanti“ („jest dobrze osiadły“). Vadinas, neteisingas vėlesnis Vilniaus magistrato unitų teiginys, kad iš švedams surinktų mokesčių R. Wittmacheris 5 000 auks. davęs žmogui, kad nupirktų mūrną, nes „neturėdamas posesijos negalėtų būti suolininku“. 1636 m. karaliaus dvarui apgyvendinti skirtų Vilniaus namų surašyme minimas S. Engelbrechto našlės mūrnėmis Pilies g. Našlė turėjo valdovo Vladislovo IV privilegiją, atleidžiančią jos velionį vyrą S. Engelbrechtą ir jo vaikus nuo svečių prievolės iki gyvenimo pabaigos. Kadangi name vis tik apsisistojo Lenkijos pakamaris Adamas Kazanowskis, atrodo, vaikų neturėjo būti, bet istoriografijoje minimi du – Jonas ir Martynas.

Namas aprašytas taip: „Apačioje krautuvė, du sandėliai, galerija malkoms sukrauti, bravoras (faktiškai alaus darykla; čia ir kitur Mindaugo Paknio vertimas mano koreguotas – A. R.), arklidė dviem arkliams laikyti, du rūšiai. Viršuje, primame aukšte, vienas kambarys į gatvės pusę, priemenė su virtuvėle. Iš kiemo pusės kambarėlis su virtuvėle ir kamarėle, taip pat kambarėlis su priemenėle. Kiemo gale, virš arklidės, du kambariai su priemene. Antrame aukšte didelis kambarys su priemene ir kambarėlis priešais.“ Aukščiau ne kartą minėtas jo brolis Hansas (Johannas) Vilniaus evangelikų reformatų krikštų knygoje užrašytas jau 1638 m. 1668 m. vilnietiška dokumente minimas ir brolis Gerhardas (1620–1677), būsimasis Rygos miesto uosto raštininkas, dar 1650 m. vedęs vilniečių Engelbrechtų šeimos atstovę Christiną (1637–1677), su kuria susilaukė aštuonių vaikų. Vėliau jis liko gyventi Rygoje.

R. Wittmacheris jau 1639 m. vedė žymios vilniečių protestantų šeimos atžalą, Jurgio I Štrunko (Schtrunk) dukterį Kotryną (Catharina, † 1691), Simono II Engelbrechto († pr. 1636) našlę. Kaip pažymi M. Vorbekas–Lettowas, jaunesnysis Simonas Engelbrechtas mirė Karaliaučiuje 1636 m. nepalikęs testamentą (hic Regiomontum suscep-

to itinere ibidem febre ardentissima correptus, intestato decessit). Po jo mirties gimė dukrytė, kuri buvo pakrikštyta Christinos vardu – Davidas Frickas Štrunkų genealogijoje jos nenurodo. Šios šeimos atstovas – pirklys, Vilniaus liuteronų bažnyčios vyresnysis Vilhelmas Engelbrechtas († 1642) – 1636–1640 m. buvo Vilniaus miesto suolininku, 1641–1642 m. tarėju. Apskritai olandai liuteronai ir evangelikai reformatai XVII a. pirmos pusės Vilniuje ekonomiškai buvo labai stiprūs – pakaks nurodyti turtingą pirklių Winholdų šeimą, Vilniaus pilies statytoją ir pilininką (1619 03 14–1633) Petrą Nonhar tą († 1633). Jis, beje, 1609 m. buvo nobilituotas (patvirtintas indigenatas).

Kai kurie duomenys rodo, jog R. Wittmacheris Vilniuje aktyviai užsiėmė verslu. Iš vienos gan informatyvios bylos matyti tam tikra verslo schema, susijusi su vilniečiais pirkliais ir Karaliaučiumi – šiuo atveju ne Ryga. 1644 m. kovo 12 d. dėl velionio vilniečio pirklio Martyno Ufageno Gautero (Marthin Uphogien Gauter) skoliaraščių R. Wittmacheris (Reynhold Withmacher), kaip Vilniaus miestietis ir pirklys, savo ir kitų Vilniaus pirklių – Antonio Vingarto (Antoni Wingarth), Rudolfo von der Reno (Rudolf von der Ren), Mathiaso Sichteno (Mathias von Sychten), taip pat Kondrato Frezo (Kondrat Kondratowicz Frez) ir Kristupo Horno (Krzysztof Horn), velionio Hendricho Kleskeno (Hendrych Klessken) globėjų ir Martyno Kaštelos (Marcin Kasztella) – vardu šaukė į teismą vilnietį pirklių Aleksandrą Juškevičių dėl to, kad jis išplukdė Nemunu ir pardavė Karaliaučiuje velioniui priklausiusią miško produkciją už 20 000 auks. Velionis ieškovams buvo likęs skolingas iš viso 5000 auks., tarp jų R. Wittmacheriui – 888 auks. Toji miško produkcija „pod herbiem i znakiem swoim“ (iš viso 20 kapų lentų, 3 kapos 5 štukos vančoso, dvi kapos 56 štukos pelenų, 7 kapos 26 štukos klepkos) buvo paruošta 1639–1641 m. Vilniaus pilininko ir statybininko Povilo Podchocimskio valdytoje karališkoje valdoje Mostuose, Ofiarevičių kaime, taigi prie pat Nemuno. Pagal 1639 m. rugpjūčio mėn. kontraktą su Karaliaučiaus pirkliais, Knipavos tarėju Arnoldu Bredleru ir Szemelfeningu, A. Juškevičius buvo raštiškai pažadėjęs, kad pardavęs prekes atiduos velionio skolas, bet to nepadarė ir nestojo į teismą 3 metus Beje, velionio M. Ufageno Gautero našlės ir vaikų globėju buvo tas pats P. Podchocimskis. Šie vilniečiai pirkliai toje pat byloje miesto tarybos teismo buvo įvardyti kaip „kupcy dobrze znaczni i niemał wszyscy osiadli“, t. y. stambūs pirkliai ir beveik visi sėslūs. A. Juškevičius aiškino, jog dalis neprižiūrimų prekių buvo nunešta vandens, dalis išvogta. Iš Karaliaučiaus pirklio su velioniu kaip kompanionai („jako socii“) jie buvo gavę 9 000 auks. medžiagai paruošti (ieškovų teigimu, tik 6 000 auks.), kurie turėjo būti išmokėti per tris kartus. Tačiau netrukus po kontrakto sudarymo 1640 m. gruodį, berods, Karaliaučiuje M. Ufagenas Gauteras mirė ir visa prievolė perėjo A. Juškevičiui. A. Juškevičius teigė, kad prekių areštas buvo neteisėtas, o skoliaraštis prievarta išgautas, dėl ko 1641 m. birželį ir pareiškęs protestą. Dėl neteisėtų veiksmų jis patyręs 12 700 auks. nuostolių. Iš 1646 m. lapkričio mėn. dokumento žinome, jog byla galiausiai pateko į valdovo asesorių teismą.

Pažymėtina, kad XVII a. pirmoje pusėje su vilniečiais protestantais giminystės ir verslo ryšiais buvo susiję ir kitų asmenų. Kai kurių jų karjera svarbi ir naujosios bajorijos kontekste, pvz., atvykėliai iš Vengrijos Eperješai. Kaip žinoma, Kristupo Eperješo sūnus Jonušas 1601 m. buvo nobilituotas (seimo konstitucija bajorystę patvirtinta 1607 m.). Dar anksčiau (1597 m.) už prekybos pajamas (miško produkcija ir kt.) jis nusipirko Panemunės dvarą, kur buvo pastatyta išpūdinga pilis. J. Eperješo sūnus, Vilniaus taurininkas Jurgis, kuriam teko tėvo palikimas, buvo vedęs Vilniaus miestietę.

R. Witmacheris su žmona turėjo mažiausiai keturis vaikus, kurie sulaukė pilnamestys: generalkvartermesterį-leitenantą Georgą Reinholdą (1645–1712), inžinerijos kapitoną Johaną († 1707), kapitoną Martiną (1648–1718), Reinholdą Dawidą, kuris mirė mažametis. Matyt, visi jie gimė Vilniuje. Čia apie 1655 m. pradžią R. Witmacheris ir tapo suolininku unitiškoje pusėje. Kaip ir jo kolegą Hendrichą Monesą, R. Witmacherį parėmė Vilniaus vaivada, LDK didysis etmonas evangelikas reformatas Jonušas Radvila – tvanui praėjus jo spaudimą akcentavo unitiškasis suolas. Kaip jau minėta, 1651 m. brolio Hanso išgauta švediška nobilitacija galiojo ir jam. Ji irgi galėjo būti svarbi suolininko karjerai pradėti. R. Wittmacheris buvo liuteronas, todėl patekti į magistratą buvo sunku. Reikia manyti, jog paskatinti jį galėjo ne tik valdančiojo elito nariams taikomos privilegijos, bet ir ne „nepilnavertė“ jo 1651 m. bajorystė. Galbūt todėl jis siekė ją papildyti dar kitu socialiniu ekonominiu laimėjimu?

Prasidėjus lemtingiems XVII a. vid. įvykiams – Rusijos ir ATR karui, galiausiai Švedijos ir ATR karui – R. Wittmacheris tapo Livonijos muitinės direktoriumi ir rinko mokesčius taip pat ir Žemaitijoje. Gali būti, jog buvo rekomenduotas to paties J. Radvilos bei įtakingojo brolio Hanso (Johanno). Kaip švedų mokesčių rinkėjas, agentas, inspektorius Žemaitijoje būtent Reinholdas Witmacheris (Palmströmas) įvardytas lietuvių istoriko Adolfo Šapokos veikale apie Kėdainių sutartį. Apie tai, jog R. Wittmacheris buvo vilnietis liuteronas, olandų kilmės pirklys, A. Šapoka, matyt, nežinojo. Vilniaus šaltiniuose irgi minima, kad karo metais su broliu Jokūbu (švedų genealogai tokio brolio nežino, gal tai brolio Gerhardo antrasis vardas?) Žemaitijoje rinko mokesčius švedams.

Kaip jau buvo minėta, R. Wittmacheriui buvo mestas kaltinimas, jog iš švedams surinktų mokesčių 5 000 auks. davęs žmonai mūrnamiui įsigyti, kitaip, atseit, nebūtų galėjęs tapti suolininku. Tačiau tai netiesa, nes, kaip minėta, jis tapo suolininku unitų pusėje Vilniuje dar iki švedmečio. Nepaisant to, 1657 m. sausio 28 d. valdovo Jono Kazimiero sprendimu „brolių Reinholdo ir Jokūbo Wittmacherių“ kaip išdavikų turtas kaduko teise buvo atiduotas LDK didžiajam maršalkai Kristupui Zavišai.

Betgi 1659 m. Karaliaučiuje išleistame Vilniaus u-to profesoriaus, kataliko Simono Dilgerio epigramų rinkinyje yra epigrama, skirta ir „Reinholdui Witmacheriui Palmstrauchiui“ [...]. Kaip gyvenantis Rygoje, R. Wittmacheris minimas vilnietiškuose šaltiniuose 1663 m. 1666 m. Vilniaus miesto magistrato unitų suolas teigė, jog jis išvyko iš miesto į kitas valstybes, taigi atsisakė miesto teisės ir pareigybės – „wyniół się z miasta do inszych państw, przez co renunciavit iuri civitatis i magistratus“. 1670 m. gegužės 5 d. paminėtas kaip miręs. Vilnietiškuose šaltiniuose minimas ir jo sūnus Martynas Witmacheris („Palmstrauchas“), kuris 1699 m. įvardytas LDK kariuomenės kapitonu. Iš teisminės bylos sužinome, kad jam buvo priteistas tėvo mūrnamių, užgrobtas teisininko Kolčano našlės Marijanos Seliavianskos. Pasak ieškovo M. Witmacherio („Palmstrauchas“), jis restauravęs mūrnamių, o išvykdamas į tarnybą įleidęs nuomininką, kurį atsakovė išvariusi. Vadinasi, jis gyveno Vilniuje. Beje, jis neregistruojamas XVII a. antros pusės ATR kariuomenės karininkų žodyne.

Taigi, vilnietis R. Witmacheris-Palmstruchas *de facto* turėjo ne tik dvi bajorystes – švedišką (1651 m. nobilitacija) ir lietuvišką (kaip suolininkas), bet ir dvi pilietybes – Vilniaus ir Rygos, kitaip kalbant, buvo savas tiek čia Lietuvoje, tiek Švedijos Livonijoje. Galima spėti, jog mokesčius, matyt, jo manymu, jis rinko ne kaip

išdavikas, o kaip finansininkas, muitininkas, vertėsis tuo, pvz., jau 1654 m. Rygoje, taigi švedų Livonijoje, kaip ir jo tėvas. Žemaitiją švedams užėmus, sudarius Kėdainių sutartį, kaip specialistas R. Witmacheris-Palmstruchas šias funkcijas atliko ir Žemaitijoje. Švedams pralaimėjus 1657 m. pavasarį turėjo bėgti. Pažymėtina, jog yra išlikę kai kurie R. Witmacherio, kaip muitinės direktoriaus, laiškai, pvz., 1661 m. rugpjūčio 19 d. Rygoje rašytas laiškas Livonijos generalgubernatoriui M. G. de la Gardie. Kada iš Rygos išvyko į Švediją, neaišku. Atrodo, kad į senatvę atvyko pas turtingąją svainį R. Rademacherį, nes buvo palaidotas toje pačioje Torshälla bažnyčioje, kaip ir jis. Galbūt turėjo verslo reikalų su broliu ir Stokholme, nes disponavo didelėmis pinigų sumomis, turėjo Švedijoje problemų dėl finansų – buvo apkaltintas išėikvojimais, 1668 m. Stokholme buvo įkalintas. Mirė Stokholme, kaip teigiama, nuskurdęs. 1672 m., jau po mirties, paskelbtas nekaltu, jo našlei ir vaikams atstatyta garbė. Kai kurie jo palikuonys padarė nemenką kariškio karjerą Švedijoje.

Duomenys rodo, jog R. Wittmacheris-Palmstruchas priklausė stambiai, Lietuvoje, Livonijoje ir Švedijoje veikusiai grupei verslininkų, kurie buvo olandų kilmės ir tarpusavyje susigiminiavę. Kaip matyti iš pateiktos genealogijos, Johano ir Reinholdo svainis buvo kitas olandų kilmės rygietis pirklys, pramonininkas Reinholdas Rademacheris (1609–1668). Dar gyvendamas Rygoje, sukaupęs didelį kapitalą iš prekybos su Rusija ir, matyt, su Lietuva, jis 1651–1653 m. bandė sukurti metalurgijos centrą Valmieroje, o susidūręs su problemomis netgi grasino savo veiklą perkelti į ATR, turbūt, į Lietuvą. Vėliau galvojo apie gamyklos steigimą Gotlande, 1654 m. gavo privilegiją ją įkurti Kircholme. Dėl prasidėjusio karo su Maskva galiausiai 1654–1659 m. realizavo savo sumanymą įkurti metalurgijos ir geležies manufaktūras Eskilstunoje (Švedija). Tai R. Rademacheris padarė su Švedijos karaliaus Karolio X Gustavo pagalba. Gavęs monopolinę privilegiją, įkūrė naują Karolio Gustavo vardo miestą. Gamino šaudykles, patrankas, kitą produkciją. Tai buvo viena pirmųjų tokio tipo gamyklų Švedijoje, joje dirbo meistrai ne tik iš Vokietijos, bet ir iš Livonijos.

Neabejotina, jog visi šitie giminaičiai veikė kartu. Matyt, vilnietis R. Wittmacheris-Palmstruchas savo kapitalą, taip pat ir dalį pinigų, surinktų iš žemaičių (kas gali paneigti?), investavo tiek į brolio banką, tiek į svainio manufaktūras. Yra žinoma, kad R. Rademacheris svainio Johanno (Hanso) Palmstrucho banke irgi turėjo savo indėlį. Beje, R. Rademacherio žmona po jo mirties tvarkė verslo reikalus iki pat gyvenimo pabaigos. Jie dar buvo įsisūniję Reinholdą Poortą, kuris vedė jų dukrą. R. Rademacheris buvo palaidotas Torshälla bažnyčioje, giminės kapavietėje.

Remiantis R. Witmacheriu-Palmstruchu, jo giminaičiais, jų „prošvediška“ veikla galima aptarti ir kai kurių to meto Vilniaus miestietijos grupių bei asmenų, konkrečiai kitataučių liuteronų, pozicijas Švedijos atžvilgiu, religinių, ekonominių ir kt. veiksmų įtaką joms. Ikišiolinėje istoriografijoje buvo analizuotas tik bajorijos santykis su švedais ir miestietijos, daugiausia stačiatikių, santykis su rusais. Į ekonominių ir religinių veiksmų įtaką LDK bajorijos pozicijoms švedų atžvilgiu naujai dėmesį atkreipė jau minėtas A. Kotljarchukas, mano manymu, po Tadeuszo Wasilewskio gan įtikinamai atskleidęs jų abiejų, o ypač antrojo, svarbą protestantiškajai bajorijai Kėdainių unijos kontekste. Kaip žinoma, daugelis autorių, tarp jų ir lietuvių istorikai, ją apskritai neigė. Tačiau reikia pažymėti, jog aptariamas atvejis yra netipiškas. Nors dalis vilniečių protestantų

ištis rėmė Radvilas ir švedus – padėjo komunikuojant, šnipinėjant, tačiau dauguma vilniečių protestantų, kaip antai: medicinos daktaras, buvęs tarėjas M. Vorbekas-Lettowas, burmistras Hendrichas Monesas ir kt., vis dėlto nesusidėjo su švedais, o išvyko į Karaliaučių.

„Kaip švedai prie Poltavos“

Šiaurės karo metu įvykęs 1709 m. Poltavos mūšis, kuriame Švedijos kariuomenė triuškinančiai pralaimėjo, buvo bene paskutinis Švedijos *didvalstybės aktas*. *Vėliau tiek Švedija, tiek Lietuva didesnio vaidmens tarptautinėje politikoje nebevaidino. Chrestomatijoje publikuojama švedų autoriaus dar 1988 m. publikuoto kūrinio apie Poltavą ištrauka.*

Englund, Peter. *Poltava: pasakojimas apie vienos kariuomenės žuvimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, 76–79.

2. Sekmadienį prieš pietus.

Karas siautė jau devynerius ilgus metus, ir tie, kas šį vasaros rytą sugebėjo suvokti visus ženklus, galėjo matyti, kad viską nulemsianti pabaiga labai arti, gal už kelių dienų. Buvo sekmadienis. Neįdomų ir neišvaizdų Poltavos miestelį Ukrainoje supo dvi didžiulės kariuomenės – švedų ir rusų, – neišleisdamos viena kitos iš akių. Tarytum du laukiniai žvėrys, kurie urzgia vienas ant kito beveik subedę nosis, pritūpę ir įsitempę, sakytum tuoj tuoj puls. Rusų kariuomenė atsargiai, žingsnis po žingsnio priartino prie švedų apgulto miestelio. Dabar rusų pulkai stovėjo prie Jakovcų, gal tik už kokių penkių kilometrų. Švedų kariai priešakiniuose postuose galėjo įžiūrėti, kaip uoliai rusai tvirtina naująją stovyklą. Ir pati švedų kariuomenė kruopščiai rengėsi gresiančiam antpuoliui. Kariuomenė, iki tol išsisklaidžiusi po Ukrainos lygumą, priartėjo prie Poltavos ir pasiruošė mūšiui. Laukiniai žvėrys tykojo plakdami uodegomis, pasirengę šokti ir kautis; tiktai katras pirmasis smogs triuškinantį smūgį.

Sieksnis po sieksnio visą praėjusią savaitę atstumas tarp kariuomenių mažėjo. Karštos vidurvasario dienos slinko karts nuo karto tarpusavy susikimbant. Daugybė menkų mūšių – dažniausia jų iniciatoriai būdavo rusai – įsipliekisdavo visą laiką. Toji diena, 1709 metų birželio 27-oji, taip pat nebuvo išimtis. Jau iš pat ankstyvo ryto atsklido apsimiegojusių švedų kareivių pavojaus šauksmas. Keli rusų kavalerijos eskadronai prašuliavo pro kraštinės sargybas, užmušė kelis kareivius ir kone įsiveržė į pačią stovyklą, bet paskui sugrįžo atgal. Daugumas kareivių greit atsikvošėjo, o kadangi buvo kaip tik antras sekmadienis po Trejybės, apie devintą valandą ryto, buvo imta rengtis pamaldoms.

Švedų kariuomenėje buvo itin griežtai paisoma bažnytinio kanono, pamaldos tiksliai nustatytu laiku buvo laikomos kasryt ir kasvakar, taip pat kiekvieną sekmadienį ir švenčių dienomis. Šitokiai tvarkai buvo teikiama didžiulė reikšmė, ir nesimeldžiama tik kraštutiniu atveju. Nepaisant nepaprastų šalčių šią rūsčią žiemą, kai daug kam nušalo rankos ir kojos ir buvo apstu nuo šalčio sustingusių žmonių lavonų, po atviru dangum kasdien būdavo laikomos pamaldos.

Karalius Karolis XII šį sekmadienį dalyvavo leibgvardijos pamaldose. Pamaldas laikė trisdešimt septynerių metų bataliono pamokslininkas Andrėjus Vestermanas.

Tai buvo penktieji jo tarnybos kariuomenėje metai. Po vėliavomis jis buvo pašauktas 1705-aisiais, tik pusmečiui praėjus nuo vedybų. Per tuos metus, kuriuos praleido kare, jo žmona ir vienintelis sūnus mirė, ir jis liko vienas. Žmogus, tą rytą pamokslavęs suklaupusiems leibgvardiečiams, buvo išsimokslinęs. Yra net vadovavęs disputui apie traktatą puikiu pavadinimu: *De Adiaphoria in bello, vulgo neutralitate*. Bet karas privertė susitepti rankas į purviną ir šlykščią tikrovę, toli liko moksliniai samprotavimai, didžiulės jubiliejų šventės ir kitokie puikūs akademiniai renginiai. Prieš metus prie Holovčyno jis klampojo po pelkę ir klykiantiems mirštantiesiems, kurie tysojo dumble, dalijo komunią. Žiemą jis tik iš paskutinių jėgų prisiversdavo lankyti ligonius trobose, prigrūstose mirštančių, amputuotomis galūnėmis kareivių, kur dvokė pūliais ir nešvara.

Vestermanas ir kiti dvasininkai buvo svarbus Karolio karinės mašinerijos sraigtas. Jie guodė apiplyšusius ir mirštančius; akylai stebėjo kareivių gyvenimą ir žiūrėjo, kad būtų laikomasi visų religinių apeigų. Šiuos žmones gali suprasti tiktai tada, kai suvoki, kad visi jie buvo tikintys, kad religija buvo neatsiejama jų pasaulio sampratos dalis; ateizmas tuo laiku iš esmės nebuvo įmanomas. Kaip ir pasaulis be Dievo. Jis tamsus ir šaltas, o žmonės menki ir nuogi, palikti savo pačių silpnumui ir Dievo galybei. Religija – itin svarbi priemonė paveikti žmones ir juos kontroliuoti, kad ir kas jie būtų – valstiečiai ar profesionalūs kareiviai. Buvo stengiamasi sustiprinti kareivių kovinę dvasią ir prislopinti baimę, skiepijant įvairias religines mintis, kartais tiesiog fatališkas. Štai pavyzdys: puolant bateriją, kai šaudo prieš artileriją, visuomet praliejama nemaža kraujo ir daug žūva, šaudymo dažnumas tikrai didelis. Tada kareiviai būdavo raginami nesislėpti nuo priešų ugnies kokioje nors priedangoje. Jie turį žengti tiesiai, iškelta galva ir manyti, kad „be Dievo valios nė plaukas nuo galvos nenukris, eini tu tiesus ar susilenkęs“. Po mūšio karininkai, minėdami žuvusius, turėdavo pasakyti, kad visur yra Dievo valia. Todėl buvo galima tikėtis, kad kareiviai „drąsiai ir su noru“ kausis ir kitam mūšy. Tokie kariuomenės pamokslininkai kaip Vestermanas atliko svarbų vaidmenį palaikydami kareivių drausmę ir įkvėpdami jiems kovinės drąsos. Jie buvo sielos ir kūno žandarai. Bažnytinis auklėjimas, tarp kita ko, viena iš jo formų – rytinės pamaldos, buvo priemonė palaikyti drausmę. Kareiviai meldė Aukščiausiąjį išmokyti paklusnumo vadams ir „uoliai atlikti, kas man mano karininkų ar jų vadų įsakyta“. Bažnyčios tarnai turėjo ką veikti ir mūšyje. Paprastai jie lydėdavo ganomuosius į mūšio lauką, stebėdavo ir drąsindavo juos. Daug pastorių patys įsiveldavo į kautynes, pavyzdžiui, mėgindami sulaikyti bėgančius kareivius ir vėl grąžinti juos į ugnį.

Religinio auklėjimo griežtumą kariuomenėje suprastume geriau, turėdami galvoje, kad visi šitie žmonės nė neabejojo, jog Dievas turi didžiulę įtaką laimingai karo baigčiai. Pėstininkų statute tiesiai šviesiai pasakyta: „Kadangi visa malonė pareina nuo Aukščiausiojo Dievo, tai jo didžiam ir šventam vardui privalu lenktis“. Tad reikia palaikyti su Aukščiausiuoju gerus santykius.

Daugelis kareivių nė neabejojo, kad Dievas tikrai juos palaiko. Šio požiūrio teisingumu, įrodytu ištisa pergalių seka, švedai rėmėsi ir vėliau, kai karas užsitęsė sunkius devynerius metus. Bet kas, turįs sveiko proto, matė, kad Dievas laimina švedų ginklus, ne vien abejingai sveikindamas juos iš kokios nors dieviškos žiūrovų tribūnos. Atvirkščiai – daugelį pergalių mūšiuose praėjusiais metais, rodos, lėmė paties Dievo pirštas. Kada buvo laipinamasi į krantą Zelandijoje, įsisiautėjusi jūra rami nusidrie-

kė nuo karaliaus žvilgsnio; prie Narvos Dievas pasiuntė šlapdribą, kuri užmaskavo puolimą tinkamu momentu; persikėlimą per banguojančią Dauguvą globojo šventa sėkmė; mūšy prie Saladeno aukščiausiosios jėgos nukreipdavo rusų patrankų šūvius pro šalį; prie Frauštato ir vėl sniegas visai užlipdė priešams akis, bet netikėtai dingo kaip nebuvęs, kai švedų batalionai pradėjo puolimą; taip pat Aukščiausiojo pirštas padėjo laimėti prie Pyhajoggi ir Vartos. Šitaip galvoti ir šauktis Dievo tada, kai sunku koki nors reiškinį paaiškinti atsitiktinumu, natūralu žmogui, neturinčiam supratimo apie pramonę. Be to, taip manyti skatino ir aukščiausioji vadovybė. Ir iš sakyklos, ir per pamaldas tokiems žmonėms kaip Vestermanas buvo liepta skelbti, kad Dievas remias švedus, kad jie yra išrinktoji tauta ir Jo įrankis. Ne vien prastuomenė buvo šitaip mulkinama, pats karalius tuo tikėjo. Kaip Izraelio kūdikis, švedų kariai buvo pasiūsti į žemę bausti atskalūnų ir nusidėjėlių. Tie, kas turėjo būti baudžiami, – tai ištižę bedieviai didikai, kurie pradėjo neteisėtą karą. O įrodyti, kad švedai tikrai išrinktieji, buvo galima slėpiningais žodžių kerais. Pastorius įtikindavo savo eskadroną, kad švedai esą savo epochos izraelitai, turį susigrąžinti Asuro vardą (Izraelio priešas Asirija) ir traukti pirmyn – į Rusiją!

Švedų kareiviai buvo aprenjami krikščionių šarvais, gal ne tik kad karščiau ir labiau pasitikėdami savim kautųsi, bet ir būtų žiauresni. Liuteronų ortodoksija, kuri apvilko tramdomuosius Senojo Testamento marškinius Švedijai, piršo tokias mintis ir galvosena, dar nepavėluotą įkalti kareiviams. Bausmės ir keršto leitmotyvai pamoksluose būdavo akivaizdūs, ir virš suklupusių batalionų griaudėdavo žodžiai, kad gana kančių, Dievo žodis reikalauja atpildo. Kariuomenė buvo skatinama niokoti ir žudyti Aukščiausiojo vardu. Siaubingos masinės izraelitų žudynės Senajame Testamente buvo pasitelkiamos teisinant savo viešpačių siautėjimą.

Težė, kad Dievas palaiko švedus, pagrindė tariami įrodymai, ir tai buvo didžiausia švedų stiprybė bei didžiausia silpnybė. Šie įrodymai buvo įtikinami savo paprastumu. Dievo paramą liudydavo pergalės mūšio lauke, jeigu tikėtume, kad jų nebūtų be Dievo valios. Tik įdomu, kas būtų atsitikę, jeigu vieną gražią dieną būtų pralaimėtos didžiulės kautynės. Būtų imtasi tokio pat metodo: reikėtų pradėti pagraudenimus iš kito galo. Dievas akivaizdžiai parodęs, kad savo mandatą perdavęs priešui, o tai siaubinga. Buvo ir tokių, kuriems šią karštą vasarą rodėsi ženklų, kad viskas klostosi ne taip, kaip reikia. Jau ir nenatūraliai šalta žiema, ir nei šiuks, nei toks atlydis buvo laikomi ne vien oro kaprizais. Buvo nujaučiama, kad Dievas ketina bausti Švediją ir švedus. Nejaugi įmanoma, kad Dievas dabar, 1709 metų birželio mėnesį, apleis savo išrinktąją tautą?

Tą rytą Vestermanas negavo ramiai atlaikyti pamaldų. Vidury pamokslo pasirodė rusų kazokai. Šaudydami ir rėkdamai jie galop prijojo per kelis šimtus metrų nuo švedų bivako. Kai kurie švedų sąjungininkai zaporožiečiai pasitiko gerklings užpuolikus ir atmušė juos be didesnio vargo. Šis nuotykis neatrodė itin keistas, o tik dar vienas tų smulkių puolimų, kuriais rusai kamavo švedų kariuomenę. Puldinėjimai padarydavo mažai arba apskritai nepadarydavo jokios apčiuopiamos žalos, skaičiuojant žuvusius ar materialines vertybes, bet itin paveikdavo švedų kovinę dvasią. Tokių susirėmimų būta visą laiką, dieną ir naktį. Jie sutrumpindavo poilsio laiką, nuolat vertė būti budriems, ir tai alino kariuomenę. Prie šito dar prisidėjo slogi karščio banga, jau senokai užplūdusi Ukrainą. Kai kas sakė, kad šitoks karštis nenatūralus. Daugumą švedų kareivių ilgas žygis išsekino.

Rusų spaudimas kas valandą didėjo. Pikti priešakinių postų puldinėjimai, prasidėję jau priešpiet, taip ir nenutrūko. Svarbus raitelių postas įsikūrė ant miškingos aukštosios, kuri plytėjo palei Vorsklos upę; jis turėjo sukliudyti rusų patruliams nuolatos šmaižioti aplinkui. Rusai užpuolė šį postą, trys vyrai buvo nušauti. Netrukus jis buvo sustiprintas: skubiai atsiųsta 20 muškietininkų ir 6 raiteliai.

Aišku, kuo greičiau reikėjo griebtis kontrpriemonių, kad priešakiniai postai atskvėptų. Panašūs buvo ir kiti susirėmimai tą šeštadienį. Leibgvardiečių postas, vadovaujamas kapitono fon Polio, įsitvirtino už pakilumėlės ir pasislėpė krūmuose. Iš toli jį apšaudė keli kazokai. Keturi raiteliai krito vienas po kito. Tada prie posto priėjo generolas iš aukščiausios karinės vadovybės Adamas Liudvigas Levenhauptas. Nutarta atskirti 20 muškietininkų, vadovaujamų 18-mečio fenriko Malkolmo Sinklerio, ir pabandyti įvilioti snaiperius kazokus į pasalą. (Šis jaunas fenrikas – priešingai nei jo vadas fon Polis – pergyvens karą, ir vėliau jį ištiks itin įdomus likimas. Ilgainiui jis padarys neprastą karjerą ir taps riksdago slaptojo komiteto nariu, o 1738 metais bus pasiųstas į Turkiją. Ten bandys gauti iš sultono paramą naujam karui su Rusija, kuris jau vėl šmėksojo horizonte. Grįžtant namo po šios užduoties, jį nužudys rusų kariškiai, ieškantys būtent jo vežamų dokumentų. Ši žmogžudystė sukels itin stiprų atgarsį Švedijoje. Sinklerio mirtis bus kruopščiai panaudota revanšistinei neapykantos propagandai (tarp kitko, išliko 90 posmų Sinklerio poema). Jo likimas prisidės prie naujo karo su Rusija, kuris prasidės 1741 metais. Jis pergyvens ir šitą karą, kad ir kaip paradoksalu, miręs dalyvaus jame ir net, sakytum, turės jam įtakos.) Sinklerio būrys įsitaisė pasaloje, tylutėliai sugulęs už krūmų. Kareiviams griežtai įsakyta neatidengti ugnies anksčiau, nei kazokai priartės per muškietų šūvio nuotolį. Savo ruožtu Levenhauptas pasiėmė ne tokį stiprų dragūnų būrį ir nujojo kazokų link. (Generolas vėliau sužinojo, kad šių kazokų užduotis buvo atitraukti švedų dėmesį, kol aukšti rusų karininkai žvalgė apylinkes.) Švedai pabandė nusivilioti juos paskui save, galelį pajodami atgal, tarytum staiga perimti baimės. Išvydę šitai kazokai vėl sukaupė narsą ir garsiai šaukdami šuoliais pasileido pirmyn, arklių kanopos kėlė dulkių debesis. Kadangi švedai sustojo ir išsirikiavo priešais, anie irgi tuoj sustojo ir iš daugiau kaip 200 metrų nuotolio ėmė šaudyti iš savo bjaurių ginklų. Kazokai buvo geri šauliai, jų ginklai graižtviniai ir ilgavamzdžiai, vadinami „turkais“. Su tokiais šautuvais jie šaudė taikliai iš didesnio atstumo negu švedai su gremėzdiškomis lygiavamzdėmis muškietomis. Taiklūs šūviai kliudė tiek žmones, tiek arklius. Levenhauptas ir dragūnai pasitraukė dar galelį atgal, kad rusai vėl imtų vytis. Kai tik švedai sustojo, persekiotojai tuoj pat paleido ugnį. Šitoks žaidimas gerokai užtruko. Galų gale priešus atviliojo prie tykojančios pasalos per laukiančių švedų muškietininkų šūvio nuotolį. Tą pat akimirką pasislėpę kareiviai pašoko. Griaudėjanti šūvių salvė pasitiko besivejančius. Stipriai priblokšti, bet nelabai nukentėję rusai pabėgo iš mūšio. Tą dieną daugiau antpuolių nebuvo.

Tačiau per šį incidentą generolas pastebėjo tai, kas jį ir išgąsdino, ir sugadino jam nuotaiką: šūviai priešams nė kiek nepakenkė. Jis regėjo, kaip švedų muškietų kulkos smigo į žemę vos už 20 metrų nuo šaulio, sukeldamos smėlio čiurkšles. Jeigu ir kitos jėgos bus tokios pat silpnos, tai švedų kariuomenės puolamoji galia prasta. Tas faktas kėlė nerimą, nes iš visa ko buvo matyti, kad gresia didžiulis mūšis. Šeštadienį apie savo pastebėjimus Levenhauptas raportavo Karoliui XII. Karalius juo nepatikėjo. Bet dabar buvo sekmadienis, o perpiet rusai vėl ėmė puldinėti. Trys kavalerijos eskadronai įjojo į

platų nelygų lauką priešais Ribčio kaimelį. To kaimelio patvoriais traukėsi ilga šiaurinė švedų kavalerijos stovyklos siena. Rusai pradėjo apšaudyti priešakinius postus; keli kavalerijos pulkai gavo įsakymą sėstis ant arklių.

Puolimą atrėmė ostgotų kavalerijos pulkas, kuriam vadovavo 21 metų rotmistras Akselis Vachmeisteris. Ir šįkart po trumpo mūšio įkūrūs užpuolikai buvo nublokšti. Nuostoliai menki, žuvo 3 švedų raiteliai. Sužeistas vienas iš išsipusčiusių aukso galionais karaliaus asmens sargybinių, Ebė Rideršancas. Jį kiaurai persmeigė špaga. Rusai užklupo Ebę lauke, tikriausiai jam buvo liepta pasižvalgyti. Rusų ataka taip pat buvo žvalgybinė. Kažkas rusų generolams, susirinkusiems kavalerijos būry prie Ribčio, nurodė gausų grobį, taigi jie iš arčiau apžiūrinėjo švedų pozicijas.

Truputį vėliau dar vienas ženklas patvirtino, kad kažkas ruošiamas. Karalius jautėsi kur kas geriau po anų dienų karščio, – birželio 17 dieną jis buvo sužeistas. Jis pasijuto toks gyvybingas, kad pats – jaunas, 27 metų vyriškis, aukšta kakta, didelė nosim, storomis lūpomis ir valdinga mina, karalius iš Dievo malonės, pripratęs įsakinėti ir pripratęs, kad jo klausytų – sėdėdamas neštuvuose patikrino postą ant aukštumėlės šalia upės. Tai buvo tas pats postas, prieš tai užpultas dieną ir vėliau sustiprintas. Paneigdamas ankstesnį įsakymą, karalius labai paprastai dabar nusprendė mesti mūšin visą dalį, žinoma, jis pamatė, kad to nebereikia. Vienas karininkas spėjo – turėdamas omeny rusų puolimą, – kad ši priemonė reikalinga norint padaryti galą „šiems ir kitiems įžeidinėjimams“. Jis manė, jog karalius nusprendė liepti kariuomenei pulti milžinišką rusų armiją, kuri laukė tik už keleto kilometrų į šiaurę. Šis jo spėjimas pasitvirtino“.

Beviltiška Švedijos padėtis

Pralaimėjus prie Poltavos ir pasidavus kariuomenės likučiams prie Perevolotnios, Švedijai neliko vilčių priversti Petrą sudaryti taiką, o kilusi nauja nesantaikos banga karo veiksmus perkėlė į Švedijos karalystę. Karolis su keliais šimtais šalininkų penkeriems metams pasitraukė į turkų užimtą Moldaviją. Stokholme be karaliaus likusi išvarginta vyriausybė išgyveno didžiulę įtampą: vykdant iš svetur karaliaus duodamus nurodymus, reikėjo ieškoti lėšų ir žmonių tęsti karui, be to, didelių sunkumų kėlė maro padariniai ir plūstantys pabėgėlių srautai. Remdamasi vokiškosios kameralistikos teorija, 1712 metais vyriausybė įvedė naujų mokesčių, kuriais luomai labai pasipiktino. Taryba 1713 metais sušaukė riksdagą ir reikalavo grįžti prie senosios mokesčių sistemos, tačiau tokį jos sprendimą įpykęs karalius panaikino. Beviltiškai trūko pinigų, todėl ieškota jų visur, kur tik įmanoma: dėl paramos kreiptasi ne tik į Vakarų valstybes, bet ir į sultoną, graikų bei žydų pirklius. Mainais į prekybos privilegijas Stokholmo biurgeriai siūlė paskolą, tačiau Karolis nenorėjo daryti jiems nuolaidų. Sostinės biurgeriai pabėgėlių priglauti nesutiko, argumentuodami tuo, kad šią naštą turėjo prisiimti visi karalystės miestai. Tarybos apskaičiavimais, 1715 metais Stokholme buvo mažiausiai 12 000 pabėgėlių. Karalius reikalavo teikti apsaugą visiems jos ieškojusiems, tačiau priemonių tam stigo.

Iškovojęs pergalę prie Poltavos, Petras I užėmė Kuršo kunigaikštystę ir rengėsi pulti Rygą. 1698 metais žengdamas į sostą Kuršo kunigaikštis Frydrichas Vilhelmas tebuvo penkerių metų amžiaus ir karą praleido ištremtas į Vokietiją; Augustas II regentu buvo patvirtinęs jo dėdę Ferdinandą, kuris valdė kraštą iš Dancigo. 1710 metais

Petras už jaunojo kunigaikščio išleido savo dukterėčią Aną Ivanovną, su kuria kunigaikštis santuokoje gyveno neilgai, po jo mirties kunigaikštystės valdymą perėmė našlė ir jos patarėjai rusai. Prieš užpuolant Rygą 1710 metų vasarą buvo skleidžiami gandai, esą Livonijos didikai galės išpažinti savo tikėjimą, jiems bus garantuotos privilegijos ir sugrąžintos per redukciją atimtos žemės. Šie pažadai buvo įtraukti ir į kapituliacijos sutartį, kai miestas liepos mėnesį pasidavė. Davę carui lojalumo ir vasalo ištikimybės priesaiką, Livonijos luomai atgavo savo privilegijas. Panašūs susitarimai vėliau buvo sudaryti su Pernau, Revelio miestais bei Estijos *Ritterschaft* (didikais).

Dosniomis nuolaidomis Petras tikėjosi laimėti biurgerių bei didikų palankumą ir gerai įsitvirtinti Baltijos žemėse, jeigu kartais Švedija stengtųsi jas atgauti arba savo pretenzijas į jas pareikštų Augustas II. Augustas savo sąjungininkei Rusijai negalėjo diktuoti sąlygų. Lenkai jį rėmė su išlygomis. 1709 metų liepos mėnesį Drezdene priimtą susitarimą dėl sutarties sudarymo Petras pakeitė aktu, leidusiu dislokuoti Lenkijoje rusų kariuomenę ir pripažinusiu Rusijos pretenzijas į Estiją mainais už garantijas, jog kurfiursto Saksonija ir Livonija liks Augustui bei jo įpėdiniams. Šia Torūnės sutartimi, su Rusijos ginkluota parama sugrąžinusia Augustą į Lenkijos sostą, Rusija įgijo pranašumą kare dėl Švedijos valdomų Baltijos žemių. Nuo tikslo įsiviešpatuoti Baltijos žemėse caro nenukreipė ir keletas turkų puolimų, vos nevirtusių katastrofa, kai 1711 metais turkai prie Pruto apsupo Petro kariuomenę. 1710 metų pabaigoje Petras I įsiviešpatavo Livonijoje ir Estijoje, rusų kariuomenė užėmė Vyborgą ir Kexholmą. Buvo pastatytas didžiulis galerų laivynas, kurį papildė prie Ladogos ir Onegos ežerų statytos fregatos. Rusijos karo laivynas patirties neturėjo, tačiau caras jam skyrė ypatingą dėmesį, ir įsiveržimo į Suomiją metu jis jau buvo tapęs galingu ginklu.

Iš visų pusių smarkiai spaudžiama Krassowo kariuomenė iš Lenkijos turėjo pasitraukti į Pomeraniją, o danų–norvegų pajėgos įžengė į Skanę – Stokholmo taryba prašė jūrų valstybes tvirtai laikytis Švedijai duotų įsipareigojimų. Išitraukę į karą prieš Prancūziją sąjungininkai labiau rūpinosi išlaikyti taiką Vokietijoje. Siekiant išlaikyti imperijos neutralumą 1710 metų kovą Hagoje buvo pasirašyta konvencija. Ją pasirašė Švedijos priešai ir patvirtino Stokholmo taryba. Karalius atsisakė pripažinti dokumentą, kuriuo kariuomenė buvo internuota Pomeranijoje ir kuris riboja jo paties veiksmų laisvę, tačiau apsimetė neketinąs drumsti imperijos taikos. Petrui sulaužius Pruto taikos sąlygas ir neišvedus savo kariuomenės iš Lenkijos, Karolis nebegalėjo grįžti vadovauti savo kariuomenei; kariuomenei liko vienintelė galimybė gavus pastiprinimą prasiveržti iš Pomeranijos ir sukti į pietus link karaliaus stovyklos Benderuose.

Žiūrint iš Benderų, padėtis 1712 metų rudenį neatrodė beviltiška. Magnus Stenbockas, prieš dvejus metus privertęs danus pasitraukti iš Skanės, su pastiprinimu išsikėlė Rūgeno saloje ir rengėsi žygiui į Pomeraniją. Porte rengėsi trečiajam karui prieš Petrą, taigi sultonas į Benderus išsiuntė stiprų būrį, kuris Karolį turėjo lydėti per Lenkiją. Prūsijos karalius Frydrichas I taip pat rodė iniciatyvą Prūsijos, Švedijos ir Saksonijos sąjungai prieš Rusiją. Tačiau per kelias savaites padėtis smarkiai pasikeitė. Danams atvėsinus Stenbocko įkarštį, šis turėjo prašyti paliaubų, o gavęs įsakymą atnaujinti kampaniją, patraukė į vakarus Mecklenburgo link. Šiam žingsniui Stenbocką galėjo pastūmėti ir ilgo žygio per Lenkiją, neturint pakankamai maisto atsargų, perspektyva, tačiau jis tikriausiai tikėjosi susivienijęs su Augustu išstumti rusus iš Lenkijos ir Baltijos teritorijų. Karalius-kurfiurstas faktiškai tapė keletą virvučių. Jo įgaliotiniams pavyko

įtikinti Krymo chaną ir Izmailo pašą Seraskierą benderietį, jog Karolis trukdo sudaryti antirusišką koaliciją. Užtrukęs Švedijos karaliaus buvimas sultono valdose ėmė varginti, ir 1713 metų sausio mėnesį Achmedas III įsakė Seraskierui prievarta įsodinti jį į prancūzų laivą Salonikuose. Paskesnis susirėmimas, arba *Kalabalik*, Benderuose buvo nemalonus ir nesvetingas įvykis, tačiau akivaizdžiai parodė, kokioje bejėgiškoje padėtyje atsidūręs Švedijos karalius. Primygtinis jo reikalavimas blokuoti rusų uostus ir atsisakymas laikytis neutraliai atstūmė Britanijos vyriausybę, kuri 1711 metais atsi-ribojo nuo konvencijos ir pradėjo rimtai svarstyti susitarimą, kuris Rusijai turėjo tapti bent jau atramos tašku įsitvirtinti Baltijos kraštuose. Karolio viltys įtikinti turkus, kad šie įkalbėtų Petrą išvesti savo kariuomenę iš Lenkijos ir paliktų jam laisvą kelią sugrįžti namo, nedavė vaisių. Be to, vis stiprėjo jo nesutarimai su taryba Stokholme, kur padėtis buvo dar sunkesnė negu šiltojoje Moldavijoje.

Beveik dvidešimt du mėnesius po *Kalabaliko* Karolis gyveno svetur. Mažai kas buvo likę iš Švedijos imperijos, kai jis po sunkaus žygio per Transilvaniją, Vengriją, Austriją ir Vokietiją 1714 -metų lapkričio 10 dieną pasiekė Štralzundą. 1713 metų gegužę Stenbockas buvo priverstas pasiduoti danams, užėmusiems Bremeną ir Verdeną; 1714 metų pabaigoje didžioji Suomijos dalis jau priklausė Rusijai, kuri grasino išiveržti į pačią Švediją. Rusija, Saksonija ir Prūsija dalijosi Švedijos žemes užjūryje. Baigiantis Anos valdymo laikotarpiui anglų pirklių sulaikymas sukėlė Švedijos ir Anglijos santykių trintį, kurios nepanaikino ir tai, kad grįžęs į Štralzundą leidimus kaperiams Karolis išdavė. Apskritai Britanija esamą padėtį Baltijos kraštuose norėjo išlaikyti kiek įmanoma, tačiau Švedijai teikti karinę pagalbą jai nebuvo paranku. Tokia politikos kryptis išliko ir tuomet, kai 1714 metų rugpjūčio mėnesį Anglijos karaliumi Jurgiu I tapo Georgas Ludvigas iš Hanoverio, nors reikėtų atkreipti dėmesį į karaliaus interesus Šiaurės Vokietijoje. 1714 metų lapkričio mėnesį Jurgis Prūsijai pripažino Štetiną ir pietinę švediškąją Pomeranijos dalį, o Frydrichas Vilhemas I pripažino jo pretenzijas į Bremeną ir Verdeną. Danijai kaip kompensacija už Bremeną atiteko likusioji Pomeranijos dalis. Į Baltijos šalis 1715 metais buvo nusiųstas admirolo Norrišo vadovaujamas eskadronas, kuris Švedijos laivynui neleido išplaukti iš Karlskronos. Prūsijos, Saksonijos ir Danijos pajėgos pietuose apsupo Wismarą ir Štralzundą, lapkričio mėnesį užėmė Rūgeno salą, o po mėnesio privertė kapituluoti ir Štralzundą.

Vokiškųjų Švedijos provincijų užkariavimas – Wismaras buvo paimtas 1716 metų balandį – neišvengė didelės trinties tarp sąjungininkų. Jurgiui I nedavė ramybės Karolio Leopoldo Meklenburgiečio sąjunga su Petru I, kuri sudarė sąlygas rusų laivams laisvai įplaukti į kunigaikštystės uostus, o carui – dislokuoti juose dideles pajėgas; kaip priešpriešą šiai sąjungai Jurgis I teikė paramą su kunigaikščiu kovojusiai Meklenburgo diduomenei (*Ritterschaft*). Rusų ir danų nesantaika privertė atsisakyti 1716 metais planuoto Švedijos užpuolimo iš jūros, be to, danų laivyną sulaikė Karolio XII surengtas Norvegijos puolimas.

Improvizuotu Norvegijos puolimu, kurį galiausiai sustabdė admiralas Tordenskoldas, nuslopinęs švedų veržlumą, buvo ketinama ne tik priversti Frederiką IV prašyti taikos; bet leisdamas suprasti pritarius jakobinų reikalui, Karolis norėjo išstumti Jurgį I iš sąjungos. 1715 metais Ispanijos finansuojamos ekspedicijos tikslas buvo netoli Niukastlio išlaipinti jakobinų pajėgas. Karolis XII teisingai nusprendė, kad Štralzundo įgulos išvadavimui geriau būtų panaudoti savo laivyną ir kariuomenę, tačiau su Ispa-

nija ir jakobiniais ryšių nenutraukė. Pagrindinį vaidmenį šiuose sudėtinguose diplomatinuose manevruose suvaidino Georgas Heinrichas von Gortzas, valdinga ir išpūdinga figūra, savo dirbtine akimi bei spalvinga kilme satyrikams teikusi puikios medžiagos. Gortzas išviespatavo Holšteino–Gottorpo regentystės taryboje, kuri valdė kunigaikštystę Frydrichui IV žuvus mūšyje prie Kliszowo. Savo dviveidiškumo sugebėjimus jis parodė 1713 metais, kai į kunigaikščio žemes įžengus Stenbocko būriams, viešai protestuodamas prieš šį įsibrovimą, švedų generolui slapta leido prisiglausti 1 onningo tvirtovėje (Netrukus danams nusibodo jo išsisukinėjimai, ir užėmę kunigaikščio žemes jose įvedė Danijos valdymą.) Tuomet Gortzas stojo tarnauti Švedijai ir įgijo didelį galią, nors formaliai posto ir neturėjo. 1716 metais Gortzas išvyko į Olandiją ir Prancūziją ieškoti paskolų ir paramos. Olandai buvo suinteresuoti, kad jų laivai galėtų saugiai plaukioti į Švediją, tačiau paskolų teikti nebuvo linkusi. Regentystės taryba Paryžiuje nebenorėjo laikytis 1715 metų sąjungos su Švedija susitarimo toliau teikti subsidijas. Gortzas išipareigojimų jakobinams atžvilgiu laikėsi atsargiai, tačiau susigundė 60 000 svarų sterlingų dydžio paskola ir slapta prisidėjo prie Anglijos užpuolimo planų kūrimo. Ispanijos pasiuntinys Alberoni taip pat aktyviai kaupė pajėgas, kurios būtų leidusios nusikratyti Utrechto sutarties sąlygų, tuo tarpu jakobinai Petro I gydytojui Erskinui tarpininkaujant siekė Švedijos ir Rusijos sutarties. Atsakydamos į šiuos veiksmus jūrų valstybės kartu su Prancūzija sudarė Trigubą koaliciją. Gortzas ir Švedijos ambasadorius Londone buvo suimti netrukus po to, kai buvo perimta jų korespondencija.

Areštavus Gortzą ir Gyllenborgą ir pagarsinus jų laiškus olandai pakliuvo į nepatogią padėtį, susikompromitavo daugelis žymių prancūzų, iškilo grėsmė Trigubai koalicijai. Townshendo–Stanhopo ministrų kabinetas į švedų invazijos galimybę dėmesio nekreipė, bet stengėsi išnaudoti šį incidentą, kad salį sutelktų palaikyti karaliaus politiką Baltijos kraštų atžvilgiu. Karoliui XII pažadėjus prekybos nuolaidų, rugpjūčio mėnesį olandai Gortzą paleido, ir šis ėmėsi kurstyti Rusiją prieš Angliją. Petras I neslėpė, jog siekia derybų, ir 1717 metų rugpjūčio mėnesį Gortzui bei Het Loo davė sutikimą surengti taikos konferenciją Alando salose.

Švedijos–Rusijos taikos perspektyva Jurgį I įtraukė į derybas su švedais, bet jo pasiuntinių karaliaus būstinėje Lunde pateiktos sąlygos švedams nebuvo priimtinos. 1718 metų gegužės mėnesį Lovo kaimelyje Alando salose prasidėjusios derybos su rusais taip pat buvo sunkios ir dabar sunku atsekti jų dalyvių motyvus ir tikslus. Iš pradžių rusai reikalavo sau visų užkariautų žemių, išskyrus Suomiją (be Vyborgo), tuo tarpu švedai buvo pasirengę atsisakyti tiktai Ingrijos. Tačiau ėmė ryškėti slaptų Gortzo ir Ostermanno derybų rezultatai. Birželio mėnesį Ostermannas pasiūlė dvi alternatyvas: arba caras sugrąžina Suomiją, Estiją ir Livoniją, išskyrus Narvą ir Vyborgą, arba sudaro su Karoliu karinę sąjungą ir padeda užkariauti Norvegiją bei susigrąžinti prarastasias provincijas Vokietijoje, už tai gavus Baltijos provincijas ir dalį Karelijos. Caras norėjo įtikinti Meklenburgo kunigaikštį už kompensaciją Rusijos žemėmis savo kunigaikštystę perleisti Švedijai, ir net buvo pasirengęs atiduoti Švedijai dalį Baltosios jūros pakrantės. Gortzas mėgino įtikinti karalių pasirinkti antrąjį variantą, tačiau nesėkmingai. Galiausiai Petras I taip pat nebenorėjo keisti Rusijos-Suomijos sienų ar siūlyti karinę pagalbą prieš Frederiką IV, tačiau buvo pasirengęs paremti Švedijos karalių prieš Hanoverį bei Saksoniją. To nepakako Karoliui, reikalavusiam karinės pagalbos prieš Daniją. Nors ir suerzinti, rusai tęsė susitiki-

mą, nes būgštavo, jog Jurgis I gali mėginti tartis su Švedija pats.

Jurgio I derybų poziciją labai sustiprino tai, kad 1718 metų vasarą sugriuvo didieji Alberoni'o planai sužlugdyti Utrechto susitarimą, o imperatorius, kurio prestižas labai pakilo, kai liepos mėnesį palankiomis sąlygomis jis sudarė taiką su turkais, prisijungė prie Trigubos koalicijos. Petras, pavasarį ketinęs įsiklaudyti į Alberoni'o siūlymus sudaryti Rusijos–Švedijos koaliciją ir taip nukreipti jūrų valstybių dėmesį į šiaurę, kol Ispanija įgyvendintų savo pretenzijas į Siciliją, dabar atsigrėžė į Angliją. Jurgis I išsiuntė savo pasiuntinius į Rusiją, kad šie ištirtų koalicijos galimybes. Tuo tarpu Švedija rengėsi kitam išpuoliui prieš Norvegiją. Karolis dar galėjo surinkti grėsmingą 60 000 karių armiją puolimui dviem kryptimis. Jamtlando korpusas, kuriam vadovavo Karlas Gustavas Armfeltas, turėjo pulti Trondheimą, tuo tarpu pagrindinės karaliaus vadovaujamos pajėgos turėjo įsiveržti į Pietų Norvegiją. Svarbiausias tikslas buvo priversti Frederiką IV prašyti taikos, nors galimas dalykas, kad Karolis apgaulingu manevru prie Škotijos krantų ketino paspausti Jurgį I. Armfelto žygiui į Trondheimą sutrukdė rudens liūtys, tačiau pagrindinė kariuomenė privertė priešininką trauktis ir lapkričio mėnesį apsupo Frederiksteno tvirtovę. Čia lapkričio 30 dieną, tikrindamas apsupties įtvirtinimus, Švedijos karalius žuvo nuo kulkos į galvą.

Karolio XII mirties pasekmės Švedija pajuto tučtuojau; sunku įvertinti, kokių padarinių galėjo turėti šis karas. Tikėtina, jog sėkmingas karas Norvegijoje vėl būtų pakreipęs pusiausvyrą Švedijos naudai arba bent jau Karolis būtų įgijęs didesnę veiksmų laisvę; tačiau prieš jį buvo susitelkusios pernelyg gausios jėgos, kurios, nepaisydamos tarpusavio nesutarimų, siekė priversti Švediją nusileisti. 1719 metais Jurgis I galiausiai nutraukė santykius su Rusija ir, Stokholme pasikeitus valdžiai, per savo pasiuntinius Bassewitzą bei Carteretą galėjo išlaikyti susitarimo sąlygas; padėti dar palengvino Gortzo atstatydinimas, į sostą įžengus Frederiko iš Hessės žmonai Ulrikai Eleonorai. Hessių frakcija ilgą laiką priešinosi Gortzo planams ir buvo susitarimų su Vakarais šalininkė. Bassewitzas išgavo pažadą perleisti Bremeną ir Verdeną Hanoveriui mainais už pagalbą prieš Rusiją, o Carteretas, „kad atvestų carą į protą“, buvo įgaliotas pasiūlyti karinio jūrų laivyno pagalbą ir maisto atsargų tiekimą. Charlesui Whitworth'ui Berlyne pavyko atkalbėti ir Frydrichą Vilhelmą nuo koalicijos su rusais, tačiau švedai Prūsijai turėjo perleisti Štetiną. Frederikas IV blokavo Goteborgą ir neleido Norriso vadovaujamam anglų eskadronui praplaukti Zundo sąsiauriu. Neturint Norriso laivyno apsaugos, švedams grėsė salas netoli Stokholmo niokojusių rusų galerų puolimas.

Prancūzai siekė, kad senoji jų sąjungininkė Švedija turėtų atramą Vokietijoje kaip atsvarą Habsburgams ateityje, ir įtikino Jurgį I sutikti, kad Švedijai liktų Danijai pažadėtas Štralzundo regionas ir Rūgeno sala. Likusioji Pomeranijos dalis atiteko Prūsijai. Siekdamas gauti kunigaikštiškąsias Šlezvigo sritis, Frederikas IV turėjo pasiduoti ir Stralzundą bei Rūgeną galiausiai grąžino Švedijai. Šį jo žingsnį paskatino tai, kad Holšteino-Gottorpo kunigaikštis Karolis Frydrichas pasitraukė į Sankt Peterburgą, kur jo teises perėmė Petras I. Karolis Frydrichas suteikė Petrui parankų ginklą prieš švedus, nes buvo vyresniosios Karolio XII sesers sūnus, todėl galėjo ginčyti jaunesniosios sesers ir jos vyro, 1720 metais paskelbto Švedijos karaliumi Frederiku I, įpėdinystę. Petras pasinaudojo Karolio Frydricho pretenzijomis priversti švedus 1721 metais pasirašyti taiką Nystade. Savo pažadų suteikti pagalbą Austrija ir Prūsija netesėjo; Tovvnsendo–Stanhopo Ministrų kabinetą apniko vidaus rūpesčiai, o po rusų įsiveržimo į Norr-

botteną Petro reikalavimai sustiprėjo. Švedija turėjo atiduoti Livoniją, Estiją, Ingriją ir Kareliją kartu su Vyborgu. Petras sugrąžino užkariautas Suomijos sritis ir pažadėjo nesikišti ir neteikti pagalbos kitiems, kurie norėtų kištis į Švedijos vidaus reikalus. Nystado taikos 7 straipsnis tuo tarpu užvėrė duris Karolio Frydricho vilčių įgyvendinimui, tačiau Holšteino frakcijos reikalavimai ateityje tapo geru Rusijos politikos įrankiu Skandinavijos karalysčių atžvilgiu.